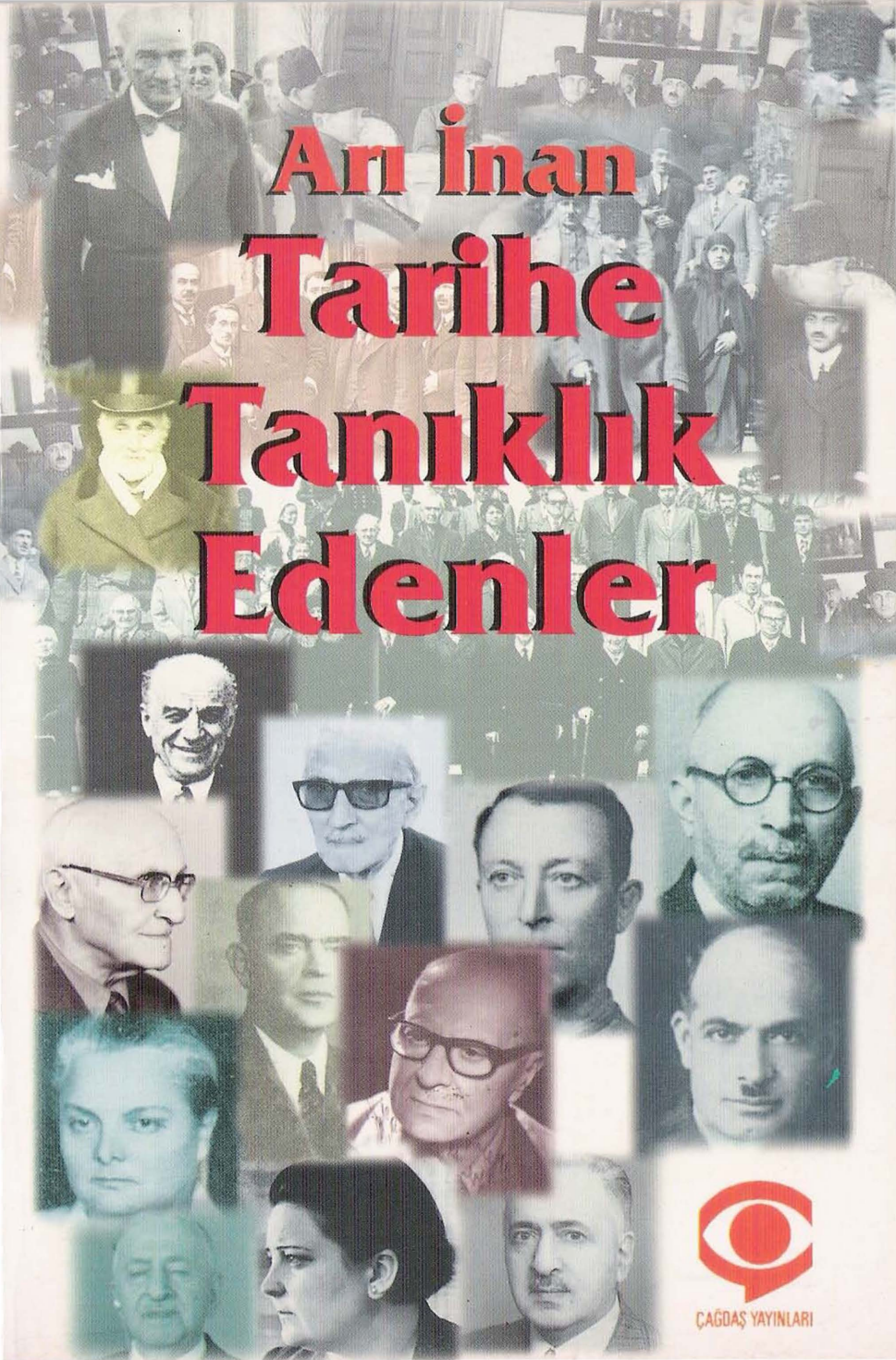
Arı İnan

Tarihe Tanıklık Edenler

ÇAĞDAŞ YAYINLARI

Şubat 1997

Kapak düzeni:
Fahri Karagözoğlu

Dizgi-Baskı:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Türkocağı Cad. 39/41 Cağaloğlu-İstanbul

Yayımlayan:
Çağ Pazarlama, Gazete, Dergi, Kitap Basın ve Yayın A.Ş.
Yerebatan Cad. Salkımsöğüt Sok. No:9/B
Cağaloğlu-İstanbul
Tel:514 01 96

Arı İnan

TARİHE TANIKLIK EDENLER

ÇAĞDAŞ YAYINLARI

SUNUŞ

1974 - 1978 yılları arasında, Kurtuluş Savaşı, Yeni Türkiye Cumhuriyeti döneminin ilk yılları, Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne ilhakı gibi ana konuları kapsayan; bu dönemlere görevli olarak katılmış, olaylara tanık olmuş kişilerle yaptığım söyleşiler bu kitabı oluşturdu.

1970'li yıllarda gazeteleri tararken, Hatay konusu dikkatimi çekmişti. O zaman yakın bir arkadaşımın babası olan rahmetli Hatay milletvekili Hamdi Selçuk ile sohbet ederken, bu konu ile ilgili merak ettiğim bazı şeyleri sormuştum. Hatay kurtuluş hareketine yakından tanık olan Hamdi Selçuk'tan bunları teybe kaydedebilmek için izin istedim. Olumlu yanıtı üzerine bu söyleşiler grubunun ilk adımını atmış oldum.

Bu çalışma beni hem çok heyecanlandırdı, hem de bazı güçlüklerle karşı karşıya bıraktı. Aşağı yukarı 70 yaşının üstünde olan konuşmacılar, bazı şeyleri açık bir şekilde anlatmak istemediler. Zaman zaman elimdeki teybim, onlar için korkutucu bir alet haline geldi. "Onu kapat da öyle anlatalım" dedikleri çok olmuştur. Ama olayları da çok içtenlikle, adeta yeniden yaşayarak ve o olaylara tanık olmanın, ya da o olaylarda rol almış olmanın gururu ile anlattılar.

90 yaşının üzerinde olan, Son Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa'nın oğulları, Ali Nuri ve İsmail Hakkı Beylerle konuşurken, benim sadece tarih kitaplarında okuyabildiğim, ya da hiçbir yerde okuyamayacağım, 60-70 yıllık olayları dinleyebilmenin heyecanını anlatmak çok güç.

Eskiden babalarının Konağı olan Park Otel'de, Prof. Hikmet Bayur-ki Osmanlı İmparatorluğu'nun Sadrazamlarından Kâmil Paşa'nın

torunu idi- ve Ali Nuri Bey ile yemek yerken, Ali Nuri Bey ve Hikmet Bey'in anlattıklarını şaşkınlıkla, hayranlıkla dinliyordum.

İsmail Hakkı Bey ve eşi Ferhande Hanım ile söyleşi ise daha da ilginçti. İsmail Hakkı Bey sadece Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu olmakla kalmamış, Ulviye Sultan ile evlenerek, son Osmanlı Padişahı Vahideddin'in de damadı olmuştu. O zamanki deyişle "Dâmâd-ı Hazret-i Şehriyârî." İkinci eşi Ferhande Hanım ise, Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit'in annesinin teyzesi idi. Son derece kişilikli, hoşsohbet bir İstanbul hanımefendisi.

Cumhuriyet Halk Partisi Bakanlarından olan Şükrü Sökmensüer Bey ile günlerce konuştuk. Kendisi ve ailesi bana çok yardımcı oldular. Teybe anlatmanın kolaylığını gören Sökmensüer, bizim konuşmalarımız bittikten sonra da, çocuklarının yardımı ile bu işe devam edeceğini söylemişti. Ama galiba gerçekleştiremedi, sağlığı ve ömrü yetmedi sanıyorum.

Hatay eski Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen ise tanımak şerefine eriştiğim nadir insanlardan birisi idi. Oğulları ile birlikte söyleşinin yanı sıra, hatıratını yazmasına ve Tarih Kurumu yayınları arasında basılmasına gayret ettik.

Prof. Yusuf Hikmet Bayur ile söyleşinin dışında, beraber bazı çalışmalar yapmanın ve dostluğunu kazanmanın gururu içindeyim. Hikmet Bey, artık günümüzde bir eşini bulamayacağımız, hani neslitükenmiş dedikleri gibi, dürüst, açık sözlü, kibar, sahici bir beyefendi idi. O kadar ki, çalışmaya gittiğim Ataköy'deki evinde, güneşin durumuna göre rahat çalışabilelim diye, iki ayrı çalışma odası hazırlatmıştı. Son derece titiz bir kişiliğe sahipti. Hatıralarında göreceğiniz gibi, Atatürk'ün de çok güvendiği ve kendisinin eleştiri mahiyetindeki sözlerine kızmadığı biri idi. Yaşantısında düşman olduğu iki şey vardı. Biri İsmet İnönü, diğeri de Komünizm. Bir gün evime, taşıyamayacağı kadar büyük bir kutu ile geldi. Kutuyu almak istedim, bana vermedi. Kızım Canan'ı çağırdı ve ona verdi. Verirken de "Mal sahibi olmayı öğren de, ileride komünist olma diye sana bunu aldım" dedi. Yaşı çok küçük olan kızım şaşırmıştı. Kızıma hediye ettiği ise, bir çay takımı idi.

Şevket Süreyya Aydemir, annemin arkadaşı olduğu için, evimizin daimi konukları arasında idi. Söyleşi talebimi memnuniyetle kabul etmişti. Nâzım Hikmet ile ilgili konularda Şükrü Sökmensüer Beyin anlattıklarını bir de ondan dinlemek istiyordum. Hem söyleşimizi yaptık, hem de onun meşhur beş çaylarında bulunma fırsatını elde ettim. Maalesef çok kısa bir süre sonra vefat ettiği için bu söyleşilerimiz yarıda kaldı. Vefatından hemen önce beni bir akşam üstü evine çağırdı. İlk defa karısı ile tanışma fırsatını o gün elde ettim. Son derece sakin ve hoş bir beş çayı içtik. Şevket Süreyya Bey, eşi ve ben. O da yeni bir teyp almıştı, ama kullanmasını bilmiyordu. "Bana şunu göster, ben de bundan sonra bununla çalışayım" demişti. Bahçelievler'de aynı apartmanda iki ayrı dairesi vardı. Karısı genelde üst katta idi. Bunun sebebini sorunca: "Kızım! benim evim her an aranabilir, karımı bunlardan uzak tutmak istiyorum" demişti.

Ferit Celâl Bey ise, evlatlarını kaybetmiş acılı bir baba idi. Halkevleri'ne ve yayın hayatına emeği geçmiş bu değerli insanı da rahmetle anıyorum.

Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu'nu kuruluşundan beri, adeta evladı gibi büyütmüş, yönetmiş, ciddi ve sorumluluk sahibi kişiliği ile bir çoğumuza örnek olmuş biri idi. Onun için söylenen şu söz çok dikkat çekicidir: "Uluğ Bey'in işe geliş, gidişi ile saatinizi ayarlayabilirsiniz". Bu değerli büyüğüm ile de çalışma olanağını bulduğum için kendimi çok şanslı addediyorum. Ama maalesef 12 Eylül'den sonra alınan yanlış kararlar sonucu, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumları -Atatürk'ün Vasiyeti'ne karşın- bugünkü durumuna getirilirken, Uluğ İğdemir'in de emekleri hiçe sayılmış ve adeta bir gün içinde işine son verilerek, kapı önüne koyuluvermiştir. Biz Tarih Kurumu çalışanları için, bu elli yıllık hizmete verilemeyen değer çok utandırıcı ve umutsuzluğa düşürücü bir olay olmuştu.

Fakihe ve Edip Öymen'i ailemizin en yakın dostları olarak tanıdım. Aynı zamanda Fakihe Öymen annemin hocası idi. Bizim çocukluğumuzda, hem büyüklerimiz çocuklara hep küçük muammelesi ya-

parlardı, hem de bira bile içmek ayıptı, olanaksızdı. İlk birayı onların elinden, altı kırmızı kıristal kadehlerden içtim. Küçük yaştaki biz iki kardeşe, büyük adam muammelesi yaptıklarını gösteren bu hareketlerini kardeşim ve ben hiç unutamadık. Hep çok meşgul olan Fakihe Hanım teyzemize, Edip Bey amcamız daima büyük destek olmuştu.

Prof.Dr. Afet İnan'a gelince. Annem olan Afet İnan, bütün bu kişilerin içinde, bu konular hakkında hiç konuşturmayı başaramadığım, tanıdığım en ketum kişi idi. Bu kitapta göreceğiniz Afet İnan-Hikmet Bayur söyleşileri İstanbul'daki yazlık evimizde, Hikmet Bayur'un bizi ziyaretinde gizlice aldığım teyp kayıtlarıdır. Zaman zaman sohbet esnasında, saklamaya çalıştığım teybime bakıp, "Sakın onu açmayasın" dedikleri olmuştu. Afet İnan hakkında çıkan yazılarda,"Sır saklamasını bilen" ya da "Bildiklerini açıklamayan" tabirleri çok kullanılmıştır. Kızı olarak benim dinlediğim bazı olaylar vardı. Ama sır olan şeyleri ne yazdı, ne de söyledi. Ölümünden önce hatıratını yazmaya başlamıştı. Benden yardım istiyordu. Söylemediği şeyleri yazmayacağını da çok iyi bildiğim için, bu konuda biraz tartışıyorduk. Çok başlangıçta olan hatıratını bitiremedi. Tanık olduğu ve etkili olduğu olayları anlatırsa, kendini övmekten korkuyordu. Böylece bir dolu olayın içyüzü de onunla birlikte gitti.

TBMM Başkanı'nın Danışmanı (*) olan, Tayfur Sökmen Beyin oğlu, Sayın Murat Sökmen, Hasan Rıza Soyak ile yaptığı söyleşiyi bu kitapta yayınlamama izin verdi. Kendisine teşekkür ederim.

Rahmetli eski Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'dan da söyleşi talep etmiştim. Kabul etmelerine rağmen bu konuşmayı gerçekleştiremedik. Yalnız Türk Tarih Kurumu'nda tesadüfen olan bir toplantıdan bazı bölümleri, Sökmensüer ile yaptığım bir söyleşiye ekledim. İttihat ve Terakkî Partisi ve Laiklik ile ilgili kısa bölümleri de ayrıca bu söyleşilerimin bir bölümü olarak sunuyorum.

Kitabı okurken göreceğiniz gibi, aynı konuları söyleşi yaptığım çeşitli kişilere tekrar tekrar sormuştum. Bunun nedeni, o konulara ta-

(*) Bu Sunuş yazısını yazdığım zaman Sn. Hüsamettin Cindoruk Meclis Başkanı idi. Murat Sökmen de onun danışmanlığı görevini sürdürüyordu

nık birkaç kişinin olması idi. Ben de her birine ayrı ayrı sorarak, olayları kanıtlamak istemiştim.

Mesela, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın intiharı bana hep çok kuşkulu gelmişti. Çünkü çok başarılı bir vali idi ve belki de en parlak zamanında intihar etmişti.

Ya da Hatay Devleti'nin belgeleri neredeydi ?

Üniversite reformu ve Reşit Galip olayı nasıl olmuştu?

Nâzım Hikmet - Şükrü Sökmensüer - Şevket Süreyya görüşmesi ne idi? gibi.

Bu kitaptaki kişilerin biyografilerini hazırlarken, son derece titiz bir araştırmacı olan, Sayın Fahri Çoker Paşa'dan büyük yardım gördüm. Kendisine içtenlikle ve saygı ile teşekkür ederim.

Sonuç olarak, artık hiçbiri hayatta olmayan bu değerli insanlarla yaptığım konuşmaların güzel anılarını kendime saklarken ve yakından tanımak fırsatını bulduğun o dönem insanlarına, bugün daha çok hasret çekerken, anlattıklarını herkes okusun istedim. Yakın tarihimize ışık tutacaklarına inanıyorum. Bana bu fırsatı tanıdıkları için de hepsini rahmetle anıyorum.

Arı İNAN
Bodrum, Haziran 1994

ULUĞ İĞDEMİR

ULUĞ İĞDEMİR KİMDİR?

1900 yılında Çanakkale'nin Lapseki ilçesine bağlı Çardak'ta doğdu.

İlköğretimden sonra orta öğretimini Çanakkale Lisesi'nde ve öğretmen okulunda tamamladı. Yüksek öğrenimini ise Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde yaptı. 1919'da Biga'da öğretmenlik mesleğine başladı. Babası ile birlikte Kurtuluş Savaşı'na katıldı. 1921'de Antalya'da öğretmenliğe devam etti. Sonra Adana'da gazeteciliğe başladı. "Yeni Adana" gazetesi yazı işleri müdürlüğü görevini yürüttü.

1924'te Ferid Celal Güven ile birlikte "Türk Sözü" gazetesini kurdular. 1926'da Ankara Türk Ocakları Merkez Heyeti Başkâtibi oldu. Bu arada "Türk Yurdu" dergisinin müdürlüğünü yaptı.

1931'de Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti sekreterliğine getirildi. Sonra getirildiği Türk Tarih Kurumu Genel Müdürlüğü görevini 1982 yılına kadar sürdürdü. 1951-1973 yılları arasında, Sayman Üyesi olduğu Türk Dil Kurumu'nun Yönetim Kurulu Üyeliği'nde bulundu. Mebrure Hanım'la evlenmiştir ve bir oğlu vardır. Türk Tarih Kurumu'nun Şeref Üyesi olan Uluğ İğdemir 1994 yılında İstanbul'daki evinde vefat etti.

Başlıca Eserleri: Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma, Sıvas Kongresi, Anafartalar Muhaberatına Ait Tarihçe, Yılların İçinden, Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu.

25.12.1976
DR. REŞİT GALİP OLAYI VE ÜNİVERSİTE REFORMU

U. İ. - Dr. Reşit Galip Milli Eğitim Bakanı olduğu zaman iki konuya el atmıştı.

Biri ilkokul öğretmenlerinin aylıklarını muhasebe-i hususiye denilen (şimdiki özel idarelerden) alınıp, genel bütçeye aktarılması.

Öğretmenler bu özel idarelerden maaşlarını düzenli alamıyorlardı ve büyük sıkıntı içindeydiler. Bunu sağlamıştır Reşit Galip ki, bu öğretmenler üzerinde büyük etki yapmıştır.

İkinci konu: İstanbul Üniversitesi.

O zaman zaten bir tek üniversitemiz vardı. İstanbul Ünversitesi reformu, yani devrimi. Bu konuyu Bakanlar Kuruluna getirdiği zaman kararı almış çıkarken, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras: "İnşaallah başarırsın doktor. Bu mesele birkaç defa Bakanlar Kurulu'na gelmiştir;bir türlü karar verilmemiştir. Sen kararı aldın, inşaallah başarırsın" demiştir.

Gerçekten İstanbul Üniversitesi reformu çok güç bir işti. Bir defa üniversitenin içindeki, o zaman bir nevi mabut (tanrı) gibi tanınan büyük profesörler, onların etrafındakiler, kolay kolay İstanbul Üniversitesi reformu yaptıracak cesareti vermezdi insana. Hatta Atatürk bir akşam: "Doktora gıpta ediyorum. Üniversite reformu gibi büyük bir meseleyi eline aldı ve onu başarıyor" demiştir.

Dr. Reşit Galip, bu reform için İsviçre'den Malch isminde bir profesörü, üniversite idaresinde uzman olan bir profesörü getirdi. O'nun yanına o zaman mühendis mektebinde profesör olan, Kerim Erim Bey'i aldı ki, Türkiye'nin tanınmış matematikçilerinden birisiydi. Ondan sonra Avni Başman'ı aldı. O da, o zaman Milli Eğitim Bakanlığında, Talim Terbiye üyesi idi ve Talim Terbiye Dairesi Başkanıydı. Bir de İhsan Sungu'yu memur etmişti.

Bu heyet profesörlerin üniversitede kalabilmeleri için birtakım ilkeler koydu. Bu ilkeler, profesörün iyi bir hoca olması yanında, yayın yapmış olması, kitabı bulunması ve bu kitapların da bilimsel nitelikte olması gibi ilkelerdi.

Tabii bu arada bazı dedikodular çıktı ortaya. İşte filan atılıyor, falan kalıyor gibi şeyler. Bu sefer üniversite camiası içinden bir takım politika adamlarına tesirler yapılmaya başlandı. Falan kalsın, filan gitmesin gibi. Ve bu politikacılar Ali Çetinkaya, Kılıç Ali gibi Reşit Galip'in arkadaşlarıydı. Fakat Reşit Galip bunların hepsine bir tek şey söylüyordu: "Azizim, ben bu işe karışmıyorum. Bir heyete verdim. Onların ilkeleri var. Buna uyanları bırakacaklar, uymayanları çıkartacaklar" diyordu.

Tabii bu arada üniversitede büyük bir tasfiye yapıldı. Profesörlerin aşagı yukarı % 90 ı üniversite dışı bırakıldı.

Hatta çok meşhurdur; Fen Fakültesinden bir Ali Yar Bey vardı. O kalmış. Abdülhak Hamid'in bir şiirine nazire olarak: "Ah! ne yer ne yâr kaldı; Fen'de bir Ali Yar kaldı" diye bir tekerleme uydurmuşlardı.

Üniversitede bu reform bittikten sonra, fakülteler teşekkül etti. Rektörlüğe Neşet Ömer'i, Edebiyat Fakültesi dekanlığına Fuat Köprülü'yü, Fen Fakültesi dekanlığına Dr. Kerim Erim'i getirdiler. Kerim Erim zannederim Almanya'da doktorasını yapmış. Hukuk Fakültesinin dekanı kimdi hatırlamıyorum.

Bir de üniversitenin Edebiyat Fakültesi'ne Devrim Tarihi dersleri konmuştu.

Kerim Erim, üniversite yönetim kurulunda bu kürsüye Dr. Reşit Galip'in fahrî profesör olarak getirilmesi için bir teklif yapmış. Bunu oybirliğiyle kabul etmişler.

Benim Reşit Galip ile bulunduğum bir gün, Neşet Ömer bu kararı Reşit Galip'e getirdi. Reşit Galip o sırada rahatsızdı. Bir hafta yahut on gün evvel -bir yaz ayı idi bu- Moda koyunda, bir şarpide baldızı ve çocukları ile beraber yelken gezintisi yaparken, birden bire bir fırtına çıkıyor ve sandal devriliyor. Reşit Galip çocuklarını ve baldızını kurtarmak için denize atlıyor ve kurtarıyor. Fakat kendisi de epeyce yoruluyor. Zaten sakat ciğerli bir insandı. Çünkü 1. Cihan Savaşı'nda tüberkiloz olmuş, ciğerinin bir tanesi sakattı. Rahatsızlandı ve Kadıköy'de Mühürdar'daki evinde yatıyordu.

Bu sırada Atatürk Yalova'da bulunuyordu. Bir gün Atatürk'ün ka-

lem-i mahsus (özel kalem) Müdür yardımcısı telefon etti Reşit Galip'e. Dedi ki: "Burada bazı şeyler cereyan ediyor sizin hakkınızda. Bunu ancak siz gelip halledebilirsiniz. Buraya teşrif etseniz iyi olur."

Reşit Galip : "Ben hastayım, çıkamam dışarıya" dedi. Fakat kalem-i mahsus müdür muavini ısrar edip, kapattı telefonu. Gidecek durumda değildi. Fakat haber aldı ki sonradan, burada bazı dedikodular olmuş. Bu dedikodulardan birisi de Reşit Galip'e Devrim Tarihi profesörlüğünün verilmesi konusuymuş.

Gene aynı gün, Neşet Ömer'in bu kararı bildirdiği gün, Reşit Galip bana gazetelere verilmek üzere, bir haber dikte ettirdi. "Devrim Tarihi Kürsüsü bir tek kişiye inhisar ettirilemez. Bu kürsü Türk aydınlarının kürsüsüdür. Burada herkes ders verecektir. Üniversitenin, bana böyle bir kürsüyü layık görmesi, benim için büyük bir şereftir. Bunu iftiharla karşılıyorum." Tarzında bir yazı yazdırdı ve gazetelere verdirdi.

Bu haber (fahrî profesörlük. A.İ.) Yalova'da yayılınca, Reşit Galip'e ricalarda bulunup da, ricalarının yerine getirilmemesinden üzülen veya alınanlar, Atatürk'ün yanında demişler ki : "Reşit Galip Devrim Tarihi profesörü oldu. Siz varken, İsmet Paşa varken, Reşit Galip nasıl Devrim Tarihi profesörü olur? Bu ne küstahlıktır" filan gibi. Hatta şunu da ilave etmişler : "Efendim bu sizi de azletti". İstanbul Darülfünunu'nda Atatürk'ün, İsmet Paşa'nın ve Fevzi Paşa'nın fahrî profesörlükleri varmış, o zaman karar vermişler. Tabii üniversite kanunu. Darülfünun lağvedilince, bütün bu şeyler, hepsi boşlukta kalmış. Bu tarzda dedikodular olunca, Atatürk de " Öyleyse istifa etsin" filan gibi birşey demiş. Reşit Galip'in kulağına geldi bu.

Onun üzerine Reşit Galip, İsmet Paşa'ya hitaben uzun bir mektup yazdı. Yaptığı işlerden, hakkındaki dedikodulardan filan bahsetmek suretiyle istifa edeceğini bildirdi. Mektubu, o zaman Milli Eğitim Bakanlığı şube müdürlerinden Nurettin Boyman'a verdi. Tesadüf İnönü de İstanbul'a gelmek üzere. Nurettin Boyman'a dedi ki (Reşit Galip. A.İ.): "Şimdi bu akşam trene bineceksin. Yolda İsmet Paşa'nın treni ile nerede karşılaşırsan, orada ineceksin -treni kaçırma bahasına

dahi olsa- orada ineceksin, bu mektubu Paşa'ya vereceksin." Nurettin- galiba Eskişehir'de karşılaşmış trenler- inmiş ve İsmet Paşa'nın kalemi mahsus (özel kalem) müdürü olan Vedit Bey'e mektubu vermiş.

Reşit Galip'in, Vedit Bey'den işittiğine göre İsmet Paşa mektubunu okuyunca çok üzülmüş, "Eğer Reşit Galip istifa ederse, ben de ederim" demiş.

Ertesi gün trenle - o zaman Yalova'ya gitmek için Pendik'te inilirdi ve Pendik'ten vapurla Yalova'ya gidilirdi- Reşit Galip, İsmet Paşa'yı Pendik'te karşılamak üzere Pendik'e gidiyor. Aynı zamanda Yalova'dan da Kâzım Özalp İsmet Paşa'yı karşılamak üzere Pendik'e geliyor. İstanbul'dan da rektör Neşet Ömer ve Edebiyat Fakültesi dekanı Fuat Köprülü Pendik'e geliyorlar ve İsmet Paşa'yı karşılıyorlar.

Pendik'ten iskeleye yürüyerek gidilirdi. Orda ufak bir mesafe vardır zaten. Yürüyerek giderlerken, İsmet Paşa yanında olan- bir tarafında Kâzım Özalp, bir tarafında da Reşit Galip, arkadan da rektörle, Fuat Köprülü bulunuyorlar- Kâzım Özalp Paşa'ya diyor ki : "Bütün kabahat benim arkadaşımdadır. Bunların hiçbirisini bırakmayacaktı -ama bağıra bağıra söylüyor-, hiçbirisini bırakmayacaktı! Bunlar ilim yapmazlar, dedikodu yaparlar". Bu dedikodular olurken, Atatürk rektörle, Fuat Köprülü'yü Yalova'ya çağırmış ve "Bu Devrim Tarihi profesörlüğü meselesi nedir? " diye sormuş.

A. İ. - Reşit Galip Bey hasta iken değil mi?

U. İ. - Hasta iken. Neşet Ömer: "Efendim, bunu Kerim Bey teklif etti. Kerim Bey de Reşit Galip' in adamıdır. Onun tarafından geldiğini biz zannediyoruz. Öylece kabul ettik" demiş Atatürk'e. Bu da Reşit Galip'in kulağına gelmiş galiba. Bunu da mektuba yazmış olacak ki, İsmet Paşa: "Bunlar dedikodu yaparlar, ilim yapmazlar" diye bağırmış. Arkada da Neşet Ömer ile Fuat Köprülü işitiyorlarmış bunları.

Yalova'ya gidilmiş. Atatürk Reşit Galip'in istifasını kabul etmiş, üzüntüsünü bildirmiş: "Senin yerine ben şimdi kimi yapacagım? Hikmet(Bayur) Beyi yapsak, İsmet Paşa sevmez onu. Nasıl olacak bu iş?" Hatta birtakım iltifatlar yapmış, kendisine bir de kumaş hediye etmiş. "Bunu bana Suriye'den gönderdiler, iki takım. Birisini Afet'e verdim,

birisini de sana veriyorum. Kendim yaptıracaktım ama sana veriyorum" demiş.

Sonra Reşit Galip, kendisine istifa mektubu veren Neşet Ömer ile Fuat Köprülü'yü bir odaya çekmiş ve mektubu yırtmış atmış. "Siz istifa etmeyeceksiniz, ben istifa ettim" demiş. Hatta gene Reşit Galip'ten işittiğime göre, Atatürk bunları bir odaya çektiğini görünce, yaverine, "Sen git yanlarında bulun. Reşit bunları döver" demiş

İşte bunun üzerine Reşit Galip çekildi, istifa etti Milli Eğitim Bakanlığından. Evvela Refik Saydam vekâlet etti. Arkasından Hikmet Bayur asaleten Milli Eğitim Bakanı oldu. Yani üniversite reformu işi böyle oldu.

A. İ. - Bir de Reşit Galip Bey için Atatürk'ün sofrasında olduğu söylenen bir hadise var. Biliyor musunuz?

Ü. İ. - O da şöyledir. Reşit Galip CHP idare heyetinde, Halkevleri Kolunun Başkanı idi. Rahmetli Hasan Cemil Çambel de spor işlerine bakan kolun başkanı idi.

Bir akşam Dolmabahçe sarayında -onu da ekleyeyim- . Bu arada Esat Bey de Milli Eğitim Bakanı -Atatürk'ün Harbiyeden hocası olan -Esat Bey- biraz tutucu tarafı olan bir insandı. Çok iyi bir insandı, fakat biraz eski şeylere bağlı bir insandı. Halkevlerinde temsiller veriliyor. Gençler geliyorlar. Amatör temsil kolları var. Sahnede temsiller veriyorlar. Fakat bu arada tabii kadın (aktris) da lazım. Lise öğrencilerinden genç kızlar geliyorlar. Belki bazı dedikodular oldu ihtimal. Esat Beyin kulağına gitti. Esat Bey bir genelge yapıyor liselere. Halkevlerine genç kızları temsil için göndermeyin. Bunu Reşit Galip haber alıyor ve çok üzülüyor.

İşte o akşam sofrada yanında oturuyormuş Hasan Cemil Bey'in. Reşit Galip bundan bahsediyor. Esat Bey böyle yapıyor filan diye. Herhalde Atatürk de Esat Beyin ismini filan işitmiş olacak ki: "Ne konuşuyorsunuz?" diye soruyor. Reşit Galip anlatıyor. Diyor ki: " Paşam Esat böyle bir genelge göndermiş. Bu yakışıksız. Devrimlerimize yakışmaz" diyor. Atatürk "Benim hocam hakkında konuşmayın" deyince, Reşit Galip zaten biraz içmiş, biraz sertçe konuşuyor Atatürkle: "Biz

fisebilliillah (karşılık beklemeden. A.İ.) çalışıyoruz. Bakın ben yırtık gömlekle dolaşıyorum. Siz bizi azarlıyorsunuz" filan deyince, Atatürk: "Kalkınız sofradan" diyor. Reşit Galip: "Hayır burası sizin sofranız değil, milletin sofrasıdır" deyince Atatürk: "O halde ben kalkarım" deyip sofrayı tatil ediyor ve kalkıyor. Reşit Galip o sırada sarayda kalırdı, yatardı. Ben de sarayda bulunurdum. Sarayda yatmıyordum ama, Tarih Kongresi münasebetiyle saraydaydım.

1932 sonbaharı. Sabahleyin ben saraya geldim. Hasan Cemil Bey beni çağırdı. Dedi ki: " Bu akşam Haydarpaşa'ya gideceksin . Bütün trenleri kontrol edeceksin. Reşit Galip'in Ankara'ya gidip, gitmediğini kontrol edeceksin".

Hadise şöyle olmuş: Sabahleyin Atatürk uyanınca, Reşit Galip'i sormuş: " Nerededir?" diye. Çünkü biliyor Reşit Galip hassas bir insan. Acaba birşey yapar mı, falan gibi kimbilir? Odasına bakmışlar, odasında yatak bozulmamış. Reşit Galip sofradan sonra kalkmış, son vapurla veyahutta başka bir vasıta ile Kadıköy'e geçmiş. Orada bir otelde kalmış, sabahleyin de berberde traş olmuş ve ilk sabah treniyle, bir marşandizle filan zannediyorum Ankara'ya gelmiş. Yanında hiç parası kalmamış. Son parasını da berbere vermiş. Ankara'ya geldiği zaman - Keçiören'de oturuyordu- Keçiören'e gitmek için taksi parası dahi yokmuş elinde. Evden vermişler parayı.

Atatürk merak etmiş, "Reşit Galip'i bulacaksınız" demiş.

Bütün İstanbul polisi ayağa kalkmış. Aramışlar, taramışlar Reşit Galip yok. Onun üzerine beni Hasan Cemil Bey çağırdı ve akşam trenlerini kontrol ettirdi. Ben gittim Haydarpaşa'ya bütün trenlere baktım, Reşit Galip yok.

Ankara'ya geldiğimde Reşit Galip bana olayı anlattı. Bir müddet tabii Atatürk'le araları açıktı. Sofraya filan çağırılmadı. Fakat bir akşam Reşit Galip'i Atatürk sofraya, Çankaya'ya çağırıyor. Bunu Yakup Kadri de yazmıştır. Yanına oturtuyor. İltifat ediyor. Sonra bir aralık iki asker çağırıyor. Reşit Galip'i sandalyesi ile beraber havaya kaldırıyor. " İşte biz insanı böyle kaldırır, böyle indiririz" diye takılıyor. Ondan sonra barıştılar ve sonra Reşit Galip 1. Tarih Kogresinde gayet

önemli bildiriler verdi. Tarih tezinin en kuvetli bir şekilde müdafaasını (savunmasını) yaptı.

ATATÜRK İLE İLK TANIŞMA

A. İ. - Bana Atatürk ile ilk nasıl karşılaştığınızı anlatır mısınız?

U. İ. - Atatürk ile ben ilk defa 1920 Temmuz veya Ağustos ayında -kesin hatırlamıyorum, not defterimde vardır- Eskişehir'de karşılaştım.

Biz Biga'dan kaçmıştık sizin büyükbabanızla beraber; annenizin babası ile beraber Biga'dan kaçmıştık. Annen de Biga'da kalmıştı hatta. Bandırma, Bursa, Yenişehir, Bilecik, Söğüt yolu ile Eskişehir'e geldik. Arabalarla, atlarla. Orada babamla karşılaştım. Babam cephede idi. Evvelce onu Bursa'da görmüştüm, Bursa'da kalacagını söylemişti bana. Fakat o zaman onun alayının kumandanı olan Osman Bey - Kasap Osman derlerdi- Eskişehir'e gidelim; yeni alay teşekkül edecektir, sana da vazife vereceğiz demiş. Babamı da - o zaman ihtiyat subayı- mülazım (teğmen) rütbesiyle Alaya aldılar, takım kumandanı olarak.

O zaman Atatürk'ü gördüm. Ankara'dan Eskişehir'e gelmişti. Eskişehir'de, (hatta bir otel miydi) bir şeyin önünde Ethem'in babası ile oturuyordu. Sonra başka bir gün Alayı teftiş etti. O zaman da gördüm.

Ondan sonra 1923 başında, yani İzmir'in alınmasından sonra, Cumhuriyetten evvel Adana'ya geldi. Ben o zaman "Yeni Adana" gazetesinin yazıişleri müdürlüğünü yapıyordum. Türkocağında bir toplantı yapıldı. İşte o zaman- Ferit Celal Türkocağı genel sekreteri idi- bir nutuk söyledi ki, bu nutka Atatürk'ün bir cevabı vardır. O cevabı ben not ettim gazete hesabına. Ondan sonra Hikmet Şevki diye bir arkadaşımız vardı, ona dikte ettim o yazdı. Ben aldım nutku- Atatürk dönmek üzere idi- istasyona gittim. Beni kabul etti salonlu vagonda. Hatta hiç unutmam o zaman sofaj yoktu galiba trenlerde, bir köşede soba yanıyordu, süslü bir salondu. Sonradan öğrendim ki, o Hugnen'in - Bagdat Demiryolları genel müdürü Hugnen'in- vagonu imiş.

Yuvarlak bir masa vardı böyle köşede. Latife Hanım da vardı. Atatürk "Oturun" dedi bana. Ben (nutku) okudum. Aldı kağıdı, bazı tashihler (düzeltiler) yaptı üzerinde. Pek az birkaç tashih yaptı, tekrar bana verdi ve gazetede çıktı. Şimdi zannederim Atatürk'ün elyazısı ile düzeltilmiş olan nüshası -Ferit Celal'den aldığınız- Merkez'dedir (*). Fotokopisi de bendedir. Ben Ferit Celal'e hediye etmiştim. O evine asıyordu.

İlk görüşmelerim bunlardır Atatürk ile .

Ankara'ya geldikten sonra sık sık görüyordum. 1931'de Tarih Kurumu'na geçtikten sonra, artık beraber aşağı yukarı çalışmış oluyorduk. Çankaya'daki toplantılara ben sekreter olarak katılırdım.

ATATÜRK'ÜN SOFRASI

A. İ. - Sofrada bulundunuz mu?

U. İ. - Bulundum. "Türk Tarihinin Ana Hatları" konuşulurken, bu ilk müsveddelerin konuşmaları, ilk defa Halkevi binasındaki Türk Tarih Kurumu'na ayrılan yerde olmuştur. Sonra Atatürk Çankaya'da konuşalım dedi, üç-dört gece orada, Çankaya'da görüşüldü. Biz öğleden sonra saat 3'de giderdik, saat altı yediye kadar çalışırdık.

Altı yedide bir çay içilir, ondan sonra tekrar oturulur konuşulur, saat ona doğru filan da sofraya oturulur ve sofra sabahın dördüne beşine kadar da devam ederdi. Ben de bulunurdum. Hatta bir akşam Atatürk beni azarladı. Mesele şöyle oldu: O akşam Atatürk çok keyifliydi. Sağında Agaoğlu Ahmet oturuyordu. Agaoğlu Ahmet o zaman bizim üyemizdi. Agaoğlu Ahmet Serbest Parti dolayısiyle, Halk Partisi'nden ayrılmış, gözden düşmüştü (gözden düşmüş sayılırdı). Fakat o akşam Atatürk pek iltifat etti; hatta başını okşadı, alim başıdır diye.

Nihayet Atatürk Agaoğlu'na, taltif etmek için dedi ki- Agaoğlu çünkü Azerbaycanlıdır ve Karabağlıdır kendisi- "Arkadaşlar" dedi "Gelin bir oyun tertib edelim. Azerbaycan istiklâl kazandı, Karabağ'da

(*) Türk Tarih Kurumu bünyesindeki Atatürk ve Türk Devrimi'ni Araştırma Merkezi.

da meclis kuruldu, Ahmet Bey meclisin başkanı, siz de üyelersiniz" dedi. "Konuşalım bakalım mecliste neler konuşulur". Şimdi herkes konuşuyor, fakat Atatürk'ü tatmin eden konuşmalar yok. Bu arada Yusuf Akçura söz aldı ve fena konuşmadı ama sonunda bir pot kırdı. "Dört gecedir sabahlıyoruz, bundan daha iyi bir konuşma yapmaya imkan yok" deyince Atatürk bundan fena halde alındı. Hemen söz istedi ve başladı: " Muhterem profesörlerim, muhterem arkadaşlarım, sizi gerçekten üç dört günden beri sabahlara kadar burada alıkoyuyorum. Sizinle beraber bulunduğum zaman ben fevkalâde mutlu oluyorum. Onun için vaktin nasıl geçtiğinin farkında olmuyorum. Niçin ben tarihle meşgulüm? Türk tarihi ile meşgul oluyorum?" diye başladı ve bunu gayet güzel -ben o akşam yahut ertesi gün not etmediğime çok pişmanım- hayatımda böyle güzel bir konuşma duymuş değilim.

Atatürk sofranın bir başında oturuyordu, böyle uzun bir sofra. Ben de tesadüfen tam karşısına gelen yerde oturuyordum. Ben Atatürk konuşurken, o kadar kendimden geçmişim ki, ağzım açık böyle dinliyormuşum. O Atatürk'ün nazar-ı dikkatini celbetmiş. Tekrar konuşmalar başladı. Bu sırada Atatürk sofraya vurdu parmağı ile, Ahmet Bey'e: "Reis Bey!, Reis Bey! " dedi, " Demindenberi genç arkadaş söz istiyor, vermiyorsunuz. Ben o arkadaşı size takdim edeyim. Kalk çocuk" dedi bana. Şimdi hiç hazırlıklı değilim. Ne konuşayım? Tabii ben de mebus sayıyorum kendimi. " Muhterem arkadaşlar" diye söze başladım. Atatürk : "Sus" diye bağırdı. " Muhterem hocalarım, muhterem profesörlerim" diyeceksin dedi. Bu azar üzerine ben büsbütün şaşırdım. Neyse birşeyler konuştum. Tarih tezinden bahsettim. Bu tezin öneminden filan ve sofra bitti Herkes ayrılıyor, elini sıkıyorlar, elini öpüyorlar. En sonunda ben de elini öptüm. Hemen elini omuzuma koydu. "Bak dedi, Sen iyi konuşuyorsun ama, şaşırıyorsun. Bir daha şaşırma" dedi.

TARİH KURUMU SERGİSİ

Biz 2. Tarih Kongresini ve Tarih Sergisini düzenlediğimiz sırada, İnönü ile Atatürk arasında meşhur hadise geçti ve İnönü istirahat aldı;

istifa etmedi. İstirahat aldı, çekildi. İşte o sıralarda Atatürk çok sinirli idi. Kongre açıldı. Kongre zamanında Başvekil vekilliğine Celal Bayar getirildi. Kongrde, bir tarafında İnönü, bir tarafında Celal Bayar olmak üzere kongre açılışında bulundu Atatürk. O gün sergiyi gezerken de çok sinirli idi. Ertesi gün yahut o akşam -tamamen hatırlayamıyorum- yani kongre kapandıktan sonra, Atatürk sergiyi gezecek diye haber geldi bana. Sergi muayede salonunda (Dolmabahçe Sarayı'nda A. İ.) idi. Tabii kapıları kilitliyorduk. İçeride çok kıymetli eşya vardı. Ben hemen Hasan Cemil Bey'e haber verdim. Hasan Cemil Bey, Afet Hanım, ben ve Atatürk olmak üzere dördümüz sergiyi tekrar gezdik.

A. İ. - Sizin o zamanki göreviniz ne idi?

U. İ. - Türk Tarih Kurumu Sekreteri.

Afet Hanım bilhassa bütün sergiyi gezdiriyordu. Bu arada Cumhuriyet seksiyonu vardı ortada. Burada her bakanlığın yaptığı işler grafiklerle, resimlerle gösteriliyordu ve bazı sözler, Atatürk'ün ve İnönü'nün sözleri vardı, bazı Bakanlıkların çalışmaları hakkında. Afet Hanım daima, hemen İnönü'nün sözleri üzerine gidiyor, : " Bak Paşam İnönü burada ne güzel bir şey söylemiş" diyordu. Ama bu birkaç defa tekerrür etti. Bu sözler de (İnönü'nün sözleri. A.İ.) daima Atatürk'ü yükselten, metheden sözler. Ordan şunu anladım ki ve o zaman Afet Hanım'a çok saygı ve bağlılık duydum. Aralarındaki soğukluğu (Atatürk-İnönü arasında. A.İ.) gidermek için birşeyler yapmaya, mütemadiyen çalışıyordu. Yani bu barışçı zihniyeti pek hoşuma gitmişti o zaman Afet Hanım'ın. Kendisine de bunu birkaç defa söyledim.

ÇERKEZ ETHEM

A. İ. - İlk tanışmanızda Atatürk, Ethem'in babası ile oturuyordu dediniz. Bu, Çerkez Ethem'in babası mı?

U. İ. - Çerkez Ethem'in babası.

A. İ. - Yani O'nunla ahbaptı öyle mi?

U. İ. - Efendim o sıralarda memlekette en büyük kuvvet Çerkez

Ethem'in kuvvetleriydi. Ordu yok daha. Derme çatma. Ali Fuat Paşa'nın kumandasında bir miktar. Asıl mühim bir kısım da Doğu'da Kâzım Karabekir'in kolordusu. Bunun dışında öyle muntazam bir ordu yok. İzmir cephesinde en kuvvetli Ethem ve o sırada Ethem birçok ihtilalleri bastırdı. Mesela : Biga Anzavur ihtilalini bastıranlardan birisidir. Galiba o sıralarda Yozgat isyanına gönderilmişti Ethem. Atatürk bunlara önem veriyordu, çünkü başka güvenecek şey yoktu. Ama Ethem sonradan Atatürk'ü dahi asmaya kalktı, başka. Ama ilk zamanlarda Atatürk, bunlara mümkün olduğu kadar iltifat ediyor, onları taltif ediyor falan. Bunlardan faydalanmaya çalışıyor, ordu teşekkül edinceye kadar. Vaktaki, ne zaman Batı Cephesi'nde İsmet Paşa'nın kumandanlığında ordu teşekkül etti, ondan sonra Ethem ile çatıştılar biliyorsunuz. O sırada işte Ethem'in babası oradaydı ve Ethem'in babasına çok hörmet ediyordu Atatürk. Bu biraz da oğluna karşı, onun gönlünü almak için. Yaşlı, sakallı bir insandı.

A. İ. - O da mı çeteci?

U. İ. - Değil. Hayır değil. Tesadüfen orada bulunmuş herhalde.

ULUĞ İĞDEMİR'İN KURTULUŞ SAVAŞINA KATILMASI

A. İ. - Siz Eskişehir'e geldiğiniz zaman kaç yaşında idiniz? Ne maksatla geldiniz, Hangi görevdeydiniz geldiğiniz zaman?

U. İ. - Ben Eskişehir'e şu münasbetle geldim. Demin söyledim biraz yanlışlık oldu orada. Anzavur isyanı üzerine değil, Yunan saldırısı başladığı zaman, Haziranda. Biz 30 Haziran'da Biga'dan çıktık. Yani Yunanlılar Balıkesir'i alacaklar, Bursa'ya filan inecekler, bizim çekilme arkamız kesileceği için Biga'dan çıktık. Ben o zaman Biga'da öğretmendim. Fakat aynı zamanda Müdâfaa-i Hukuk'da fahrî olarak sekreterlik yapıyordum. Orduya cephane filan topluyorduk. O zaman Biga valisi ve kumandanı Avni Paşa idi. Avni Bey. 30 Haziran sabahı, karşımızda oturan bir polis kapıyı çaldı erkenden ve dedi ki: "Biz Biga'dan çıkıyoruz. Evin anahtarını acaba size bırakabilir miyim?" Ben derhal niye çıkıyorsunuz diye sordum. "Yunanlılar taarruza başlamış-

lar, onun için çıkacağız" dedi. Hemen ben giyindim ve karargâha gittim. Dedim ki "Ben kalamam." Avni Paşa bana bir at verdi. Bir filinta verdi, bir mavzer tabanca verdi, bir de bomba verdi.

A. İ. - El bombası mı?

U. İ. - El bombası. Bunları takındım. Ata da bindim eve geldim. Sırtımda böyle yazlık bir elbise var. Beyaz bir elbise. Ha! bir de bana iki maaş avans verdi. O zaman 35 lira tutuyordu benim maaşım. 70 lira avans verdi. Onu da aldım eve geldim. Paraların tamamını - yanımda belki birkaç lira bıraktım- halama verdim (Halam şimdi Danıştay Başkanı olan İsmail Hakkı Ülgen'in annesi. Genç bir kadındı. Kocası 1. Cihan Harbi'nde şehit olmuştu. İsmail Hakkı Ülgen halamla beraber bizde kalıyordu.) bir de iki kız kardeşim vardı. Onları genç halamla beraber Biga'da bıraktım ve dedim ki, "Siz hemen haber gönderin babaanneme - babaannem o zaman Çardak'ta bulunuyordu- sizi gelsin alsın. " Ağlaşaraktan ayrıldık onlardan. Ata bindim. Bandırma, Karacabey, Bursa yolu ile Eskişehir'e geldik. O zaman ben 20 yaşında bir delikanlı idim ve babamla geldikten sonra bir müddet cephelerde bulunduk. Sonra Antalya'da Millî Teşkilatı kurmak için bizi gönderdiler. Kasap Osman da gelecekti. Yani Miralay Osman Bey de gelecekti. O zaman kaymakamdı. Gelmedi. İsmail Hakkı Bey diye bir binbaşı vardı, biz onunla beraber, Eylül sonlarında Antalya'ya geldik. Hatta o sıralarda Eskişehir'de bir öğretmenlik de almıştım, bir okulda. Oradan çekildim Antalya'ya geldik. Antalya'da tekrar öğretmen oldum.

A. İ. - Savaşa iştirak ettiniz değil mi?

U. İ. - Savaşa babamla beraber bir miktar katıldım, ama öyle büyük bir savaşa değil. Uşak cephesinde ve Bursa cephesinde bulundum. Asıl Biga isyanının içerisinde bulundum.

İSMAİL HAKKI OKDAY

İSMAİL HAKKI OKDAY KİMDİR?

Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tefik Paşa'nın oğlu olan İsmail Hakkı Bey 20.10.1881'de doğmuştur. 1885-1895 yılları arasında Berlin'de evvela yuvaya sonra da Fransız Koleji'ne gitmiştir. 1895'ten sonra Galatasaray Lisesi'ne devam eden İsmail Hakkı Bey, o sırada II. Abdülhamid'in yaverliğine getirilir. Böylece de Galatasaray Lisesi'nden ayrılıp, 1900 yılında Harbiye Mektebi'ne girer.

1903 yılında Harbiye'den Kolağası rütbesiyle mezun olur. 1904 yılında Kaymakam (Yarbay), 1905 yılında İsmail Hakkı Bey'e "Ferâşet Beratı" verilir. (Mekke ve Kabe'yi temizleyebilme izni) 1907 yılında Miralay (Albay), 1908 yılında Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından "2. Sınıf Kızıl Kartal" nişanı verilir. 1909 yılında II. Abdülhamid tahttan indirilince rütbeler indirilmiş ve tekrar üsteğmen olmuştur. 1909 yılında Prusya Harp Akademisi'ne kurmaylık öğrenimi için gider ve aynı zamanda da Alman İmparatoru'nun Süvari Hassa Alaylarından İkinci Dragon Alayı'nda görev yapar. 1912 yılında Balkan Savaşı'na katılmak üzere Alman üniformasını çıkarıp, Türk üniformasını giyer, Yanya müstahkem mevkii Erkân-ı Harbiye Mülhâk subaylığına tayin edilir.

Von Der Goltz Paşa'nın yaverliğini de yapan İsmail Hakkı Bey, 13.11.1914'te Ulviye Sultan ile nikâhlanır. 1915'te Golt Paşa ile Irak'a gider. 1916'da Ulviye Sultan ile evlenen İsmail Hakkı Onday düğünden yedi gün sonra General Todorof'un Struma nehri cephesindeki İkinci Bulgar ordusuna irtibat subayı olarak tayin edilir.

Vahideddin Efendi'nin Padişah olmasından sonra, damadı İsmail Hakkı Bey de "Damad-ı Hazret-i Şehriyâri" unvanını almış ve birkaç yıl sonra Saray'da Erkân-ı Harbiye Şubesi'ni idare etmiştir.

28 Ocak 1922'de Anadolu'ya geçerek, Kurtuluş Savaşı'na katılır. Bu arada Ulviye Sultan tarafından boşanan (Sultan tarafından boşanıyor çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların boşama hakkı yok. Bu hak sadece Sultan Hanımlara veriliyor A.İ.) İsmail Hakkı Bey, 1925'te General Ali Kırat'ın kızı Ferhande (Bülent Ecevit'in annesinin teyzesi, A.İ.) Hanım ile evlenir.

1926 yılında yarbay rütbesi ile askerlikten istifa etmiş ve Hariciye Vekaleti'ne Dördüncü Siyasi Şube Müdürü olarak atanmıştır. 1947'de yaş haddinden Dışişleri Bakanlığı'ndan emekliye ayrılan İsmail Hakkı Onday, 10.10.1977'de vefat etmiştir. İsmail Hakkı Bey'in Ulviye Sultan'dan Hümeyra Özbaş adında bir kızı vardır.

Eserleri: Yanya'dan Ankara'ya, Bulgar Basını

18.2.1975
I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRKİYE

İ.O - 1. Dünya Savaşı'nda Türkiye, Almanya, Avusturya Devletleri mağlup olmuştu. Bu savaşlar esnasında Osmanlı Devleti'nin Padişahı Sultan Mehmed Reşad Han vefat etmiş, O'nun yerine kayınbabam Veliaht-ı Saltanat Vahideddin Efendi Padişah olmuştu. Tahta çıkar çıkmaz, Enver Paşa'nın Başkumandanlık Vekaletini almıştı. Yani Enver Paşa yalnız Harbiye Nazırı olarak vazife görmeye devam etmişti.

Padişah olduktan sonra her gün askeri durum hakkında malumat edinmek istiyordu. Bunun için Saray-ı Hümayûnda bir Erkân-ı Harbiye şubesi tesis edildi. Bu şubeye Harbiye Nazırı, beni şef yaptı. Maiyyetime de yüzbaşı Neşet Bey'i -Neşet Bey, Çopur Neşet diye tanınıyordu ve General Mustafa Kemal Paşa'nın mutemedi idi- verdi.

Ben o vazifede bulunurken, günün birinde bir emir aldım. Anadolu'da Milli Kuvvetlerde, erkân-ı harbiye zabitlerinin noksanı varmış ve benim de erkân-ı harp olmam sıfatiyle, beni de Anadolu'ya davet ediyorlardı.

Şimdi İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek güç bir işti. İstanbul'u İngilizler, İtalyanlar, Fransızlar hatta Yunanlılar işgal etmiş; yani İstanbul'dan çıkmak bir erkân-ı harp zabiti için epeyi güçtür. Bu emrin altındaki imza: Ekrem. Ekrem Bey erkân-ı harp kaymakamı ve Anadolu hükûmetinin gizli mümessili idi. Bir gizli teşkilat vardı. Anadolu ile irtibat temin ediyordu. Gittim ve Ekrem Bey'i gördüm. Dedi ki: "Anadolu'ya hareket etmeden, Mustafa Kemal Paşa sizi görmek istiyor. Onun için behemahâl evvela Ankara'ya uğrayınız, uğramanız lazım."

Ben de Ocak 1922'de koyun tüccarı olarak, sahte bir yol tezkeresi ile Haydarpaşa'dan trenle Adapazarı'na gittim. Hereke'de İngiliz kontrolü; bir İngiliz binbaşısı bir de yanında Ermeni tercüman, bütün treni kontrol ediyordu. Oturduğum kompartımana geldi.

Ferhande Okday- Ama sen yalnız değildin. Babanın yaveri vardı yanında.

İ.O. - Evet.

A.İ. - Yaverin adını hatırlıyor musunuz?

İ.O. - Hüseyin Hüsnü. Erkân-ı Harp miralayı. Babamın seryaveri idi. Onunla beraber gittik. O da sivil olarak, tebdil-i kıyafetle. O da benimle beraber aynı kompartımanda otururken, bu İngiliz binbaşısı geldi ve bana aşağı yukarı 20 kadar, 20 maddelik bir kâğıt çıkardı, onu okuyordu ve cevabını alıyordu. Yani, isminiz nedir, babanız, annenizin ismi nedir, gibi birçok sualler. Geçti gitti. Sonra bir daha geldi. Aynı cevap ve aynı sualleri sordu, kontrol ediyordu. Tutuyor mu, tutuyor mu diye. Neyse anlayamadılar kim olduğumu ve ben koyun tüccarı Mustafa Ağa diye geçtim. Hereke'den sonra Derince istasyonunda Kuvâ-yı Milliye'nin, yani Anadolu kuvvetlerimizin mümessili geldi ve vesika istedi. Benim yol tezkeremi verdim. Hemen "Safa geldiniz İsmail Hakkı Bey" dedi. "Sizi Ankara'da Paşa Hazretleri bekliyor" dedi. Yani onların da haberi vardı geleceğimizden. Ve böyle 20 günde Haydarpaşa'dan Ankara'ya, Adapazarı'ndan arabayla Geyve, Nallıhan, Ayaş üzerinden Ankara'ya vardık. Ve orada o zaman ne otel vardı ne bir şey. Ufak bir otel namı altında "Hamza Pehlivan Oteli" vardı. Altı ahır üstünde odalar.

Neşet Bey'e haber gönderdim. Hemen o Mustafa Kemal Paşa'ya haber verdi. Ve Neşet Bey'in evinde Paşa Hazretleri'yle bir akşam görüştük. Paşa çok meraklı: "Padişahtan, babanızdan ne haber?"dedi. Dedim ki: " Hiçbir haber yok. İkisinin de haberi yok dedim. Ben İstanbul'dan kimseye haber vermeden ayrıldım. Onun için bir haber veremeyeceğim. Yalnız ikisi de sıhhattedir" dedim. Şimdi "Arzunuz nedir?" dedi bana "Cephede bir vazife" dedim, "Garp Cephesi'nde". Sonra Oturduk, yemek yedik ve sabahleyin saat 3'e kadar şurdan burdan konuştuk. Paşa "Memnun oldum" dedi ve gitti.

Ertesi sabah Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp Paşa'ya gittim. Özalp Paşa, "Sizi burada, Ankara'da Küçük Suvari Mektebi Tabya Hocalığına tayin ettik" dedi. Ben "Paşam ben cepheye gitmek istiyo-

rum. Burada Ankara'da hocalık etmek için gelmedim. Onu İstanbul'da da yapardım" dedim. "Öyleyse, ben Mustafa Kemal Paşa'ya haber vereyim de" dedi ve telefon etti. Paşa Hazretleri "Şayan-ı takdirdir. Cepheye gönderin" dedi.

Bu suretle Hüseyin Hüsnü Bey ile beraber Ankara'dan Sivrihisar'a gittik. Trenden araba ile Garp Ordusu'nun karargâhı bulunan Akşehir'e gittik. Akşehir'de İsmet Paşa -Garp Ordusu Kumandanı idi- Erkân-ı Harp reisi bizim Kel Asım, sonra Gün Asım. Asım Gündüz Erkân-ı Harp Reisi idi. İsmet Paşa'dan rica ettim. Kabilse bir alay kumandanlığı. Süvariyim dedim. Bir süvari alayının kumandanı olarak harbe iştirak etmek istiyorum dedim. "Hiç münhâl yok. Şimdilik sizi 5. süvari kolordusuna göndereyim" dedi. "Fahrettin Altay Paşa'nın maiyetine". Ben de teşekkür ettim ve ertesi gün Sultan Dağı'nı geçerek, Yalvaç, Karaağaç garbı, 5. kolordunun karargâhı orada bulunuyordu. Oraya vardığımda Fahrettin Paşa, "Şimdilik istirahat edin. Sonra sizi bir yere tayin ederiz" dedi. Üç ay geçti. Hiçbir vazife vermediler. Yalnız ara sıra ufak manevralar oluyor, beni hakem tayin ediyorlar. Bütün iş bu. Tabii ben de sıkıldım. Sonra orada bir doktor Nezihi Bey vardı. O bana mahremâne dedi ki, "Sizin hakkında iyi bir şey yazmadılar. İsmet Paşa 'Bu zat şüphelidir, dedi. Padişahın damadı, Sadrazamın oğlu.' Onun için size vazife vermiyorlar" dedi. Ben tabii meyus bir halde, bir fırsat bekliyordum, Mustafa Kemal Paşa'yı görmek için. O fırsat da birkaç hafta sonra geldi.

Bu süvari kolordusu, 5. süvari kolordusu tamamen Ruslar tarafından techiz edilmiş, hayvanlar, üniformalar, silahlar, toplar hepsi Ruslar tarafından hediye olarak Türkiye'ye gönderilmişti. Bu kolorduyu şimdi göstermek için Mustafa Kemal Paşa, Rus Sefiri Suriç (Daha sonraydı), Azerbaycan Sefiri Aralof (Aralov Sovyet Rusya Sefiri-Azeri Abilov olmalı.), Gürcistan sefiri, Dağıstan sefiri ne kadar Rusya'ya ait sefir varsa hepsini davet etti.

Ateşemiliterlerle beraber ve bu kolordu gayet güzel bir resm-i geçit yaptı. Resm-i geçitten evvel, benim bir vazifem olmadığı için o kolorduda, ben seyircilerin arasında duruyordum ve Mustafa Ke-

mal Paşa önümden geçerken, iki adım ileri attım, selam verdim ve "Paşa Hazretleri maruzâtım var" dedim. "Ha! Siz burada mıydınız?" dedi. "Evet. Size anlatmak istiyorum, maruzâtım var" dedim. "Niçin burada bulunduğumu ve resm-i geçitte bulunmadığımı anlatmak isterim" dedim. "Pekala, saat 5'te gelin görün beni" dedi.

Öğleden sonra saat 5'te oturduğu yere gittim ve meseleyi anlattım. Şöyle böyle benden şüpheleniyorlar, dedim. "Böyle şey olmaz. Siz yarın gelin, ben bir harp oyunu tertip edeceğim, bu harp oyununda siz de bulununuz" dedi. Ertesi gün Paşa'nın oturduğu evde, bir odada büyük bir masa, masanın üstünde harita. Türk ve Yunan ordularının durumunu gösteriyordu. Bana dedi ki: "Siz Türk ordusunun başkumandanı, bir de bir miralay (albay) vardı -adını unuttum- o da (Şükrü Sökmensüer albayın adı. Şükrü Sökmensüer'in anılarında da bu olayı bulacaksınız. A.İ.) Yunan ordusu başkumandanı. Şimdi karşımda bir erkân-ı harp miralay, ben binbaşıyım. Herhalde, dedim, bu miralay harbi kazanacak. Belki benden daha kuvvetli, ama ben Almanya'da Harp Akademisi'nden mezundum ve bu harp oyunları ile hemen her gün meşgul oluyorduk. Meleke kesbettim o oyunlarda.

Bu harp oyunu 4 saat sürdü. Oyun esnasında M. Kemal Paşa beni kaç defa azarladı. "Yanlış yapıyorsun. Geri al emrini." Bu yalnız bir defa değil, çok defa. Ben Paşa'ya dedim: "Müsaade ederseniz Napolyon'un bir sözü var (Order, controrder, disorder) verilen bir emir geri alınıp da, başka bir emir verilirse felakettir. Karmakarışık olur her şey demek" ve Paşa'ya dedim ki: "Emirlerimi geri almıyorum. Bence, ben doğru hareket ediyorum." "Çok zayiat verdin" dedi. "Ziyanı yok. Zayiat vereyim de harbi kazanayım" dedim.

Neyse bu harp oyunu bittikten sonra, saat akşam 8, Paşa dedi ki: "Arkadaşlar Türk ordusu harbi kazandı." Bana: "Siz, ufak tefek hatalar yaptınız, çok zayiat verdiniz, ama harbi kazandınız" dedi. "Emirlerinizi geri almadınız, arslan gibi müdafaa ettiniz tezinizi, tebrik ederim" dedi. Ondan sonra İsmet İnönü'ye hitaben: "Bu değerli erkân-ı harbinizi şimdiye kadar, üç aydır vazifesiz bıraktınız.

Bir vazife veriniz. Bütün o Garp Cephesi'nde münhâl bir yer yok mudur?" dedi. İsmet Paşa hemen defterine -bir defter çıkardı cebinden- "Evet, 16. Piyade Fırkası'nın Erkân-ı Harbiye Reisliği münhaldır. Fakat o fırkaya hiçbir erkân-ı harp zabiti gitmek istemiyor. Çünkü kumandanı aksi bir adam. Ama İsmail Hakkı Bey gitmek isterse, gitsin" dedi. Ben de "Kumandanı kimdir?" dedim. "Aşir Bey. Miralay Aşir Bey" dediler. Aşir Bey benim Harbiye mektebinden sınıf arkadaşımdı. Ben dedim ki: "Ben Aşir Bey'le geçinirim" dedim. Kabul ettim. Teşekkür ettim. Ondan sonra M. Kemal Paşa beni, ismet İnönü, bir de fırka kumandanı vardı Zeki Bey, Fahrettin Altay Paşa'yı yemeye alakoydu. Bu yemek sabahleyin 4'e kadar sürdü. İçki çok içildi. İçki dediğim rakı. İşte böyle. Garp Cephesi'nde 16. Piyade Fırkası'nın Kurmay Başkanlığı'na tayin edildim ve savaşın nihayetine kadar o tümende bulundum.

Tümenimiz, Bolvadin'den, Akhisar, Balıkesir, Gönen, Çanakkale'ye kadar yürüdük ve düşmanı kovaladık. Yalnız Çanakkale'ye geldiğimiz zaman, tel örgülerin arkasında Hint askeri, Yunanlılar rahat rahat o telleri geçtiler. İngilizler onları iltica ettiler. Yunanlılar o biz bir şey yapamadık. Seyretmeye mecbur kaldık. Çünkü M. Kemal Paşa'dan gelen emir, "İngilizlere katiyyen tek bir kurşun atılmayacak." Onun için biz seyretmeye mecbur olduk ve kalan, kaçabilen Yunanlılar gemilere bindirilerek, gözümüzün önünde Yunanistan'a gittiler.

A.İ. - Padişah Vahideddin'e nasıl gazete verdiğinizi anlatır mısınız?

İ.O. - Evet. Şimdi ben orada Erkân-ı Harbiye şubesini idare ederken, Sarayda...

A.İ. - Hangi sene?

İ.O. - 1920-1921. Anadolu'da Kuvâ-yı Millîye teşkil edilmiş, Yunanlılarla harp ediyordu. O esnâda padişah, her cuma namazdan sonra, selâmlık namazından sonra, odama gelirdi. Askeri durum hakkında malumat alırdı ve ne vakit milli ordumuz bir zafer kazansa, "Elhamdülillâh, ordularımız, İslâm orduları muzafferdir" diye

seviniyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı takdir ediyordu. O zamanlarda, durum hakkına malumat aldığı zaman, "Anadolu'dan gazete getirtebilir misin?" dedi bana. "Getirtiriz" dedim ve "Hâkimiyet-i Millîye" ve "Yeni Gün" gazetesi. Yeni Gün gazetesini Yunus Nadi Bey neşrediyordu. Hâkimiyet-i Millîye hükümetin gazetesi idi.

İki gazete de Padişahın aleyhinde makale yazardı. Bunları büyük bir alâka ile okurdu. Bunu, Sadrazam Damat Ferid Paşa haber alınca menetmek istiyor. Padişah'a artık gazete verilmemesi için emir verdi. Tabii biz aldırmadık. Fakat Damat Ferit Paşa ısrar etti ve beni Büyükada'ya sürdüler. Padişah bir gün bana: "Sen Büyükada'ya git, orada istirahat et. Karını al git, istirahat et" dedi. Ben de 3-4 ay kadar Büyükada'da kaldım. Şimdi padişah gene kızı vasıtasıyla bana haber gönderdi. Kabilse gene bir gazete. Bu gazeteleri görmek istiyordu. Ben de Neşet Bey'e söyledim. Neşet Bey ara sıra Ankara'ya gidip gelirdi. Ne kadar gazete varsa hepsini getirirdi ve tabii şimdi doğrudan doğruya padişaha vermiyorduk. Kayınvalidem vardı, başkadın efendi Nazikedâ, ona veriyordum. O da kocasına, yani padişaha veriyordu gazeteleri. Yani padişah alâkadar olurdu. Takip ediyordu.

SAİT MOLLA OLAYI

İ.O. - Mütâkere esnasında, yani I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir mütâreke olmuştu. Bu mütârekede İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar İstanbul'u işgal etmişlerdi. İngilizler propaganda yaparak, bir İngiliz-Türk Dostluk Cemiyeti tesis ettiler. Bu cemiyetin başında bir İngiliz papazı, Fru namında bir herif vardı. İngiliz-Türk Cemiyeti'nin mühim bir üyesi, Sait Molla namında sarıklı bir hoca vardı. Bu Sait Molla bir gün evime gelip: "Aman beyim! Ben padişahın huzuruna çıkmak istiyorum. Marûzatım var. Bir türlü muvaffak olamadım" dedi. "Padişah beni kabul etmiyor. Belki sizin vasıtanızla, delâletinizle kabul edilebilirim" dedi. Peki söyleyeyim dedim ve padişaha -işte o cuma namazından sonra askeri durum hakkında

malûmat almak için odama geldiği zaman- arzettim. Dedim: Sait Molla namında birisi var. Efendimiz tarafından kabul edilmek istiyor. "Aman! Ne diyorsun?" dedi. "Bu herifi ben katiyyen kabul edemem. Bu en alçak, namussuz, yalancı ve hain-i vatan bir heriftir. Ben bunu kabul edemem" dedi. Bu öğleden evvel 11'de oluyor. Aynı gün gece yarısı saat 12'de Sait Molla'nın padişah tarafından kabul edildiğini bana bildirdiler. Padişah bunu "En alçak, vatan haini" dediği bir adamı ve kabul edemeyeceğini ifade ettikten sonra, aynı gün, gece de kabul ediyor.

A.İ. - Nasıl kabul ediliyordu? Kim temin etmiş bu görüşmeyi?

İ.O. - Bir papaz vardı; Fru. İngiliz papazı. O Damat Ferid Paşa delaletiyle, padişah tarafından kabul ediliyor ve papaz Fru'nun sözü ile kabul edilmiş (etmiş).

Ferhande Okday - Sadrazam Ferid Paşa, eniştesi olduğu için padişahın; o ısrar ediyor ve onun sözü ile oluyor.

ATATÜRK ALEYHİNDEKİ ŞARKI

İ.O. - Hanedân kanununa göre, eski refikam Ulviye Sultan hudut harici edildi. Kızım Hümeyra da birkaç hafta sonra, dadısıyla birlikte memleketi terk etmek mecburiyetinde kaldı. Çünkü sultanların çocukları da hanedâna mensub sayılıyordu. Mensup oldukları için, onlar da Türkiye'de kalamazlardı ve hudut harici ediliyordı. Şimdi kızım Hümeyra San Remo'da büyükbabası Sultan Vahideddin ile beraber oturuyordu ve yaşı 8 idi.

Yanındaki saray kalfaları çocuğa, Mustafa Kemal Paşa aleyinde bir şarkı öğretmişlerdi. Bunu Hümeyra günün birinde bahçede oynarken söylüyormuş. Büyükbabası Sultan Vahideddin pencereden bunu işitiyor ve Hümeyra'ya "Gel yukarı" diyor. Hümeyra sevinerek koşuyor. Zannetti ki, büyükbabası onu taltif edecek. Çünkü Paşa'nın aleyhinde şarkı söylediği için "Aferin" diyecek. Hoplaya zıplaya odasına gidiyor (giriyor). "Gel buraya kızım. Sen bu şarkıyı bir daha söylersen dilini koparırım" demiş. "Mustafa Kemal Paşa büyük bir

askerdir, memleketi kurtardı. Böyle şarkı olmaz. Bir daha söylemeyeceksin" demiş.

Ferhande Okday - Yani Mustafa Kemal hakkında kimseyi konuşturmazdı. "Gayet doğrudur, haklıdır" dermiş. "Memleket inkılâb geçiriyor, lazımdı" dermiş. Müdâfaa edermiş.

İ.O. - Fakat Sultan Vahideddin'in karakteri pek anlaşılmıyordu. Kimse anlayamadı onun karakterini.

A.İ. - Siz sonradan gördünüz mü? (Vahidden'i)

İ.O. - Hayır. Ben İstiklâl Harbi'ne gittikten sonra, Sultan Vahideddin'i bir daha görmedim. Esasen ben savaşırken, Gönen şehrini istirdâd ederken, Livâ Kumandanımız Ali Bey bana bir gazete getirdi. O gazetede: "Sizin hakkınızda bir şey var okuyunuz" dedi. Ben de okudum. Bâ'irâde-i seniyye beni sultandan ayırdılar. Albay Ali Bey bana dedi ki: "Hiç üzülmeyiniz. Çok kızlarımız, güzel kızlarımız var, gene evlenirsiniz."

A.İ. - Ama sizi boşamalarının bir sebebi var değil mi?

İ.O. - Galiba sebeb, vedalaşmadan sultandan ayrıldığım için. Çünkü, milli orduya iltihâk ederken vedalaşmadım.

A.İ. - Neden vedalaşmadınız?

İ.O. - İşitilmesin diye. İngilizler beni tevkif ederlerdi. İstanbul işgal altında, yani bunu söyleseydim, bütün şehir ertesi gün haber alırdı. Kimseye söylememek lazımdı ve sultan galiba bu yüzden...

F.O. - Galiba değil o yüzden. Bana anlattı Sultan.

A.İ. - Görüşür müydünüz?

F.O. - Görüşürdük. Hümeyra'yı ben aldım. Son zamana kadar görüşürdüm. Gayet iyi "kardeşim" diye benimle konuşurdu.

İ.O. - Sultanlar kocalarını boşayabilirlerdi, istedikleri zaman. Kocaların hakları yoktu, sultanların vardı ve sebeb o olacak.

A.İ. - Yani Milli Ordu'ya iltihâk etmesi değil mi sebeb?

F.O. - Evet o. Bana söyledi. "Bana bile haber vermeden gitti. Bir koca karısına haber vermeden gider mi?" dedi. "Çouğum var" dedi. "Bana söylemesi lazımdı. Bana söylemediği için, ben de gittim babamdan rica ettim" dedi.

LONDRA KONFERANSI 1921

İ.O.- Londra'da 1921 senesinde bir sulh konferansı oldu. Konferansa hem İstanbul'dan hem de Ankara'dan bir heyet katıldı. Londra'ya gitti Sulh Konferansı'na.

İstanbul Heyeti'nin reisi babam sadrazam Tevfik Paşa ve Ankara Heyeti'nin reisi Bekir Sami Bey -Hariciye vekili Bekir Sami Bey-.

Şimdi iki heyet Londra'da aynı otelde oturuyorduk. İstanbul heyeti 4. katta. Anadolu heyeti üçüncü katta oturuyordu. Savoy Oteli. Konferansın vuku bulacağı günden bir gün evvel akşam...

A.İ.- Sizin heyetteki göreviniz ne idi?

İ.O.- İstanbul heyetinde askeri murahhastım.

Aynı gün akşamüstü Bekir Sami Bey babamı görmeye geliyor. Orada ikisi mutabık kalıyorlar. Konferansa girerken Tevfik Paşa ilk girecek. Yaşına hörmeten Bekir Sami Bey arkadan (arkasından A.İ.) gelecek. Yaştan. Ve hakikaten öyle oldu. Babam evvela girdi, sonra o girdi ve yerlerini aldılar. Babam kalkarak: "Biz Ankara'dan gelen heyet ne istiyorsa, aynı şeyi istiyoruz. Biz Türkler birbirine (birbiriyle) harp etmiyor. Düşmanın memleketten çıkmasını arzu ediyor. Onun için sözü Bekir Sami Bey'e bırakıyorum, Ankara heyetine". Sözü ona bırakmış. Lloyd George bir şaşırdı orada. O zannetti ki, bu iki heyet kavga edecek ve nihayet (Lloyd George) diyecek ki: "Türkler ne istediklerini bilmiyorlar. Konferansı tehir ettim." Onu yapamadı.

Biz Londra'dan ayrılırken babam, "Şimdi Lloyd George'a gideceğim, vedalaşacağım. İstersen sen de beraber gel" dedi. Babamla gittim. Lloyd George bizi kabul etti. Şurdan, burdan, havadan bahsedildi. Nihayet (Lloyd George) bir atlas, bir harita getirdi, Anadolu haritası. Onu açtı. "Şimdi bu Ankara çetelerinin, haydut çetelerinin hangi yoldan döneceklerine bakalım" dedi. Onun üzerine babam kalktı: "Rica ederim. Bu haydut ve çete. Bunlar değildir. Onlar vatanperver insanlardır. Memleketlerini müdafaa eden, yurtsever in-

sanlardır. Onlar çete ve haydut değillerdir" dedi. Lloyd George bunun üzerine kıpkırmızı kızardı ve babam "Müsaade ederseniz ben gidiyorum" dedi ve kalktı çıktık. Arkamızdan geldi, ta! sokağa kadar. Sokak kapısına kadar bizi teşyi etti.

Döndükten sonra, İstanbul'a geldiği zaman, Padişah Sultan Vahideddin Han "Paşam ne yaptınız? Siz sözü Anadolu Heyeti'ne bıraktınız" dedi. Babam dedi ki: "Burada Anadolu, İstanbul (diye A.İ.) ayrılacak bir şey yok. Biz hepimiz aynı memleketin çocuklarıyız. Eskiden padişahlar ordu başına geçerdi ve düşmana karşı harp ederdi. Zât-ı şahânenize de bunu tavsiye ederim" demiş. Onun üzerine ne beğenirsiniz? Sultan Vahideddin "Ya! Abdülmecid, veliaht yerime geçerse?" Yani tahtı düşündü, memleketi düşünmedi.

A.İ. - Ama beri taraftan da memleket için yapılan şeyleri tasvib ediyor?

İ.O. - Evet. Onun için bu acaib karakterli bir adamdı. Sadrazam Damat Ferid Paşa kaçtıktan sonra, babamı çağırdı ve ona dedi ki: "İşte gördünüz mü bu Damat Ferid Paşa memleketi bu hale soktu ve şimdi kaçtı" dedi, yani şikayet etti. Halbuki kaç defa sadarete çağırdı onu değil mi? Yani bile bile.

İSMAİL HAKKI BEY'İN ANADOLU'YA GİDİŞİ TEVFİK PAŞA'NIN FERHANDE HANIM'A ANLATTIKLARI

F.O. - Ben İsmail ile evlenip Ankara'ya gittiğim zaman, İsmail Ankara'ya gidiş hadisesini anlattı. Pederine söylememiş, kendi gidişinden sonra verilmek üzere bir mektup bırakmış. O akşam da belli olmasın diyerekten, birçok itilaf zabitlerine, şehzadelere bir ziyafet tertib etmiş. Ziyafetten önce pederine gidiyor. Pederi ile kendince vedalaşıyor. Oturmak fazla istemiyor. Heyecan içinde. Belki babasını bir daha göremez, belki ölürüm korkusuyla. Birdenbire kalkıyor. "Misafirlerim gelecek baba" diyor. Öpüşüyor ve ayrılıyor.

Bundan iki sene sonra biz evlendik. Evlendikten sonra, Ankara'dan dönüşün kayınpederim, İsmail'in Ankara'ya ilk gidişini hikâye etti. Ankara'ya gidişinde, kendisine yaver geliyor. Yaverine Paşa müsaade ediyor Ankara'ya gitmesi için ve sonra bir gün geliyor diyor ki (yaver): "Efendim müsaade ederseniz İsmail rica etti, beraber gidecek ve size söylemememi. Ben buna razı olmadım ve yalnız size söylüyorum, sizin haberiniz olsun." Paşa da gayet memnun olaraktan "Peki beraber gidiniz" diyor. Bana bunu anlattığı zaman, ben heyecan içinde "Aman efendim! İsmail de anlattı ki, sizin haberiniz yokmuş." "Ben o akşam oğlum geldiği zaman, heyecan içinde idim. Gitsin diye dörtgözle bekliyordum. Çünkü kendimi tutamayacaktım ve o gittikten sonra, İsmail ayrıldıktan sonra odama gittim ve hüngür hüngür ağladım. Hayatımda ikinci ağlayışımdır. Ondan sonra iki gün Saray'a gitmedim. Üçüncü günü Sultan Vahideddin haber gönderiyor. Giderken bir kadeh konyak içtim ve ara kapıdan, ilk koltuk kapısından Saray'a girdim. Yukarıda merdiven başında Sultan Vahideddin'i ayakta buldum. "Paşa oğlun nerede?" diye sorduğu zaman, "Hangi oğlum?", "İsmail Hakkı!", "Nerede benim oğlum?" diye sorduğum vakit, "Oğlun yok". "Eh! O halde oğlumu benim sizden sormam icab eder. Hem damadınız, hem Saray Erkân-ı Harbidir". "Oğlun Anadolu'ya iltihâk etti" deyince, "Çok memnun oldum. Belindeki taşıdığı kılıncın şerefine layık bir evlatmış" dedim ve Padişaha selam verip, evime döndüm.

CUMA NAMAZI

A.İ. - Nasıl gelirdi camiye Mustafa Kemal, namaz kılmaya mı?

İ.O. - Halk beklerdi, Padişah namaz kılardı. Namazdan sonra huzura çıkardı.

F.O. - Zaten alaya gidenler namaz kılmazlarmış ki o zaman.

İ.O. - Hepsi dışarıda beklerdi. Ama Paşa'yı (Mustafa Kemal'i) içeri alırdı. Salonda otururdu. Camide bir salon vardı. O oraya girerdi. Biz dışardaydık.

BÜLENT ECEVİT

(Ferhande Okday, Bülent Ecevit'in annesinin teyzesi. A.İ.)

F.O. - Tevfik Paşa sorular sorardı (Bülent Ecevit'e). Bir gün dedi ki :

İ.O. - Kaç yaşındaydı?

F.O. - Üç buçuk yaşındaydı o vakit. Bülent rahatsız etmedi mi, dedim. "Yok" dedi. "Dokunmayın. Bak göreceksiniz bu çocuk büyük adam olacak" dedi. Az konuşan Tevfik Paşa, konuşmayan adam, onun suallerine bir bir cevap verirdi. Ve anneme dermiş ki: "Aman! Hanımefendi Bülent geldiği vakit haber verin geleyim, ya! Alın bana getirin. Konuşayım bu çocukla" dermiş.

A.İ. - Demek ki o zamandan Bülent Bey'den.

F.O. - Yani üçbuçuk yaşındaki Bülent'le halef selefmişler meğer.

DAMAT FERİD PAŞA

Bu olayı da anlatayım:

Yine Damat Ferid Paşa'nın ya üçüncü, yahut dördüncü sadareti (sadrazamlığı) süresinde bir gün Sultan Vahideddin, babamı huzuruna davet eder ve kendisine:

" Sadrazam Paşa bir haber getirdi: İngiltere hükûmeti bize beş milyon sterlinlik bir istikraz (ödünç para alma. A.İ.) akdi için müracaat etmiş. Bu istikrazın hangi şartlarla ve ne zaman akdinin mümkün olabileceğini tahkik buyurmanızı rica ederim" demiş ve Sadrazam Paşa'ya bu haberi o sıralarda İstanbul'da bulunan ve General Harrington'un deniz işleri müşavirliğini yapan İngiliz Amirali Webb'den almış olduğunu ilave etmiş.

Bu irade-i seniyeyi (yüce istek) alan babam da İngiliz Amirali ile temasa geçerek, bu istikraz işinden laf açmış. Fakat İngiliz Amirali derin bir hayret içinde, bu işten zerre kadar haberi olmadığını bildirmiş. Babam da keyfiyeti Padişaha arzeylemiş.

Enişte sinin bu yeni kuyruklu yalanı karşısında, Sultan Vahideddin, adeti olduğu gibi babamın dediklerini gözleri kapalı dinledikten sonra, yine adeti olduğu gibi her kelimeyi dakikada bir ve yavaş yavaş telaffuz ederek:

"Bu meselede bir yalan var. Bilmem İngiliz Amiralinde mi, yoksa Sadrazam Paşa'da mı?.." buyurmuş. Bunun üzerine babam da:

"O ciheti kulunuz da pek bilemezsem de, herhalde bu gibi ciddi meselelerde İngilizler yalan söylemezler..." demek suretiyle, bu kuyruklu yalanın Sadrazam Damat Paşa'nın malı olduğunu açıkca imâ eylemiş. Rahmetli babam bu olayı anlatırken, Padişahın bu kadar açık ve adeta elle tutulur şekildeki bir yalan karşısında gösterdiği gaflete hayret eder ve enişte Paşa'nın hünkârı aldatmak alanındaki akıl almaz ustalığına, düzenbazlığına şaştığını söylerdi.

ENİŞTE PAŞA'NIN DİPLOMATLIĞI

Dinimiz ölülerimizi hayırla anmayı emreder. Fakat enişte Paşa'nın patavatsızlıkları ve cehaletiyle, tecrübesizliği yüzünden Padişaha ve dolayısıyle memlekete verdiği zararlar o kadar çokdu ki, sayıp dökmekle tükenmez. Kendisinin büyük bir diplomat olduğunu sanan ve bu yüzden de Sadarete tayininde Dışişleri Nezaretini de kendisine ayırmayı ihmal etmeyen Damat Ferid Paşa, dördüncü sadaretinde bu önemli vazifeyi yine kimseye bırakmayarak kendi üzerine almış idi ki, Anadolu'da vatanı kurtarmak için canlarını dişlerine takmış yurtsever mücahitlerin ve bu arada Mustafa Kemal Paşa merhumla arkadaşlarını ölüme mahkum eden fetvalar bu süre içinde çıkarılmıştı.

Yine enişte Paşa'nın bu dördüncü sadrazamlığı süresindedir ki, Mebusan Meclisi dağıtılmış, halka gözdağı verilmek amacıyla dört zavallı idam olunmuştu.

SAN REMO KONFERANSI

Yine bu sıradadır ki, galip müttefiklerin "San Remo Konferan-

sı"nda vardıkları karar gereğince; Osmanlı Devleti temsilcilerinin mayıs ayının onunda Paris'te bulunmaları Bâb-ı âliye (İstanbul Hükümeti. A.İ.) resmen bildirildiğinden, Osmanlı topraklarının geleceği hakkında İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve diğer İtilaf Devletleri delegeleriyle tartışmaya katılarak, varılacak kararı imzalamaya yetkili olarak Ayân Meclisi Başkanı, babam Tevfik Paşa merhumla, İçişleri Bakanı Reşid, devrin Millî Eğitim Bakanı Fahreddin Beylerle, Nafıa Bakanı Operatör Cemil Paşa seçilmişler, her nedense Sadrazam ve Dışişleri Bakanı olan enişte Paşa bu heyete katılmamıştı.

Delegeler ve maiyet memurları 13 Mayıs 1920 tarihinde şimendiferle Paris yolunu tuttular. Konferansta geçen müzakereler üzerine delegelerimizin hazırladıkları cevabı, Bâb-ıâliye (İstanbul Hükümeti. A.İ.) getirip, bir kere de Bakanlar tarafından gözden geçirilmesini sağlamak üzere, Reşid Beyle, Cemil Paşa'nın İstanbul'a gelmeleri beklenirken, enişte Paşa'nın aklına ne esdi ise esmiş ve büyük masraflarla "Gülcemal" vapuru hazırlanıp, kendisinin de Toulon yolu ile Paris'e hareket ettiği işitilmişti. Rahmetli babam gibi yıllarca elçilik etmiş, defalarca sadrazam olmuş, tecrübeli bir diplomatın başkanlık ettiği ve Reşid Bey gibi son zamanlarda, Padişah tarafından dahi sadrazamlığa layık görülen, istidad sahibi bir idare adamının, sanki bir iş becerememişler gibi, bizzat kendisinin Paris yolunu tutmuş olmasının, her şeyden evvel delegelerimizi gücendireceğine şüphe yoktu. Reşid Bey'le, Cemil Paşa İstanbul'a geldiler, fakat sadrazamın Paris'e gitmiş olduğunu hayretle öğrenerek, Paris'e döndüler ve enişte Paşa'yı Paris'te buldular. Bundan ötesini Reşid Bey'in hatıralarından dinleyelim. (Canlı Tarihler: Sayfa 290, 291, 293, 294 ve 295)

Damat Ferid Paşa'nın böyle birdenbire Paris'e gelmiş olmasının sebebini sordum. Bana şu cevabı verdi:

"Müsalâhanameye (Barış andlaşması) derci elzem (sıkıştırılacak gerekli), gayet mühim ve mahrem (gizli) bir maddenin verilecek cevaba ithali (alınması) için geldim."

"Şifreli telgrafla emir verilemez miydi?"

"- Aman efendim! Öyle mühim ve mahrem bir şey telgrafla yazılır mı hiç?"

"- Bir kurye gönderilse idi?"

"- Ona da emniyet edemedim. Kendim gelmeyi tercih ettim."

Ayrıldık (Yanında Cemil Paşa da varmış). Odama gelince, Sadrazamın bu gayet gizli, esrarının ne olduğunu tahkik ettim. Devlet tarafından Hicaz'a gönderilen Surre-i Hümayûn (Padişah tarafından her yıl donatılmış ve süslenmiş deve ya da develerle Mekke'ye gönderilen hediyeler) göndermekte devam olunması hakkının muhafazası imiş."

"Ben henüz hayretler içinde yüzerken, evvela murahhaslardan (delegelerden) hiç birinin kendi kendine sulh konferansına hiç bir tebliğde bulunmaması hakkında Vükelâ Heyetinin (Bakanlar Kurulunun) İrade-i Seniyye ile müeyyed (Padişah iradesi ile sağlamlaştırılmış) kararına, sonra Heyet-i Vükelâca ve Zât-ı Şâhânece (Padişah tarafından) tasdik edilen cevap lâyihasına mugayyir (aykırı) olarak, bizim hazırladığımız cevabı tahrif (kendi menfaati veya başkasının zararı için yazılmış bir yazıda kalem oynatmak, değişiklikler yapmak) suretiyle yazdığı bir ucubeyi (pek acayib ve garip birşey) tek başına imza edip, Sulh Konferansına göndermiş olduğunu kemal-i teessürle öğrendim."

"Halbuki biz, biri yalnız esasa ait muhtasar (kısa), diğer madde madde mufassal (ayrıntılı) iki cevap hazırlamıştık..."

Ertesi sabah heyet Sadrazamın salonunda toplandı. Evvela heyetinden iki kişilik - Vükelâ Meclisi ve sonra Padişaha arzolunmak üzere- iki kıt'a cevabî notayı beraberlerinde götürerek, Paris'ten hareketlerinden sonra, Devlete koca bir vapurun sefer masrafları gibi büyük külfetler (eziyet, ağırlık) yükleyerek, Paris'e gelmesindeki hikmet Sadrazamdan soruldu.

Bir akşam evvelki cevabını tekrar edince,

"İlave ettiğiniz kaydın her sene Hicaz'a gönderilen Surre-i Hümayûnun eskisi gibi gönderilmesine devam olunması isteğinden ibaret olduğunu gördük. Surre-i Hümayûn, mubarek makamlar tahsisa-

tından ve bir de Bedevî Araplara verilen aidattan mürekkeptir. Tahsisat ve teberruattan (bağışlardan) sayılır. Arap aşiretlerine gönderilen aidat ise, Hacılar kafilelerini taaruzdan korumak maksadıyla verilmesi adet olan fidye-i necat (kurtuluş bedeli, parası) den başka birşey değildir. Müslümanlıktan doğan bu teberrulara (bağışlara) devam için Hıristiyan devletlerinden izin istemeğe mahâl yoktur. Hicaz'ın idaresi elimizden alınıp, Hacıların muhafazası vazifesi de başkalarına verildikten sonra, fidye-i necat verilmesine devam etmek de manasızdır. Binâenaleyh, Sulh Muahedesi'ne (Barış Anlaşması'na) böyle bir madde ilavesine lüzum olmadığı gibi, hak değil ancak vazife olan bu külfetten, siyasî bir fayda ummak da vehmin ta kendisidir..."

Sadrazam Ferid Paşa verecek bir cevap bulamadı, bahsi değiştirmek istedi. Buna mahal vermemek için dedim ki:

"Sulh Konferansına verilecek cevabın şekli ve veriliş sureti hakkında burada heyete verilmiş bir karar vardı. Bunu Vükelâ Meclisinin tensibi (onayı) üzerine Zât-ı Şâhâne de tasvip ederek (Padişah da uygun bularak), o vechile hareket olunmasını irade buyurdular. Ve murahhaslardan hiçbirinin kendi kendine ve yalnız başına tebligat yapmaması için yine Vükelâ Meclisi kararını tasdik eden başka bir padişah iradesi daha vardır ve bu iradelerin ikisi de Paris'e tebliğ olunmuştur. Halbuki siz hazırladığımız kısa cevabı mahvederek, bu yasağa rağmen Sulh Konferansına, hem de kararlaştırılan müddetin sona ermesinden evvel alelacele teblğ etmişsiniz. Bu nasıl olur?.."

Soruya da cevap vermek mümkün değildi. Bir kaçamak yolu olmak üzere :

"Gariptir, bahsettiğiniz cevabı siz yazmışsınız. Şimdi yine siz beğenmiyorsunuz" dedi.

"Evet ben yazdım. Hem de bütün kudretimi sarfederek yazdım. Daha iyisini yazmaktan acizim. Ben yazdığım bu cevaptan değil, sizin o cevabı bozmuş olmanızdan şikayet ediyorum. Yalnız başına tebliğ etmek yasağını niçin bozmuş ve Konferansa cevap göndermekte neden acele etmiş olduğunuzu da soruyorum. "

Bunun üzerine ortaya hitab ederek:

"Devlet ne müşkül bir halde bulunuyor. Biz ise hala Bizantizm yapmakla meşgulüz" dedi.

Bundan maksadı kendisine halef olmağa çalıştığımı söylemekti. Bu sözün hiç bir münasebeti yokken söylenmesi şahsıma karşı açık bir taarruz olduğundan, bu budala adama bir ders vermiş olmak için dedim ki:

"Eğer bu Mecliste şahsiyattan bahse mahal ve cevaz (müsaade) varsa, şahsınız hakkında söyleyebileceğim sözlerin payanı (sonu) yoktur. "

Bu mukabil taaruzumun karşısında şaşırdı. Ne diyeceğini bilemedi. O zaman Tevfik Paşa:

"Bizim burada ikâmetimiz lüzumsuzdur. Çünkü artık bizce yapılacak birşey kalmadı. Yalnız Reşid Beyle bir muavin ve bir iki katip burada kalsınlar, biz gidelim. Hem fazla masraf edilmemiş olur, hem de işler daha iyi görülür" dedi. Diğerleri de bu fikre iştirak ettiler. Damat Paşa da olmaz diyemedi. Üç, dört gün sonraki salı günü hareket etmeye karar verdiler. Salı günü sabahı odamda otururken Ali Şevki Bey (Sonralarda Büyükelçi olan Ali Şevki Berker) yanıma geldi.

"Sadrazamın bugün gitmekten vazgeçtiğine dair gönderdiği haberden Tevfik Paşa çok sıkıldı. Bugün hemen kendisi ayrı olarak gitmeğe karar verdi. Toranto yolu ile gidecek. Biz o kadar rica ettik iknası kaabil olmadı. Gideceğim diye ısrar ediyor" dedi.

Tevfik Paşa'nın Damat Ferid'den yakasını kurtarmak ve onun izana sığmayan, mecnûnâne (delice) heveslerine tabi olmamak hususundaki hakkı sarih (açıkca belli) ise de, Türk Murahhas Heyeti'nin ikiye bölünerek bir kısmının "Toulon" da koca bir vapur bekleyip dururken, "Toranto" yolunu seçmesi, halkın lisanında ve gazete sütunlarında türlü türlü dedikodulara mahal vereceği, aleyhimizdeki maksatlı şahıslara da tezvirata (aleyhte uydurmalar) vesile olacağı cihetle, bu niyetten vazgeçmeğe ikna edilmesi elzemdi. Hemen dairesine gittim. Fakat teskini (sakinleşmesi) için sarfettiğim ve edeceğim sözlerin boşa gideceğini derhal anladım. Dedim ki:

"Paşa Hazretleri bana iki gün mühlet (süre) verin. Eğer perşembe günü Sadrazamla birlikte bütün heyetin yola çıkmasını sağlayamazsam, siz o gün yalnızca hareket edin. Ben de o gün istasyona gelir, ellerinizi öperim, affınızı dilerim." Buna muvaffakat etti. Versailles'da Miralay Henry isminde bir mihmandarımız vardı ki, Sadrazamdan ziyade Türktü. Onu yanıma davet ettim. Münasib vechile hali anlattıktan sonra dedim ki:

"Azizim, şimdi Sadrazama gidiniz, deyiniz ki : "Avdet edecek (dönecek) heyeti Toulon'a kadar götürmek üzere bugün için bir tren hazırlanmıştı. Hareketinizi tehir etmişsiniz. Hariciye Nezareti (Dışişleri Bakanlığı. A.İ.) memurlarıyla görüştük, tren hakkındaki emri biz de perşembe gününe değiştirdik. Eğer o gün de bir mani çıkarsa, artık bir defa daha talike (ertelemeye) imkân kalmamış olacaktır. Hariciye Nezaretince arzu edilmeyen bir netice karşısında kalmamak için sizden kati söz almaya geldim. Bu teşebbüsün neticesini bize bildirin."

Miralay Henry bir saat sonra geldi. Damad Ferid'in perşembe günü behemahal hareketi için söz verdiğini bildirdi.

Ben de Tevfik Paşa'yı temin ettim. Perşembe akşamı bütün Murahhas Heyeti gitti. Bâb-ıâli Hukuk Müşaviri (sonra Washington Büyükelçisi) Münir ve sefaret müsteşarlarından Esad Beylerle iki katip, bir de ben Paris'te kadık.

Damad Paşa'nın yaptığı hatayı bir dereceye kadar düzeltmek niyetiyle, yazdığımız mufassal lâyihayı (çünkü muhtasarından istifadeye artık imkan kalmamıştı) mübalagasız o gece sabaha ve ertesi günü akşama kadar elbirliği ile çalışıp, hazır ederek, bu defa da Belçika'nın "Spa" şehrinde toplanan Sulh Konferansına yetiştirdik..."

Sadrazamın kendi rükûbine (binmesine) tahsis ettiği "Gülcemal" vapurunun noksanını ikmâl ve kömürünü tedarik etmek için Devlet Hazinesine 70.000 lira sarf ettirip, hiç lüzumu olmadığı ve hatta İstanbul'da kalması iktiza ettiği halde Paris'e gelmesini, Avrupa ve Fransa matbuatında leyhimize hasıl olan tehavülü (değişikliği) nisbeten hafif zararlı bir sulh akdedileceğine delil gibi tutarak, bu hizmeti nefsine atf ile övünmek ve 1919 senesinde dûçar olduğu muammelenin arını (ayı-

bını) unutturmak arzusuna düşmüş olmasıyla tefsir etmiştim. Fakat Paris'e gelir gelmez, Venizelos'un mensublarıyla ve bu arada Beyoğlu gazetelerinden birinin muhbir ve muharriri olan bir Rumla, hemen her gün müzakere ettiğini görünce, Papaz Frew ile yârânının tensib ve teşvikiyle gelmiş olduğunu, bunun da yeni bir entrika eseri bulunduğunu anladım."

ENİŞTE PAŞA'NIN ZARARLI FAALİYETLERİ

O zaman İçişleri Bakanı ve Versailles'e gönderilen babam Tevfik Paşa'nın, Başkanlığındaki heyetin kalbur üstü gelen üyesi Reşid Beyin, yukarıda okuduğunuz satırlarının her kelimesi gerçeğin ta kendisidir. Bunu kesin olarak iddia ediyorum; Çünkü o heyette askerî müşavir olarak ben de vardım. Bu satırları kendim yazmayıp, size Reşid Bey merhumun kaleminden intikâl ettirmekliğimin sebebi, kendisini babamın rakibi sandığı ve rahmetli babam Tevfik Paşa'nın da zerre kadar önem vermediği Damad Ferid Paşa hakkında, tarafsız bir zatın enişte Paşa hakkında fikirlerini, öz fikirlerimi belki de garazla suçlandırmanız ihtimaline binaendir.

Damad Ferid Paşa mevkiini korumak kasdiyle daima aleyhinde bulunduğu, her fırsattan faydalanarak gözden düşürmek istediği, senelerin tecrübeleriyle ve herkesin tasdik ettiği âfîf ve doğruluğu ile ün salmış babamı, bir türlü çekemediği gibi, O'nun evladı ve Padişahın damadı olduğum için beni de gözden düşürmek amacını daima gütmüştür. İşte bu sebebledir ki, bu heyetin yardımcısı olmak şöyle dursun, babamı kıskanarak başvurduğu entrikalar ve çılgınca davranışlar hakkında Reşid Bey gibi pek selahiyetli bir kalemin konuşmasını tercih ettim. Enişte Paşa'nın çılgınlıkları hakkında onu konuşturdum.

Benim bu hususta söyleyeceğim ve yukarıdaki açıklamalara katacağım sadece birkaç söz vardır ki, bunların da geleceğin tarih yazarlarının bilgisinden gizli kalmalarını istemem. Çünkü ben bu hatıralarımın daha ilk satırlarında kesin olarak belirttiğim gibi, bir devrin ya-

hut bir siyasî şahsın tarihini, biyografisini, sevap veya günahlarını değil, bizzat şahidi olduğum olayları açıklamak amacıyla kaleme sarılmış bulunuyorum. Bu arada pek tabii olarak bazı kusurların, hatta tecrübesizliğe ve kendini beğenmişliğe dayanan bir takım vatana zararlı davranışların ortaya çıkıp sırıtmaları görünüyorsa, aziz okurlarım herhalde bunları bana değil, failleri hesabına kaydedeceklerdir.

Mesela Reşit Beyin, enişte Paşa tarafından devletin o müzâyakalı (sıkıntı, parasız. A.İ.) zamanında hiç lüzumu yok iken, bir sürre meselesi için hazırlattığı ve 70. 000 lirayı hazineye sarf ettirerek, yola çıktığı Gülcemal vapurunun, Toulon'a seyahati olayı bile kayınbabam Sultan Vahideddin, hiç de zeki olmadığı iddia olunamayacak bir Padişahın gözlerini açmağa ve eniştesinin gülünç bir Donkişot'dan başka birşey olmadığını kendisine anlatmağa kafi gelebilirdi. Her ne ise, bunları bırakalım da, benim Versailles'daki müşahedelerime gelelim. Zira şimdiye kadar hiçbir kimse tarafından yazılmamış ve gizli kalmış enteresan olan olaylar bunlardır.

BABAM TEVFİK PAŞA VE VENİZELOS

Benim de askerî müşavir (danışman) olarak bir üyesi bulunduğum rahmetli babam Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki heyet, o günlerde İstanbulla Avrupa arasında, Türk Devlet adamlarının gidiş ve gelişleri yasak olduğundan, İstanbul'daki İngiliz makamları tarafından tahsis olunan bir İngiliz kruvazörüyle İtalya'nın Toranto limanına, oradan da şimendiferle Fransa'ya gidip, Paris banliyösünden Versailles'daki Reservoirs (Hotel des Reservoirs) otele misafir edildik.

Hatıralarımı takip lütfunda bulunan okurlarımın bildikleri gibi, ben gerek Sultan Abdülhamid Han merhumun saltanatı süresinde, gerekse Meşrutiyet rejimi yıllarında birçok resmî seyahatlerde bulunmuş, lâkin bu son gidiş gibi acı ve ızdırap verici bir deniz ve demiryolu seferinin zehirleyici saatlerini asla yaşamamıştım.

O zamana kadar seyahatlerim hep şerefli ve egemen bir impara-

torluğun bir hususî memuru hüviyeti altında, alnım yukarıda, göğsüm kabarık olarak geçmişti.

Bu İngiliz savaş gemisinde ise, mağlub bir devletin yarı mahbus delegeleri olarak seyahat ediyorduk. Her ne kadar İngiliz bahriyelileri babama ve maiyeti üyelerine son derecede nazik davranıyorlarsa da, bana bu nezaketleri bile bir çeşit istihza (alay) tesiri yapıyor, onlarla karşılaşmaktan adeta kaçınıyor ve sakınıyordum. Lafın kısası seyahat değil, bir cehennem azabı yaşıyorduk.

Uzatmayalım, Reservoirs Otelinde yerleştik. Babama otelin zemin katında, salonlu güzel bir oda tahsis olunmuş, bizlere gösterilen odalara yerleşmiştik. Damad Ferid Paşa'nın aklına esip de, hiç lüzumu ve manası olmadığı halde Versailles'a gelip, bizim heyete katılması üzerine, o da aynı otelin birinci katındaki salonlu bir odaya yerleşti. Fakat bir kerre olsun heyet başkanı babamı ziyaret etmedi.

Mihmandarlarımız Fransız Albayı Henry'i sık sık ziyaret ettiği, kendisiyle uzun görüşmeler yaptığı halde, devletin o sıkışık ve buhranlı günlerinde, asıl Türk heyeti başkanını ziyaret etmek, kendisiyle görüşüp, müşavere etmekten, kesin olarak kaçınıyordu; amma Reşid Beyin dediği gibi de, Venizelos'un adamları ve Rum gazetecilerle uzun müzakerelerden, görüşmelerden çekinmiyordu.

Diğer taraftan babam da, hem yaşı ilerlemiş, hem de vücutça rahatsız olduğu için sadrazamla yemek sofrasında buluşup, görüşemiyorlardı. Enişte Paşanın babamla yüzleşmekten böyle sakınması, belki de böyle alelacele ve gerçek anlamıyla damdan düşer gibi birdenbire gelivermesi sebebinin, sürre meselesi gibi çocukça, hatta Reşid Bey merhumun pek haklı olarak dediği gibi, budalaca bir iş olduğunu babama açıklamadan kaçınması da olabilirdi. Zira sürre meselesinin nihayet bir bahane olduğunu ve asıl maksadın, heyetin elde edebileceğini sandığı bir başarıyı kendisine mâletmek istediğini ve bu yüzden o zamanlar tamtakır hazineye 70. 000 lira gibi önemli bir israfa yol açarak, yola çıkmış olmasının bir hiyanet olduğunu kendisi de nihayet anlamış olacaktı.

Nihayet bizim heyet başta Fransız Başvekili Clemenceau ile İngiltere Başvekili Lloyd Georges'ın gururla yer almış oldukları, Galip devletler meclisinin huzuruna çıktı. Bu muzaffer ülkeler başkanları arasında, hiç de hakkı olmadığı halde Yunanistan Başbakanı mahud Venizelos da vardı. Ve rahmetli babamın başkanlık ettiği Osmanlı Heyeti'nin salona girişini dudaklarında müstehzi bir tebessümle seyrediyordu.

Birinci Dünya Savaşı süresince Yunanlılar Türk ordusuna karşı savaşmamışlar, hatta tek kurşun dahi sıkmamışlardı. Bu yüzden bizi yenen Galip devletler arasında mevki alamazlardı, hatta mevki almaktan utanmaları gerekirdi. Buna rağmen işte Venizelos da karşımızda idi ve babamı alaylı bir sırıtışla seyrediyordu. Bu manzara babama çok dokundu, hatta rahmetli fenalık geçirmişdi ki, bunun sebebleri de vardı. Zira babam, İkinci Abdülhamid devr-i saltanatında Atina elçisi iken, bu Venizelos, Osmanlı elçiliğinde Rumca tercümanlığı yapan bir Osmanlı memuru idi. O devirde Girit Adası bir Osmanlı vilayeti olduğu ve Venizelos da Giritli bir avukat sıfatıyla Osmanlı devleti tabiyetinde bulunduğu için, bu vazife Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından kendisine verilmişdi. Şurasını belirteyim ki, daha o zamanlarda babam, bu Venizelos adlı elçilik memurundan hiç hoşlanmazdı. Hatta bir aralık bu açıkgöz Giritli maaşının arttırılması için babama başvurmuş, aldığı maaşla geçinemediğini ileri sürerek, yalvarıp yakarmış, lâkin babam, diğer elçilik memurları arasında bir ayrı tutma muammelesi yapamayacağını ileri sürerek, bu isteğini reddetmişti.

İşte bu eski Osmanlı devlet memuru şimdi, Galip devletler başbakanları arasında, Yunanistan'ın temsilcisi sıfatıyla sırıtarak babamın salona girişini seyrediyordu. Ve elbette ki, bu manzara babamı çileden çıkaracak bir nitelikte idi. Çünkü yukarıda da işaret etmiş olduğum gibi bir kere bu herifin orada, Galip devletler başbakanları arasında yeri yoktu. Çünkü bizimle savaşmamış, sadece Balkanlar cephesinde Bulgarlarla savaşan Fransız birlikleri arasına birkaç gönüllü Venizelist birliklerini katmışlardı. Buna göre ne sıfatla Versailles galibleri ara-

sında Türk delegelerini karşılayıp, öyle gururla, hatta alayla bizleri seyredebiliyordu?

ATATÜRK'ÜN BAHSETTİĞİ O DAMAT BEN İDİM

Rahmetli Atatürk, Müfettiş-i Umumî sıfatıyla Anadolu'ya geçerken, kendisini ve maiyetini götüren "Bandırma" vapurunun Samsun'a varmaması için, İngilizler tarafından batırılmak istendiğini, fakat bu alçakca teşebbüsün kendisine bir padişah damadı tarafından haber verildiği için vapurun daima sahile yakın bir rota izlediğini ve gemi Samsun'a vardıktan iki saat sonra da bir İngiliz torpido botunun o limana geldiğini, bu suretle yapılan uyarmanın esassız bir şey olmadığını söyler. Bu sözler bizzat rahmetli Ata tarafından söylenmiş ve şimdiye kadar yüzlerce defa tekrarlanmıştır.

İşte bu haberi Mustafa Kemal Paşa merhumâ ileten "Damat" bendim. Bu işin yukarıda özetlediğim tarafı herkes tarafından bilinir, amma iç yüzü tamamiyle meçhul kalmıştır şimdiye kadar. Bu tarafını da aydınlatayım ve bu olayı örten esrar perdesini aralayıp, gerçeği bütün açıklığı ile anlatayım.

Mütareke yıllarında benim Maiyet-i Seniyye Kurmay Başkanı olduğumu, yardımcım olan kurmay subay yüzbaşı Neşet (Çopur) Beyle birlikte çalıştığımı, fakat bu zatın gizlice Anadolu'daki Kuvâ-yı Millîye büyükleri ile temasta bulunduğunu evvelce anlatmıştım. İşte bu korkunç haberi aldıktan sonra, bu Neşet Beyle Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştim. Bu haberi nasıl almış olduğumu da açıklayayım:

O yıllarda Babanzade Fuat Bey isminde Harbiye Mektebinden sınıf arkadaşım, yakın bir dostum vardı. Evvelce İstanbul Postahanesi sansür müfettişi bir subay olan bu zat, Mütarekeden sonra askerlikten çekilmiş, ticaretle uğraşmaya başlamıştı. Zaten ailece zengin ve tanınmış bir kimse olduğu için de bir hayli servet edinmişti. Beyoğlu'nda Alleon (Alyon. A.İ.) sokağındaki 12 sayılı apartmanın üçüncü mükellef dairesinde oturur, dostlarına, iş yaptığı kimselere sık sık ziyafetler

verir, bu arada İstanbul'u işgalî altında bulunduran İngilizlerin tanınmış simalarından ve ünlü ıntelıgence servisi mensuplarından meşhur İngiliz Yüzbaşısı Bennet'i de arasıra bu ziyafetlere davet ederdi. O devirde İstanbul'da ticaret faaliyetini yürütmek için böyle kalburüstü gelen İngiliz, Fransız ve İtalyan şahsiyetleriyle hoş geçinmek bir zorunluluktu.

Bekar ve alabildiğine nazik ve cömert bir zat olan Babanzade Fuat Beyin ziyafetleri pek parlak olur, seçkin misafirleri arasında o zamanın sosyetesinin en tanınmış simaları, en kalburüstü gelen kimseleri yer alırdı. Mesela Veliaht Abdülmecid Efendinin oğlu Şehzade Ömer Faruk Efendi bu ziyafetlerde sık sık görülen bir sima idi. Ben, kardeşim Ali Nuri, elçilerden Köse Raif Paşazade Ragıp Raif, Ali Şevki (Sonraları Büyükelçi olan Ali Şevki Berker), Başkonsolos Selman Cemil Tiensi bu ziyafetlerin daimi davetlileri arasında idik. Babanzade Fuat Bey ziyafetlerine hususî bir parlaklık vermek için Börekçi Halit Bey adıyla anılan, o devrin Maarif Nezareti mensuplarından, komik hikayeleri, güldürücü halleri ile meşhur bir zat da davet etmeyi ihmal etmez, bu zat da davetlileri kahkahadan kırıp geçirirdi. Bu Börekçi Halit Beyle, sonraları mebus ve Atina Büyükelçisi olan Ruşen Eşref (Ünaydın) merhum; Sabiha Sultan ile evlendikten sonra Teşvikiye'deki Çifte Saraylarda (sonralarda okul olmuştur) yanyana oturduğumuz Şehzade Ömer Faruk Efendi ile benim daireme de sık sık gelen dostlardı. Ruşen Eşref merhum iyi şarkı okur, şiirler söyler, merhum Börekçi Halit de taklitler yapar, hoş fıkralar anlatır, hülasa her ikisinin sohbetlerine doyum olmazdı. Ruşen Eşref ve Börekçi Halit Beyin bulundukları toplantılarda, başları örtülü olarak eşim Ulviye Sultanla, Ömer Faruk Efendinin eşi Sabiha Sultan da hazır bulunur, bu iki nüktedan davetlinin cinaslarını, güldürücü fıkralarını zevkle dinlerlerdi.

BABANA SÖYLE DE BENİ ELÇİLİK KÂTİBİ YAPSIN

Bu toplantılarda Ruşen Eşref merhumun dilinden düşürmediği,

her fırsattan faydalanarak, bana tekrarladığı bir isteği vardı. Kendisini Stockholm Türk elçiliğine ikinci katip tayin ettirmek için babam Tevfik Paşaya ricada bulunmaklığım. Bu isteğini o kadar sık sık tekrarlar oldu ki, ben de bir gün isteğini babama ilettim. Merhum, Ruşen Eşref Beyin bu ricasını sona kadar dinledikten sonra bana:

"Arkadaşın Ruşen Eşref Bey Stockhol'a katip olarak gideceğine, Yunanlılar İzmir'i işgal ettiler, gitsin orada vatanı savunmakla meşgul olsun, bugün her Türk aydınının vazifesi bu olmalıdır..." cevabını verdi. Ben de babamın cevabını Ruşen Eşref Bey'e bildirmiş, onun da, bu isteğinin kabul edilmemesinden canı sıkılmıştı (*).

Bu olayın üstünden seneler geçti. Ben İstanbul'dan kaçıp, Anadolu'daki Millî Kuvvetlere iltihâk ettim. 16. Tümen'in Kurmay Başkanı olarak Yunanlılarla savaştım. İstiklâl Madalyası kazandım ve savaş meydanında terfi ettim. Barışın akdinden sonra askerlikten çekilip, Dışişleri Bakanlığında vazifeye başladım, Başkonsolos oldum. Bu arada Cumhuriyet de ilan edilmişti. Bir gün izinli olarak İstanbul'da bulunurken, Kadıköy vapurunda Ruşen Eşref Bey'e rastladım. O da bu yıllar içinde milletvekili seçilmiş, hatta Büyükelçi bile olmuştu. Ruşen Eşref Ünaydın Bey beni görünce, gelip yanıma oturdu, hal ve hatır sorulup, sohbet koyulaşınca bana, biraz da sitem eder bir eda ile:

"İsmail Hakkı Bey, pederiniz beni Stockholm'e ikinci katip olarak göndermedi, ama bakın ben mebus oldum" dedi.

Ben de gülerek kendisine:

"İyi ya ! Ruşen Eşref Bey" cevabını verdim. "Pederimin sizi Stockholm'e ikinci katip olarak göndermeyip, İzmir'e gitmenizi tavsiye etmesi pek leyhinize olmuş. Bakın buyurduğunuz gibi mebus olmuşsunuz, elçi olmuşsunuz. Bunlar hep babamın tavsiyesi neticeleri.... Şayet Stockholm'e ikinci katip olarak gönderilmiş olsa idiniz, bugün ne olurdunuz? Nihayet ya elçilik başkatibi, yahut elçilik müsteşarı. Demek ki, pederimin tavsiyesi pek lehinizde olmuştur."

(*) Ruşen Eşref Ünaydın, M. Kemal Atatürk'ün yakın arkadaşlarından biri idi. Cumhuriyet döneminde elçilik de yapmıştır. A.İ.

Rahmetli bu cevabıma pek mukabele edemedi ve bir hayli bozuldu idi. Yalnız "Orası öyle amma, bundan sonra ben sizi herhangi bir elçilikte maiyetimde bulundurabilirim" diyebildi. Hakikaten seneler sonra Ruşen Eşref Bey Atina'da Büyükelçi iken ben onun maiyetinde doğrudan doğruya bulunmamakla beraber, aynı şehirde Maslahatgüzar derecesiyle Atina-Pire Başkonsolosluğu umurunun tedvirine memur edildim.

Bakın, Babanzade Fuat Beyin o yıllarda dillere destan ziyafetlerinden ve bu ziyafetlerde hazır bulunanlardan bahsederken konu ne kadar uzadı ve ne mecralara döküldü. Bütün bu açıkladığım olayların hemen hepsi de şimdiye kadar gizli kalmış şeyler oldukları için bu husta aziz okurlarımın bu açıklamaları, sözü isteyerek uzatmama değil de başımdan geçenlerin çeşitliliğine yoracaklarını ve beni mazur göreceklerini sanırım.

İşte Babanzade'nin bu parlak ziyafetlerinden gene birinde idi ki, bir hayli içilmiş, kafalar dumanlanmış ve sohbetler samimileşmişti. Bu günlerde kayınbabamın Yaver-i ekremi Mustafa Kemal Paşa'nın da umumî müfettişlik vazifesiyle Anadolu'ya gönderilmesine karar verilmiş ve Paşa bir iki gün sonra Samsun'a gitmek üzere yola çıkacaktı. O akşamki ziyafette mahud İngiliz istihbarat subayı yüzbaşı Benett de hazır bulunuyordu ve bu kendisini beğenmiş, İngiliz işgal kuvvetlerinin İstanbul'da kuvvetli adamı olarak tanınmış adam, Babanzade Fuat Bey merhumun zengin mezeli ve her çeşit bol içkili sofrasında bir hayli alkol almış, adamakıllı sarhoş olmuştu.

MUSTAFA KEMAL PAŞA SAMSUN'A VARAMAYACAK

Bu Kapitan (Yüzbaşı) Benett yemekten sonra likörlerimizi ve kahvelerimizi yudumlarken, bir aralık sesini yükselterek:

"Hükûmet Mustafa Kemal Paşa adında genç bir Türk generalini, Umumî Müfettiş olarak Anadolu'ya göndermeye karar vermiş. Paşa da bir Türk vapuruyla Samsun'a gitmek üzere yola çıkacakmış, amma Mustafa Kemal Paşa asla Samsun'a ulaşamayacak..."

O akşam yalnız bu İngiliz Yüzbaşı değil, hepimiz bir hayli alkol almış, kafaları dumanlamıştık amma, Almanya'da kurmay tahsili görürken, bu tahsile merbut (bağlı) istihbarat işlerinde de ihtisas yapmıştım ve bu ciheti hatıralarımın başında açıklamıştım. Bu itibarla, bir dost olarak aramızda bulunan bu İngiliz yüzbaşısının bu imalı sözleri beni olduğu kadar, ev sahibimiz Babanzade Fuat merhumu da kuşkulandırdı idi. İngiliz entelijans servisinin bu azılı ajanı ne demek istiyordu? Umumî Müfettiş olarak Anadolu'ya gönderilen ve "Bandırma" vapuru ile yola çıkacak olan Paşa, niçin Samsun'a ulaşamayacaktı? Bu sözlerden çıkan tek anlam Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesini İngilizlerin, hiç olmazsa Benett'in mensup bulunduğu entelijans servisinin hoş görmediği idi. Şayet iş böyle ise, Mustafa Kemal Paşa'nın yola çıkmasına o saate kadar İngilizler niçin müsaade etmişler, sonra ne olmuştu da bundan vazgeçerek, onun Samsun'da vazifeye başlamasını istemez olmuşlardı? Bir sürü soru ki, o zamanlar bunları aydınlatmasını Kapitan Benett'den isteyemezdik. Zira böyle yapılsa herif bizlerden de şüphelenirdi. Biz de bu işin üstünde durmaz göründük ve misafirler dağıldıktan sonra Babanzade Fuat Beyle başbaşa kalınca, Benett'in sarhoşlukla ağzından kaçırdığı bu sözleri incelemeye başladık. Babanzade:

"Mustafa Kemal Paşa yola çıktıktan sonra İngilizler gemiyi batırmak suretiyle mi Paşa'nın Samsun'a ulaşmasını önleyecekler? Bu nasıl şey? Niçin Paşa'nın hareketine mani olmuyorlar da böyle çapraşık bir yoldan ve bir cinayet işleyerek Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine mani olacaklar?.."

"Azizim Fuat Bey, İngilizlerin işlerine akıl erdirmek imkansızdır. Bu adamlar her şey yaparalar, her alçaklığa cüret ederler. Bana kalırsa bu işte faaliyete geçen İngiliz resmî makamları değil, daima saman altından su yürüten Enteli jans Servis mensubları, yani Papaz Frew'lar, Kapitan Benett'lerdir. Bu akşamki ziyafette bu adamın ağzından kaçırdığı sözler gerçegin bir ifadesi olabilir..." dedim ve hemen Saray'a dönerek İstanbul'daki gizli teşkilata mensub olduğunu bildiğim, saray-

daki muavinim yüzbaşı Çopur Neşet Beye keyfiyeti bildirdim. O da gereken kişilere meseleyi ulaştırdı.

İşte Atatürk merhumun bizzat bahsettiği Samsun seyahatinde "Bandırma" vapurunun batırılacağına dair çıkan şayianın kendisine bir padişah damadı tarafından intikal ettirilmiş olduğu meselesinin iç yüzü budur. Nitekim tarihi bir gerçektir ki, Paşa'yı Samsun'a götüren " Bandırma" vapurunun Samsun limanına girmesinden sonra, bir İngiliz destroyerinin Samsun limanına ulaşıp, demirlemiş olması Benett'in sarhoşlukla ağzından kaçırdığı kelimelerin boş laf olmadığını isbatlar. Bu İngiliz harp gemisi "Bandırma" vapuruna yolda yetişip, gemiden Paşa'yı alarak, İstanbul'a mı getireceği, yoksa bu küçük Türk vapuruna bir torpido fora ederek, bütün karargâh subaylarıyla Paşayı Karadenizin gazablı sularına mı gömmek için yola çıkmış olduğu, daima meçhul kalacak bir tarih muammasıdır. 16 Martta kışlalarında uyuyan Türk Mehmetçiklerini soğuk kanlılıkla süngületen İngilizlerin bir torpido botlarıyla böyle bir cinayete cüret edebileceklerini ben kendi hesabıma pekala kabul edebilirim. Bu Kapitan Benett sonraları İstanbul'daki suikasttan bir bacağını feda ederek kurtulabildi.

ANADOLU'YA KAÇMAYA KARAR VERİYORUM

Mustafa Kemal Paşa merhumun Anadolu'ya geçtikten sonraki faaliyeti bütün tafsilatıyla herkesin bildiği bir şeydir. Bu itibarla ilk yıllarda orada bulunmadığım için bu alanda açıklayacak hatıralarım yoktur. Yalnız şurası muhakkakdır ki, bu maceradan sonra Damat Ferid Paşa'nın kayınbabam üzerindeki etkisi gittikçe artmış, Padişahın etrafındaki yurtsever yaver subayları birer birer uzaklaştırmış, hatta damadı olduğum için daima bana "oğlum" diye söze başlayan Padişahı benden bile ayırmaya ve uzaklaştırmaya kalkışmış, bunda da kısmen başarıya ulaşmıştı.

Artık benim ve yardımcım yüzbaşı Neşet Bey'in saraydaki kurmay çalışmalarımızın sonu gelmiş, ben bile kayınbabam Padişaha an-

cak resmî günlerde yaklaşır olmuştum. Bu hal 1921 yılı sonuna kadar devam etti. Bu süre içinde Anadolu'daki Millî Hareket genişlemiş, rahmetli Mustafa Kemal Paşa'nın ve hamiyetli arkadaşlarının gayret ve himmetleriyle azgın Yunan sürülerine karşı koyan Millî Kuvvetler gelişmiş, yer yer başarılar kazanmağa başlamışlardı. Artık Anadolu 'nun mübarek topraklarını düşman saldırılarına karşı koyabilecek kudrette muntazam bir Türk ordusu vardı ve bu ordu canını dişlerine takmış, bütün gücü ile düşman hücumlarını önlemeğe çalışırken, benim İstanbul'da Padişahın Kurmay Başkanlığı gibi, akademik ve yetkisiz bir vazifede vakit öldürmem fena halde canımı sıkmaya başlamıştı.

Saraydaki yardımcım yüzbaşı Çopur Neşet Beyin kurye olarak gizlice Anadolu'ya gidip gelmeleri sayesinde oradaki askerî durumdan bazı bilgiler elde etmiyor değildim amma, benim de orada düşmanla savaşan kuvvetler arasında faal bir vazife almaklığım gerekmez miydi? Benim Almanya'da yıllarca dirsek çürüterek, bir kurmay subay olarak yetişmiş olmam bugünler için değil miydi ? Balkan Savaşı'nın 1912 / 13 felaketli ve 1914 / 18 Birinci Dünya Harbi'nin şerefli, fakat sonuç bakımından elemli günlerini yaşadıktan sonra, Yunanlılar gibi millî tarihimizde karşılaştığımız düşmanların en bayağısı, en namerdi bu haydut çetelerinin Anadolu'da ve Trakya'da cinayetlere, talânlara kalkışmalarına seyirci kalmak beni bunaltıyordu.

Diğer taraftan bir kolayını bulup Anadolu'ya kapağı atmaya karar vermek de kolay değildi... Çünkü böyle bir teşebbüste bulunanlardan bir kısmı geri çevrilmişlerdi. Mesela Veliahd Abdülmecid Efendi'nin oğlu, bacanağım ve komşum Şehzade Ömer Faruk Efendi Anadolu'ya geçmek istemiş, fakat geri çevrilmişti. Ben de zamanın Padişahının damadı idim. Belki ben de aynı muammeleye uğrardım. İşte ben bu düşünceler içinde iken, yardımcım Çopur Neşet Bey bir vazife ile Ankara'ya gitti. Fakat bir daha İstanbul'a dönmeyerek orada kaldı. Arkadaşım benim düşüncelerimi, karakterimi yakından bildiği için, onun orada kalmış olması benim cesaretimi arttırdı. Çok geçmeden de İstanbul'daki gizli teşkilatın başı Ekrem Bey'den (sonraları polis mü-

dürü olan Ekrem Bey merhum) gizli bir tezkere aldım. Bu tezkerede Ankara'da kurmay subaylara şiddetle ihtiyaç duyulduğu için, benim de Anadolu'ya geçmekliğim emrediliyordu." (*)

(*) Sayfa 42'de "Damad Ferid Paşa" diye başlayan kısımdan buraya kadar olan bu yazılar İsmail Hakkı Okday'ın "Yanya'dan Ankara'ya" adlı kitabında da vardır. (919 sayfadan itibaren.) Fakat bu iki yazı arasında bazı değişiklikler, ilaveler ve eksikler olduğu için buraya almakta yarar gördüm.

FERİT CELAL GÜVEN

HASAN FERİT CELAL GÜVEN KİMDİR?

1884'te Adana'da doğdu.

İlk ve orta öğrenimini Adana'da bitirdi. 1912 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi ve Güzel Sanatlar Akademisi resim şubesine girdi. Üçüncü sınıfta iken I. Cihan Savaşı nedeniyle askere alındı. 1915'te teğmen oldu.

Mart 1918'e kadar üç yıl süreyle yedek subay talimgâhında öğretmenlik ve bölük komutanlığı yaptı. Kendi arzusu ile orduya katıldı ve Kafkas ordusunda görev aldı.Azerbaycan milis kuvvetlerini yöneten Tebriz Valisi Mecdüssaltana ile Türk ordusu arasındaki irtibat sağlama görevi verildi. Rumiye dolayında savaşlara katıldı. İran, Azerbaycan'da, Tebriz Valisi Mecdissaltana ile birlikte milli örgüt kurdu.

1919'da Milli Mücadele'ye Adana cephesinde katıldı. Değişik birliklere kumanda etti. Bu sırada rahatsızlanarak, cephe gerisine, 41. Tümen Divan-ı Harp üyeliğine atandı.

Bu sırada Müdafaa-i Hukuk tarafından yayımlanan "Yeni Adana" gazetesinde görev aldı. Yeni Adana gazetesi Adana'nın kurtarılmasına kadar sürdü.Kurtuluştan sonra 1923'te "Türk Sözü" adlı bir gazeteyi yayına geçirdi. Bu gazete ile fırka ilkelerini, devrimci düşünceyi yaymaya çalıştı.

Üç yıl süre ile Adana Lisesi'nde resim öğretmenliği yaptı. Türk Ocakları Müfettişliği'nde bulundu. T.B.M. Meclisi'nde 3. dönem Urfa milletvekili oldu. 4. Dönemde Mersin'den, 5,6,7. dönemlerde ise İçel'den milletvekili oldu. 1960'da Basın kontenjanından Kurucu Meclis üyesi oldu. 1948'de CHP'nin İstanbul'da kurduğu "Memleket" adlı gazetenin sahipliğini ve başyazarlığını yaptı.

Evli ve biri kız, diğeri erkek iki çocuk babası idi. 24 Kasım 1975'te vefat etti.

28.8.1975
ATATÜRK İLE TANIŞMA

A. İ. - Sayın Ferit Celal Güven, Atatürk ile tanışmanızı bize anlatır mısınız lütfen.

F. G. - Efendim, Atatürk'ü daha çok evvel, askerliğimde uzaktan, yani şahsi olaraktan değil, uzaktan tanımıştım. Anafartalar kahramanı olarak ve Onu da Ruşen Eşref'in "Diyorlar ki" diye bir kitabı var, bilmiyorum sizde var mı o, herhalde olacak Tarih Cemiyetinde; Orada miralay Mustafa Kemal Beyden bahseder ve O'nunla bir konuşması var Ruşen Eşref'in. Enteresandır. O suretle zaten İstanbul'da bulunduğum için harp mücadelesini biliyoruz. Atatürk'ün o suretle büyük kahraman olarak adı duyulmaya başlamıştı. Harp bitti. Tabiatiyle biz de terhis olduk. Adana'ya gittim. Adana'da telgrafçılar bu millî mücadelenin büyük kahramanıdırlar. Onlar Fransız işgalinin altındayken dahi, Erzurumla, Sıvasla telgrafçılarla konuşurlar ve lazım gelen haberleri alırlar ve ondan sonra Adana'nın aydınlarına, gençlerine yetiştirirlerdi. Bunların başında da -kahramandır- Hasan Bey isminde birisi vardır. Bizim kulağımıza geliyor. Erzurum Kongresi, Sıvas Kongresi. En son Sıvas geldi. Adana'da aydınların ve gençlerin toplandığı bir açık kahve vardı. "Şafak Bahçesi" derler oraya. 1. Cihan Dövüşünden arta kalan kim varsa, işimiz gücümüz yoktu zaten, orada toplanırdık.

Bir gün bir telgrafçı oraya bir telgraf getiriyor. Şafak Bahçesi'ne. Biz de toplu halde oturuyoruz. Diyor ki: Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir telgraf göndermiş Sıvas'tan; "Adana'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisine" diye. Böyle bir kimse yok Adana'da. Fakat normal olarak göndermiş oraya. Herhalde bir manası vardır. O aldı okudu, o aldı okudu, "Burada böyle birisi yok oğlum" telgrafı iade ettiler. Telgrafçılar da gayet titiz, tetik davranıyorlar. Sonra herkes hafızasında kalan şeyleri birleştirdi. Telgraf çıktı meydana. Ondan sonra Sıvas Beyannamesi. Dağıtmışlar onu. O beyannamenin bir tanesini de Adana'ya göndermişler. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisine diyerekten. Şimdi orada Atatürk'ü artık Sıvas'ta bu işlerin başına geçmiş olaraktan an-

laşıldı ve ondan sonra da zaten biz de bir süre sonra Torosların eteklerine çıkaraktan Millî Mücadele'ye başladık. Yani işareti o oldu.

Atatürk ben cephede iken Pozantı'ya gelmişti. "Pozantı Beyannamesi" var.

Görmedim ben, mahrum kaldım. Çok üzüldüm de. Biz aşağı cephedeyiz. Gelmiş, gitmiş. Neyse, sonra işte Adana Fransızlardan bize geçti tekrar. Ondan sonra İzmir alındı filan oldu (zamanlama yanlışı var. A.İ.), 15 Mart 1923'te Atatürk Adana'ya geldi. Artık o, işte sana verdiğim dergide de tafsilatı var. Ana baba günü sanki. O Adana yerinden fışkırmış. İnsan şeklini değiştirmiş. Böyle muazzam bir kalabalık. Atatürk'ün askerî elbisesini koymayı unutmuşlar. Bavula koymayı. O golf pantalonlu, gri ceketli kıyafetiyle indi Adana'ya. Elbiseyi sonradan getirdiler.

İşte o sırada Hataylılar karşısına çıktılar, "Bizi de kurtar Paşam!" diye. Orada dedi ki: "Kırk asırlık Türk yurdu esir olamaz" diye cevap verdi.

Sonra vali konağına gitti. Vali konağında enteresan bir hadise oldu. Adana cephesinde mücadele işlerine karışmış, Sultan Ana diyerekten bir kadın, yaşlı, -o zamanlar- gelin alı diye bir çiçek açardı tarlalarda, ondan bir demet almış, hükümet konağının merdivenine çıkmış. Yakaladı Atatürk'ü orada. "Al bu çiçeği sen. Çakır oğlan öpeceğim seni" aynen böyle dedi. "Ama hanım, yanımda karım var". "Ben karı marı dinlemem" dedi ve öptü orada, o çiçeği de verdi. "Artık benim muradım yerine geldi, ölsem de acımam" dedi. Böyle dokunaklı şeyler de oldu işte orada.

Sonra oradan Türkocağı'na geçti. Türkocağı'nda benim konuşmam var. Evvela benim konuşmamı - elimde kağıtla konuşuyorum- ona hayretle baktı Atatürk. Herkes çıkarmış nutuk atarmış, filan edermiş ve ben mazbut bir şey yazmışım, onu okuyorum. İşte orada, o nutkun içinde göreceksiniz, ben Atatürk'e üç devreyi anlattım. Birisi millî mücadeleye başlaması, ikincisi İzmir zaferini kazanması, üçüncüsü de yapmak üzere bulunduğu inkılâb davaları. Hiçbir yerde kendisine böyle bir şey söylememişler. Orada, siz irticaı devireceksiniz, ondan

sonra Hilafeti kaldıracaksınız, şunu yapacaksınız, bunu yapacaksınız ve yepyeni bir Türkiye meydana getireceksiniz" demiştim.

Gazi Mustafa Kemal'e "Münci" deniyordu o zaman. "Huzurunda biz de yemin ederiz ki, eğer irtica başkaldıracak olursa - bu irtica hakkında kimse bir şey söylememişti- biz de sizinle mücadeleye atılırız. Onlar bizim ölülerimizi tepelemedikçe, muvaffak olamazlar." Ben bunları konuşurken, biraz galiba hudut dışına çıkmışım. Inkılâplar, inkılaplar. İşte orada var.

A. İ. - Siz ne sıfatla bu konuşmayı yaptınız?

F. G. - Ben Türkocağı katib-i umumisi olaraktan konuşuyorum. Arkadaşlar bana sen konuş dediler. Sen bu işleri bilirsin. Ben de yazdım, ondan sonra... Fakat ikide birde dönüyor Latife Hanım'a birşeyler söylüyor. Ben zannettim ki, bir pot kırdım. Yani bu kadar aşırı laflar söylemek filan etmek. Bitirdikten sonra kendisi kalktı. Gayet güzel ve belki de Atatürk hayatında o kadar derin bir muhabbet ve teveccüh göstermemiş bir şekilde benden bahsetti. Arkadaşım böyledir dedi, bana şöyle dedi, bu intibaları içimde uyandırdı ve tahmin ederim ki, arkadaşları da aynı düşünce içindedirler dedi. Sonra çok ilgi gösterdi bana. O zaman 24 yaşında idim. O zaman tüm bütün bunları konuşuyorum. "Ve" dedi, "Bu Ferit Celal Bey'in nutku ile benim nutkumu -Recep Zühtü'ye- aynen Anadolu Ajansı'na vereceksiniz. Bütün Türkiye'ye her iki nutuk aynı zamanda dağılsın" dedi.

ATATÜRK'ÜN ADANA'DAKİ NUTKU

A. İ. - Atatürk'ün nutkunu o zaman not eden kimdi?

F. G. - O zaman not eden Uluğ (İğdemir) Bey. Ondan sonra Hikmet Şevki ve sonra lise talebelerinden Nevzat Güven, Sabri Çıtak diye gençler vardı, onlar kaleme aldı.

A. İ. - Bana verdiğiniz o yazı, kimin yazısı?

F. G. - Hangi yazı?

A. İ. - Atatürk'ün nutku

F. G. - Hikmet Şevki'nin yazısı.

A. İ. - Fakat sonra üstünde Atatürk'ün tashihleri var, kendi elyazısı ile değil mi?

F. G. - Uluğ Bey götürmüştür düzeltmeye. Uluğ Beyin götürdüğü yazıyı kurşunkalemle düzeltmiştir. Bu suretle o nutuk meydana çıktı ki, diyebilirim bu inkılâplardan evvel ilk hamle. Yani geçlikten gelen ilk hamle. Yalnız ben değildim tabii. Arkadaşlarımın da fikirlerini alaraktan konuşmuşumdur.

ADANA TÜRKOCAĞI'NDA ATATÜRK'ÜN KONUŞMASI *

Muhterem arkadaşlar,

Genç kardeşimizin gençlik adına söylediği sözler bende çok büyük hisler, rikkatler (incelik, merhamet. A.İ.) ve azîm (büyük. A.İ.) emniyet ve itimatlar meydana getirdi. Bütün ciddiyetimle arz ederim ki, bu izlenimler vicdanımda çok büyük saadetlere zemin-i inkişâf (zemin açılmasına, gelişmesine. A.İ.) olmuştur. Bende bu duyguların gelişmesine neden olduklarından dolayı kendilerine teşekkür ederim. Bu dakikada yüz yüze gelmekten mutlu olduğum Adana gençlerinin de, aynı duygulara sahip bulundukları alınlarından okunmaktadır. Bu duygularda bulunan ve duyularını ifadedeki kuvvetlerini gösteren sizin gibi gençlere sahip bulundukça bu vatan ve ulusun, şimdiye kadar erişmeyi başardığı zaferlerin üstüne daha büyük zaferler koyabileceğine hiç şüphe etmiyorum.

Genç arkadaşlarım; ben ve benim gibi sevdiğinize şüphe olmayan arkadaşlarla beraber vicdanımıza düşen görevi yaptık. Bu hususta bize cesaret veren siz ve sizi vücuda getiren büyük kalpli analar ve babalarınız ve bu ulustur. Acı günlere ait olmakla beraber, bu ülkeye ait kıymetli bir anıyı anmak isterim.

Efendiler! Bende bu olaya ilk girişim duygusu bu ülkede, bu güzel Adana'da vücut bulmuştur. Suriye felaketini izleyen Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı ile buraya gelmiştim. O zaman ülkenin ve ulusun nasıl bir geleceğe sürüklenmekte olduğunu görmüştüm ve bu-

(*) 15 Mart 1923, F.C. Güven'in gençler adına yaptığı konuşmaya cevap olarak.

na engel olmak için derhal girişimde bulunmuştum. Fakat o zaman için bu girişimi verimli kılmak mümkün olmadı.

Efendiler! Ülkemiz, güzel Adana'nız bilirsiniz ki, tarihin bilinen devirlerinden beri tamamen bir Türk ülkesidir. Fakat bu Türk ülkesi, vatanın diğer kısımlarından daha az sademeler, felaketler, devrimler geçirmemiş değildir. Lâkin bu ülkenin güzide evlatları, daima o felaketlere karşı çıkmış, direnmiş, varlıklarını koruyabilmek için çalışmışlardır. Bana ulusun kurtuluşu yolunda ilk girişim duygusunun bu kutsal topraklardan gelmiş olması dolayısıyla, hemşehrisi olmaktan övündüğüm bu toprakları tebcil (ululama, kutsama. A.İ.) ederim.

Arkadaşlar, genç kardeşimizin söylediği gibi, üç dört yıl içince yapılan şeyler, elde edilen başarılar ve devrimler bu zamana sığmayacak kadar yoğundur. Bu yoğunluğu ancak sizin gibi evlatlara sahip bir ulus, omuzlarında taşıyabilir. Arkadaşımızın anlattığı dönüm noktalarından kolaylıkla geçilmemiş, bu ulus sonsuz yoksulluk, derin ızdıraplar içinde bırakılmıştır. En büyük düşmanlık da, bu ulusun başında bulunanların, bu ulus içinde kargaşalıklarda bulunmaları idi. Yer yer iç isyanlar oldu, birçok kanlar aktı ve ulus sonuçta gerçeğin nerede olduğunu anladı. Bütün ulusun övüneceği bu sonuçları, henüz güvenli saymak gaflet olur. Henüz gerçeği görmekten uzak kimseler var. Lakin bilerek veya bilmeyerek ulusun şerefine ve haysiyetine saldıran kimseler olsa bile, bu gibiler sizin gibi vicdanlı ve akılları gelişmiş gençler karşısında baş kaldırmaya olanak bulamayacaklardır.

Efendiler! Ulus eriştiği mutluluk düzeyine daha çok yıllar dikkat ve intibahla ahenk içinde çalışmaya zorunludur. Gerçek zafer savaş alanlarında başarılı olmak değil, asıl zafer başarıların kaynaklarını kuvvetlendirmek, ulusu yükseltmektir. Ülkemiz baştan sona kadar hazinelerle doludur. Biz o hazineler üstünde aç kalmış insanlar gibiyiz. Hepimiz bütün bu hazineleri meydana çıkarmak ve servet ve refahımızın kaynağını bulmak göreviyle yükümlüyüz. Bu görevin kolaylıkla yapılacağını kabul etmek doğru değildir. Eminim ki, gençler yalnız nazariyyatla (ilmi görüşler, düşünceler. A.İ.) meşgul değillerdir. Sanatın, ziraatin, ticaretin ne olduğunu anlayan ve bunları fiilen uygulayan

gençlerdir. Gerçek başarıya ancak bu gibi semereli sahalardaki çalışmayla varacağız.

Varlığınız beni memnun ve mesut etti. Asıl en büyük saadetim ise, sizin gibi duygularınızı, bütün ulusun da duyması, ülkemizin en ücra yerlerinin de sizin gibi aydınlanması ve gerçekleri açıklıkla görmesi olacaktır. Ancak ondan sonradır ki, ulusumuz yekpare bir çelik kütlesi görünümü sunacaktır.

Hepinize teşekkür eder ve bahtiyarlığımı arzederim.

FERİT CELAL GÜVEN'İN ALDIĞI GÖREVLER

A. İ. - Siz sonra hangi görevlerdeydiniz?

F. G. - Yeni Adana (gazetesinde) çalışırdım. Yeni Adana'dan ayrıldıktan sonra, Türk Sözü'nü çıkarttım. (Atatürk) Adana'ya gelip gittikçe daima görürdüm. Bu suretle tanıdım ve tabii bütün hizmetlerine, eserlerine hayranlığım sonuna kadar devam etti ve en sonunda işte bu Halkevi'ne geldikten sonra, 10-12 sene. . . Hiç eksik etmezdi, haftada bir iki defa çağırırdı. Tarih problemleri, dil problemleri, onların üzerinde konuşurduk.

A. İ. - Sonraki anılarınızdan söz eder, Atatürk ile olan görüşmelerinizden birkaç anı anlatır mısınız?

ANKARA HALKEVİ

F. G. - Atatürk ile geçen bir sürü anılarım var. Ankara Halkevi'nde geçen birkaç olayı anlatayım.

Birisi - onu TV'de de anlattım- Fakat tesbit edilirse daha iyi olur. Zannederim Gaziantep gecesi idi. Annen filan da vardı. Eğlenceler devam ediyor. Getirdiler bir tane yaşlı adam. Dediler ki, -o tek telli, cura diye bir saz çalıyor- efendim dediler, Gaziantep'in şairlerinden, halk şairlerinden. Size birkaç parça dinletecek. O da çöktü Atatürk'ün önüne, başladı çalmaya. Dın, dın, dın. "Teşekkür ederim. Bu bizim Hititlerin abidelerinin üzerindeki musıkinin bir örneğidir. Ucundaki püs-

küle varıncaya kadar bir örneğidir. Bu bir ocakbaşı musıkisidir. Bizim bununla artık ilgimiz kalmamıştır. Yalnız ecdadımıza ait, dedelerimize ait bir müzik enstrumanı olduğu için iftihar edebiliriz; Ama bugün müzik olarak kullanamayız. Yalnız burdaki melodiyi, bizim müzisyenlerimiz alacaklar volyumu gayet geniş müzikler yapacaklar. O zaman biz istifade edeceğiz" dedi.

Aradan bir zaman geçti, bu volumer geniş müzik filan, canım! bizim de elimizde sazlar var altı yedi telli; Allahrahmet eylesin Hulusi adında, o tiyatro müzik mektebinde bir öğretmen vardı. O, 8 tane mi, 12 tane mi, böyle 8 yaylı saz çalan müzisyeni bir araya getirdi ve kendisi de orkestra şefi olaraktan idare ediyor. Atatürk'ün de en son geldiği gündü Ankara Halkevi'ne. Bunlar çaldılar. "Nedir bu?" dedi. " İşte halk müziği paşam" dedim. " Çocuğum ben sana bunlarla uğraşma demedim mi" dedi. "Bunlarla uğraşacak başka adamlar var" dedi. İsrar ediyor ki, modern musıki, batı musıkisi, ondan sonra hacmı geniş musıki. Arkasından bir tiyatro.

A. İ. - Bu olayın senesi kaç?

F. G. - 1938

A. İ. - Son gelişi, ama ilk gelişi?

F. G. - Atatürk'ün mü?

A. İ. - Evet. O cura çalınan gece .

F. G. - Onu iyice hatırlamıyorum. Ama ondan 3-4 sene evvel.

Galiba arkadaşlar Moliere'den bir piyes sahneye koyuyorlar. Nurettin Bey var -inkar ediyor- ben yapmadım diyor, ben konuştuktan sonra; halbuki onun bu ağdalı, Ahmet Vefik Paşa'nın tercümeleri.

Bunlar başladılar sahnede karmakarışık terkibler konuşmaya. "Nedir bu. Türkçe mi bu?" dedi Atatürk. Bana çatıyor ama, tatlı bir çatması var. "Paşam bu bir mektep piyesi. Çocukların ağzı yatsın diye"; " Ne demek ağzı yatsın diye. Sen her akşam köşke geliyorsun. Biz ne ile uğraşıyoruz görmüyor musun?" dedi. "Türkçe üzerinde konuşuyoruz . Görmüyor musun?" dedi. "Haklısınız Paşam haklısınız" dedim. Haber yolladık perde kapandı.

A. İ. - Devam edilmedi mi piyese?

F. G. - Hayır

A. İ. - Oynayanlar kimdi?

F. G. - Vallahi onu şimdi hatırlayamayacağım.

A. İ. - Yani belli bir yere mensup kişiler miydi?

F. G. - Hayır, hayır. Amatörler. Halkevlerinin amatörleri. Yanında Ülkü vardı. "Haydi kızım burada bize iş yok. Ankara Palas'a gidelim" dedi. Kalktılar Ankara Palas'a gittiler.

Hani Atatürk yalnız inkılâpları yapıp da başıboş sokağa bırakmamıştır. İnkılâp çatıları ve inkılâp esaslarını yerleştirecek neresi ise, orayı daima gözaltında bulundurmuştur. Ve daima nasihat etmiştir.

Şimdi burada o sazlar filanlar. . Kendi de severdi. Sevdiği de şu : O geceleri bazı incesaz takımları gelirdi. Mutemadiyyen Rumeli şarkıları. "Uçan kuşlar kebap olsa", "Manastırın bilmem neleri" falan. Orada şarkı söyleyenlerden bir tanesi, kibriti açmış, böyle buraya koyuyor. "Ne yapıyorsun?" dedim. Benim de yanımdaydı. "Bu şarkıyı kaç defa söylediğimizi hesap ediyorum" dedi. O Manastırın havuz filan neyse bitti miydi, başıyla işaret ediyor bir daha diyor. Dalıyor. Yani mazisine dalıyor.

Bir de gene Halkevinde - ben Halkevinden bahsedeyim de, daha çok şeyler var ya !- bir hürriyet bayramında - Ankara Halkevine de gelirdi- Yugoslav Başbakanı Stoya Dinovic beraber geldiler. Halkevini biliyorsun, salonu biliyorsun. Salonun heykele doğru köşeleri var böyle; orada kanepeler filanlar vardı. Orada oturuyor, yanında da Stovya Dinovic oturuyor. Atatürk Balkan Anlaşmasının peşinde. Balkanlar anlaşmalıdırlar ve Balkanlar kendilerini korumalıdırlar, harice karşı, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan şu, bu filan. Anlatıyor bunun faydaları nedir Atatürk. Öteki böyle gözünü açmış dinliyor. Cevap vermiyor. Dedi: "Ekselans, Biz hiçbir milletin, hiçbir devletin düşmanı değiliz. İnsanlığın düşmanı olanların düşmanıyız" dedi. Sustu. Önemli bir şey tabii.

Biraz sonra oradaki hanımlardan birini çağırdı, dedi: "Ekselans dans etmek istiyor. Buyrun dans edin evvela" dedi. O da eğildi ekselansın önünde, dansa kaldırdı. Dansa kaldırdıktan sonra - Tevfik Rüş-

üç Bey de vardı (Dışişleri Bakanı A.İ.) daha başkaları da vardı- "Anlamıyor adam. Başlarına gelecek şeyleri anlamıyor. Ayıp değil ya!" dedi. Hakikaten Almanlar Yugoslavya'yı istila ettiler. Stovya Dinovic Kral Aleksandr'la, kral Aleksandr'ın oğlu ile -hangisi idi bilmiyorum, oğlu idi herhalde- zor kaçtı Balkanlardan Avrupa'ya.

ATATÜRK - İNÖNÜ

A. İ. - İnönü ile olan münasebetleri hakkında. İnönü Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra da münasebetleri hakkında hatıralarınız var zannedersem. Onu da rica etsem.

F. G. - Efendim, işte bir akşam çağırır, bir akşam çağırmaz. İki akşam üstüste çağırır, üç akşam çağırmaz (*). Çünkü...

A. İ. - Sofraya mı?

F. G. - Sofraya evet. Yine bir akşam gittim. Fakat yüzü serin değil. Her zaman misafirlerini, arkadaşlarını büyük bir sempati ile karşılar. Sofrası gayet sevimli bir sofradır Atatürk'ün. Öfkelenir, bilmem ne yapar filan ama, hepsine rağmen sempatiktir. "Dün buraya bir saygısız geldi. İnönü'yü bana çekiştiriyor saygısız. İnönü, benim yıllar ve yıllar boyunca mücadele arkadaşım, inkılâb arkadaşım. Eh! yorulmuş, istirahate çekilmiş. Niçin aleyhinde bulunuyorsun? Ben ölürüm, Reisicumhur o olur. Ben partinin başına geçerim, Reisicumhur o olur. Bunun bilinmesi lazım" dedi. Ondan sonra "Hadi Ankara Palas'a inelim" dedi. Ankara Palas'a indik. Orada da yine "İşte memlekete hizmet etmiş insanlara ve benim arkadaşıma karşı bu dilin kullanılmaması lazımdır" diyerek. O sırada Hasan Reşit'i (Hasan Reşit?.. Hasan Cemil olabilir . A.İ.) çağırdı. Hasan Reşit gitti, geldi elinde bir deste kağıt. "Paşam Afet Hanım'dan, İsviçre'den telgraf var. Tezi çok beğenilmiş, tasvip edilmiş ve aynen telgrafla göndermiş" dedi . "Öyleyse okuyalım onu" dedi. Kesti. Bir süre telgraflar okundu, annenden gelen telgraflar okundu. Ondan sonra "Hadi ben eve gideyim. Vakit de geç oldu. Siz de evinize gidin" dedi. Yani İsmet Paşa hakkındaki tutumu budur ve muhtelif zamanlarda İsmet Paşa'yı kollamıştır.

(*) Ferid Celal Güven'i.

İSMET PAŞA'NIN BAŞBAKANLIKTAN AYRILMASI

A. İ. - Başbakanlıktan ayrılması zamanında İsmet Paşa'nın, şahit olduğunuz herhangi bir olay var mı?

F. G. - Vallahi İsmet Paşa'nın en son bu bayrak meselesi var biliyorsunuz. O malum birşey. O var ve gene onun serpintisi olaraktan Meclis'e geldi yine. Salih Bozok kürsüye çıktı. "Nedir o dünkü nümayiş. Bunun içyüzünü öğrenmek isteriz" dedi. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'den soruyor. Bunun üzerine elini kaldırdı "Ben konuşacağım" dedi İsmet Paşa. Stadyumda olan o bayrak atma filan, gençliğin tezahürü ne demekti diye. Salih Bozok Şükrü Kaya Beyden soruyor. İçişleri Bakanı ya! Şükrü Kaya daha kürsüye çıkmadan, İsmet Paşa da yanında oturuyor. Hiç unutmam gri bir elbise giymişti. "Ben konuşacağım" dedi. Fırladı kürsüye. Hadiseyi anlattıktan sonra, "Hiçbir teşvik, hiçbir kasıt yoktur. Bu halk böyle bir tezahürat gösterdi. Ben memnun olmadım bundan. Ondan sonra Atatürk'e karşı bir hareket mahiyetinde hesaplamamalılar. Arkadaşlar! Atatürk benim siyasî, sosyal, ailevi velinimetimdir. " /Aynen velinimetimdir/" Benim bütün hayatımın derecelerinde velinimetimdir ve şunu bilin ki, elinde bir ekmek olsa, bir dilim ekmeği olsa Atatürk'ün, ben de ekmeksiz olsam, yarısını bana verir" dedi. Ondan sonra kürsüden alkışlarla indi. Fitnecilik yapıyorlardı. (*)

(*) "Hafta sonu stadyumda Peşte karması ile Ankara karması arasında düzenlenmiş bir futbol karşılaşması vardı. Oğlanlar babalarına çok ısrar ettiler, İsmet Paşa da dayanamadı. Yanlarına Kâzım Özalp'in oğlu Teoman'ı da alarak, maçı izlemeye gittiler. Stadyumda büyük kalabalık vardı. İnönü'lerin otomobili kapıya ancak yavaş yavaş sokulabildi. Halkın arasından geçerken, içeri bakanlar İsmet Paşa'yı tanımakta güçlük çekmediler. Genç yüzlerde önce şaşkınlık, sonra heyecan belirdi. Fısıltı halinde 'İnönü! İnönü geldi...' haberi bütün stadyuma yayıldı.....
Oyun başladı fakat kimse futbolcularla ilgilenmiyordu. Birdenbire halktan 'Yaşa İsmet Paşa, çok yaşa!' sesleri duyuldu. Az zaman sonra da tezahürat çoğaldı ve bütün stadyuma yayıldı. İnönü kendisine gösterilen tezahürattan rahatsız olmuştu. Orada daha fazla kalmasının sakıncalı olacağını düşünerek kalktı. Fakat otomobil kımıldamıyordu. İnönü'nün staddan dışarı çıkacağını anlayan halk, çevresini sarmış alkışlıyordu. Birden arabanın tekerlekleri yerden kesildi. İsmet Paşa ve arabadakiler kendilerini havada buldular.....
Uğultu şeklinde başlayan sesler gitgide güçleniyor, daha belirginleşiyordu: 'Paşam bizi bırakma!', 'Paşam, nereye gidiyorsun?'.....
6 Kasım 1937 günü Cumhuriyet Halk Partisi'nde yeni hükümet programını tartışmak için bir grup toplantısı düzenlendi. Kunu görüşüldükten sonra Atatürk'ün yakınlarından Salih Bozok kürsüye fırladı ve asabi bir tonla: 'Efendim geçen günkü stadyum olayı hakkında İsmet İnönü'den bilgi istiyorum!' dedi. İnönü'nün de beklediği buydu."
Gülsün Bilgehan, "Mevhibe" Bilgi Yay. S.254-258
Sonra Ferid Celal Bey'in sözünü ettiği konuşmayı yapıyor İsmet Paşa.

HİNTLİ CASUS

Tarihini atmamışım Arı. Fakat zannederim ki, vefatından iki sene evvel geçmiş olsa gerek. Köşkten telefon ediliyordu. Atatürk Halkevi'ndeki Bursa gecesine gelecekti. Biraz sonra polis müdürü, o günlerde Ankara'da bulunan Hintli bir gençle, Hintli bir kadın. Hintli genç bir kadınla kardeşini, başyaver aldığı emir üzerine bu toplantıya getireceğini söyledi. O günlerde Ulus Gazetesinde okuyorduk. Hindistan'dan genç bir kadınla erkek gelmiş. Atatürk'e hediyeler getirmiş ve Atatürk'ün kendilerini kabul etmesini bekliyorlarmış. Atatürk henüz kabul etmemiş.

A. İ. - Ne sıfatla gelmiş bunlar?

F. G. - Hintli. Brahma bilmemnesinin çocukları olaraktan gelmişler. Günlerden beri Ankara Palas'ta misafir olarak bu iki Hintli, rahibin çocukları olduklarını, babalarından kıymetli bir kitap hediye getirdiklerini, bunu Atatürk'e sunacaklarını; lütfen kabullerini rica etmişlerdi. O zaman yazmıştım. Benim çok şeylerim kayboldu.

Saat 1 sularında idi. Atatürk, bu Hintli gençleri, Halkevinde Bursalıların gecesinde kabul edecekti. Polis müdürü Atatürk'ün bu arzusunu Hintlilere bildirdiği zaman; bir haftadır sabırsızlıktan ne yapacaklarını bilemeyen bu Hintli çift, sevinçlerinden, heyecanlarından uçar olmuşlardı.

O gece Halkevinin büyük salonunda dayanılması güç bir kalabalık vardı. Atatürk'ün yanında, Sayın Celal Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü, Profesör Afet İnan, Kılıç Ali ve daha birçok kişiler vardı. Polis müdürü Hintli misafirleri getirmişti. Bütün gözler, kapılardan içeri giren bembeyaz sarilere bürünmüş kulakları, göğüs ve kolları pırıl pırıl elmaslar içerisinde, esmerle, esmerin koyusu, uzunca boylu, kara güzel gözlü Hintli güzel kızın üstünde toplanmıştı. Yanında smokinli bir Hintli delikanlı vardı.

Atatürk'ün önünde yerlere kadar eğildiler. Fakat Atatürk'ün tavrında bir soğukluk görünüyordu. Yüzünde birşeye kızmadan önce beliren çizgiler, sertleşiyordu. Belliydi ki, bu işin içinde kestiremediği-

mız bir işler vardı. Atatürk ayağa kalktı, büfeye doğru yürüdü. Misafirleri de çok nazik bir el işaretiyle yanına çağırdı. Gençlere şampanya almalarını emretti. Hintli kız içki kullanmazmış. İçmedi. Atatürk:

"Bu delikanlı sizin kardeşiniz mi?" diye sordu genç kıza.

"Hayır ekselans."

"Şu halde evlisiniz?"

Cevap yok.

"Nişanlı mısınız?"

Cevap yok.

"Demek oluyor ki, yola çıkmış iki kafadarsınız. (kıza) Sizi tanıyorum. Birkaç yıl önce bana fotografınızı göndermiştiniz, değil mi?"

Genç kadın başını saygıyla eğerek tasdik etti.

Atatürk konuşmasına hız vererek, :

"Irak Kralı Faysal'ın Cenevre'deki otelinde birden öldüğü zaman, odasında bulunan bu hintli kızdır. Benden kabullerini rica ettikleri zaman, İngiliz sefaretinden bunlar hakkında bir referans istedim. Sefaret böyle bir teminatı vermedi. (Birden bire kaşları yukarı kalkarak, çatıldı) Şu halde bir Mustafa Sagir oyunu karşısındayız".

(Bana soruyor. A.İ.) Biliyor musun Mustafa Sagir'i?

A. İ. - Evet efendim.

F. G. - "Şu halde bir Mustafa Sagir oyunu karşısındayız. Resmî İngiliz hükûmeti entelejans servisin işlerine karışmaz. Elbette sefir bunların ne maksatla Ankara'ya geldiklerini, ne yapmak istediklerini bilemez. Sizin bu işlerden haberiniz var mı Tevfik Rüştü Bey? Bu hintli kız İran'dan geliyor. Şah kendini kabul etmiş, fakat samimiyetine kabul etmemiştir." Bunu dedikten sonra orada bulunan bir harpokulu talebesini, formalı harpokulu talebesini çağırdı. Çocuk sıfır numara saçları kesilmiş, keloğlan gibi. "Şu caza emir ver çalsın" dedi. Çocuk "Çalın" dedi. Orkestra başladı. "Al bu kızı dans et" dedi. Kadın, ben dans bilmem dedi. "O seni fırıldak gibi çevirir. Al bakalım." Oğlan, o sariler içerisindeki hintli güzelini aldı, çevir ha! çevir. Gülüyor Atatürk. Ondan sonra getirdi bıraktı. (Atatürk) Tevfik Rüştü Bey'e dedi ki: "Şimdi sıra senin, kalk . Çok nezaketsizlik olur. Dışişleri Bakanı ile

dans etsin hiç olmazsa" dedi. "Dans et amma, dikkat et tuzağına düşme kadının" dedi ve hadise orada bitti. Sonra "Yalnız devlet kanallarından gelecek haberlere bel bağlamam. Benim kendime mahsus haber alma kanallarım var" derdi. (*)

DERSİM

Sonra işte o Dersim hadiselerinde. Sabiha Gökçen'i biliyorsun. Pilot olarak oraya gitti. O'na söyledi. Bir akşam dedi ki: "Seni Kürtler düşürürler de ele geçirirlerse biz iflas ederiz. Seni esir olarak tutuklarlar ve biz kurtulamayız senin yüzünden" dedi. "Paşam ben o meseleyi hallettim. Ben uçaktan düşeceğim zaman intihar etmiş olacağım. Yanımda tabancam var. Ben Kürtün eline geçmem" dedi.

Atatürk dedi ki: " O havalinin haritasını yapacak bir arkadaş kalksın (daima siyah tahta vardı) Bu haritayı yapsın . Elimde bir erkân-ı harbiye planı var. Onun üzerinde çalışalım" dedi. O çok ehemmiyet verirdi Dersim hadiselerine. Edip Servet dedi ki: "Burada Ferit Celal var, ressamdır, her şey elinden gelir, o yapsın". Kalktım. Zaten askerlikte de hocalık yapmıştım. Güzel bir kroki çizdim. Yerli yerine, " Sen bunu nereden öğrendin?" dedi. Dedim paşam 8 sene askerlik yapmış bir adamım. " Biliyorum, biliyorum" dedi. Şimdi buraya kadar iyi. O resmi yaptık tahtaya tebeşirle. Biraz sonra köşkün hademesi solumda belirdi. Kulağıma eğildi. Atatürk gönderdi dedi. Elinde madeni bir kolonya şişesi, bir havlu. İnceliğine bakın. Yani o kolonyayı döktürdü elime, havluyla sildirdi. Ben de kalktım teşekkür ettim. Hani elim tebeşşirli, sofrada yıkamak için imkan bulamamışım. Çağırmış, ona, git demiş kolonya, havlu getirtmiş elini yıkasın.

ATATÜRK VE SPOR

Efendim, tabii büyük adamların bir takım özellikleri olur. Tabii

(*) Bu olayı Şükrü Sökmensüer'in anılarında da bulacaksınız. (A.İ.)

bu özelliklerin içerisinde sanat severliği olur, ondan sonra edebiyat severliği olur ve Atatürk de güzel sanatlara karşı büyük bir eğilim vardı. Fakat onun yanında bir de asker olduğu için, sporu da çok severdi. Sporda da güreşleri severdi. Derdi ki : "Türk milletinin en belli başlı iki sporu vardır. Birisi biniciliğidir, birisi de güreşleridir". Biniciliğin güzelliklerini çirit oyunlarında görürüz. Güreşi de, çocuklar yürümeye başladıkları zaman, köyün çayırlığına çıkarlar ve orada derhal güreşe tutuşurlar. Yani analarından doğduktan bir müddet sonra güreşle uğraşırlar. Onun için biz derdi, güreşi millî spor olarak kabul ederiz. Ondan sonra o futbol, şu bu gibi modern sporlar. Türk milletinin benimsediği ve kullandığı spor güreştir" derdi. Onun için bazı geceler, askerlerden güçlü kuvvetli olanları çağırırdı. "Arkadaşlar, bakalım bu çocukların kuvvetlerini deneyelim" derdi. Güreşirlerdi. O onu atar, o onu atar. Bir gün dedi ki arkadaşlardan birisine: "Sen bunlardan bir tanesini seç, ben de birisini seçeyim. Bakalım hangisi diğerini alteder". Arkadaş baktı, güçlü kuvvetli, iri yarı bir adam, onu seçti. Kendisi de böyle sırım gibi, dal gibi bir delikanlıyı seçti. Güreşte de o dal gibi delikanlı, o iri yarı adamı kaldırdı yere vurdu. O zaman dedi ki: "Sporun mekanizması kuvvetten daha ziyade akıl ve zekâdır. Bu çocuğun zekâsı ötekine üstün geldi. Onun için onun kuvvetini altetti. Sporda aranacak şey evvela zekâ ve bilgidir." Şimdi bu arasıra böyle şeylerini görürdük. Hakikaten de vecd içinde onları seyrederdi.

En son Atatürk'ün sofrası. Kalabalık pek az. Beni de çağırmış.

A. İ. - Nerede, Dolmabahçe'de mi?

F. G. - Hayır. Çankaya'da. Şöyle birbirlerini onlar hızla atıyorlar. Atatürk de şöyle ayak ayak üstüne atmış, bir sandalyede oturuyor. Yemekten kalkılmış. Ben de ihtiyaten ayağımın bir tanesini şöyle öne doğru uzattım. Bir çarpma olursa, ayağıma çarpsın diye. Atatürk : "Ben sabaha kadar sefahat yaparmışım. (Çok enteresandır) Ben işte şu gördüğünüz çocuklarımın gücü ve kuvvetini seyrederekten müsterih olurum, yüreğim ferahlar. Bu mudur sefahat?" dedi. Bana söylüyor. Ben dehşetli surette ızdırap duydum. "Aman paşam bir yanlışlık var" dedim. "Hayır bizim hemşiranım söylemiş" dedi. Enteresan değil mi?

KURTULUŞ SAVAŞI - I. CİHAN HARBİ

A. İ. - Kurtuluş Savaşı'na iştirak ettiniz değil mi?

F. G. - Tamamen baştan sona kadar. Yalnız anlatmak istediğim bir konu var. Enteresandır.

Bir akşam sofradayız. 1. Cihan Harbi'nden bahis açıldı. Atatürk doğuda kolordu kumandanı. Şimdi kolordu kumandanlığının numarasını iyice hatırlamıyorum.

Ya 6. kolordu veya 12. kolordu. Yıldırım Orduları kumandanlığına gitmeden önce ve oraya gitti. Diyarbakır'da merkezi ve orada Ruslara bir tokat attı, süpürdü Rusları. Oraya kadar yanaşmışlardı ve orada kaldı.

Yıl tahminen 1917 sona ermek 1918 başlamak üzere. O devirde İsmet Paşa da genelkurmay başkanı yanında. Onunla eskiden beri şeyleri var. Diyor ki: "Çağırdım İsmet'i dedim ki: Batıyor imparatorluk, kurtaramayacağız. Ama kurtarma imkanları da var. Bunun şartı da İstanbul hükûmetini alaşağı etmek. -Bu hiç bir yerde çıkmış değildir yani- Onu da alaşağı edebilmek için Ahmet İzzet Paşa ile ortaklaşa harekete geçmek. Ahmet İzzet Paşa da Halep'te umum cephe kumandanı. Dedim ki diyor, senin eski kumandanındır Ahmet İzzet Paşa. Yemen'den yakından tanırsın ve bu işte vasıta ol sen dedim diyor. Çekindi İsmet Paşa. Böyle bir harekete geçmenin imkansızlığından, yahut gereksizliğinden çekindi diyor. Fakat sonra ben kendisine anlattım, kabul etti. İzzet Paşa'ya ben bir mektup yazdım, yaverlerimden Mahmut Bey'e teslim ettim -öyle zannediyorum ki, bu Mahmut Bey Sakarya'da yani Adapazarı'nda ayaklanan asiler tarafından, padişah adamları tarafından şehit edilmiş olan Mahmut Bey olsa gerek- Aldım mektubu diyor, bunu götüreceksin İzzet Paşa'ya vereceksin. Seni yolda çevirecekler, İzzet Paşa'nın yanına sokmamak içindir. İsrar edeceksin. Diyeceksin ki, Mustafa Kemal Paşa bunu bizzat Ahmet İzzet Paşa'nın eline teslim etmemi kesin olarak bana öğütledi, başka türlü yapamam diyeceksin. Vereceksin ve geleceksin. Hakikaten de Mahmut Bey onu yapıyor. Gidiyor veriyor mektubu. Hal cevabını da derhal alıp gele-

ceksin diyor. Açıyor mektubu okuyor, ne yazmışsa onu da söylemiyor, yalnız diyor ki, bu hükûmeti alaşağı etmek lazım, çünkü batırdı diyor devleti ve çok oldu diyor bu tarafta ve demiş ki, siz gidin; ama efendim cevabını istiyor paşa demiş, "Ben hususi mahiyette cevabını gönderirim" demiş. Kalkmış gitmiş. Paşa diyor ki, Ben de İzzet Paşa'nın böyle sen git de cevabını ben sonra gönderirim demesinden kuşkulandım. Kendime göre de vaziyet aldım. İşte İstanbul'a, Halep'e çağırırlar filan. Bir hafta, iki hafta, bir ay bekledim yok cevap. Aklı başına geliyor. Bu herhalde bunu Harbiye Nezaretine veyahut hükûmete bildirmiş olması lazımdır. Tehlikeli bir durum. İsyan etmek istemiş yani o zaman. Hiçbir şey çıkmadı diyor. Şunu ekliyor, İzzet Paşa korkak bir kumandan ama namuslu bir adam. Kendisine verilen sırrı saklıyabilmiştir.

Sonra onun herhalde durumundan şüpheleniyorlar. Ondan sonra 7. Ordu Kumandanlığı'na Filistin cephesine tayin ediyorlar. Oradaki zaten Atatürk'ün en büyük başarısı, İngilizlere tek nefer vermeden, bütün ordu darmadağın olduğu halde Halep'e kadar 7. Ordu'yu getiriyor. Orada zaten Torosların eteğinde müdafaa kararı veriyor. Fakat İzzet Paşa buna muvaffakat etmiyor. Azlediyorlar ki sonra Liman Von Sanders Paşa'nın yerine Yıldırım Orduları kumandanı oluyor. Yıldırım Orduları kumandanlığından alıyorlar ve İstanbul'a gidiyor. Adana'da zaten o size verdiğim, bana karşı söylediği nutkunda bunu söyler. Ben diyor şöyle yapacaktım. Ben burada şöyle yapacaktım.

HATAY KURTULUŞ MÜCADELESİ

F.G. - Efendim, bu geçen konuşmamda da anlatmıştım; Sıvas'tan Mustafa Kemal'in Türkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne çektiği telgrafın da bir suretini Adana'ya, meçhul bir Müdafaa-i Hukuk Başkanlığı'na göndermiş. Ve tabii zaman geçtikçe artık savaşa başlama sırası gelmişti. İzmir cephesinde harekete geçilmiş, şurada burada harekete geçilmiş. Sizi temin ederim bizim başımızda hemen hemen kimse yok gibiydi. Bir jandarma yüzbaşılığından emekli, yarım akıllı

bir adam, ama çok etken bir adam. Ali Fuat Paşa Adana cephesine tayin etmiş bunu. Git orada bir cephe kur, demiş. Adamın ismi Ratip Bey, fakat orada bir Sinan ismi almış, sakal bırakmış, bıyık bırakmış, paşa olmuş kendi kendine. Adana'da Fransızlar kuvvetli. Tankı var, uçağı var, mitralyozu var, parası var, askeri var ve bir de üstelik Ermeniler var. Adana'ya yığılmış Ermeniler. Klikya İmparatorluğu diye bir imparatorluk kurmak hevesi içindeler, ama Fransızlar buna çok yanaşmıyorlar. Fransızlar istiyorlar ki, Adana ve havalisi bir müstemleke olarak kalsın kendi ellerinde.

İşte böyle bir zamanda arkadaşlar birer birer geriye çekildiler. Geriye çekildiğimiz yer Adana'dan aşağı yukarı 20-30 km. geride, dağ eteğinde. Toroslar'ın eteğinde. Orada herkese bir cephe verdiler. Gruplar, mesela Seyhan grubu, Kurttepe grubu, Buruk grubu, şu grup bu grup. Bizim solumuzda da Tufan isminde çok liyâkatlı bir asker var, sonradan paşa oldu, hattâ Atatürk onu Meclis'e almak istemesine rağmen, "Ben asker olarak kalacağım" dedi, çok genç yaşında da öldü. Solumuzda da o var. Sağımızda da gene ihtiyat. Bu grup kumandanlarının hepsi yedeksubay. Yani ordudan çıkmış bir asker yok. Zaten Milli Mücadele bir yedeksubay mücadelesidir. Başladık dövüşmeye adamlarla. Baskınlar yapmak, baskınlar yapmak. Şimdi tam manasıyla gerilla. Adam Kavaklıdere'de diyor bunların yuvası var, gideceğim ben orayı bastıracağım, temizleyeceğim. Adam tanklarıyla, otomobilleriyle, şusuyla, busuyla hepsi makinalı şeylerle mecbur şoseden yürümeye. Yürüyor, sağına soluna ateş ede ede yürüyor. Bu ateş etmeye başladığı zaman da, o tepede bulunan bizler de geriye çekiliyoruz. Yanlara. O iyice içeriye giriyor. Dağ böyle, oraları görseniz. Ondan sonra bir yaylım ateş sağdan soldan, neye uğradığını bilmiyor. Silahını milahını toplayıp, zor kaçıp gidiyor. Mücadele böyle oluyor.

Benim bulunduğum cephe demiryoluna aşağı yukarı 15 km.lik bir yer. Bunlar da o demiryolunu tutarlar İskenderun'a doğru. Oradan askeri sevk ederler, oradan ikmâl yaparlar. Fakat bir gün muvaffak olamazlar. Çünkü gece yarısı bizim adamlarımız inerler aşağıya gizlice, dere yatağından, ne kadar demiryolu varsa hepsini berhava ederler ve

yol kapanır. Ertesi gün gelirler tabii, tamir ederler. Görüyoruz tamir ediyorlar.

A.İ. - Fransızlar değil mi?

F.G. - Fransızlar. Bu suretle milli mücadele devam eder, fakat büyük bir yoksulluk. Adana'dan birçok halk dağlara, çalıların dibine, ağaçların altına ilticâ etmişler, kaçmışlar. Fransızlardan daha ziyâde Ermenilerden. Sonra hastalık alabildiğine. Meselâ benim, hâlâ bugün çektiğim hastalıkların çoğu oradan kalma. Bir andan sıtma, tropika, en ağırı, bir taraftan dizanteri, amipli dizanteri, fakat ilaç yok. Hatta bir arkadaşım hatıra defterine, "Sabaha Ferid Celal sağ çıkmaz" diyor. Çıkmış ateş 41'e ve bağırsaklarım bozuk, sıtma. Yalnız ben değil, öbürü de. Bana onu diyen arkadaş da yatıyor. Ondan sonra nereden bulmuşlarsa bir sıtma iğnesi bulmuşlar. Yarısını bana, yarısını ona yapmışlar. Korkmuş. Bir eczacı çocuk var, bunlar da ölürlerse biz meydanda kalırız diye. Böyle vaziyet.

İşte yaralılar için tülbent mülbent toplarlar köylerden, kaynatırlar, çalıların üzerinde kuruturlar, yaraları bunlarla bağlarlar. Bu böyle devam etti. Fakat gerilla harbi hiçbir zaman için sonuna kadar başarıya ulaşamıyor. O sırada Adana cephesine Nuri Conker geldi. Hem vali, hem kumandan ve arkasından da talim görmüş askerler geldiler ve cepheye yayıldılar.

"YENİ ADANA" GAZETESİ

Ben ondan sonra hastalığım dolayısıyla Pozantı'ya geldim tedavi için. Conker ile karşılaştık. Orada "Yeni Adana" diye bir gazete çıkardı, Müdafaa-i Hukuk gazetesi idi. Ben Dündar müstear adıyla orada makaleler yazıyordum Milli Mücadele'ye ait. O onu görmüş. Beni çağırttırdı. O da biraz yolsuzluklar yaptı. Adana'da birtakım fedakârlıklar yapmış adamları geriye sürdü filan etti. Dedim ben gideceğim, Hamdullah Suphi Bey'e yazdım Garp Cephesi'ne beni aldırması için dedim. "Hayır, gidemezsin" dedi, "Sen bu gazeteyi idare edeceksin.

Yeni Adana gazetesini. Ve burada da divan-ı harp mahkemesinin azası olarak görev yapacaksın" dedi. Peki dedim.

Adını da "Yeni Adana"ya çevirdik. Yeni Adana, ben Adana'ya girdiğim zaman, Fransız istihbarat şefi beni arattırmış -daha henüz ayrılmamıştım Adana'dan- gittim. Baktılar ki, gencim. "Vallahi ben seni en aşağı 45-50 yaşındaki bir adamın kalemi zannediyordum" dedi. "Bu kadar çocuk yaşta bir adam" dedi. Gülüştük mülüştük. "Yunanlıların kazanıp, kazanmadıklarını, yenilip yenilmediklerini sizden öğrenirdik" dedi. Masanın gözünü çekti. Yeni Adana'nın kırmızı mürekkeple basılmış bir nüshası, Sakarya Zaferi'ni anlatıyor. "Yunanlılar saklıyor, ama sizden öğreniyorduk" dedik. Ve "Silahlı kuvvetlerden daha ziyâde bu gazeteden korkuyorduk" dedi. "Onun için bu gazeteyi içeri sokan rastgelirse, elimize geçerse idam cezası verecektik" dedi. "O kadar işi karıştırıyordun" dedi.

Sonra konsolosları filan vardı çağırdı. Dava böyle oldu. Adana'yı aldık. Adana'dan sonra işte, sana verdiğim iki cilt, birisi Adana'yı aldığımız günden başlayaraktan ta! Sonuna kadar makalelerim vardır onun içinde. Vermezdim başka kimseye.

A.İ. - Eksik olmayın.

F.G. - Milli Mücadele böyle. Milli Mücadele'de basın diye bir kitap var. Orada benim yazılarım da var. Bizden de bahseder.

Ondan sonra işte Atatürk Adana'ya geldi. Adana'daki milli mücadeleler, inkılâblar filan.

FERİT CELAL'İN MEBUS OLMASI

A.İ. - Sonra siz mebus oldunuz değil mi?

F.G. - Efendim, Atatürk nedense pek sevdi. Ve herhalde o nutkum filandan sonra. Gayet hararetli bir devrimci olaraktan daima iltifat ederdi, severdi. Bu izmir'de asılanlar vardı, mebuslar. Atatürk'e suikast yapmak için teşebbüs etmiş de muvaffak olamamış mebuslar vardı. Asıldılar filan. Onların yerine mebus seçiliyordu. İşte Falih Rıfkı, Ya-

kup Kadri o zaman mebus oldular. Bana da teklif ettiler. Ben kabul etmedim.

A.i. - Niye kabul etmediniz?

"TÜRK SÖZÜ" GAZETESİ

F.G. - Şey geldi bana, bilmem nasıl söyliyeyim. Zaten dehşetli üzgündüm Atatürk'e karşı yapılan bu muammeleden. Yani intikam alıyormuş gibi bir his geldi bana. Sonra bir seçim daha oldu. Yaşım küçüktü, 28-29 filandım. Teklif ettiler. Daha yaşım küçük dedim. Değiştirelim dediler. Hayır, dedim, gazetecilik yapacağım dedim. O zaman "Türk Sözü"nü işte çıkarıyordum. Ve Türk Sözü ile uğraşıyordum, mücadele yapıyordum. Yaktılar matbaayı.

A.İ. - Kimler yaktı?

F.G. - Eşrafla dövüşüyordum. Softalarla dövüşüyordum; yani ne kadar kalpazan varsa, bugünün kalpazanı varsa, hepsine tokat atıyordum. Hattâ matbaa yanarken birisi geldi yanıma "Ferid Celâl sen eve git" dedi. "Arkada adam diyor ki, bu adamı da atın da içine, o da yansın gitsin diyor" dedi. Kolay olmadı kızım bu işler. Çok zor oldu. İşte hâlâ serpintisi devam ediyor. Ve bugün ayağa kalkıp da bu irticaa başvuranların çoğu o devrin adamlarının ya çocukları ya torunlarıdır. Bitmedi ki... Yani gücü yetmedi ki Atatürk'ün. Gücü yetmedi şundan gücü yetmedi, adam yok. Bugünkü bolluk yok. Sen yoksun o zaman, annen yok. Kim var? İşte biz varız. Biz de nihayet 30-31 yaşlarında insanlarız o zaman. Bu kadar kalabalık yok. Ondan sonra üniversiteye 210 bin genç üniversiteye girmeyecek bir devir miydi o devir? Nerede? Değil 210 bin kişi, 210 kişi dahi yoktu üniversiteye giren gençleri arasında. Atatürk inkılablarla çok mahrumiyet içerisinde uğraştı.

A.İ. - Sonra tekrar mı kurdunuz matbaayı?

F.G. - Tabii derhal.

A.İ. - Ne kadar çıktı o gazete? Hangi seneler arasında?

F.G. - 34 sene çıktı.

A.İ. - Yani kaçtan kaça kadar?

F.G. - 1924'ten itibaren bundan 10 sene evvelisine kadar çıktı. Fakat ben hastalandım. Çok ağır şartlar altında kaldık, kapatmak zorunda kaldım. 34 sene hizmet etti. Hele o Demokrat Parti zamanında.

SİYASİ OYUNLAR

A.İ. - Siz hangi tarihte mebus oldunuz?

F.G. - 1927'de. 3. devre mebusuyum.

A.İ. - Hangi tarihe kadar sürdü mebusluğunuz?

F.G. - 1946 yılına kadar sürdü. Sonra kaybettik. Bizim partinin çok oyunları oldu. İnsan istemiyor bunları konuşmak.

A.İ. - Ne gibi oyunlar?

F.G. - Efendim, Mersin'de ben vardım, Belediye Reisi Mithat vardı ondan sonra Parti Müfettişi Turhan Cemal Bey vardı ve önemli insanlar vardı orada. Ondan sonra Tarsus Belediye Reisi Muvafak Bey vardı. Biz nâmzetler arasındaydık. Bizim karşımızdaki nâmzetler arasında da Refik Koraltan ve onun avenesi. Çalışmıyordu bizimkiler. Yani bıraktılar. Oraya gönderilmiş bir müfettiş vardı, Şevket Bey mi Şevki Bey mi Malatya milletvekili idi, entarisini giydi ondan sona oturdu. Halbuki sonradan anladık ki, hepsi oyundur. Yani biz orada kaybedeceğiz, Demokrat Parti'nin ileri gelenleri oradan kazanacaklar ve efendim demokrasi yürüyor.

Bana söylüyor İsmet Paşa diyor "Gücendin mi?" Yo! Hayır dedim katiyyen. Her sene, dedim bizi gösteriyorsunuz partiden, halk da tıpış tıpış götürüp reyini veriyor. Şimdi bıraktınız serbest herkes istediğini seçsin diye, gene de en çok oyu ben aldım. "Halkevi'nden neden istifâni verdin?" dedi. Halkevi'nden istifâ ettim mebus olmayınca. Dedim Paşam, siz beni Halkevi'ne mebus sıfatıyla getirdiniz. Ankara Halkevi'ne başkan olacak daima mebus koyuyorsunuz. Beni de öyle getirdiniz. Ben burada protokole dahilim. Sefaretler beni yemeğe çağırırlar filan. Tıpkı Hariciye'de bir memur gibi protokole dahilim, dedim. Bu şartlar altında tepelenir insan dedim, yani bir mebusken kafa tutar filan dedim. Onun için böylesi daha iyi dedim, Adana'ya gideceğim

gazetemin başında çalışacağım, dedim. "Peki seni Londra'ya çağırdılar" dedi. Gidemem İngiltere'ye dedim. "Niçin?" dedi. Beni iki sıfatla çağırdılar dedim. Birisi Ankara Halkevi Başkanı, ikincisi İçel Milletvekili diye çağırdılar dedim. Gelen mektup böyle. Siz çok iyi bilirsiniz ki, dedim titri olmayan bir adam ve bunları da kaybetmiş olan bir adam İngiltere'ye gittiği zamanda diğer arkadaşlarının yanında çok mahcup vaziyete düşer. İngiliz milleti dedim böyle adi bir heriftir dedim. Onun için gidip de kendimi harcayamam. "Gücendin mi?" Yo! gücenmedim. "Evim size açık" dedi, "Ne telefon, ne şu ne bu, gelirsin zile basarsın girersin içeriye" dedi.

A.İ. - Sonra Adana'ya mı gittiniz?

F.G. - Adana'ya gittim.

A.İ. - Bir daha Halkevleri Başkanı olmadınız mı siz?

F.G. - Hayır. 1950'de namzetliğimizi koydular gene oradaki partili arkadaşlar. Kaybettik tabii. Demokrat Parti kazandı.

Zaten Atatürk devri. Ben onu söylerdim karıma, karımın arkadaşlarına. Gülün, oynayın, yaşayın, eğlenin, giyin, yiyin, için bu bir altın devridir bir daha bu devir gelmez. Bana söylerlerdi "Ne kadar haklıymışsın" derlerdi.

İsmet Paşa büyük adam olmakla beraber, bin yıl kalsa Atatürk olamazdı. Nitekim ondan sonra hiçbirisi Atatürk'ün tırnağı bile olmadı.

ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER

ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER KİMDİR?

1306 (1890) da Üsküp'de (Makedonya) doğdu. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1 Eylül 1326 (1910) da Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'a girdi. (Topçu subayı yetiştirmek üzere açılan mektep. A.İ.) 1 Haziran 1912'de Sahra topçusu teğmeni olarak mezun oldu. Edirne Müstâhkem Mevki Ağır Topçu Alayı'na atandı. Kıta ile Balkan Savaşı'na katıldı. 13 Mart 1913'te Bulgarlara Sofya'da esir düştü. 11 Ekim 1913'te serbest bırakıldı. 17 Ekim'de bölük subayı ve öğretmen olarak, mühendishaneye atandı. 8 Mart 1914'te I. Ağır Obüs Bataryası'na atandı. Kıtasıyla I. Kanal harekâtına katıldı. 10 Mayıs 1920'de üsteğmen olarak Anadolu'ya 20. Kolordu I. Şube'ye, 20 Haziran 1920'de Genel Kurmay Harekât Şubesi'ne, 1 Ekim 1920'de Genel Kurmay Başyaverliği'ne, 10 Ekim 1920'den 18 Ocak 1921'e kadar İsmet Paşa'nın Başyaverliği'ne, 18 Ocak 1921'de 11. Fırka Kurmay Başkanlığı'na atanmış ve II. İnönü Savaşı'na katılmıştır.

20 Nisan 1921'de tekrar İsmet Paşa'nın yaveri olmuş, 10 Aralık 1921'de 5. Kolordu 1. Şube Müdürlüğü yapmış, 1927 yılında tahsilini tamamlamak için tekrar Erkân-ı Harbiye mektebine gitmiş, 1928'de öğrenimini bitirerek, kurasız olarak 6. Kolordu'ya atanmıştır.

18 Temmuz 1927'de istifa etmiştir. 30 Ocak 1928'de İ.U. Müfettişliği İskân Müdürlüğü, 9 Şubat 1930'da İ.U. Müfettişliği Asayiş Müdürlüğü, 15 Kasım 1932'de Emniyet İşleri Umum Müdür Muavinliği'ne, 4 Nisan 1934'te Trakya Umumi Müf. Baş Müşavirliği'ne, 9 Eylül 1934'te Emniyet Umum Müdürlüğü'ne, 11 Temmuz 1939'da Hatay Valiliği'ne, 31 Ocak 1942'de Ticaret Bakanlığı İaşe Müsteşarlığı'na atanmıştır. 10 Ağustos 1942'de Erzincan Milletvekili, 5 Ağustos 1946'da da Gümüşhane Milletvekilliği ve İçişleri Bakanlığı yapmıştır. Cemile Hanım'la evlenmiştir ve ikisi kız biri erkek çocuğu vardır. 18 Ekim 1978'de vefat etmiştir.

11.5.1975
HATAY

A.İ. - Sayın Şükrü Sökmensüer, Hatay konusunda Türkiye'de Emniyet Genel Müdürü olarak meşgul olmuş olan, takip etmiş olan bir kişi olarak bize anılarınızdan söz eder misiniz.

Ş.S. - Efendim, (Ankara) Emniyet Genel Müdürü olarak ve ayrıca Hatay Eğemenlik Cemiyeti Genel Sekreteri olarak, Hatay mücadelesini adım adım takip görevini bana vermişlerdi. Şükrü Kaya Hatay Erginlik Cemiyeti başkanı idi. Binaenaleyh O'nun direktifi ile bu mücadeleyi takib etmek görevini üzerime aldım. Bu görevin devamı sırasında, Hatay'da cereyan eden olayları izlemekle beraber, o zaman Dörtyol'da bulunan Tayfur Sökmen ile temasımızı koruduk.

Benim başlıca çalışmam; yapılacak halk oylamasına, mümkün olduğu kadar Hataylıların çok sayıda katılmasını sağlamak için, Türkiye'de varolan Hataylıları, her birine ayrı ayrı harcırah temin ederek Hatay'a göndermekti.

A.İ. - Bunlarda herhangi bir ayırım, seçim yaptınız mı?

Ş.S. - Seçim yapmadık.

A.İ. - Hatay nüfuslu olması yeterli miydi?

Ş.S. - Hatay nüfuslu olması yeterli olmakla beraber, bunların arasında Hatay nüfusunda kayıtlıymış gibi, iki maliye müfettişini de oraya gönderdik. Bunların arasında bir de meşhur Nakşibendi şeyhi ki, Atatürk çok severdi, Servet Hocayı da ben Osmaniye'den, dağlar üzerinden geçirerek Hatay'a indirdim. Bu halk oylamasından evvel.

A.İ. - Niye O'nu gönderdiniz?

Ş.S. - Propaganda için. Çünkü doksan bine yakın alevi vardı. Onların arasında da bu Servet Hoca propaganda yapabilecek bir adamdı. Bu halk oylaması devam ederken, Fransızlarla da bir anlaşma yapıldı ve halk oylaması bizim lehimize sonuç verdi. Bunun için halk oylamasından önce, oylama sırasında herhangi bir olaya neden olmamak, mahalli asayişi (yörel güvenliği. A.İ.) ve Türklerin selametini sağlamak

amacıyla bir mürettep Alayın Hatay'a gönderilmesi esası Fransızlarca kabul edilmişti.

Şimdi işe bu noktadan başlamak üzere, ben hatırladığıma göre Orgeneral Asım Gündüz'ün başkanlığında, büyükelçilerden Cevat Açıkalın da dahil olmak üzere kurmaylardan mürekkep bir heyet, bu konuyu Fransızlarla görüşmek üzere Antakya'ya gönderildi. Bu heyete Mareşal direktif vermişti (Mareşal Fevzi Çakmak). Mareşalin verdiği direktif; Alay nasıl girecek ve kıtalarını nereye yerleştirecek, bundan ibaretti.

Hatırladığıma göre, 1938 Haziranında Orgeneral Asım Gündüz, Fransızlarla yaptığı temas sonunda olumlu sonuç alamadı ve Mareşale bir şifre ile durumu bildirdi. Ankara'ya dönme iznini istedi. Mareşal durumu hükûmete aksettirdi. Hükûmet başkanı Celal Bayar'dı. Asım Gündüz'ü geri çağırdılar.

SAVORONA YATI

Celal Bayar beraberine Mareşali ve beni de alarak, Numan Menemencioğlu da beraber durumu Atatürk'e arzetmek üzere İstanbul'a hareket ettik. İstanbul'da -hatırladığıma göre, haziranın son günleri idi- saat 14 te bizi gemiye kabul ettiler, Savorona yatına.

Savorona yatında manzara şu idi: Atatürk, yatın geniş ve güzel bir salonunda, şezlong şeklinde, büyük bir karyola olacak, onun üzerine -yarı uzanmış- olarak oturmuş, bacakları üzerine devetüyü bir battaniye örtülmüştü.

Bu vaziyette yanına girdiğimiz zaman, Celal Bayar soluna, onun soluna da Mareşal, daha solda da Ali Çetinkaya oturmuşlardı. O cihette başkalarını hatırlamıyorum. Sağında ise: Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras vardı. Tam karşısında dört köşe bir masa vardı. O masanın sağında Numan Menemencioğlu, rahmetli Atatürk'ün tam karşısına da ben oturdum ve aklıma derhal bugünkü konuşmaları not edeyim diye bir düşünce geldi. Hemen kâğıt kalem topladım. Atatürk konuşmaya başladı.

Celal Bayar'a "Niçin geldiniz?" diye sordu. Celal Bayar arzettiğim şekilde, Orgeneral Asım Gündüz heyetinin iyi sonuç almadığını, Fransızların teklifimize (önerimize) muvaffakat etmediğini anlattı.

(Atatürk. A.İ.) Mareşal'e döndü ve dedi ki: "Ne gibi direktif vermiş idiniz Asım Gündüz heyetine?"; Mareşal benim şimdi anlatacağım şekilde dedi ki: "Mürettep Alay, yani Şükrü Kanatlı Alayı, kuvâyı asliyesiyle (asıl kuvvetleriyle) Antakya'ya ve bundan bir tabur Antakya ile Top Boğazı arasındaki Bedirge nahiye merkezine, bir bölük de Top Boğazı'na yerleşecekti. Vediğimiz direktif budur" dedi. Rahmetli Atatürk bana: "Harita getir" dedi. Başyaverden Hatay haritasını aldım ve Atatürk'ün emri üzerine, Mareşal'in Asım Gündüz'e verdiği direktifi piyonlarla haritanın üzerine işaret ederek, bacaklarının (Atatürk'ün. A.İ.) üzerine koydum. Atatürk bunu tetkik ettikten sonra, Mareşal'e baktı ve evvelâ Tevfik Rüştü'ye konuyu sordu. Tevfik Rüştü yarımyamalak bir anlatış yaptı. Bu anlatış Atatürk'ün pek hoşuna gitmedi. Atatürk biraz da eleştiren sözler söyledi. Ondan sonra da Numan Menemencioğlu'na sordu. Numan Menemencioğlu, bu konuda Fransızlarla olan anlaşmayı baştan sonuna kadar anlattı. Yalnız son maddeyi anlatmadı. Ben, bunu anlatmayınca gayr-ı ihtiyari olarak kaşımı kaldırdım. Bu Atatürk'ün nazar-ı dikkatini celbediyor. Bana sordu: "Çocuk, sen anlat bakayım." Ben "Paşam" dedim. "Fransızlarla olan anlaşmanın son maddesi, anlaşmanın tatbikini (uygulanmasını) güç bir hale koymuştur. Belki de hiç tatbik edemeyiz. Bu maddeye göre; işbu madde, mandater devletin menfaatini haleldâr (bozmak) etmemek şartiyle tatbik edilir'i içeren bir maddedir. Şu halde mandater devlet isterse, menfaatime halel geliyor diye bunun tatbikini güçleştirir."

Atatürk ondan sonra Mareşale dedi ki: "Mareşal bu sizin vermiş olduğunuz direktif şimdi gözümün önünde. Herhangi bir devlet çok zaif de olsa işgal mahiyetinde telakki eder" dedi. "Yani kuvây-ı asliyenizin Antakya'ya yerleşmesi ki, Hatay'ın merkezidir orası, büyük kuvvetin oraya yerleşmesi bir işgal mahiyetini alır. Halbuki haritaya

bakarsanız, Belen-Kırıkhan hattı, Toroslar hattı; bu hattın Antakya'ya kuş uçuşu mesafesi 25 km. dir. Elinizde motorlu vasıtalar var. İstediğiniz zaman 20-25 dakikada Antakya'yı işgal edebilirdiniz. Binaenaleyh bu büyük kuvveti oraya yerleştirmemeliydi. Benim söyleyeceğim şekilde tedbir almak lazımdır" ve bana da dedi ki: "Çocuk yaz. Kuvây-ı asliye Belen-Kırıkhan hattında olacak. Bundan bir tabur Antakya'ya yerleştirilecek. Bu taburdan bir bölük Bedirge (Batırga da deniyordu) nahiyesine konacak. Bu şekilde yerleşme yapılmış olacak. İşte benim bu direktifimi hemen Fransız sefaretine ve ayrıca Paris sefirimiz vasıtasıyla Fransa hükûmetine tebliğ edin. Göreceksiniz kabul edilecektir" dedi. Bu notları derleyip topladım, bu konuşmaların hepsini. Celal Bayar ile Ankara'ya döndük. Ben Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gittim. Herkes kolay okuyamayacak benim notlarımı, daktilo ile güzel bir nüsha haline gelsin diye ilgililere emir verirken, telefon çaldı. Celal Bayar karşıma çıktı. Dedi ki:

"Şükrü Bey! dün tuttuğun notları bana gönder."

"Benim notlarımı benden başka kimse okuyamaz" dedim.

"Öyleyse otomobil gönderiyorum, gel" dedi.

"Otomobil var" dedim.

Atladım otomobile Başbakanlığa gittim. Bakanlar Kurulu toplantı halinde idi. Ben Bakanlar Kurulu'nda bütün Bakanların nuzurunda, o notları madde madde okudum.

Bunun üzerine Celal Bayar dedi ki: "Arkadaşlar! Eğer Şükrü Beyin tuttuğu not gibi, Atatürk'ün bütün konuşmaları not edilmiş olsaydı, elimizde bir devletin nasıl idare edileceğine dair çok önemli bir vesika bulunurdu. Binaenaleyh Şükrü Beye teşekkür ederiz; Keşke Tevfik Rüştü hakkındaki ve diğer tenkitimsi konuşmaları yazmayaydı" dedi. Ama bana döndü: "Şükrü Bey! bir tarihi hatıra olarak bu notları, Başbakanlık demir kasasında saklıyacağım. Bu notları bana ver" dedi.

Sayın Bayar o zaman Başbakandı. Hayır diyemezdim. Kendisinin herhalde bir düşüncesi vardı. Bakanlar Kurulu'nda notları benim elimden aldı. Hafızamda bunlar kalmıştır. Hatırımda kalanı size arzetmiş bulunuyorum.

CELAL BAYAR İLE BU BELGE İLE İLGİLİ KONUŞMA

(Bu konuda rahmetli Celal Bayar ile konuşma fırsatını bulmuştum. Bu konuşmayı, Celal Bayar'ın yanında kızı ve damadı ile Türk Tarih Kurumu'nu ziyaret ettiği zaman teybe kaydetmiştim. Türk Tarih Kurumu'nun o zamanki Başkanı Prof. Enver Ziya Karal'ın makam odasında, Türk Tarih Kurumu Genel Müdürü Uluğ İğdemir, Prof. Afet İnan ve ben olduğum halde gerçekleşti. Kendisi böyle birşeyden haberi olmadığını söyledi. Ya çok zaman geçtiği için unutulmuştu ya da bu belge kayıptı. Konuşmayı aynen yazıyorum. A.İ.)

A.İ. - Ben size bir de bir vesikayı sormak istiyorum efendim. Hatay meselesinde...

Celal Bayar - Ne meselesinde?

A.İ. - Hatay meselesinde, sanıyorum ki Savorona'da bir konuşma oluyor. Tevfik Rüştü Bey ile Atatürk biraz münakaşa ediyorlar. Bu arada bu konuşmayı da Şükrü Sökmensüer Bey yazıyor.

C.B. - Kim yazıyor?

A.İ. - Şükrü Sökmensüer Bey. O zaman Emniyet Genel Müdürü. Sonra İçişleri Bakanı idi.

C.B. - Şükrü Sökmensüer Bey nereden öğrenmiş bunu? O gizli bir toplantıydı.

A.İ. - O da oradaymış efendim. Emniyet Genel Müdürü imiş.

C.B. - Heyet-i Vekilede oldu. Atatürk'ün kaldığı kamarada, salonda orada öyle bir gizli celse oldu.

Uluğ İğdemir - O zaman Hatay işleri ile meşguldü, sonra oraya vali oldu.

C.B. - Yaverlerin filan yanında bulunabilir. Yani orada bulunabilir.

A.İ. - Efendim! Şöyle dinledim ben. Dedi ki: "Ben orada not etmiştim. Sonra Ankara'ya döndüğümüz zaman beyefendi benden istediler...

C.B. - Ben?

A.İ. - Evet. Bu not ettiğim şeyleri. Ben de daha müsvette halinde

olduğunu, temize çekip göndereyim diye rica ettim. "Yok ziyan, biz okuruz, öyle olsun, yani müsvette şeklinde olsun" dediler, dedi. Ve ben o zaman bu müsvetteleri yolladım, dedi. Sonra müsvetteleri geri, tekrar temize çekmek için istediğim zaman, "Ben bunu Başbakanlık kasasında muhafaza ediyorum, ilerde veririm" dediler dedi. Bu vesikadan acaba haberiniz var mı veyahut nerede?

C.B. - Orada, Savorona'da Atatürk adeta vasiyet halinde Hatay'ın nasıl bundan sonra (Türkiye'ye. A.İ.) ilave edileceği hakkında bir celse oldu gizli, Heyet-i Vekile ile tam olduğu halde. Ve o vakit daha ilhâk olunmamıştı bize. Hatay hükümeti halinde idi.

A.İ. - Bu Konya seyahatinden evvel mi efendim?

C.B. - En son. Savorona'da topladık Heyet-i Vekileyi. Ben de Başvekildim. Orada not tutulmadı. Öyle açıkta kaldı. Ama hatıramda, kafamdadır prensipleri, detayları tabii hatırda kalmaz. Fakat umumi prensipleri biliyorum.

A.İ. - Neydi efendim?

C.B. - Siz ne işittiniz?

A.İ. - Hayır, prensipler ne idi acaba? Tevfik Rüştü Bey ile...

C.B. - Bu zat size ne söyledi prensipler hakkında? Bir şey bahsetti mi?

A.İ. - Hayır bahsetmedi.

Ahmet Gürsoy (Celal Bayar'ın damadı) - Notları size vermiş.

C.B. - Ben onu hiç hatırlamıyorum.

Uluğ İğdemir - Efendim! Bana da anlattı beyefendi.

C.B. - Diyebilirim ki, yanılıyor.

U.İ. - Bana da anlattı Şükrü Sökmensüer bunu çok evvel. Mesele şu: Hatay'ın işgali meselesi var ve bu Hatay'a biz bir kuvvet göndereceğiz.

C.B. - O gizli bir celse idi. Ve zannediyorum ki, o gizli celseyi o bey başkasından işitmiş olacaktır. Kendisinin işitmesine ihtimal yoktur.

A.İ. - Efendim! Prensipleri ne idi acaba?

C.B. - Ayrıca konuşuruz. Orada yapılan konuşma, Hatay'ın bize

bir vilayet olarak iltihâkı düşünülmüyordu. Orada Atatürk bir idare tesis etmek istiyordu kendi düşüncesine ve idealine göre. Orada öyle bir hükümet nümunesi verelim ki, diğerlerini cezbetsin. O idi ilhâktan fazla olarak. Buydu. Bunu nasıl yaparız diye. Gene kendisi düşünmüş, nasıl yapılacağını da bize o söylemişti.

U.İ. - Efendim! O toplantı şöyle olmuş. Hatay'a bir kuvvet gönderme meselesi var, o zaman Hatay'ın bir nevi işgali var. Bizim hükümet yahutta askerler büyük bir kuvvet gönderme şeyindeler. Fransızlar imza etmiyorlar mukaveleyi. Onun üzerine Heyet-i Vekile, zat-ı alinizin riyâsetinde, Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Aras, Numan Menemencioğlu (Burada kaset değiştirmişim onun için biraz boşluk var. A.İ.) "Nerede kuvvetleriniz var?" demiş (Atatürk. A.İ.) Onlar söylemişler, şırda şurda şurda. Demiş ki: "Ne lüzum var bu kadar büyük bir kuvvetle girmeye? Bu durumda siz Hatay'daki herhangi bir hadise karşısında Hatay'ı iki saatte işgal edebilirsiniz. Sembolik bir kuvvet teklif edeceksiniz" demiş. "Bak kabul ederler." Ve böylece girilmiş ve kabul edilmiş Fransızlar. Bunu anlatmıştı Sökmensüer.

C.B. - O ayrı bir toplantı.

Enver Ziya Karal - Efendim! Bu mesele küllenmiş, yani örtülmüş değil daha henüz tamamen. Geçen sene buraya bir general geldi. Fransız generali. Bu Fransız generali emekli. Fakat Fransa hükümeti mütemadiyen izac ediliyor Suriye tarafından. Siz bize ait olan bir toprağı kalktınız bizim adımıza Türklere verdiniz. Şimdi Fransızlarda da bir nesil yetişti. O devirin ustaları çıktı gitti ayrıldı. Bilmiyorlar tabii. Kim kalkıp da tonlarca döküman okuyacak? Bunu bir anket için yollamışlar. Evvela Suriye'ye gitmiş. Oradan kalkmış Hatay'a gitmiş, dolaşmış. Sonra bizim Hariciye'ye gelmiş, Hariciye buraya yolladı. Konuştuk. Afet Hanım da vardı. Siz de vardınız değil mi?

Afet İnan - Evet.

E.Z.K. - Şimdi "Ne düşünüyorsunuz siz?" dedi. Bizim düşüneceğimiz bir şey yok. Biz Hatay için bir tartışma kapısı açık bırakmış değiliz. Ama konuşuldu kendisiyle. Ve tabii şeyin dışında konuştuk, olayların seyrine tamamen vakıf olmadığımız için, biraz tarihsel yönden

değil de, mantıksal yönden. Dedik ki kendisine, bir defa bu Hatay dediğimiz eyalet, Suriyelilerin iddiası çünkü şu: Bu Suriye'ye tabi idi. Suriye'nin bir parçası idi. İyi ama Suriye'nin sınırlarını vilayet olarak Türkiye çizmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nda. Yani bu 1918'de savaş bittiği vakit, bu Suriye dediğimiz eyaletin sınırlarını Suriyeliler çizmiş değil, çünkü Suriye hükümeti yok. Osmanlı hükümeti çizmişti, bütün vilayetlerin hududunu çizdiği gibi. Binâenaleyh bu bakımdan onların bir hakkı yok Suriye'ye aittir demeye. Kaç defa hudut değişmiştir. Bu vilayetlerin hududu çok değişmiştir.

İkinci üzerinde durduğumuz şey şu oldu: Yani Arapça konuşuyorlar, fakat ne çeşit Arapça idi konuştukları vakit? Bunların Arapçasını hiçbir Arap memleketi kabul etmez. Diyalektir. Biz şöyle bir tez tutturduk ki, hakikaten işitmiştik. Yavuz Sultan Selim zamanında Şiiler nakledilir ve katledilirken, bir kısmı kuzeyden oraya gelmişler ve kurtulmak için bu Padişahın tazyikinden, baskısından kendilerini Alevilik perdesi altında saklamaya gitmişler.

C.B. - Samandağlılardı.

E.Z.K. - Evet. Bu bakımdan bizim tarihlerimizin kaynakları bunu gösterdiği için, burada da bir hakları yok, ama asıl mühimmi Ankara İtilafnamesi'nde mektuplar teati edilmiştir Franklin Bouillon ile Yusuf Kemal arasında. Bu mektuplarda açık olarak Türk karakterini kabul etmiştir Fransa, hatta bir bayrak örneği kabul etmiştir.

Onu da söyledik ve nihayet en enteresan tarafı, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nde iki paragraf var. Birisinde şöyle başlıyor: "Hatay meselesi benim şahsi meselemdir." Bakınız ne kadar enteresan. Ve devam ediyor: "Ben bunun Türkiye ile Fransa arasında silahlı bir çatışmaya varmasını asla arzu etmiyorum, ama gerekirse mebusluktan ve hattâ Cumhurbaşkanlığından istifa edeceğim, gidip oradaki insanlarla, Hataylılarla beraber savaşacağım" diyor. Şimdi bunun anlamı var. "Benim şahsi meselemdir" dediği vakit, öyle sanıyorum ki, Türkiye'de bunu aleyhtar olanlar vardı devlet içinde. İsmet Paşa.

C.B. - Eğer isterseniz bundan bahsedebilirim. Siyasi dedikodu telakki edilmezse.

E.Z.K. - Edilmez efendim. Şimdi bu adam, daha ne konuştuğumuzu hatırlamıyorum. Gitti ve bize bir mektup yazdı. Bu mektubunda diyor ki...

C.B. - Bu kelimeyle o toplantının, gizli toplantının ruhunu anlatmış oldunuz. "Bizzat istifa ederim, çalışırım" diye. Teşkilat yapacak ona göre. Ve o teşkilat da gizli olacaktı. Binâenaleyh bu size izahat veren bey, yanlış hatırasında kalmış, yahut ayrı bir toplantıyı size söylemiş olacaktır. Atatürk'ün riyâseti altında biz Heyet-i Vekile halinde toplandığımız vakit Atatürk yatağının içinde idi. Ve Atatürk orasını ilhâk etmeyi düşünmüyodu. Ama şimdi bugünkü neticeye göre ilhâk edilmesini, ben bunun aleyhinde bir şey söyleyemeyeceğim, Atatürk'ün tasavvur ettiğini ancak kendisi başta olursa realize edebilirdik. Bir defa küll halinde memlekete bağladık bunu, kendi herhangi bir vilayetimiz gibi kaldı, binâenaleyh ayrı bir parça halinden kurtuldu, daha iyi bir netice oldu. O buna inanıyordu. O vakit düşünmüyordu Hatay'ı ilhâkı. O düşünmeyince bizim de aklımıza gelmiyordu.

Bizim Heyet-i Vekile'de bile arkadaşlarımızdan bunu beni kandırmak için söyleyenler vardı. Sonra bu Heyet-i Vekile'nin reisi olan zât da Atatürk'e karşı idi bu meselede.

A.İ. - İsmet Paşa'yı mı kastediyorsunuz? İsmet Paşa'yı kastediyorsunuz değil mi efendim?

C.B. - Karşı idi. Zannederim ki esas ihtilâf, sonradan kuvvetlendirmekte dahildir onun içerisine. Ve bana şunu söylerdi arkadaşlar o zaman. Kabinemizin reisi ile hem fikir olamayan, yalnız Tevfik Rüştü müstesnâ. Biri de bendim. Ne lüzumu var memleketin başına gaile çıkartıyor diye. Mesela Türkiye her sene bir Hatay kazanıyor, nüfusumuz çoğalıyor. Bir kısım böyle düşünürdü. Bir kısmı da Fransızlar kendilerine güvenen adamlardır ve heyecanlıdırlar, atılgandırlar hem Fransa'nın hücumunu üzerimize davet ediyoruz. Ne lüzumu vardır diye düşünürlerdi, ama bunu Atatürk'e söyleyemezlerdi ben arada giderdim.

A.İ. - Tevfik Rüştü Bey ile niye münâkaşa ettiler efendim?

C.B. - Tevfik Rüştü daima Atatürk ile beraberdi. Bir de Celal Bayar.

A.İ. - Yani böyle bir münâkaşa olmadı öyle mi?

U.İ. - Beyefendi Atatürk 1923'te angaje oldu Hatay'a. Adana'da. Ben bizzat yanındaydım. Hataylı bir kız şiir söyledi Atatürk'e karşı. Ve "Paşam bizi de kurtarın" dedi. İzmir'den sonra Adana'ya geldiği zaman, Lozan'dan evvel. Atatürk o meşhur sözü orada söylemiştir "Kırk asırlık Türk yurdu düşman istilâsı altında kalamaz" diye orada söylemiştir bu sözünü ve 1923'te angaje olmuştur Hatay'a.

C.B. - Hattâ muayyen hadler içerisinde kendi lehlerine (burada bir kelime anlaşılamadı. A.İ.) kazanmışlardı.

Hatay'ı kurcalamayalım. Biliyorsunuz Atatürk onu bir izzet-i nefs meselesi yaptı. Ve tamamen kendi meselesidir.

Afet İnan - Yalnız bir şey var. Şimdi Montrö Konferansı olurken ben Cenevre'deydim. Gidip, geliyorum. İşte imtihanlarım da vardı o sırada. Telefon ediyorlar arada buradan. Yaver dedi ki, "Aman! Uğrayın da öyle gelin" dedi. 15 temmuzdan sonra. 15 temmuzda bitti imtihanlarım. Gittim. Tevfik Rüştü telaşta, bir takım şeyler olmamış filan. Anlattı bana. Ondan sonra iki gün sürüyor. Geldim. Atatürk Florya'da. Bir de baktım işte istasyonda gördüm kendisini, bindik otomobile, dedim böyle böyle, sıkıntıda dedim Tevfik Rüştü Bey. "Bırak o iş bitti" dedi. Ayın 20'si.

C.B. - Kim diyor bunu?

Afet İnan - Atatürk dedi. Temmuz 20, 1936. "Bitti o iş" dedi. Nasıl dedim, Tevfik Rüştü Bey bazı meselelerde dedim sıkıntıda filan, olmamış gibi. "Yok" dedi. "Oldu" dedi. "O bitti" dedi. Ben oh! dedim şükür. Sonra dedim ki, peki dedim bundan sonra bir şey kalmadı değil mi dedim. "Hayır. Şimdi" dedi, "İskenderun ve Antakya meselesi var" dedi. Daha o zaman Hatay ismi yoktu. Ne olacak dedim ben birdenbire. "Alacağız orasını" dedi. 20 Temmuz 1936. Ondan sonra Hatay ismini Eylül'de, o senenin eylülünde, işte konuşuldu edildi ne diyelim diye. İşte bir Hatay ismi kondu.

U.i. - Orta Asya'dan çıktı. "Hatayun".

Afet İnan - Hayır -yazı onun çıktı, ama Atatürk yazdırdı makale olarak- şimdi ismini hatırlayamadım ve sofrada Hatay diye münakaşa

edildi, kondu ismi, ondan sonra makale olarak Cumhuriyet'te vardır çıkmıştır o zaman.

U.İ. - Yunus Nadi mi?

Afet İnan - Yunus Nadi değil. Benim de notlarımı alırdı, ama şimdi birden adı gelmedi aklıma. O not tutardı böyle. Müsaade ederdi.

C.B. - Ben zannediyorum ki, o meselede hesabı vardı.

Afet İnan - Yani Hatay ismi o zaman kondu. Ona dikte ettirdi o makaleyi.

C.B. - Hesabı vardı Atatürk'ün. Zaten hesabı olmadan adım atmazdı.

Afet İnan - Sonra bana mektuplarında var hep. Hatay'dan bahseden mektupları var. (Bu mektupları Afet İnan sağlığında Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan neşretti. A.İ.)

E.Z.K. - Efendim! Neydi hesabı.

C.B. - Nasıl olsa bu ikinci cihan harbi başlayacak. Fransızlar ve Almanlar bizi kendi taraflarına çekmek istiyordu.

Afet İnan - Onu size söylemişti hastayken. Onu gayet iyi biliyorum.

C.B. - Hesabı buydu. Hatta beni sıkıştırırdı "Maazallah" diyordu. "Eğer Hitler kazanırsa bizde sanayi kurdurmazlar" derdi. "Elini çabuk tut."

Afet İnan - Saray'da söylediğini hatırlıyorum.

İKİNCİ DÜNYA HARBİ

C.B. - Bana söylemiştir bunu. Bir anjulus olmuştur onların.

E.Z.K. - Avusturya ile.

C.B. - Anjulus olunca İstanbul'da bankalara hücum oldu. Mevduatı geri çekiyorlardı. Bir harbe gidecek diye. Ben gittim bankalara heyecanı bastırmakla tedirgin oluyorlar, göreyim diye. O sırada beni aratmış. Dediler sizi arattı diye. Gittim yanına, anlattım. Anjulus oldu işte bizim bankalara da halk hücum ediyor bir muharebe olacaktır diye. "Allahallah!" dedi. Onun üzerine şunu söyledi: "Dikkat edin" dedi,

"Fransa'nın başına bir felaket gelecektir" dedi. "Ve bu felaketi getiren de onların erkân-ı harbiye reisidir" dedi.

Afet İnan - Maginot hattı için.

C.B. - Yani Erkân-ı Harbiye Reislerine çok kıymet veriyordu. "Erkân-ı Harbiye reisleri bir diplomat kadar beynelmilel dünya siyasetini bilmelidir. Sonra beynetehe kendi memleketinin değil, onu çok iyi bilmesi lazımdır, dünya iktisadi politikasını da bilmelidir. Bu Fransızların, bu adamı yani Erkân-ı Harbiye reisi...

E.Z.K. - Gamlen olacak.

C.B. - "Ya! anlamıyor -hükümetini tedvir etmiyor- ya! anlamıyor, yahut sözünü anlatamıyor. Bunun ikisi de bir yola gelir" dedi. "Bu adam bunları belaya sokacaktır" dedi. "Şimdi Hitler hazırlanmaktadır" dedi. "Bir tedbir bulacak" dedi. "Hitler'e hücum edecek, milletine 20-30 sene kazandıracak. Kafa yok ki adamda" dedi. "Bunları düşünsün."

En son bana Anadolu Kulübü'ne doğrudan doğruya, hiç münasebeti yok, Fransız sefiri geldi. Şuşman. Bir harita çıkardı cebinden uzattı bana. Hatay'ın haritası. Asi nehrinden ikiye bölüyor haritayı. Bu kısım sizin olsun, bu kısım da bizim olsun, dedi. Suriye namına söylüyor. Öyle Hatay'ıydı bilmem ne hükümet kurmak filan dedi külfetinden kurtuluruz, dedi. Yani yarısını veriyor. Ben, dedim, politika bilmek kabuldür ama; tabii ben kaldıramam onu dedim.

Dedim Fransızlar bu işi küll halinde, ileride dahi ihtilafa mucib olmayacak şekilde halletmek istiyorlar, o geldi aklıma. Bunu hiç kimseyle konuşmadan, haritayı da aldım yukarıya çıktım. Beni kabul ettiler (Atatürk. A.İ.). Rahatsızdı o zaman. Anlattım. Uzun uzun düşündü. Bu teklife çok ehemmiyet verdi. Böyle olsun da demedi bana, olmasın da demedi. Fransız sefiri takib etmedi, ben de uyuttum, cevap vermedim.

SÖKMENSÜER'İN HATAY DEVLETİNİ KURMA GÖREVİ

Ondan sonra bana Hatay Devleti'ni teşkil vazifesi verildi.

9 Ağustos 1938 günü Ankara'dan hareket ettim. 1938'de 10 Ağus-

tos'ta Dörtyol'a vardım. Dörtyol'da Tayfur (Sökmen) Beyle görüştük. Onun kaldığı otelde bir oda ayırttık kendimize; Fethi Bey (Başkonsolos) ayrıca sefir Cevat Açıkalın, Tayfur Bey ve ben dördümüz toplandık mahrem olarak.

Ben maksadımın Hatay Devleti'nin teşkili olduğunu, Hatay hükûmetinin teşkili olduğunu ve bu emri aldığımı izah ettim. Şu neticeye vardık ki : Hatay Meclisi 40 kişilik bir meclis olacak ve takriben 6 kişilik bir Bakanlar Kurulu olacak. Bu Bakanlar Kurulu'nun kimler olacağını birer birer tesbit ettik. Hatta meclis reisinin, milletvekillerinin de kimler olacağını tesbit ettik. Ermenilerden, Ortodokslardan, Araplardan kaç kişi bulunacağını; onları tesbit ettik.

Başkonsolos Fethi Bey bana hitaben: "Peki devlet reisi kim olacak?" diye sordu.

Ben dedim ki: "Pek tabii olarak Tayfur Sökmen olacak"

Tayfur Bey derhal atıldı dedi ki: Benim devlet idaresinde şimdiye kadar aldığım hiç bir vazife yok. Binaenaleyh idare kabiliyetim yoktur. Sonra tahsilim de kafi derecede değildir. Müsaade edin, beni devlet reisliğinden affedin."

"Hayır" dedim. "Benim aldığım emir, Atatürk'ün emri budur. Devlet reisi siz olacaksınız."

Benim kanaatime göre Tayfur Bey çok zeki, hafıza kuvveti çok ileri ve Hatay davasının başladığı günden, yani 1936'dan itibaren Gaziantep'e çekilip, oradan Hatay davasının mücadelesini idareye başlamış, bu uzun idare hayatı neticesinde idarî kaabiliyeti de artmış bir şahsiyettir. Benim üzerimdeki müsbet tesiri budur. Binaenaleyh pekalâ devlet reisi olabilirdi.

Orada başbakanlık söz konusu oldu. Başbakan Abdurrahman Melek olacaktır dedim. Hükûmet, Abdurrahman Melek'in Başbakan olmasını şu netice ile kabul etti.

Şükrü Kanatlı alayı oraya girmeden ve biz Fransızlarla anlaşmadan evvel, hiç bir Türkün Fransızların teklif edecekleri hizmetleri kabul etmemek için İçişleri Bakanlığınca verilen talimata rağmen; Fransızlar Abdurrahman Melek'i vali olarak tayin ettiler. Melek bu vazife-

yi kabul etti. Binaenaleyh Fransızlarla bu mevzuda bir çekişme haline girmeyelim diye Abdurrahman Melek, vali yerine Başbakan olacaktır dedik. Bakanları da o sırada tayin ettik.

Benim bu ısrarım üzerine Tayfur Bey, Devlet Reisliğini kabul etmeme hususunda israr etmişse de, nihayet kabul etmek mecburiyetinde kaldı. Ama ben sonradan öğrendim ve bana Ankara'dan haber verdiler ki, Tayfur Bey bir telgrafla rahmetli Atatürk'ün genel sekreteri Hasan Rıza Soyak'a bir tel çekerek, kendisinin afını istirham ediyor. Atatürk : "Olmaz; Devlet Reisi olacaktır" diyor. Bu şekilde de Tayfur Bey başarılı bir Devlet Reisi oldu ve bu başarısı inkâr edilemez haldedir. Hatta öyle ki, Fransızlar bir ara hududu kapattılar. Bunu fırsat bilerek Tayfur Bey "İşte ayrı bir devlet olarak Fransızlar bizi kabul etmiştir. Çünkü hududu kapatmışlardır" dedi. Binaenaleyh kendisi bundan istifade etmiştir iyi şekilde.

Sonra hatırlarsınız, Hatay meselesi Meclislerinde müzakere edildi ve 23 Haziran 1939'da Meclis müttefikan Türkiye'ye iltihâk kararı aldı. Bu şekilde Hatay artık eskisi gibi Türkiye'nin bir vilayeti haline geldi. Ve ben derhal Hatay vilayetini teşkil hakkında kanun hazırladım. Meclisten geçirdik ve beni de Hatay valiliğine atadılar.

ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER'İN HATAY VALİLİĞİ

Burada asıl dikkati çekeceğim nokta şudur: Ben Hatay valiliğine atandığım sırada rahmetli İsmet Paşa Reisicumhurdu. Beni bir sefir gibi huzuruna kabul etti. Yanında İçişleri Bakanı Öztrak vardı. Bana şu direktifi verdi: " Şükrü Bey! Avrupa'da bir yanlış zihniyet vardır. Türk bayrağı çıktığı yere tekrar dönmez. Şimdi biz bunun aksini isbat edecegiz. Bu ağır vazife sana düşmüştür. Gideceksin orada Ermeni, Ortodoks, şu bu hiç bir fark gözetmeksizin, Türkiye Cumhuriyeti adaletini oraya götüreceksiniz. Türk bayrağının tekrar geriye dönmesinin mümkün olduğunu isbat edeceksiniz."

Ben Hatay'a gittim, büyük bir istikbâlle karşılandım. Belen'de Ha-

tay'ın Fransızlar tarafından işgali sırasında şehit düşen askerlerimizin mezarlığında bir nutuk irad ettim; fakat bu nutkun esasını İnönü'den aldığım direktif ve Hariciye ile mutabık kalarak verdim. "Kahraman Hataylılar, bu andan itibaren eskisi gibi Türk vatandaşısınız. Buraya Türkiye Cumhuriyeti'nin adaletini getirdim. İşinizle, gücünüzle serbestçe meşgul olabilirsiniz. Her şeyiniz, canınız, malınız emniyettedir, cumhuriyetin teminatı altındadır" diye beyanat verdim. Ve ondan sonra söylediklerine göre, takriben 60. 000 kişilik bir kalabalık beni Antakya'da karşıladılar ve ben dışarıda kalabalığı görünce inmeye mecbur oldum ve yaya olarak "Turist" denilen otele gittim. Turist Otele gitmeden evvel, vilayet vazifesini görecek binaya -ki Belediye binasıdır- çıkarak, oradan Reisicumhura, Başbakana ve Bakanlara, Hatay'da vazifeye başladığımı bir telgrafla bildirdim. Bu sırada beni, Fransızların oradaki kumandanı Albay Cole geldi tebrike. Bana: "Şükrü Bey ne cesaretle bu karanlıkta indiniz, halka karıştınız; Burada Ermeniler, Rumlar mevcut. Korkmadınız mı?" dedi.

"Dörtyüz senelik tarihi olan bir devletin evladıyım. Binaenaleyh, burası değil, daha tehlikeli yere de rahat rahat gidebiliriz. Hiçbir korkumuz yoktur" dedim.

Bir şeyi daha dikkatlere koyayım. Ertesi gün Fransızlar bana, Fransız gazetelerini temsil eden bir mümessil gönderdiler. Benden mülakât taleb etti. Ben de dedim ki : Mülakâtınızı kabul ediyorum. Arzularınızı, sorularınızı cevaplandıracağım. Bir şartla. Bu sorularınız ve benim cevaplarım not edilecek ve bunlar harfi harfine yayınlanacak. Aksi halde yayınlayamazsınız, yahut yanlış yayınlarsınız. Bütün dünya basınına bu notları olduğu gibi yansıtırım.

Bana sordukları şudur : "Ermeniler niye kaçtılar buradan?"

Cevap : Siz kaçırdınız. Biz Ermeni vatandaşların da yerlerinde kalmasını çok arzu ediyorduk. Ama siz Türkiye aleyhinde, dünya umumî efkârında menfî bir tesir yaratmak için teşvik ettiniz. Ermenileri buradan kaçırttınız. dedim. Benim bu sözlerim aynen not edildi. İmza edin dedim; aynen imza ettiler, fakat yayınlayamadılar. Bu hadise oldu.

A.İ. - Bu notlar sizde var mı?

Ş.S. - Vardır ama, nerede bulacağım. Ankara'da kaldı. Bütün dosyalarım, her şeyim orada kaldı.

A.İ. - Vali olarak Hatay'a gittiğiniz zaman, Hatay Devleti'nden birtakım belgeler devralmadınız mı?

Ş.S. - Hiçbir belge devralmadım. Kim önemli sayılacak belge devir almışım dedi? Hiçbir belge almadım. Benim orada aldığım belge bir Rus. Fransızlar buna vazife vermişler. Oradaki Amik ovasındaki suların yükselmesi alçalmasını tesbit ettirmişler. Bu Rus bana geldi. " Ben tercihan Türkiye'de çalışmak isterim" dedi. Ve bizde daha az bir maaşla çalışmak istedi. Ankara'ya bildirdim, fakat kabul edilmedi. Başka benim elime geçen belge, doğrudan doğruya Fransızların Tapu Muhafız teşkilatıdır. Ayrı binada araziyi ilmî olarak tapulamışlar. Olduğu gibi bize geçti. Benim elime geçen başka birşey yoktur. Kanunlar, nizamlar, günlük işler gibi önemli olmayan durumdan başka. Çünkü vilayeti ben kurdum. Yoktu vilayet. Eskiden bilirsiniz orası bir Sancaktı. Bir kaza idi. Vilayet merkezi olunca, bir vilayetin bütün teşkilatını ben kurdum. Vilayet meclisini teşkil ettik. Vilayet encümenini teşkil ettik ve hususî idareyi kurduk. Yavaş yavaş vilayeti harekete geçirdik.

A.İ. - Hatay Devleti'nden kalma herhangi bir belge yok muydu?

Ş.S. - Hatay Devleti'nden kalan kanunlar, nizamlar, günlük işler dışında, Tapu Muhafızlığı tesisinden başka hiçbir belge intikal etmedi.

A.İ. - Abdurrahman Melek Bey, Fransızlarla olan muhaberatının kasasında bulunduğundan bahsetti.

Ş.S. - Hayır. Bende öyle birşey yok. Ben öyle bir belge almadım. Böyle bir belge de bana verilmedi.

A.İ. - Hatay Devleti'nin ayrı bir pulu varmış. Bu puldan sizde var mı acaba?

Ş.S. - Evet vardı ; Bende vardı, ama nerede bilmiyorum. Dediğim gibi dosyalar hep Ankara'da.

A.İ. - Sizin elinize Hatay bayrağı geçti mi?

Ş.S. - Yoktu. Biz doğrudan doğruya Türk bayrağı ile o şehre gir-

dik, çektik. Hatay Devleti sona ermişti. Kendileri karar vermişti. Müttefikân kendileri karar verdiler.

A.İ. - Fransızlardan kalan herhangi birşey buldunuz mu ; Eşya veyahut herhangi bir yazışma gibi?

Ş.S. - Fransızlar bir pul bile bırakmadılar. Şeytan bir adamdı o albay Corle. Hatay'a biz girdikten sonra general yaptılar onu. Bu adam çok dikkatli bir adamdı. Herhangi birşeyi ortada bırakmadılar. Yalnız bir ara İskenderun'dan, Fransız bürosundan bazı evrakı bizimkiler aldılar. Dikkate değer olmadığı için, bir töhmet altında kalmasınlar diye, bu evrakı yırtıp, parçaladılar, kaçtılar. Yakalanmadılar.

HATAY'DAKİ KABRİSTAN

A.İ. - Hatay valiliğiniz sırasında geçen olaylardan ilginç birkaçını anlatır mısınız?

Ş.S. - Efendim, Hatay'ın merkezi Antakya'ya girerken; takriben 2-3 km. şehre doğru yolun sağında kâmilen kabristan vardı. 300 - 400 senelik kabristan. Bu lise binasına kadar devam ediyordu. Sonunda da Belediye binası vardı. Belediye binasının yanı gene kabristandı. Sonra vali konağı olan, o zaman Fransızlara merkez olan, binanın tam karşısı gene mezarlıktı. Antakya bu istikâmette inkişâf edemiyordu. Mesuliyeti omuzuma aldım, bir gece yüzlerce, binlerce amele topladım. 24 saat zarfında kabristanın taşlarını söktürdüm. Kemikleri toplatıp, torbalara koydurdum. Alâkadar olan ailelere teslim ettim. Orasını dümdüz yaptım. Orada yeni, fakat modern bir Antakya doğmuştur. Bunu kimse yapamazdı. Bu cesaret meselesidir.

ALEVİ ŞEYHİ

Ondan sonra bir alevî meselesi oldu. Alevîlerin Şeyh Galib isminde cok hörmet ettikleri en meşhur bir şeyhleri vardı. 15 kadar Alevî şeyhi birgün vilayet makamına gelerek dediler ki: "Vali Paşa" onların tabiri vechile. Şeyh Galib öteki dünyaya intikal etmiştir. Eşi Hanım ge-

ce bir rüya görüyor. Rüyasında diyor ki: " Vali bizdendir. Gidin ziyaret edin. Beni evimin avlusuna gömmelerine müsaade etsin." 15 şeyhti gelen.

Ben de kendilerine dedim ki: Şeyh Galib Hz. nin Allaha kavuştuğunu ben de gece rüyamda gördüm. Ama bana dedi ki: "Vali Bey senin göstereceğin yerde yatmakla daha müsterih olurum. Daha çok Allahıma sığınmış olurum. "Şimdi gidin karısıyla da konuşun dedim; siz de düşünün, karısının rüyası mı doğrudur, benim rüyam mı doğrudur?

İki saat sonra geldiler; dediler ki: "Sizin rüyanız doğrudur" ve bu suretle Alevîlerin en meşhur şeyhini sunnî mezarlığına gömdürdük ve ondan sonra da Antakya'nın içinde, tam hastahanenin yanındaki Alevî mezarlığını da kaldırdık. Bu suretle bir kaynaşma oldu. Bu benim için mühim bir hatıradır.

KILIK - KIYAFET

Diğer bir hatıram da vardır. Hatay'a gittiğim zaman bütün hanımlar peçeli idi. Erkekler fes yerine takke giymişlerdi ve köylüler Arap kıyafetinde uzun entariler - yere sürüklenerek o entariler- o Arapların tuhaf bir entarleri vardı, öyle geliyorlardı Antakya'ya. Birgün Emniyet Müdürünü çağırdım -ki benim sınıf arkadaşımdı o- dedim ki: Yarın muhtelif köşelere polis ikâme edeceksin ve Antakyalı hanımlar geçtikçe kendilerine soracaksın : "Hanımefendi yüzünüzü açın, casus musunuz anlamak istiyorum" eğer hanım tokat vurursa, ses çıkarmayacak polis; ama ısrar edecek, karakola gelin diyecek. Ve muvaffakiyetle tatbik ettik bunu. 24 saat sonra bütün hanımlar sevinçle peçelerini kaldırdılar. Türkiye'ye intibak ettiler. O zaman, benim böyle de güzel bir hatıram vardır.

AMUK (AMİK) GÖLÜNDEKİ BARAJ

Diğer bir hatıram: Amuk (Amik) gölü. Bu göl sık sık taşıyor, geniş araziyi işgal ediyor ve bundan ziyan ediyor halk. Bu gölü akıtmak

lazım geldi. Ve ben Şükrü Kanatlı ile anlaşarak, gölün başına, gölün akıntısını kapıyan baraja gittik. O zaman bu barajın yıkılmaması için o barajdan faydalananlar, İstanbul'da şurdan burdan baskı yaptılar bizim üzerimize. Biz bu baskıyı dinlemedik. Şükrü Kanatlı ile beraber ve istihkâm müfrezesi ile dinamitleri ateşleyerek barajı uçurduk. Bu suretle Amuk gölüne cereyan verdik. Bu cereyanla mühim bir saha su altında kalmaktan kurtuldu. Bu da bizim için bir cesaret meselesidir. Çünkü mühim bir şahsiyet alakadardı. O şahsiyet bize bir darbe indirebilirdi o zaman.

A.İ. - Kimdi bu şahsiyet?

Ş.S. - Adını söylemiyeyim. Kapattıktan sonra söylerim. (Teybi kapatmamı istiyor. A.İ.)

Öyle bir duruma geldi ki Hatay, Türkiye'deki halkın durumundan hiç bir farkı kalmadı.

FAKİRLERE YARDIM CEMİYETİ

Sonra oradaki fakirleri dilencilikten kurtarmak için, bir fakirleri yardım cemiyeti kurdum. İlk sermayesini hususî idareden verdim. 3-4 tane temiz karyola hazırlattım. İstanbul'a gidecek olan fakir Türk öğrencilerini orada yatırıyorduk. Mektebe gitmek için; onları gönderiyorduk. Her gün pirinçli etli pilav hazırlattırıp, fakirlere dağıttırıyordum ve sokaklarda, caddelerde dilencilerin dolaşmasını önlemiştim.

ALEVİLER

Şimdi Antakya'da mühim olan davanın bir tanesi de Alevî meselesidir. Alevîlerin oradaki maruf şeyhi, Şeyh Maruf. Bu Şeyh Maruf'un oğlu sonra Abdullah Cilli diye mebus oldu. Bu adamı iyi karşıladım ve Alevîleri Türklüğe yaklaştırmak için, ben onların Alevîliğini esirgemedim; ama onları şuna alıştırdım: Alevî Türkler. Yani hem Alevîliğini, hem de Türklüğünü kabul ettirdim ve İnönü oraya ziyarete geldiği zaman, bu tedbirimi anlattım, memnun oldu.

A.İ. - Alevîler daha evvel bizim aleyhimizde imişler çok ve kendilerini Türk saymıyorlarmış değil mi?

Ş.S. - Evet efendim. İşte bir tedbir meselesi bu. Alevîlerle meşgul olan yoktu o zaman. Halbuki Alevîlerle meşgul olmak lazımdı. Onların Laskiye (Lazkiye) mıntıkasında olsun, bizim mıntıkada olsun Alevîlerle meşgul olmak lazımdı. Çünkü yarı Arapça, yarı türkçe karmakarışık bir lisandı Alevîlerin konuştuğu. E! Kadın türkçe konuşmadığı müddetçe, erkeğin ve evlatlarının konuşmasına imkân yoktur. Evin sahibesi olan kadın, türkçe konuştuğu müddetçe, erkek de türkçe konuşmağa mecburdur. Türklerle Alevîlerin evlenme suretiyle anlaşmaları ve Alevî aile ocaklarında türkçe konuşanı Türklerle evlenen Alevî kadınlarının da türkçe öğrenmeleri esaslı bir tedbirdi. Bunun üzerine çalıştım. Ta! Emniyet Genel Müdürlüğümden beri. Bu tedbiri Adana, Mersin'de, Antakya'da Emniyet Genel Müdürlüğü'nden beri takib ediyordum ve orada daha çok üzerine düştüm. Ben onlara daima iyi muammele yaptım. Türklerden ayrı muamele yapmadım. Türk olarak telakki ettim, öyle alıştırdım onları, Alevî Türkler. Tabii ben onların Alevîliğini esirgemeyince, onlar da Türklüğü esirgemediler. Buna alıştılar.

A.İ. - Çok teşekkür ederim Sayın Şükrü Sökmensüer.

15.2.1975
ATATÜRK'ÜN "BADEMA DİNİN HER SAFHASINDA TÜRK DİLİ HAKİM OLACAKTIR" ŞEKLİNDEKİ DİREKTİFİ

Ş.S. - Atatürk Kuranıkerim'in Türkçeye çevrilmesini rahmetli Mehmet Akif'e vazife olarak veriyor.

Şair Mehmet Akif Atatürk'ün Latin harfi esaslarını kabul ettikten sonra Mısır'a kaçıyor. Mısır'da Kuranıkerim tercümesiyle uğraştığını haber alıyoruz.

Ben Mısır'a gittim. O'nun tercüme ettiği Kuranı mühim bir para karşılığında elde etmeye çalıştım. Fakat teslim ettiği Rüfai Şeyhi "Böyle bir eser yoktur, veremem" dedi, alamadık. Ama doğru mudur, değil

midir bilmiyorum; benim işittiğime göre, Mehmet Akif kaçmadan evvel, Kuranın Türkçe bir suretini Atatürk'e göndermiş ve beğenmiş Atatürk. Doğru mu değil mi bilmiyorum, işittim.

O sıralarda Bursa'da Fatin Bey isminde bir valimiz vardı. Bu sırada hoca kıyafetlerini, sarıkları ancak vazife başında, hoca kıyafetleriyle giyilebileceği hakkında bir kanun çıktı; biliyorsunuz, Kıyafet Kanunu. Bundan üzülen hocalar, kıyafetleriyle, sarıklarıyla beraber vilayete hücum ediyorlar. Vilayetin alt katını tutuyorlar, üst kata çıkamıyorlar. Çünkü jandarma üst katta silahla onlara karşı duruyor.

Fatin Bey'in o sırada emrinde bulunan jandarma, talim terbiye müfrezesinden yardımcı kuvvet isteyeceğine, tutuyor oradaki Tümen Kumandanından yardımcı kuvvet istiyor telefonla. Tümen komutanı, İzmir'de bulunan Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa'ya kuvvet verip, veremeyeceği hakkında şifreyle malumat soruyor. O zaman kuvvet vermek selahiyeti Kolordu Kumandanının emrinde. Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa da İzmir'de Atatürk'ün oturduğu binada, Atatürk'le beraber öğle yemeğinde, sofrada ve Atatürk'ün sağında.

Bu şifre geliyor. Ali Hikmet Paşa'nın yaveri açıyor bu şifreyi ve Ali Hikmet Paşa'ya veriyor. Ali Hikmet Paşa da okuyor, hemen Atatürk'e veriyor şifreyi. Atatürk şifreyi görür görmez, "Yemek bitti" diyor, ayağa kalkıyor, "Hareket" diyor, "Bursa'ya."

Oradan Bursa'ya hareket ediyor. Bursa'ya hareket ettiğini Ankara'da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Emniyet Genel Müdürü ve diğer bakanlar haber alınca, "Eyvah! Atatürk Bursa'da asıp, kesecektir" fikrine dayanarak, öyle yanlış düşünerek, hep beraber Bursa'ya Atatürk'ü karşılamaya gittiler.

Ben Emniyet Genel Müdür vekili olarak kaldım Ankara'da.

Atatürk geliyor. Atatürk İzmir tarafından geliyor. Yani Bandırma, Balıkesir üzerinden Bursa'ya girerken; bunlar da karayoluyla Ankara'dan Bursa'ya geliyorlar ve karşılaşıyorlar.

Atatürk hukukî bir karar veriyor. Öyle bir tazyik, mazyik yapmıyor. Bunları mahkemeye veriyor. Mahkeme ne ise, kanun hilafı hareketin cezası ne ise, onu versin bunlara diyor. Bu suretle meseleyi hal-

lediyor ve bir taraftan da Ankara'da Bakanlar Kurulu toplantı halinde iken, Başbakan İsmet Paşa'ya şu emri veriyor telefonla. Çok mühimdir bu: "Badema dinin her safhasında Türk dili hakim olacaktır." Aynen okuduğum gibidir verdiği emir; yani o andan itibaren: EZAN, TEKBİR, HUTBE ve İBADET Türkçe okunacak.

Bu hemen kısaca görüşülüyor ve İnönü Atatürk'e şu cevabı veriyor: " Paşam müsaade edin. Bu hareketi birdenbire yaparsak, memlekette bir reaksiyon başlar. Binaenaleyh, bu reaksiyonu önlemek için, derece derece gidelim. Evvela ezan sonra tekbir, sonra namaza; yavaş yavaş giderek, kamuoyunu hazırlayalım." Atatürk'e rica ediyor ve Atatürk bu tedrici tatbikatı kabul ediyor o zaman.

Burada mühim olan nokta : Atatürk'ün dinin her safhasındaTürkçenin hakim olmasını isteyişidir. Atatürk bunda haklı idi. Çünkü milyonlarca, 40 milyon dahi olsa, Türklerin arasında kuranı okuyup, anlayacak, veyahut hocalar okuduğu zaman manasını anlayacak kaç bin insan, kaç yüzbin insan çıkardı? Binaenaleyh Türkçe Kuranı ve Türkçe ibadeti en mühim bir vazife olarak benimsemişti ve haklıydı bunda Atatürk.

Ama, Gürsel Paşa da biraz meşgul oldu bununla. O da bir aralık Türkçe ibadet için konuşmalar yaptı İstanbul'da, fakat o da muvaffak olamadı.

ATATÜRK'ÜN BURSA KONUŞMASI DOĞRU MU?

A.İ. - Atatürk'ün Bursa konuşması doğru mudur?

Ş.S. - Doğrudur. Çetin Altan, Atatürk'ün bu Bursa'daki konuşmasını inkâra kalktı; ama bu hakikattir. Atatürk doğruyu söylemiştir. O zaman Celal Bayar, bu konuşmanın doğru olduğunu bir aralık söylemişti. Eh! biz de, ben Emniyet Genel Müdür Muavini idim o zaman. Emniyet'te böyle bir konuşmayı o zaman haber aldık, gazetelerde de kısmen çıktı ve okuduk.

Yani benim bunu söyleyişimin sebebi, Atatürk'ün dine karşı hör-

metkâr olmadığını iddia edenlere karşı bir cevap olarak veriyorum. Atatürk, bilhassa Türkiye'de dinin daha hür şekilde yayılmasını ve halkça esaslı bir surette anlaşılmasını temin maksadıyla, Türkçe ibadeti esas olarak kabul etmişti ve bu direktifi vermişti.

15.2.1975 konuşmamızda bu konu tekrar ediliyor.

Evvelsi günkü konuşmamızda Atatürk'ün Bursa'da, "Badema dinin her safhasında Türk dili hakim olacaktır" hakkındaki İnönü'ye vermiş olduğu direktiften bahsetmişim.

Ondan sonra ezan ve tekbirin Türkçe şekli üzerinde, sesleri güzel ve müzik anlayışları güzel olan Kemalettin Sami Paşa ile İzzettin Çalışlar Paşa'yı Çankaya'ya çağırarak, Türkçe ezan ve Türkçe tekbir İstanbul'da ve Ankara'da alakalı din adamlarına vazife olarak veriliyor. Velhasıl bu her tarafta Türkçe ezan, Türkçe tekbir başlıyor.

AYASOFYA'DAKİ İBADET

Atatürk bir gün şu emri verdi: "Yarın İstanbul'da, Ayasofya Meydanı'nda yapılacak olan ibadeti yakından takip etmek için Atatürk'ün bulunacağı bir yer ayrılsın. " O zaman Adliye binası Ayasofya Meydanı'na hakimdi. O Adliye binasında Atatürk'e meydanı takip edebileceği bir oda hazırladık. Atatürk oraya gitti ve binlerce kişinin Türkçe "Tanrı Uludur" diye tekbir getirmesini takip ediyor ve çok duygulanıyor Atatürk. Bunu bana kendi maiyeti söylemişti. Yani Atatürk'e dinsizlik istinadı yapanlar utanmalıdırlar. Atatürk bilakis şimdi arzedeceğim mevzuda da din meselesine Türkçe ve Türk'ün anlayabileceği şekilde büyük kıymet veren bir şahsiyetti.

ATATÜRK VE DİN

Nitekim, Mümtaz Ökmen'i -ki Parti Merkezi'inde görevli idi- Saray'a çağırıyor. Mümtaz Ökmen'e: "Memleket imansız kalmasın, hocasız kalmasın. Diyanet İşleri Reisi bir talimat hazırlasın. Bu talimat mucibince arzu edenler ezan ve dine ait bilgi sahibi olsunlar." Müm-

taz Ökmen geliyor, Diyanet İşleri Reisi'ni görüyor ve Atatürk'ün bu emrini tebliğ ediyor. Diyanet İşleri bir talimat hazırlıyor. Bu talimat da Atatürkçe kabul ediliyor. Talimatın esası şudur:

"Köylerde valilerin emriyle, müsaadesiyle din tedrisatı camilerde yapılabilir. Vilayetlerde ve kazalarda da İçişleri Bakanlığı'nın emriyle bu din kursları açılır."

Ben Emniyet Umum Müdürü iken, hatırımda kaldığına göre aşağı yukarı seksene yakın din kursu kazalarda ve vilayetlerde vardı ve oralarda çocuklara din dersi veriliyordu. Bu da Atatürk'ün şahsiyetinin din aleyhtarlığı şeklinde tecelli etmediğini, bilakis, dini, memleket din adamsız kalmasın diye, dine kıymet verdiğini gösteren bir harekettir.

A.İ. - Türkçe mi veriliyordu bu din dersleri?

Ş.S. - Evet. Türkçe veriliyordu. Türkçe deyince, fatiha, kulhuvallahi falan Türkçe olmamıştı daha. Arapça olarak, yani bizim kendimizin yetiştiği gibi. O zaman da manasını anlamadan hocalar çocuklara evvela Arap harflerini öğretiyordu. Arap harflerini öğrettikten sonra da Kulhuvalahi'yi vs. okutuyorlardı. Ama sonra bu Latin harflerine inkılap etti. Latin harfleriyle okuma şekli gene Arapça olmak üzere takip edildi.

KOMÜNİZM

Ş. S. - Atatürk Millî Mücadeleye başladığı zaman, Rusya'da Komünizm hareketi başlamıştı ve genişliyordu. Atatürk komünizmin ne olduğunu, gayesinin ne olduğunu anlamak üzere, Azerbaycan'dan Türkçe olarak bastırılmış, komünizme ait eserler getirtti. Ve bunu okuduktan sonra, bu komünizmin Türkiye'ye, Türk milletine yararlı olmayacağı kanaatine varmıştı. O zaman varmıştı.

Hatırlarsınız ki, Ruslara karşı bir gösteriş olmak üzere, Ankara'da bir Komünist Partisi kurdurmuştu ve kendisinin tensib ettiği adamları oraya sokmuştu. Ama sonra bu partiyi ortadan kaldırmıştı.

Şimdi, burada bir noktayı size aklıma gelmişken söyliyeyim. Çünkü not etmedim onu. Ankara'da Hal var. Bu Hal'in yakınında, büyük, ahşap bir bina vardı o zaman. İsmet Paşa birgün dedi ki: "Atatürk yemek veriyor. Yemeğe davetliyiz hadi gidelim". Kalktık gittik. Sofra iki tane. Birisinde Kılıç Ali, ben, Sovyet Ateşemiliteri Memetov bunlar vardı. Ötekinde de, Sefir, karısı. İsmet Paşa da bizimle beraberdi. Sefir ve karısı da Atatürkle beraberdi. Atatürk sofrada iken bize şu talimatı verdi; misafirler gelmeden. "Mümkün olduğu kadar bunlara içirmeye çalışın" dedi.

Biz Ateşemiliter olan Memetov'a rakı teklif ettik, yanaşmadı. Meğer Atatürk ne yapmış yapmış sefirin karısına içirtmiş kanaati uyandı bizde.

Atatürk, bu yemeğe gelmeden evvel, Rusya'dan ihtilâl sırasında, Zonguldak'a kaçan Ruslardan bir muzika ekibi teşkil ediyor, haberimiz yok. Onu bir odaya koyuyor. Bu sefirin karısını alıyor ve dans etmeğe başlıyor. Biz müzik sesini, caz sesini işittik. Biz de o arada Memetov'a rakı içirtelim diye uğraşıyoruz. Sonra Atatürk İnönü'yü çağırdı. O sefirin ailesi ile dansetti. Sefir de içti. Atatürk sefiri ve karısını, İsmet Paşa'yı da alarak, koridordaki bir odaya girdiler. Sabaha kadar konuştular ve sabahleyin sefiri karısı ile beraber teşyi etti (uğurlandı.) İnönü'ye de "İstikbâlin Başkumandanısın İnönü" dedi. Çok sevinçli ve memnun bir vaziyette sefiri uğurladı.

Hatırlarsınız ki, ondan sonra Rusya'dan bir miktar altın para geldi ve subaylara altın para olarak maaaş dağıttılar. Ruslarla anlaşmanın ilk teması, arzettiğim o gece olmuştur benim hatırladığım.

A.İ. - Seneyi hatırlıyor musunuz?

Ş.S. - Vallahi sene 1920 olacak. Hatırladığım o, çünkü benim Başyaver oluşum 1920.

NAZIM HİKMET

Ş. S. - Komünizm konusunda size iki şey anlatabilirim. Birisi : Benim Nazım Hikmet ile temasım. Mühim bir meseledir.

Birisi de Celal Bayar ile komünizm meselesinde ilk temasım vardır.

Bir de Çanakkale mebusu, müstakilen namzetliğini koyan ve çarık giyerek dolaşıp, kazanan, sonra D. Parti'ye katılan Nurettin isminde bir mebusun, bana gelip Demokrat Parti'nin komünizm hakkındaki fikrini anlatan ve benim de kendisini İnönü ile temas ettirmek üzere İnönü'ne gönderdiğim bir mesele var.

İstanbul Üniversitesinde Nazım Hikmet'in şiirleri okunuyor ve geniş propaganda yapılarak, Nazım Hikmet taraftarlığı hergün biraz daha çoğalıyordu. Bir gün düşündüm dedim ki, bu üniversite öğrencilerini Nazım Hikmet etrafında toplayan adamlarla temas edeyim. Onların içinde mühim olduğunu söyledikleri son sınıf talebesinden bir çocuğu emniyet müdürüne emir verdim, bana gönderin dedim.

Ankara'da bir pazar günü getirdiler. Dairede hiç kimse yokken, kendi çalıştığım odaya onu aldım, o öğrenciyi. Oturdum ve dedim ki, komünizmi Nazım Hikmet şiirleri dolayısiyle benimsemiş, bunu yaymaya çalışıyorsunuz üniversitede. Bu doğru bir hareket değildir, çünkü bu hareket Türkiye'nin Rusya'ya katılmasını icat eder ve istiklâl namına birşey kalmaz. Bu sizin için de iyi bir akibet vermez, memleketinize acıyın, Türkseniz Türklüğe acıyın, bu fikirlerden vaz geçin ve üniversitedeki bu propagandadan vazgeçin.

Bana dedi ki: "Ne söylersen söyle ben komünistim" dedi "Ve hiçbir zaman, hiçbir fikir beni bu zihniyetimden ayıramaz" dedi. Ben o zaman çok müteessir oldum. Genç bir üniversiteli idi. Kendisine bir kaç acı söz söyledikten sonra, buyrun gidin dedim. Ve polise emir verdim götürün bindirin trene gitsin dedim üniversiteye. Şimdi çocuğun ismini bilmiyorum. Belki ileride dosyalarımın arasında bulacağım. Hatırlamıyorum ama, takriba üç ay sonra bu çocuktan bir mektup aldım. Diyor ki, Emniyet Genel Müdürlüğü'ne yazıyor. "Şükrü Beyefendi diyor beni üç ay evvel nezdinize celbettiniz ve bana nasihat ettiniz. Ben nasihatınıza mukabil komünist fikrimde israr ettim. Siz bana acı, acı sözler söyleyerek beni uzaklaştırdınız. Şimdi düşünüyorum si-

zi haklı görüyorum ve size söz veriyorum bundan sonra komünizmin aleyhinde bulunacağım. Nâzım Hikmet'in şiirleri sadece benim propagandamla değil, bizzat o şiirle üniversite muhitinde tesir yapıyor ve gençleri Nazım Hikmet etrafında topluyor" diye yazıyor mektupta.

Ben düşündüm taşındım, yahu! şu Nazım Hikmet ile bir de ben temas edeyim dedim. O sırada Sadri Etem (Ertem) -"Bu Çanlar Kimin İçin Çalıyor" diye eseri vardı. Böyle bir eseri yok. "Çıkrıklar Durunca" olmalı. - Dahiliye Vekaleti Basın Genel Müdürlüğü'ndeydi. Bu beni çok severdi. Bu da solcuydu ama hain bir solcu değil. Çağırdım dedim ki, yahu! beni Nâzım Hikmet ile temas ettir dedim. Sevindi adeta. İsmet Paşa'nın Çankaya'daki evi var ya! O evin tam karşısında bir bahçe içinde bir evde bir gece toplantı oldu. Beni de Sadri Etem (Ertem) o eve götürdü. Bir salonda oturduk. Nazım Hikmet karşımdaydı ve Sadri Etem (Ertem) vardı, Şevket Süreyya vardı, aklıma gelmeyen solculardan bir iki kişi daha vardı.

Ben Nazım Hikmet'e, Nazım Hikmet dedim, kıymetli bir şairsin, güzel şiirlerin var. Bunlar gençlik üzerinde müessir. Siz fikren hakim olmaya çalışıyorsunuz üniversiteye ve halka. Size bu hususta benim söyleyeceğim şu nokta var dedim. Komünizm Türkiye'yi ortadan kaldırır. Türkiye diye bir memleket kalmaz. Bir devlet kalmaz. Komünizm eğer devletin iktisadî alanda müdahalesini geniş ölçüde uyguluyorsa, ben size söyliyeyim Türkiye Cumhuriyetinin tabiatına, Türk milletinin tabiatına uygun olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin DEVLETÇİLİK umdesi vardır. Bu devletçilik umdesi sizi de tatmin etmesi lazım gelir. Çünkü memleketin ihtiyacı olan mühim eserleri ancak devletin sermayesiyle ve devletin müdahalesiyle vücuda getirmek imkanı vardır. Çünkü Türkler içinde henüz büyük eserler, fabrikalar şu, bu tesis edecek sermaye toplantısı yoktur. Binaenaleyh ikinci bir mevzu komünizm Allah göstermesin orduya sirayet ederse, artık bu memleketin sonu demektir. Senden ricam bunlardan vazgeç, işte bizim devletçiliğimizi ele al. Bu devletçilik de seni tatmin etmek lazım gelir. Mesele bir noktada buluşuyoruz, yani devletçilik mevzuunda buluşuyoruz. Her

şeye devlet hakimdir. Halk Partisi'nin devletçiliği de buna az çok yakındır ve Halk Partisinin programına göre işçiyi himaye eden bir partidir.

Bana uzun boylu cevap verdi. Ben cevap verdim. Sabah güneş doğuyordu. Dedi ki : "Beyefendi" dedi "Bana ne emrin vardır?" dedi. Benim sana emrim yoktur. Sen zeki bir adamsın, okumuş bir kişisin, ne demek istediğimi anlayacak kaabiliyettesin. O kaabiliyete göre bir karar ver dedim. "Ben" dedi "Gençlik tarafından sevilen bir şahsiyetim. Gençlik benim etrafımdadır. Ben birden bire bu komünist, sol neşriyatından vazgeçip size iltihâk edemem. Ama tedricen sizin davanızı müdafaa ederim" dedi ve uğurladık. Güneş doğmuştu.

O Sadri Etem (Ertem) benden evvel çıktı. O da Bakanlık'ta çalışıyordu. Sadri Etem (Ertem) koşuyor Şükrü Kaya'ya haber veriyor. Diyor ki, Emniyet Genel Müdürü gece Nazım Hikmet ile mülâkat yaptı. Ve ne konuştuksa anlatıyor. Bir de baktım Şükrü Kaya telefonla beni çağırıyor. Kalktım. Şimdi Atatürk'ün müzesi olan ilk Büyük Millet Meclisi'nin binası var ya! oradaydı Cumhuriyet Halk Partisi. Genel Sekreteri idi aynı zamanda Şükrü Kaya. Oraya gittim. Kendi odasında beni görünce ayağa kalktı gayet hiddetli olarak: "Birader" dedi. "Türkiye Cumhuriyeti Emniyet Genel Müdürü komünistlerle temasta" dedi. "Bu nasıl haldir?" dedi. Ben dedim Emniyet Genel Müdürüyüm hem faşistlerin elini tutarım, hem komünistlerin, hem de Atatükçülerin elini -ki en çok onların- elini tutarım. Memleketteki havayı, memlekette cereyanları takip etmekle mükellefim başka türlü vazife olmaz dedim. Bilmeliyim Komünistler ne yapıyor, Faşistler ne yapıyor ve Atatürkçüler hangi istikâmettedir. Hemen Şükrü Kaya bana geldi, sarıldı. "Seni tebrik ederim" dedi. "Ben" dedi "haber aldım çok sevindim" dedi. Çok isabetli bir hareket yapmışsın. Şimdi senden benim ricam bu Nâzım Hikmet ile beni de konuşturmandır dedi. Bunu, dedim Sadri Etem'e (Ertem) söyleyelim. Sadri Etem (Ertem) bu vazifeyi yapsın. Sonra Şükrü Kaya da konuştu Nâzım Hikmet ile.

Benim bu Nâzım Hikmet ile olan temasımda, Nâzım Hikmet'in

zamanla sizin davanızı müdafaa edeceğim şeklindeki bana cevabını, ben İstanbul Vali Vekili iken 937 galiba, geldi. Bir eser getirdi. Kabul ettim vilayet makamında. Ona bir kahve içirttim, cigara verdim. Dedi ki: "Beyefendi", "İşte sizin devletçiliğinizi müdafaa eden bir nevi tiyatro eseri yazdım" dedi. Hakikaten verdi bana baktım, bizim devletçiliğimizi methedici (övücü) şekilde bir eser. Tamamını okumadım. Teşekkür ederim, ben sana güveniyorum, sen bu şekilde eserlerine devam et dedim. Bilmem ondan sonra basıldı mı?

Birincisi bu. Nâzım Hikmet ile temasım. Yani Nâzım Hikmet'i bir nevi Atatürkçülüğe doğru yanaştırmıştım.

Şevket Süreyya, zannederim ya Dil Kurumu ya Tarih Kurumu olmalı benden bu Nâzım Hikmet hakkında bir bilgi istediği zaman, yahutta "İleri" adlı solcu gazete benden bu hususta malumat istediği zaman, bunu yazmak istedim -bu şimdi size anlattığım şekli- Şevket Süreyya bana yalvardı, rica etti " O vakit", "Nâzım Hikmet'in değeri düşer. Yapmayın bunu" dedi. Ben de gönlü kırılmasın, benim müsteşar muavinimdi çünkü o, gönlü kırılmasın diye, o zaman İleri gazetesine bunu vermedim. Ama şimdi bunu anlatmış bulunuyorum.

CELAL BAYAR'A BİLDİRİLEN KOMÜNİST PROPAGANDALARI

İkincisi:

Ben adamlarımı komünist teşkilatının içine, komünist gibi sokmak çabasındaydım ve İzmit bölgesinde bir köyde, bir mıntıkada komünistlerin gizli olarak toplantı yaptıklarını, eser bastıklarını haber almıştım. İzmit'te Sapanca gölünün civarındaki bir köyde bir akıllı, kafası işleyen bir adamımı buldum ve bununla mutabık kaldık. Bu adam zaman zaman bana komünistlerin faaliyetleri, çalışmaları hakkında bilgi vermekle beraber, bir gün şu kartın yarısı büyüklüğünde bir takım latin harflerle yazılmış, kapakların üzerinde fotograf makinası vs. bir takım şeyler var. İnsan ele alınca zanneder ki, bu fotoğrafçılık için ya-

zılmış bir eser. Ele alınca böyle tahmin eder. Ama onların içinde tamamiyle Halk Patisi aleyhinde ve zımnen de tabii Atatürk aleyhinde yazılar vardı.

Celal Bayar, Şükrü Kaya Viyana'da tedavide iken İçişleri Bakan Vekili idi. Bir gün işte bu eserlerden en mühim olanı elime alarak Celal Bayar'a gittim. Beyefendi, bakınız dedim komünistler ne kadar aldatıcı eserler basıyorlar gizlice. Bu da altı ok altı kazık. Yani kapaklarını açtığın zaman üzerinde altı ok altı kazık. Yani Türk Halk Partisi'nin altı umdesini zedeleyen ve onu tenkit eden dolayısıyle Atatürk'e de sirayet eden bir kitap çıktı. Hiç unutmam Celal Bayar dedi ki: "Bırak efendim neşretsinler." "Efkâr-ı umumîye anlasın, münakaşalar yapılsın" dedi. Hemen orada bıraktım onu, döndüm daireme geldim ve bir daha da Celal Bayar'a komünizm mevzuu üzerinde bir kelime söylemedim. Bir de bu hatıra.

KOMÜNİZM HAKKINDA

Üçüncü bir hatıra:

Nurettin isminde bir öğretmen Çanakkale'den müstakilen namzetliğini koyarak, köy köy dolaşarak müstakilen mebus oldu. Mebus olduktan sonra D.P.'ye katıldı.

Dairede otururken bir gün kalem-i mahsus müdürü geldi, "Beyefendi" dedi "Nurettin Bey isminde D.P.'li bir mebus geldi" dedi. "Buyursunlar" dedim. Geldi, "buyurun" dedim bir kahve ısmarladım. Gayet müteessir bir durumda, neredeyse ağlayacak. Ne var Nurettin Bey dedim. "Efendim" dedi "Bugün Demokrat Parti Grubu toplandı Mecliste. Bu grupta ben birtakım şeyler konuşulduktan sonra, grubu idare eden Celal Bayar'a hitaben komünizm hakkında partinin kanaati nedir ve ne gibi tedbir alacaktır" diye sordum. O esnada Koraltan ayağa kalkarak, bu mevzu burada konuşulamaz, binaenaleyh onun hakkında herhangi bir şey sormak yetkin yoktur dedi tersledi beni" dedi. "Celal Bayar da hemen celseyi kapattı. D.P.'nin komünizm hakkındaki fikri-

ni ve düşüncesini söylemediler. "Ben bunu mühim gördüm. Telefon ettim saraya. İsmet Paşa tarafından kabulünü rica ettim. İsmet Paşa kabul etti, gönderdim saraya. İsmet Paşa'yla da daha geniş ölçüde bu grupta, D.P. grubunda cereyan eden hadiseyi anlattı.

Bu Nurettin bilahare D.P.'den ayrıldı. Yeni kurulan -adı hatırımda değil- partinin başkanı oldu. Yani adam komünizm aleyhinde bir öğretmendi. Ve D.P'nin komünizm hakkındaki düşüncesini ve hedefini bilmediği için ve söylenmediği için, söyletemediği için o partiden ayrıldı.

A.İ. - Sene kaç?

Ş.S. - Demokrat Partinin doğduğu seneler. Demokrat Parti'nin ilk kuruluşu ve Meclis'e ilk gelişidir. 1947 mi oluyor?

Bu şekilde bir hatıram var. Ama komünizm hakkında benim yaptığım açıklama bütün matbuatta mevcuttur. Bende de mevcuttur bu. Bakınız burada -arap harfleriyledir bu da- komünizm hakkındaki Meclis'teki beyanatım. Ondan sonra Mareşalin Kudret yahut Kuvvet gazetesinde beni tenkit edici yazısı Ona verdiğim gayet kuvvetli cevap burada vardır. Binaenaleyh bunları hep ben çocuklarıma söyleyeceğim ve not ettireceğim.

Bu da bir hatıra ama, şimdi uzun boylu Meclis'te söylediğimi tekrar etmenin manası yok. Çünkü vardır zannederim. O zaman bütün matbuat neşretti.

A.İ. - Çok uzun mu?

Ş.S. - E! uzundur oldukça. Efendim komünizm hakkında zaman zaman Emniyet Genel Müdürü olarak meşgul olmuş bir adamım. Ve netice itibariyle Meşrutiyet devrinden beri Türkiye'de cereyan eden komünizm hareketlerini günü gününe takip etmiş bir adamım. Ve bu arada bilhassa tahsil için Almanya'ya giden evlatlarımızdan bazılarını, Almanya'da komünistlerin kazandığını ve onlara solculuğu aşıladıklarını gayet iyi bilirim ve ben, Meclis'te yapacağım beyanatta, baştan itibaren hangi şahısların komünistliğe intisab ettiğini ve bunların ne gibi hareketler yaptığını tespit eden bir beyanatı İnönü, o beyanattan çı-

karttırdı bana, sildirdi. Maziye ait bunlar dedi. Halbuki o şahsiyetler o zaman mühim vazifelerdeydi. Partide ve başka devlet hizmetinde.

A.İ. - Bu beyanatınızın tarihi nedir?

Ş.S. - 46. Zannederim 47. 30 Ocak 1947.

ÇERKEZ ETEM

Ş.S. - Bize emniyet ederse kendisine para yardımında bulunabilirim dedim.

A.İ. - Mevlana Şeyhinin karısına mı söylediniz?

Ş.S. - Nitekim muntazam para yardımı yaptım, muntazam haberler aldım. Ve onun vasıtasıyla, Çerkez Etem'den, bastıracağım diye bu defterleri aldık.

A.İ. - Mevlana Şeyhi'nin karısı vasıtasıyla mı aldınız bu defterleri?

Ş.S. - Hayır. Mevlana Şeyhinin kendisiyle. Karısı ile haber gönderdik. Para sıkıntısı var madem ki diye . Tevfik Rüştü'nün yanında oldu bu iş. Ben yardım ederim dedim, bize hizmet etsin dedim.

A.İ. - Nasıl geçmiş Şeyhin eline bu Çerkez Etem'in hatıratını yazdiği defter?

Ş.S. - Bu Çerkes Etem'in Atatürk aleyhinde, İsmet Paşa aleyhinde ve kendisinin hareketleri hakkında, Millî Mücadele'de bir eser yazdığını haber almış. Ben Emniyete hizmet edeyim diye kalkıp gidiyor, Amman'da ziyaret ediyor. Diyor ki: "Bir eser yazdığını öğrendim. Sana hizmet etmek isterim. Bu eseri bana ver, ben bastırırım. Çerkez Etem de aldanıyor, veriyor bu eseri. Halep'e geliyor. Bu eseri bana gönderiyor. Sonra gidiyor, Çerkez Etem'e sızlanıyor, diyor ki: "Eseri tam bastırmaya götüreceğim zaman kütüphanem yandı; sizin eseriniz de beraber yandı" diyor. Çerkez Etem tekrar. . .

A.İ. - Tekrar mı yazıyor Çerkez Etem bunu?

Ş.S. - Tekrar yazıyor. Bir kopyesini almış o ilk yazdığının. Aynını tekrar etmek, yazmak istiyor. Bizim Şeyh tekrar gidiyor. Bu Mev-

levi Şeyhi Ferid Paşa hükûmeti - meşhur padişahın gözdesi, amcası mıdır nedir - o iktidara geçtiği zaman Milli Mücadelede Ankara'ya karşı, Ayıntab'da mutasarrıflık yapmış. Kendisi Konya Mevlevilerinden birisi. Halep Mevlevihanesi'ni idare ediyordu. Tekrar gidiyor. Buna Şeyh olduğu için itimatları var. İşte böyle diyor, sızlanıyor. Tekrar yazarsan Mısır'da tab ettiririm diyor. İkincisini de elinden alıyor ve bir daha da artık Etem yazmıyor, yazamıyor.

A.İ. - Bu elinizdekiler kopya mı?

Ş.S. - Ben o eserin aslının kopyasını aldırdım.

A.İ. - Yani bu yazılar Çerkez Etem'in elyazısı değil mi?

Ş.S. - Hayır. Onun ne olduğunu kimse bilmiyor.

A.İ. - Hayır, size yollamadı mı bu Mevlevi Şeyhi asıllarını?

Ş.S. - Yolladı.

A.İ. - O nerede?

Ş.S. - Ben de onu İçişleri Bakanı'na verdim. Okusun diye. Ve bir daha da -ama ben kopyesini aldıktan sonra verdim- ne oldu bilmiyorum.

A.İ. - Bu kimin yazısı?

Ş.S. - Emniyet-i Umumiye'de bir memurun.

Hasan Rıza rica etti, O'na verdim. O da okudu. Falih Rıfkı Atay bana sormadan bunun bir takım kısımlarını alarak neşretti. Ama tamamını değil tabii ve bunun tamamı okunmadan zaten bu adamın Atatürk aleyhinde ve İsmet Paşa aleyhindeki yazdıklarının manasını anlamak imkanı yoktur. Caniyane bir fikir besleyen bir adam.

A. İ. - Hasan Rıza Bey ne dedi bunu okuduktan sonra?

Ş. S. - Benden memnun oldu. "Benim hiç birşeyden haberim yok" dedi. O istedi benden, böyle birşey var mı? dedi. Var dedim. Gönderdim, okudu. Ama Atatürk ölmüştü.

İNÖNÜ'YE GARP CEPHESİ KUMANDANLIĞI TEKLİFİ

Ben Genelkurmay, o zamanki tabiri ile Erkân-ı Harbiyye-i Umumî Riyaseti Başyaveri idim. Erkân-ı Harbiyye Reisi İnönü idi.

A.İ. - Sene kaç?

Ş.S. - 1920 olacak. 1919 nihayetlerinde kaçtık Anadolu'ya. 1920 başlarında. Birgün İnönü beni çağırdı. "Atatürk çağırıyor, hadi gidelim" dedi. Bugünkü istasyonda muhafaza edilmiş eski bir bina var. Bu bina Atatürk'ün çalışma yeri idi. Bazen de yatardı. Kalktık gittik. İnönü yukarı Atatürk'e çıktı. Atatürk İnönü'ne, o zaman Batı Cephesi kumandanı olan Ali Fuat Cebesoy'u Moskova'ya sefir olarak göndereceğini, kendisinin Batı Cephesi Kumandanlığını deruhte etmesini teklif ediyor. O sırada Ali Fuat Paşa, Çerkez Etem ile çok iyi münasebette idi. O kadar ki, bazen Çerkez Etem gibi filintayı sırtına alır, öyle gelirdi. Yani bir nevi milis kumandanı gibi.

A.İ. - Ali Fuat Cebesoy mu?

Ş.S. - Cebesoy. Tahmin ediyorum ki muntazam orduya onunla güç gidileceğini Atatürk takdir ederek, O'nu Moskova'ya sefir olarak - ki kendi sınıf arkadaşıdır- İnönü'yü de Batı Cephesi Kumandanlığı'na, onun yerine göndermeğe karar veriyor.

İnönü, Atatürk'ten biraz düşünmek için müsaade istiyor. "Peki" diyor Atatürk. İnönü aşağı indi. Bugünkü istasyonun önünde beraberce dolaşmaya başladık.

"Sana" dedi. "Bir Erkân-ıharp olarak sual soracağım." "Buyurun Paşam" dedim. "Atatürk bana Batı Cephesi Kumandanlığı'nı teklif etti. Ali Fuat Paşa'yı Moskova'ya sefir olarak gönderecekmiş. Kabul edeyim mi, mütalâan nedir?" dedi. Cevap: Paşam Atatürk gibi mühim bir şahsiyetin ve mücadelenin başkanı olan bir şahsiyetin bu emirlerini yerine getirmek bir vazifedir. Hiç durmayın kabul edin, ama beni de bırakmayın yanınızdan dedim. Biraz sonra Atatürk'e çıkıyor, kabul ettiğini söylüyor. Bana " Kabulettim. Hazır ol. Eskişehir'e gidip, Batı Cephesi Kumandanlığı'nı deruhte edeceğiz" dedi. Atatürk'ün emrini tebliğ ettikten birkaç gün sonra, Eskişehir'e hareket ettik ki, Ali Fuat Paşa gelmişti Ankara'ya.

A. İ. - Sizin o zamanki vazifeniz ne idi?

Ş. S. - Başyaver. Erkân-ı Harbiyye Başyaveri. Yani şimdiki tabi-

ri ile Kurmay Başkanlığı. Genelkurmay Başkanlığı Başyaveri. Yani İsmet Paşa'nın başyaveri idim.

Şimdi hem Genelkurmay Başkanlığı İnönü'nün sırtında kaldı, hem Batı Cephesi Kumandanlığı. Ben de hem Genelkurmay Başyaveri, hem de Batı Cephesi Kumandanlığı Başyaveri idim. O'nunla beraber Eskişehir'e gittik.

MUNTAZAM ORDU

İsmet Paşa herhalde Atatürk ile mutabık kalarak, Muntazam Ordu teşkiline karar vermişti ve bunun üzerine ilk emri -hiç unutmam- Çerkez Etem Kuvvetleri dahil, bütün maiyetindeki kuvvetlere, milis kuvvetleri dahil :

1- Bademâ hiçbir suretle Batı Cephesi Kumandanlığı'nın muvaffakat ve müsaadesi olmadıkça asker toplanamaz. -Çünkü Çerkez Etem zorla alıyordu, para vererek alıyordu-.

2- Hiçbir suretle bundan sonra halktan, mükellefiyeti haricinde, vergi borçları haricinde ve doğrudan doğruya tahsilat yapılamaz, para toplanamaz.

3- Bundan sonra herhangi şekil ve surette olursa olsun, mahkeme kararı olmaksızın hiçbir vatandaş tazyik edilemez, idam edilemez, cezalandırılamaz.

Bu üç mühim esasa dayanan tamimi, Çerkez Etem Kuvvetlerini ayağa kaldırdı. Kardeşi, kendisi dahil. Ağabeysi - o zaman Manisa mebusu idi- Reşit Bey, bunlar bir nevi isyan mahiyetinde İnönü'ne karşı cephe aldılar. Çerkez Etem Ankara'da,- Atatürk'ün aleyhinde olan muhaliflerle- mebuslarla temas ediyor muntazaman ve muntazam ordu değil, mevcut milis kuvvetleriyle bu harbin idaresini istiyordu. Tabii milis kuvvetleriyle, muntazam bir orduya karşı muharebe yapmak imkanını kavramıyorlardı. İmkansızdı. Milis kuvvetleri muntazam teşkilatlı bir orduya karşı muharebe yapamaz. Nihayet bir çetedir.

Kardeşi Tevfik - ki binbaşı rütbesinde bir kişiydi - İnönü'ne kar-

şı en çok dayanan oydu. Ve İnönü'nün emirlerini dinlemiyordu. İnönü, "Ben selahiyetim dahilinde bu davayı kökünden halledebilirim" kanaatindeydi. Gerginlik devam ediyordu ve eskisi gibi halktan çete toplayıp, para toplayıp, halkı tazyik ediyordu Çerkez Etem.

Bunun bir misalini arzedeyim: Atatürk, İnönü ben de dahilim eski sadrazamlardan ve komutanlardan İzzet Paşa ve Salih Paşa'yı bir de Fatin Hocayı istikbale (karşılamaya) Bilecik istasyonuna gittik. Bilecik istasyonuna giderken, Çerkez Etem'i de vagonuna aldı Atatürk. Ona da bir yataklı oda verdi. Eskişehir'de tren durduğu zaman - Atatürk uyuyordu -, Çerkez Etem gizlice kalkıyor, ortadan kayboluyor. Atatürk uyandığı zaman Çerkez Etem'i arıyor. Çerkez Etem'in yok olduğunu söylüyorlar. İnönü bana vazife verdi: "Ara bunu" dedi. Kalktım. O zaman Eskişehir'de herkeste kötü bir tesir yapan "Kırmızı Fener" diye bir yer vardı. Herhangi bir doğru haberi almak istiyorsanız, orada bulunur o haber. Kalktık, zannederim Kılıç Ali de vardı. Bir arkadaş daha vardı. Oraya gittik. Çerkez Etem'in kaçtığını haber aldık. Ve Atatürk'e haber verdik. Atatürk treni harekete geçirdi. Bilecik'e gittik. Salih Paşa'yı, İzzet Paşa'yı, Fatin Hoca'yı karşıladık. Onlar trene bininince İnönü beni çağırdı. Talimat verdi: "Şimdi" dedi, "Ertuğrul Gazi istikâmetine hareket et. İnönü mevziinde hareket edilecek noktaları tesbit et gel" dedi bana Eskişehir'e; çünkü orada Batı Cephesi kumandanı. Ben, Yusuf isminde bir süvari teğmeni ile beraber, 15 kişilik süvari alarak, oradan Ertuğrul Gazi istikâmetine harekete geçtim. Tam Ertuğrul Gazi'nin bulunduğu yerde büyük bir köy vardı. Gidip o köyden malûmat alalım dedim. Hareket ettiğimiz zaman bir silahlı cephe (sivil) silahları bize çevirmiş, neredeyse ateş edecekler. Bağırdık. Dedik "Yahu! biz yabancı değiliz, şuyuz, buyuz". Nihayet razı oldular; bizi silahlı muhafaza altında köye getirdiler. "Niçin bunu yapıyorsunuz?" dedik. "Niye yapmayalım?" dedi. "Bu Çerkez Etem ve onun gibi, bu çapulcu milliciler, yani millici olarak görünenler, milliciler değil ya! öyle görünenler, gelip gelip tazyik ediyorlar. Bizden silah istiyorlar, bizden para istiyorlar, bizden adam istiyorlar. Artık bıktık, usandık; gelenleri silahla karşılıyoruz. Gelirlerse vuracağız" dediler.

Ben oradan kalktım; İnönü Muharebesi'nin cereyan ettiği hattı ve oradan ricat ettiğimiz takdirde, şayet - daha henüz İnönü Muharebesi yok - nereye çekilebileceğini ordunun ki, Beş Kardeşler-Otlukbeli Hattı'ydı, onu da tesbit ettim ve bir raporla gelip Eskişehir'e, kumandana yani İsmet Paşa'ya verdim. Burada verdiğim misal, o köyün nasıl bıktığını, usandığını Çerkez Etem ve emsalinin tazyikinden (baskısından), para toplamasından, asker toplamasından. Bunu misal olarak verdim.

Bu vaziyette iken, gerginlik devam ederken ve Ankara'da Millet Meclisi'nde de İnönü aleyhinde bir cereyan uyandırılmaya çalışılırken, bu Çerkez Etem ve kardeşi Reşit, Atatürk, Celal Bayar ve Kılıç Ali, Fatin Hoca, benim çok sevdiğim, hörmet ettiğim, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umumîsinin mühim azalarından biri olan şahsiyetle beraber, Çerkez Etem'i nasihatle yola getirmeye, kardeşi Tevfik'i de dahil, Kütahya'ya gönderdi Atatürk. Bunlar Kütahya'da Çerkez Etem ile temas ederken, ben de bizim süvari bölüğünden -sonra Mareşalin Başyaverliğini yapan - Ahmet isminde bir teğmeni, Batı Cephesi'nden firar ettirerek - tertibli olarak tabii - Çerkez Etem'e iltihak ettirdim. Çerkez Etem hakkında malumat alsın, gelsin diye. Bu Çerkez Etem hakkında da gereken malumatı aldıktan sonra, geldi. O sırada benim dayımın damadı Rıfkı Canbolat isminde bir akrabamız vardı. Bu Rıfkı Canbolat'ı, Çerkez Etem'in kardeşi Tevfik kandırıyor. Kendi maiyetinden birisini de ona iltihak ettirerek, o zaman Ankara'da bulunan -hasta bulunan- Çerkez Etem'i görmek üzere - ki bu firarından evvel - Ankara'ya gönderiyor.

ÇERKEZ ETEM'DEN DEMİRCİ EFE'YE MEKTUP

Rıfkı Canbolat, benim İsmet Paşa'nın yaveri olduğumu bildiği için, öğrendiği için, Eskişehir'den geçerken - ki o zaman trenler çok kalırdı istasyonlarda, 2-3 saat gibi- trenden iner inmez geliyor Batı Cephesi'ne beni odamda ziyaret ediyor. "Nereye gidiyorsunuz?" dedim. "Çerkez Etem'e. Benim yanıma bir Çerkezi verdiler" dedi. "Çerkez

Etem ile Ankara'da temasa gidiyoruz" dedi. Peki dedim, ne temas edersen, ne haber alırsan dönüşte gel bana haber ver dedim.

Bu Rıfkı dönüşte - daima hayırla yadederim - istasyonda, gene trenin kalmasından bilistifade (yararlanarak) bana geldi. Ne haberler var? dedim. Ankara'dan, Çerkez Etem'den? Dedi ki: "Sorma. Binlerce gazete verdiler. Tertipli gazete, propaganda gazetesi. Bir de mektup verdiler." Bakayım dedim. Bir de baktım kapalı, gayet kuvvetli kapalı bir zarf Demirci Efe'ye. O zaman Demirci Efe, Çerkez Etem kadar mühim, şöhretli bir adamdı Aydın ve havalisinde. Düşündüm açayım, doğru değil. Gittim İsmet Paşa'ya. Dedim ki: "Paşam -o zaman Afyon'da kumandan olan Fahrettin Altay'a, -ki albaydı; meşhur Fahrettin Paşa bu- bir talimat verelim. Bu Rıfkı'nın bulunduğu vagonu, kıyafetini, yanındaki adamın şeklini bir telgrafla bildirelim. Alayunt civarında veya ondan sonra trende bir arama yapsın, Rıfkı'yı yakalasın. Rıfkı'nın üzerinden böyle bir mektup çıkacak. Bu mektubu Refet Paşa'ya göndersin. Okusunlar, bize bildirsinler" dedim. "Muvaffik" dedi. Fahrettin Altay'a direktif verdik. Tren hareket etti.

Hakikaten Alayunt istasyonundan sonra Gazigöl civarında Fahrettin Bey -o zaman Bey'di- trende arama yapıyor. Rıfkı'yı ve yanındaki adamı yakalıyor, üzerini arıyor - tertipliydi tabii- mektubu buluyor. Mektubu Refet Paşa'ya gönderiyor.

Rıfkı'ya dedim ki : Şimdi seni tevkif ederler. Tevkif ettikleri zaman sana tazyik yapmazlarsa, herhangi bir tehlikeli durum senin için hasıl olmazsa, benim adımı verme. Ama baktın ki, tazyik ediliyorsun, tehlikeli bir durum vardır, derhal dedim benim adımı ver ve benim direktifimle hareket ettiğini söyle dedim.

Rıfkı'yı ve yanındaki adamı yakalayan Fahrettin Bey, Konya'da Refet Paşa'ya gönderiyor. Refet Paşa'nın yanında - o zaman Genelkurmay Başkanı, sonradan Jandarma Genel Komutanlığı yapan Zeki Paşa vardı - alıyorlar bunu tevkif ediyorlar. İkisini de. Hem benim akrabamı, hem yanındakini. Mektubu açıyorlar. Mektup şifre. Uzun müddet uğraştıktan sonra şifreyi açıyorlar. Şifrede Demirci Efe'ye, Atatürk'e karşı beraberce Ankara'ya yürümelerini bildiriyor Çerkez Etem.

Tabii Çerkez Etem'in hedefi mümkünse Demirci Efe ile kuvvetlerini birleştirerek, Ankara'ya gelip Atatürk'ü ortadan kaldırmak. Bütün davası o.

Bu biraz tazyik görüyor, Rıfkı benim akrabam. Söylüyor "Ben Başyaver Şükrü Bey'in akrabasıyım. O'nun direktifi ile mektup yakalandı ve size getirildi" diye. Şifre ile bize sordular. "Evet" dedik. Ve Rıfkı'yı tahliye ettiler, böyle kurtardık.

ATATÜRK'TEN GELEN ŞİFRE

Bu durum böyle iken Atatürk, İnönü otuzdokuz derece hararetle evinde yatarken - ki ben de aynı evde idim ve odalarımız karşı karşıyaydı- bir şifre yazıyor İnönü'ye. İnönü ile Atatürk arasındaki hususî şifrenin anahtarı bende idi. Yattığı yerden bana, "Bunu açın" diye, çok sevdiği neferi Nuh ile gönderiyor. Şifrede Atatürk şöyle yazıyor: "Çerkez Etem ile aramızdaki gerginliği bertaraf etmek için, Çerkez Etem'in seninle münasebetini ortadan kaldırmak üzere Kâzım Özalp kumandasında bir grubu Kütahya'da teşkil etmek istiyorum. Bu grubun bir tümenini Eskişehir'deki 61. Fırka, İzzettin Çalışlar fırkası, bir tümenini de Albay rütbesini vereceğimiz Çerkez Etem'in kuvvetleri olacaktır. Bu hususta mütalâanızı acele bildirin."

İnönü onun altına "Muvaffik" diye yazmış hasta yatağında. "Kapatsın, imzam ile Atatürk'e yazsın" demiş. Nuh getirdi. Hemen bunu görünce, çok üzüldüm ve heyecanla kalktım İnönü'nün yattığı odaya girdim. "Paşam bu muvaffıktır emrinizi yazamıyorum. Sebebine gelince. Bizim en kıymetli fırkamızı, icabında Ankara yolunu kapatacağımız ve düşmanla mücadele edeceğimiz fırkamızı, bizim emrimizden alıp, Kâzım Özalp'in emrine veriyor. Çerkez Etem, Ahmet'ten ve Rıfkı'dan aldığımız haberlere göre, Kütahya'daki 61. Fırkanın bir alayını silahtan tecrid ederek (arındırarak), dağıttığı gibi, kalan ve bizim için büyük kuvvet olan 61. Fırka'nın diğer kuvvetlerini, piyade, istihkâm, topçu kuvvetlerini, makinalı tüfek kuvvetlerini de bir anda bas-

kın yaparak dağıtır ve Ankara yolunu kapatacak bir kuvvet elimizde kalmaz. Müsaade ederseniz bu muvaffakatinizi yazmayalım" dedim.

Atatürk'e yaz dedi: "Başyaverim Şükrü Beyi bu gece Ankara'ya otodirizinle gönderiyorum. Bu hususta gereken bilgiyi zat-ı devletlerinize arzedecektir." Bunu kapattık ve şifreyi telgrafhaneye gönderdik. Beni de istasyona. Emir verdiler bir otodirizin hazırladılar, açık bir otodirizin hazırladılar. Senenin en soğuk günleriydi, aralık ayının son günleri idi galiba. Bana koyun postundan kürkler giydirdiler, sardılar. Biz, açıkta, o buz gibi havada, zaten buz gibi olan Ankara'ya hareket ettik. Sabah erken vardık. Burada bir noktaya işaret etmek isterim. İnönü beni gönderirken Ankara'ya, Eskişehir'de Madam Tatya isminde bir kadın gayet güzel pasta yapardı, oradan bir pasta aldırdılar, hemen bunu Ankara'da bulunan büyük İzzet Paşa'ya ve Salih Paşa'ya - ki Bilecik'ten aldılar getirdiler- hörmetlerimle verirsin dedi.

Ben Ankara'ya vardım ve derhal Atatürk'ün istasyondaki çalışma binasında oturan kalem-i mahsusuna (özel kaleme) gittim. Benim kardeşim de o zaman kalem-i mahsusta idi. Kalem-i Mahsus Müdürü Atatürk'ün uyuduğunu, kalktığı zaman haber vereceğini ve - size - bana malumat vereceğini söyledi. Sınıf arkadaşım olan İsmail Hakkı Tekçe Paşa - o zaman yüzbaşıydı, yani yüzbaşı değil, yüzbaşı olmaya namzetti- istasyonun karşısında ahşap binalar vardı, o binalardan birisinde muhafız bölüğü ile beraber, Meclis'in Muhafız Bölüğü Kumandanı idi. Ziyarete gideyim dedim. Sınıf arkadaşımdı ve sevişirdik. Gittim Tekçe'nin odasına. Korkuluksuz bir merdivenden çıktım ve girdim, konuştuk. Bir aralık dışarı çıkmak ihtiyacı hasıl oldu. Çıktım, karanlıktı. Korkuluk olmadığı için, ayağım merdivene takıldı, tepesi üstü merdivenden aşağı düştüm, başım yarıldı. Hemen acele - sonradan Başbakan olan Dr. Refik Saydam'ı; -Genelkurmayda doktordu beraber yanyana oturuyodu İsmail Hakkı Tekçe ile getirdiler, başımı sardı, kendime geldim. Kanamış başım. Öğleyi bulduk.

Öğleden sonra saat 3 tü Atatürk beni odasına çağırdı. Kalktım, gittim ve gelişimin sebebini anlattım ve dedim ki: "Paşam biz Kütah-

ya'da bizden alınacak 61. fırka ile Çerkez Etem'in de albay rütbesiyle bir fırka olarak, bir grup halinde birleşmesini muvaffık bulmuyoruz. Tehlikeli buluyoruz. Sebebi, biz süvari teğmeni Ahmet'i kaçırmıştık, güyya firar şeklinde. O'nun Çerkez Etem grubunda yaptığı tetkik neticesinde Ankara'ya karşı hareket için hazırlık yapmakta olduklarını öğrendi, geldi bize haber verdi.

İkincisi; benim akrabam Rıfkı Canbolat'ın üzerinde yakalanan mektup muhteviyatını da zat-ı devletinize bildirdik. Demirci Efe ile beraber Ankara'ya yürüyerek, sizi ortadan kaldırmak arzusu vardı. Çerkez Etem'e hiç bir surette inanmak caiz (uygun) değildir ve Demirci Efe de öyledir. Nitekim bu mektup meydana çıktıktan sonra, Refet Paşa elindeki süvari kuvvetleriyle Aydın mıntıkasına yürüdü ve Demirci Efe'yi firara mecbur etti ve bütün Demirci Efe'nin müfrezesini dağıttı. Bu sebeble bu tehlike ortadan kalktı. Ama Çerkez Etem tehlikesi devam etmektedir". "Peki Batı Cephesi kuvvetleri Çerkez Etem'i teeddüp edebilir mi (sindirebilir mi)? " Bana tevcih ettiği (yönelttiği) sual budur. Evet teeddüb edebilir dedim. Ve 61. fırka ve elimizdeki diğer kuvvetlerle bu vazifeyi Batı Cephesi, emrederseniz yerine getirir Paşam dedim. Aynı sualleri bana tekrar etti. Yani kuvvetimiz hakkında bilgi aldı. Batı Cephesi kuvvetleri hakkında. Ben elini öptüm Atatürk'ün yanından ayrıldım.

ÇERKEZ ETEM'İN BERTARAF EDİLİŞİ

Eskişehir'e döndüm. Atatürk ben ayrıldıktan sonra Çerkez Etem'e karşı Garb Cephesi kuvvetlerinin harekete geçmesinin emrini vermiş. Ben döndüğüm zaman İnönü harekete geçmiş Alayunt istikametinde. Ben de derhal hareket ettim. Alayunt istasyonunda kendisiyle buluştuk. Orada şayan-ı dikkat (dikkate değer) olan bir hadise vardır. Batı Cephesi kuvvetleri Alayunt ile Kütahya arasında yayılmış, taaruza hazır bir vaziyette idi. O sırada Celal Bayar, Kılıç Ali ve söylediğim Sivas mebusu, ayrıca Fatin Hoca -ki bunlar nasihat heyeti idi- Kütahya'dan döndüler. Celal Bayar trende, vagonda İsmet İnönü'nün bulun-

duğu salona girdi. Kılıç Ali de o salonun dışında ayakta bulunan Tevfik Bey - ki Harekât Şubesi Müdürü idi Batı Cephesi'nin ile görüşmeye başladı.

A.İ. - Tevfik Bıyıklıoğlu mu?

Ş.S. - Evet Bıyıklıoğlu. O Batı Cephesi Harekât Şubesi Müdürü idi. Ben Başyaverdim ve aramızda çok iyi dostluk vardı, münasebet vardı. Bu sırada Celal Bayar, Çerkez Etem'in kahraman bir insan olduğunu, memlekete hizmete devam edeceğini, katiyyen bu hareketin caiz olmadığını, sükûnetle halletmek lazım geldiğini ısrarla İnönü'ye söylüyor. İnönü'nün hareketi yaptırmamasını istiyor ısrarla. Kılıç Ali bu ısrarı Tevfik Bey'le beraber - salonun kapısı aralıktı- işitiyorlar. Kılıç Ali, Tevfik Bey'e diyor ki: "Hemen diyor bir not yaz; benim adımı da ver, derhal harekete başlasın. Zaruridir. Durdurmasın hareketi" diyor. Biliyorsunuz ki Kılıç Ali, Çerkezlerden iyi bir ailenin çocuğu. Çerkez Etem de Çerkez. Buna rağmen Atatürk'e karşı bir hazırlık olduğuna inanan Kılıç Ali, İnönü'ye bu telkini yapıyor. İnönü de Celal Bayar'ın huzuru önünde, yanında, Tevfik Bey'i çağırıyor. Orduya hareket emrini veriyor. Ordu kıtaya karşı harekete geçiyor. Şiddetli muharebeler cereyan ediyor. Ara sıra bizim kuvvetlerimizden bazıları - ki o 61. Fırka kuvvetlerinden bazıları- sarsıntı geçirince, Fırka Erkân-ı Harp Reisi Asım Tınaztepe - sonra İstanbul'da Örfî İdare kumandanı orgeneraldi; benim Erkân-ı Harp Mektebi arkadaşımdır- kılıcını çekiyor ve bağırarak: "Erkekler, kahramanlar kaçmazlar. Benimle beraber gelirler. Arkama düşün" diyor ve firar edenleri de arkasına toplayarak, Çerkez Etem'e karşı taaruza geçiyor ve Çerkez Etem ricad etmeye (geri çekilmeye) mecbur oluyor. O sırada Güney Cephesi Kumandanı Refet Paşa da mevcut süvari kuvvetleriyle yetişiyor, Çerkez Etem'i tazyike başlıyorlar. Çerkez Etem nihayet kaçarak, Yunanlılara iltica etmeye mecbur kalıyor.

Çerkez Etem'in ortadan kaldırılması, Muntazam Ordu Teşkiline doğru ilk büyük adımdır. Çünkü çetecilerle büyük muharebeler yapılamaz. Yapılmasına da imkan yoktur ve ondan sonra Batı Cephesi Ku-

mandanlığı gayet tedbirli olarak, muntazam ordu teşkiline ve Sakarya Muharebesini hazırlamaya başladı. Buradaki maruzatım da bundan ibarettir.

HATAY HAKKINDAKİ NOTLAR

Ş.S. - Savorona Yatı'ndaki toplantıda yapılan konuşmaları ve Atatürk'ün direktifini geçen sefer not ettirmiştim. O zaman da söylediğim gibi, o notlar Celal Bayar tarafından bir kopyesini almaya fırsat verilmeden, benim elimden Bakanlar Kurulu'nda aldı. Ve bunu Başvekâlet demir kasasında saklayacağını söyledi. Celal Bayar'ın bu notları elimden almasının sebebini üç şeye bağlıyorum.

Birisi: Atatürk'ün yaptığı gayet nazikâne (incelikli) tenkittir.

Bu esnada Mareşal'e tevcih ettiği sualler, aldığı cevaplar.

Tevfik Rüştü'ye karşı tevcih ettiği (yönelttiği), tenkid edici sözler.

Bunları Celal Bayar'ın niçin benim elimden notları kopya alamadan ve okunması güç olan notları almasının sebebini şuna bağlıyorum: Atatürk'ün Mareşal'e, Org. Asım Gündüz'le verdiği, Fransızlarla temas sırasında verdiği Türkiye'nin teklifini doğru bulmamıştı Atatürk ve onun yüzseksen derece aksi bir direktif verdi ve sizin bu direktifinizi en zayıf bir devlet dahi olsa kabul etmezdi, çünkü işgal manasınadır buyurmuştu.

Şimdi düşünün, Mareşal bu direktifi kendi kendine veremez. Çünkü bir devletin diğer bir devletlen muayyen bir mevzuda temasıdır. Bu temastan Başvekil mutlaka haberdar edilmiştir. Ve heyette sefir payesinde bir de Hariciye memuru ki, Cevat Açıkalın'dır, bulunduğu için Dışişleri Bakanı'nın da haberi vardır. Şu halde Atatürk'ün tevcih ettiği tenkid hem Celal Bayar'a hem Mareşal'e hem de Tevfik Rüştü'ye ait. Binaenaleyh, bunu düşünen Celal Bayar, ben notlarımı okuduğum zaman: " Keşke tenkidleri yazmayaydın, çok güzel nottur ve keşki Atatürk'ün bütün konuşmaları böyle not altına alınmış olaydı, bugün

elimizde bir devlet idaresi için lüzumlu kaynak bulunurdu" gibi ifadesiyle, tenkidlere de dokunmuştu ki, tenkidlerin sebebi arzettiğim gibi, hem kendisine, hem Mareşal'e hem de Dışişleri Bakanı'na ait. Bu sebeble benim elimden notları aldı. Demir kasaya dedi, biliyorsunuz ki, arzettim geçen sefer de. Demir kasadan şimdiye kadar yaptığım temaslar müsbet netice (olumlu sonuç) vermedi.

ATATÜRK'E SUİKAST - İZMİR SUİKASTİ 1926

... Emniyet-i Umumiye'de hiçbir malumat yoktur. O suikasti biz bile gazetelerde okuduk. Gazetelerde neşredilenden başka o suikastin, suikastçılardan biri olan Arif Bey -Kolordu kumandanıydı, idam edildi, kurşuna dizildi- Bu Atatürk'ün en yakın arkadaşıydı. Ben o adamın Birinci İnönü Muharebesi'nde Erkân-ı Harp Reisi (Genelkurmay Başkanı) iken, Atatürk ile münasebetini ve Atatürk'ün gelip onu gördüğünü; kendi kasasında, bavullarında kıyamet gibi, bir çete vasıtasıyla toplattığı parayı alıp, Kızılay'a verdiğini gayet iyi bilirim. Bu Arif Bey benim komutanımdı; ama bu adam Atatürk'e suikaste teşebbüs eden adamlardan birisidir. İzmir suikastine.

A.İ. - Soyadı nedir Arif Bey'in?

Ş.S. - Ayıcı Arif'ti meşhur. Çünkü ayı beslerdi karargâhta. Hep yanında ayı gezdirirdi. Çok içki içer, mütemadiyyen sarhoştur. Cebinde rakı şişesi vardır tabanca şeklinde. Yürür, biraz yürür, çeker içer. böyle bir adam. Onun evi Rus sefarethanesi (elçiliği) ile Alman sefarethanesi arasında arkaya doğru bir yol gibi birşey vardı, kısa. O yoldan böyle baktığınız zaman bir ev vardı. O ev caddeye hakimdir. Binaenaleyh gayet kuvvetli bir makineli tüfekçidir, bütün atışları isabetlidir, yani o adam, orada evinde tertib alarak, Atatürk geçerken bir fenalık yapabilirdi. Binaenaleyh Atatürk haklı olarak, arkadaşı olduğu halde bunu mahkemeye vermiş ve mahkeme de idamına karar vermiş ve asılmıştır.

ALİ SAİP OLAYI

Ş.S. - Ben Ali Saip'in suikast işiyle Atatürk ile konuştum. Onun için isterseniz onu anlatayım.

A.İ. - Buyrun efendim.

Ş.S. - Atatürk Allahın rahmetine kavuşuncaya kadar zaman zaman suikast haberleri onu üzmüştür. Bunlardan en önemli olanları : İzmir Suikasti ve Ali Saip ile ilgili görünen suikasttır.

Ali Saip ile ilgili haberler İngiliz sefirinin notu ile başlamıştır.

İngiliz sefiri Percy Loren İstanbul'da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı Perapalas Oteli'nde ziyaret ederek, O'na şimdi Türkçesini yazdıracağım, aslının fotografını size göstereceğim notu vermiştir.

Türkçesi: "Hükûmetim, iyi haber alan, iyi haber alabilen menbadan aldığı malûmata göre; Kürtlerle Türklerden mürekkeb bir tedhişçi grubu, Türkiye Cumhurreisinin hayatına suikast yapmak maksadı ile 30 Temmuz 1935'te Beyrut'tan vapura binmişlermiş. Aşikârdır ki (açıktır ki), hükûmetim bu haberin sıhhatini hiçbir vechile üzerine alamaz; fakat bu haberi derhal Türk hükûmetinin ittilâına (bilgisine) arzetmezse vazifesini yapmamış olacağı kanaatindedir."

Şükrü Kaya sefirden vapurun adını, adamların adını ve kaç kişi olduklarını sormuştur. Sefir bundan malumatı olmadığını söylemiştir.

Şimdi size, bu hakikati hiç kimse bilmez, belki hükûmet erkânı da bilmez İngiliz sefirinin Fransızca notu. Ben bunu -çok güzel göremediğim için- okuyorum ama yazamadım. Bu Percy Loren'in notudur. Bu gördüğünüz dosya Ali Saip suikast dosyasıdır.

Bunda, Atatürk'e ait kısmı kafamdan anlatacağım ben size . Tıpkı Hatay meselesinde olduğu gibi.

Şükrü Kaya, İngiliz sefirinin verdiği bu notu derhal Florya'da bulunan Atatürk ve Başbakan İsmet Paşa'ya veriyor. Kendisi bir taraftan Emniyet Müdürüne, İstanbul valisine, sıkı tedbirler alınması, gemilerle denizden ve karadan gelen bütün yabancıların kontrol altına alınması ve bilhassa Beyrut, Suriye ve hatta Mısır üzerinden gelenlerin üze-

rinde daha dikkatli durulması hakkında emirler verdiği gibi, İsmet Paşa da tedbirlerin süratle alınması için ayrıca emir veriyor İçişleri Bakanlığı'na.

Tam bu sırada İçişleri Bakanlığı'nda hiçbir malumatımız yokken, Şükrü Kaya bu bilgi üzerine ve emirler verdikten bir kaç gün sonra vaziyeti bize bildiriyor ve o sırada Maraş'ın Andirin ilçesinin bir köyünde Yahya isminde biri yakalanıyor. Bu köyün adı : Kümbetir. Bu Yahya hakkında vilayetçe yapılan soruşturma neticesinde suikastle alâkası olduğu kanaatine vararak, meseleyi Bakanlığa bildirdi. Biz de İstanbul'da bulunan İçişleri Bakanına aynen Maraş'tan gelen bilgiyi bir vasıta ile sunduk. Şükrü Kaya, bu Yahya'nın derhal Ankara'ya celbiyle soruşturmanın Ankara'da yapılmasına dair direktif verdi. Bu sırada Yahya'nın, Maraş vilayetince tahkikatı sırasında, bilhassa Andirin Jandarma Kumandanlığınca tahkikatı sırasında, suikastle ilgili olarak verdiği isimler vardı. Bu isimlerin arasında : Maraş'lı Hamdi, Elbistan'lı Üzeyir, Ateş Mehmet, Düşreli (kendisi okuyamıyor. A.İ.) diğer bir sanık var. Bunları da Şükrü Kaya'ya bildirdik. Şükrü Kaya da verdiği emirde, bunların da Ankara'ya celbini ve orada soruşturma yapılmasını istedi. Bir taraftan da İçişleri Bakanı'nın emri ve tasvibi ile Mareşal'in de muvaffakatini alarak, Adana Valiliği'nin emrindeki jandarma ve ordudan yardımcı kuvvetle Ali Saip'in Ceyhan'daki çiftliği arandı. Ve bu Yahya'nın tarif ettiği bazı isimler orada bulunarak, yakalandı. Bunların tümü Ankara'ya getirildi.

Bunlar Adana istasyonundan geçerken Ali Saip bunları Adana istasyonunda uğurluyor ve arkalarından giden trenle derhal o da Ankara'ya hareket ediyor. Ankara'da istasyona inince, istasyondaki Emniyet Bürosu'ndaki telefonla Çankaya'da Atatürk'ü arıyor ve Atatürk'ten herhalde başyaver vasıtasıyla mülâkat istiyor. Atatürk rahatsız olduğu için, bu isteği gece kabul edeceğini bildiriyor ve gece saat 21.00'e doğru Atatürk, Ali Saip'i kabul ediyor. Zannederim, tahminime göre bu sırada Atatürk'ün yanında Saffet Arıkan ve muhterem Afet Hanım da varmış. O zaman duyduğuma göre.

O gece sabaha karşı saat 04.00 sıralarında Şükrü Kaya telefonla beni buldu. "Derhal bizim eve gel" dedi. Şükrü Kaya o zaman Çankaya'da Halk Partisi'ne ait olan bir evde oturuyordu. Ben derhal hareket ettim ve Şükrü Kaya'nın evine gittim. Şükrü Kaya'nın evindeki salonda, Saffet Arıkan ile oturduklarını, konuştuklarını gördüm. Beni oturttular ve Şükrü Kaya şöyle söyledi: "Atatürk Ali Saip ile görüşmüş ve Ankara'ya getirilen şahısları derhal, Ali Saip'e teslim için Saffet Arıkan vasıtasıyla bana emir gönderdi. Ben de Emniyet Genel Müdürü'ne, yani size derhal bir emir yazın vilayete, Atatürk Ali Saip'in çiftliğinde yakalanan adamları ve Yahya'yı Ali Saip'e teslim edin".

Şükrü Kaya'nın bu emrine karşı durdum ve dedim ki : Bunlardan henüz hiçbir sorgu yapılmamıştır. Hiçbir sorgu yapılmadan sanıkları, maznunları, suçluları serbest bırakır da, yarın Allah göstermesin, Atatürk'ün başına bir felaket gelirse, bunun mesuliyetini ben kabul edemem. Emrederseniz Emniyet-i Umumiye'den istifa edeyim, emirlerinizi yerine getirecek olan diğer bir arkadaşı tayin edin dedim. Bunun üzerine Saffet Arıkan, ki benim hocamdı vaktiyle Kurmay Okulu'nda: "Şükrü'nün söylediği doğrudur, bunu hakikat olarak ifade edeyim ki, bu sorgu yapılmadan, bunların ilk sorgusu yapılmadan tahliye etmek memleket hesabına zararlı olur. Binaenaleyh biz, yarın uyanıncaya kadar Atatürk'ü oyalarız. Şükrü dediğini yapsın ve yarın bu tahkikat başlasın." Şükrü Kaya da doğru buldu ve biraz konuşa konuşa sabahı bulduk.

O sırada Cemiyet-i Akvam'dan (Milletler Cemiyeti. A.İ.), Cenevre'den Tevfik Rüştü gelecekti. Gidelim, onu karşılayalım dediler. İstasyona gittik. Şimdiki istasyonun dışında, etrafı seyrediyorduk üçümüz, Saffet Arıkan, Şükrü Kaya ve ben. Bu sırada Nevzat Tandoğan göründü ve ona işaret ederek, Şükrü Kaya yanına çağırdı, dedi ki: "Bu suikast tertibi ile ilgili olarak tevkif edilerek, Ankara'ya getirilen ve gözaltına alınan şahıslara herhangi bir tazyik, herhangi bir şiddetli hareket, herhangi bir dayak katiyyen yapılmayacaktır. Çünkü siyasî bir meseledir. Rica ediyorum bunlara gayet iyi bakın, iyi muhafaza edin

ve yarın derhal tahkikat başlasın". diye benim yanımda Nevzat Tandoğan'a, valiye emir verdi.

Ondan sonra Tevfik Rüştü geldi. O'nu karşıladık. Bakanlığa döndük. Bakanlığa döndüğümüz zaman saat 11. 00 sıralarıydı. Bir telefon çaldı benim odamda. Telefonu açtım. "Beyefendi ben korkuyorum, artık tahkikata devam edemeyeceğim" diye o zamanki Emniyet Müdürü Sadri Aka, bende arzu edilmeyen haberler aldığı hissini uyandırdı. Kendisine sordum: Neden telaş ediyorsun? dedim. "Büyüklerin adı geçmeye başladı. Ben korkuyorum" dedi Sadri Aka. Sen derhal dedim, Ankara valisi Nevzat Tandoğan'ı, ki senin valindir, bu mevzudan haberdar et dedim ve tahkikata devam ediniz dedik. Tahkikat devam etti. Ertesi gün Nevzat Tandoğan'dan rica ettik. Ankara savcısı Baha Arıkan - Saffet Arıkan'ın kardeşi idi- ile bir polis gibi, tahkikat sırasında, tahkikat yapan heyet arasında bulunsun dedik. Savcı kendisi işitsin.

Savcı olarak bulundu ve tahkikat neticesinde Yahya, suikast işini Çerkez Etem'in tertib ettiğini ve kendisine Amman'da Hemedan isminde birinin kahvesinde direktif verdiğini, para verdiğini ve 4 kişi ile bizi yola çıkardığını ve Gaziantep'te zeytinlikler arasında Türkiye'ye geçtiğimizi ve işte birtakım köylere uğrayarak, Ceyhan'daki Ali Saip'in çiftliğine gitmek üzere iken; bu Üzeyir: "Zabıta, jandarma beni tazyik ediyor, bir çok misafirler kabul ediyorsun diye tehdid etti. Binaenaleth ben seni, misafirimsin amma, tutamam. Seni karakola teslim edeceğim" dedi. Ve götürüp bu Yahya'yı -suikastçi olduğu sanılan bu Yahya'yı- götürüp jandarmaya teslim ediyor ve o suretle Ankara'ya celbediliyor.

Emniyetten tahkikatın cereyanı hakkında bilgi aldıktan sonra, suikastçılardan bir kısmının -4 kişiydi bunlar- birisi Yahya, Suriye'ye kaçtıklarını haber aldık. Biz İngiliz sefirinden, bu kaçanların Suriye'de bulunduklarını, binaenaleyh yakalanmaları lazım geldiğini söyledik. İngiliz sefiri, benim Beyrut'a giderek, mandater hükûmet Emniyet teşkilatıyla temas etmekliğimin muvaffak olacağını söyledi. Ben ayrıca, benim Beyrut'a gitmeden evvel, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün iyi

yetişmiş bir arkadaşını -ki adı İzzet'ti-, bu arkadaşı Amman'a, bu meseleyi orada tetkik için gönderdim. Bu İzzet dediğimiz arkadaş, gayet güzel Arapça bilir, Çerkezce bilir. Aslı Gürcüdür. Fakat çok vatanperver, vazifeye düşkün bir arkadaştı. İtimadım da vardı. O'na dedim ki : Amman'da İngiliz Emniyet Teşkilatı ile temas et. İcab ederse nakdî fedakârlık yapalım. Amman'daki İngiliz Emniyet Müdürü'nde bu mevzuda, Çerkez Etem'in faaliyeti mevzuunda az çok bilgi vardır. Bu bilgiyi bize verirse memnun oluruz. Bu emniyet teşkilatında bu bilginin mevcut olduğuna kaniim dedim.

Amman'a İzzet gitti. Orada İngiliz Emniyet Teşkilatı'yla temas etti. Emniyet Müdürü bir aralık istediğimiz bilgiyi bize vereceğini İzzet'e söylemişti. Fakat maalesef ertesi gün bu fikrinden caydı ve İzzet orada, Amman'da istasyon müdürünün evinde, bu Çerkez Etem, ağabeysi Reşit ve bir takım Çerkezlerle meşgul konuşmalar yaptığını öğreniyor ve oradaki bir kadın - ki bu istasyon müdürü ile alakadar- bu haberi veriyor. İzzet arzu ettiğimiz bilgiyi İngilizlerden alamayınca geriye döndü.

İş mahkeme safahatine doğru yürümeye başladı. Bu aralık Nevzat Tandoğan, İçişleri Bakanlığı müsteşar vekili Vehbi Demirel, Nevzat Tandoğan'ın arzusu üzerine, hep beraber toplantı yaparak, bu suikast maznununu, Yahya'yı birlikte dinlememizi arzu etti. Müsteşar Vekili Vehbi Demirel bu arzuyu yerine getirelim diyerek, Nevzat Tandoğan'ın evinde toplandık. Suikast maznunu (zanlı) Yahya'yı hemen getirmesini Emniyet Müdürü Sadri Aka'ya, telefonla emir verdi vali Nevzat Tandoğan . Yahya geldi. Emniyet Müdürü getirdi. Bulunduğumuz odaya aldık. Nevzat Tandoğan bu suikast maznununa:

"Sana bir tazyik, yahut dayak gibi birşey yaptılar mı?" diye sordu.

"Hayır" dedi. "Böyle birşey yok."

"E! nasıl baktılar sana?"

"İyi bakıyorlar, iyi yediriyorlar" dedi.

Yahya bunları söylerken Nevzat Tandoğan Demirel'e:

"Bu Yahya ile Şükrü Beyin, emniyet genel müdürünün temas etmesini ve arzu ettiğimiz neticeyi alma ki, bu netice de bunun yalan söylediğini meydana çıkarmaktı. Meydana çıkarmasını rica ederim" dedi. Benden rica ettiler. Ben Yahya'ya döndüm:

"Yahya senin verdiğin ifadelerle eğer ilgili olan şahsiyetleri cezaya çarptırsak, o ailelere yazıktır, günahtır. Bunun neticesi idama kadar gider. Sen burada doğruyu söylersen, hakkında yapılacak muammelede hafif kararlar, hafif ceza kararları verilir. Hem kendini kurtarırsın, hem de bu aileleri kurtarmış olursun" diye nasihat ettim.

Yahya adeta hiddetli bir şekilde:

"Ben yalan söylemedim ki, inkâr edeyim" dedi.

"Yapma evladım" dedim. "Bu hiddetli, şiddetli cevabın manası yoktur. Doğruyu söyle, doğruyu söylemekle bir hakikate varmış oluruz. Sen de kurtulmuş olursun."

"Hayır efendim ; ben yalan söylemedim. Hakikati söyledim. Kaç defa sorsanız bu cevabı vereceğim. " dedi.

Onun üzerine Emniyet Müdürü Sadri Aka'ya : "Al, bunu götür. İyi bakın. Sakın herhangi bir tazyik yapmayın" dedik ve Sadri Aka bir otomobile aldı, emniyete, gözaltına bunu götürdü.

Bu toplantıda Nevzat Tandoğan bize dedi ki:

"Arkadaşlar, burada bu Yahya'yı dinledik. Kendisini doğruyu söylemeye, hatta biraz da verdiği ifadenin doğru olmadığını ifadeye kadar telkinler yaptık. Binaenaleyh sizden rica ederim, şayet Heyet-i Hakime bizi şahit olarak gösterirse, burada gördüklerimizi, hakikatini olduğu gibi ifade edelim. Kanaatimizin bu adamın doğru söylediği merkezinde olduğunu söylemekten ibarettir."

Filhakika, mahkeme, ağır ceza mahkemesi ki, Talat Bey isminde birinin riyasetinde idi, savcı da Baha Arıkan idi; bizi şahadete çağırdı. Adliye dairesine gittik. Ben ve Nevzat Tandoğan ve Vehbi Demirel savcının, Bşsavcının odasında oturduk. Evvela Nevzat Tandoğan'ı çağırdı Heyet-i Hakime. Nevzat Tandoğan içeri girdiği zaman, Yahya'nın avukatlığını deruhte eden Hamit Şevket İnce, ayağa kalkarak

Nevzat Tandoğan'ı methediyor. Şöyle kıymetli validir, böyle kıymetli validir şeklinde methediyor. Nevzat Tandoğan gevşiyor bu işte. Hakim: "Ne kanaatin var?" diye sorunca, onları söylemiyor. "Bir kanaatim yoktur" diye, yani kendisinin bize telkin ettiklerini söylemiyor," "kanaatim yoktur" diye cevap veriyor.

Arkasından İçişleri Müsteşarı Vehbi Demirel'i çağırıyor. Vehbi Demirel'i de gene bu Hamit Şevket İnce kalkıyor methediyor. Şöyle kıymetli müsteşardır, böyle kıymetli müsteşardır, devlat adamıdır, diye. O da gevşiyor. O da oradaki konuşmalarımızı söylemiyor. Söz verdikleri halde.

Üçüncü olarak beni çağırdı. Ben girdim. Hamit Şevket İnce tıpkı onlara yaptığı gibi, ayağa kalktı; akla hayale gelmeyecek kadar beni methetti. Bu genç yaşında Türkiye Cumhuriyeti'nin emniyetini bihakkın deruhte eden, bu kıymetli şahsiyet, gibi sözlerle, beni geniş ölçüde methetmeye başlayınca, ben hayretler içinde kaldım ve Ağır Ceza Reisi, mahkeme reisi Talat bey bana sual tevcih etti:

"Bu maznun Yahya'nın suikast mevzuu ile alakalı olup olmadığı hakkındaki kanaatiniz nedir?"

"Sayın Hâkim, bu cahil adamın Amman'da filanın kahvesinde, filan zamanda Çerkez Etem beni çağırdı, şöyle direktif verdi" gibi, gayet muntazam konuşmaları ve suikast için beraber bulunduğu şahısları ifadesi, bu okuyup yazmak bilmeyen şahsiyetin anlatışları ve sonra savcılık nezdinde yapılan uzun boylu sorgularda, doğru söylediğinde ısrar etmesi halinde, neticede dönüşünün manasını anlamadım. Size soruyorum Sayın Hakim, siz benden salis bu Atatürk'ün suikastçisi Yahya Ankara'ya gelecek, elindeki makinalı tabancayla bir köşede saklanarak, Atatürk geçerken -ki aldığı direktif budur- ateşleyecek, ama tabanca ateş almayacak. Atatürk böyle kurtulacak. Siz benden bu ifadeyi mi istiyorsunuz Hakim Bey?" dedim.

"Siz bana soramazsınız" dedi.

"Ben" dedim, "Söz gelişi ifade ediyorum" Hakim asabileşti ve mahkemeyi kapattı.

Bilmiyorum kim dinledi, takib etti mahkemeyi. Atatürk bu mahkemenin cereyanı hakkında oldukça bilgi alıyor.

Gece saat 10. 00 sıralarında Celal Bayar -ki İçişleri Bakan Vekili idi, Şükrü Kaya Viyana'da tedavide idi- beni evine çağırdı, Çankaya'daki evine. Atatürk dokuz tane sual sormuş. Şimdi hatırlamıyorum sualleri.

"Şükrü Bey, Atatürk bu sualleri soruyor. Ben buna cevap veremedim. Yardım et cevap verelim."

Okudum dokuz suali. Celal Bayar'a dedim ki: Bendeki mevcut malumat ve bendeki mevcut dosyalarla bu suallere cevap verilemez. Eğer bu suallere cevap vermemi arzu ediyorsanız, lütfen Yahya'yı sorguya çeken, sorgu hakiminin dosyasını buraya getirtin. Ben yarım ilâ bir saat zarfında gözden geçiririm ve Atatürk'ün sorularına cevap veririm. 20 dakika geçmeden telefonla emir vermişti. Sorgu hakiminin dosyası geldi. Ben hemen orada, Celal Bayar'ın gözü önünde takib ettim. Dosyayı inceledim ve o dokuz soruya dokuz tane cevap yazdım. O sırada Kılıç Ali mütemadiyyen Celal Bayar'ı tazyik ediyordu. "Atatürk cevap istiyor, Atatürk cevap istiyor." En nihayet saat 11.30-12.00 ye doğru cevap verebildik. Ben oradan eve döndüm. Eve döndüm, tam yatacağım sırada bir telefon. Telefonda Başbakan İsmet Paşa.

"Şükrü" dedi; "Hemen Baha Arıkan ile beraber İstanbul'a hareket et. Atatürk emir verdi. Arkanızdan ben de geleceğim."

Paşam beraber gidelim madem ki geleceksiniz dedim. "Hayır siz önden gideceksiniz" dedi.

Trende -ekspres var gece yarısı- ekspreste yer hazırladık. "Hemen hareket edin" dedi. Baha Arıkan ile beraber trene atladık, İstanbul'a geldik.

Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk uyuyordu. Saat 14.00 sıralarında aşağıya indi. Bizi de; Baha Arıkan ile beni de aldı, yanında Tevfik Rüştü de vardı. Acar motoruna bindirdi. Acar motorunun, salonunda, Atatürk'ün huzurunda Tevfik Rüştü, Baha Arıkan ve ben vardım. Aşağı yukarı bütün Boğaz'ı, adalar mıntıkasını dolaştık. Bu bir 5-6 saat sürdü. Bu müddet içinde Atatürk mitemadiyyen suikast hakkında ak-

la gelmeyecek kadar, çok zeki bir adamın sorabileceği sualleri sordu. Bunların her birine cevap verdik. Bu cevaplarımızdan sonra, karanlık basmıştı - hatırlıyorum- Dolmabahçe'ye döndük. Dolmabahçe'de yukarı katta büyük bir sofra hazırlanmış. Bizi aldı yanına. Tevfik Rüştü de beraber sofraya, yemeğe götürdü. Bu, Atatürk'ün bizden aldığı cevaplara karşı memnuniyetini ifade ediyordu. Sofrada bir de baktık İsmet Paşa gelmiş. Başkaları da vardı. Büyük bir sofra. Baha Arıkan solda bir yerde oturdu. Ben de tıpkı Savorona'daki gibi tam karşısına oturdum.

A.İ. - Sene ve ay kaçtı hatırlıyor musunuz?

Ş.S. - 1935. Ağustos yahut Eylül. O sıralarda. Mahkeme bitti ondan sonra.

Sofrada oturduk. Ben tam Atatürk'ün karşısında oturdum gene. Gene suikast meselesi açıldı. Herkes bir fikir ortaya attı. Atatürk leblebi ile rakı içti. Bana da bir rakı getirin dedim. Ben ömrümde içki içmez bir adamım, ama böyle ziyafetlerde filan oluyor. Bana da getirdiler. Cesaretle konuşayım dedim tekrar. Bir kadeh içtim ben de Atatürk'ün karşısında. Bir aralık geldi, Atatürk'e, artık o kadar konuşmalar çoğaldı ki, ben de suikast işini şimdi size not ettirdiğim gibi, hatta biraz da genişçe anlattıktan sonra, dayanamadım sorgu hakiminin sorgu şeklini de anlatayım dedim. Sorgu hakiminin sorgu şekli şu: Bu Yahya'yı dokuz defa sorguya çekiyor. Yahya sekiz defa tıpkı Nevzat Tandoğan'ın evinde bize söylediği gibi, "Katiyyen yalan söylemiyorum, doğru söylüyorum" diye ifade veriyor sorgu hakimine. Dokuzuncusunda birdenbire dönüyor. Bu dönüşü bir aralık şöyle düşündüm. Bu Yahya hapishanedeyden, hapishane müdürünü ben çağırdım. Avukatı kimdir? dedim. "Hamit Şevket İnce'dir" dedi. Geliyor mu bununla temasa?; "geliyor" dedi. Ne konuştuklarını, tabii ne konuşmuşlarsa senin yanında konuşmuşlardır. Hapishane talimatı budur. "Evet" dedi. Şu halde senden ricam, bu Yahya avukat Hamit Şevket İnce ile ne konuşmuşsa bana bir hülasasını anlatır mısın? dedim. "Bana 24 saat bir müsaade et. 24 saat sonra olduğu gibi anlatacağım" dedi. 24 saat sonra vazgeçti ve hiçbir şey söylemedi. Bu benim aklıma geldi. Demek ki

hapishane müdürü de bir tazyik altındaydı. Bu Yahya'yı kurtarmaya çalışan bir taraf vardı. Bu taraf herhalde Atatürk'ün aleyhinde ve Atatürk'e suikast yapılmasını arzu edenlerin olması ihtimali vardı benim kanaatim. Bu düşüncelerden sonra duramadım Atatürk'e tevcih ettim ki, bence bu büyük bir cesaretti. Paşam dedim. Talat Paşa'nın katili, Berlin'de Talat Paşa'nın katili, Ermeni Torlakyan'ın dosyasını, O'nun hakkında neşredilen eseri okudunuz mu? dedim. Bütün sofradakiler şaşkın bir halde durdular. Atatürk'e bir Emniyet Genel Müdürü böyle bir sual tevcih edebilir mi gibi, şaşırmış, renkleri menkleri atmıştı. İnönü dahil.

"Nedir? Bana anlat" dedi.

Allah rahmet eylesin Atatürk büyük adam. Hiç kızmadı. Dedim ki: Bu Torlakyan'ı muhakeme eden Alman hakim, bu Torlakyan'ın Talat Paşa'yı katletmesinin sebeblerini kendi sualleri içine koyarak tevcih ediyordu Torlakyan'a. Torlakyan da bu suallerin içindeki cevaplara evet diyordu. Mesela dedim şöyle bir sual: "Torlakyan, sen Talat Paşa'yı senin hamile hemşirenin karnını süngüyle yararak, henüz doğmayan yavruyu süngünün ucuna takarak teşhir ettikleri için, asabına dayanamayarak, asabileşerek bu katli yaptın değil mi?" Katil: "Evet." Bu şekilde suallerin içinde cevabı da bildiren hakim, Torlakyan'ın beraatini temin etti ve kurtardı. Torlakyan da artık Almanya'da kalmadı, Yugoslavya'ya kaçtı Paşam dedim. Benim bu: İşte Paşam dedim bizim sorgu hakimi de Yahya'yı sorguya çektiği zaman; dokuz defa sorguya çekiyor, sekizinde Yahya aynı şeyleri söylüyor, dokuzuncu da birden bire dönüyor dedim. Hemen oradan Tevfik Rüştü atıldı. "Bizim hakimlerimiz hakkında tenkit yapma" dedi. Ben dedim, hakimlerimizi tenkit etmiyorum. Ortada bir hakikati anlatıyorum. O sırada Atatürk heyecanlı bir şekilde İsmet Paşa'ya döndü, sağında oturuyordu. "Paşam! Paşam!" dedi. "Senin Tandoğan'ın, senin Vehbi Demirel'in neredeydiler?" İsmet Paşa derhal şu cevabı verdi: "Paşam Şükrü Bey arkadaşımız her meseleyi enine boyuna en ince teferruatıyla incelemeyi bilen ve doğru neticeye varan bir arkadaşımızdır. Biz ondan memnunuz. Binaenaleyh onun ifadelerine inanıyoruz" dedi.

Atatürk bu cevabı alınca sükût etti. Tekrar konuşmalar birçok meselelere temas ederek geçti. Sabah güneş doğdu, sofrayı dağıttı. İşaret etti. Atatürk dedi ki: "Ben" dedi "Şimdi..."

A.İ. - İsmet Paşa Tandoğan ve Vehbi Demirel için birşey söylemedi mi?

Ş.S. - Yalnız bu kadar söyledi. Çünkü demek ki, Atatürk muhakemede valinin -ki tahkikat hakkında Başbakan'a ve Atatürk'e sık sık haber gönderen, haber veren İçişleri Bakanından evvel Nevzat Tandoğan'dı. -Binaenaleyh Atatürk muhakeme safahatını da öğrendikten sonra böyle bir suali, yani İnönü'nün pek itimat ettiği zannıyla bu şahıslar hakkında böyle bir tenkitte bulundu. "Nerede senin bu arkadaşların?" yani muhakemede.

A.İ. - Ama İsmet Paşa o suale cevap vermedi değil mi?

Ş.S. - Vermedi. Hiç. Beni methetti İsmet Paşa.

Güneş doğdu. Atatürk dedi ki: -Kalktı ayağa ben de kalktım. Yalnız ben vardım, bir de başyaver Celal vardı ve kendisi kalmıştı- "Ben, Sabiha Gökçen'i uçurmak üzere Yeşilköy Hava Limanı'na gidiyorum" dedi. Geldi, gayet samimi olarak ve takdir şeklinde bir kaç sözle elimi sıktı, "Allahaısmarladık" dedi ve gitti.

Yahya beraat etti. Ağır Ceza Mahkemesi'nde. Atatürk'ün bizi çağırışının sebebi buydu. Atatürk bu adamın bir suikast yapabilecek kabiliyette olduğunu, bir asker kaçağı olduğunu, kaçakçılıktan mahkumiyeti olduğunu ve iyi bir şahsiyet olmadığını, o da tetkik ettirmiş. Binaenaleyh bu neticeden sonra Yahya'yı tekrar askerliğini yapmak üzere orduya teslim ettiler. Bu safha böyle burada kapanınca Ali Saip'i de hapishaneden çıkarıldı. O Urfa mebusu idi biliyorsunuz.

Ali Saip çıkar çıkmaz doğru İçişleri Bakanlığı'na geldi. İçişleri Bakanı: "Benimle ne görüşüyorsunuz? Git, Şükrü Beyle görüş, emniyet umum müdürü ile görüş" diyor. Benim yanıma geldi. Ali Saip, benim, Nevzat Tandoğan'ın, Vehbi Demirel'in samimi görüştüğümüz bir adamdı. Yani bir nevi arkadaşdı. Binaenaleyh Ali Saip hakkında bizim herhangi bir iftira tertip etmemize imkân yoktu.

Ali Saip geldi. "Şükrü Bey kardeşim. Beni affediniz. Sizi yordum bu meselede, beni affediniz." Şu cevabı verdim: Siz dedim, sizin çiftliğinizde yakalanan, Andirin'de yakalanan Yahya ve arkadaşları trenle Ankara'ya sevkedilirken, Adana istasyonunda onları uğurladınız ve müteakib trenle derhal Ankara'ya gelerek, istasyondaki emniyet bürosundan Atatürk le mülâkat taleb ettiniz ve Atatürk'ten, bunların -tevkif edilenlerin- size teslimini istediniz. Ben size soruyorum. Ne maksatla bunların teslimini istediniz? Siz jandarma subaylığı yapmış bir adamsınız, yakalananlar ilk sorguya çekilmeden asla serbest bırakılmazlar. Sen bunları kurtarmaya çalıştın. Sen bana, bunun sebebini doğru olarak anlatmadıkça, katiyyen size inanmıyorum dedim ve orada onu bir nevi tenkit mahiyetinde bırakıp gitti.

Şimdi burada bir noktayı arz etmek isterim. Çok mühim bir noktadır bence. Celal Bayar Dahiliye vekil vekili idi. Ve arz ettiğim gibi Atatürk'ün suallerine beni çağırarak cevap vermişti. Atatürk'e suikastin cereyanı hakkında bilgisi vardı. Aklımda kaldığına göre, 1935 senesi 12 Nisan tarihli Milliyet gazetesinde, İnönü'nün damadı Metin Toker'in bir yazısı çıktı. Metin Toker bu yazısında (*), Şükrü Sökmensüer'e inanmadığını, suikast hakkında Mecliste verdiği beyanata inanmadığını, "Suikast Sökmensüerce yapılmadı mı, tertib edilmedi mi?" şeklinde şayi-i teessüf (acı veren), devletin en yüksek payesine ve Halk Partisi'nin de en yüksek payesine yükselmiş bir şahsiyetin böyle bir iftira ve istinad yapması beni fevkalade üzdü. Size arzediyorum. Bu suikastin başlaması sebebini İngiliz sefirinin, fotokopisini gösterdiğim notu ile başlamıştır. Bunu gördünüz. İngiliz sefirine bu notu ben mi verdim ki, tertipçi ben olayım? İkincisi Atatürk gibi erişilmez bir zeka sahibinin devrinde 4 senedir Emniyet Genel Müdürlüğü'nü yapıyorum ve Atatürk'ün emirlerini de yerine getiren bir adamım. Atatürk'ün zekası bende en küçük bir şüphe görseydi, beni Cumhuriyetin

(*) Sayin Metin Toker'e bu olayın doğru olup olmadığı sordum. Birincisi: 1935 tarihi yanlış. Metin Toker o tarihte öğrenci. İkincisi: Metin Toker 1968'den sonra Milliyet'te yazmaya başlıyor. Üçüncüsü: Ali Saip Olayı hakkında hiç yazı yazmadığını belirtti. Herhalde bir hatırlama yanlışlığı var. Zaten yazının devamında da Celal Bayar'dan söz ediyor.

en mühim bir vazifesinde tutabilir miydi? Bunu Celal Bayar böyle mütalâa ederse, yaptığı iftira ve isnattan utanır. (A.İ.) İcab ederse tarih huzurunda İngiliz Sefirinin -ki o zaman mahrem diye tuttular- bu notnunu açıklayabilirim. Kendisinin bu notu bilmesi lazımdı. Ben mi İngiliz sefirine bu notu verdim? Yok. O notta İngiliz hükûmetinin sefire yaptığı tebliği, İngiliz hükûmetine ben mi dikte ettim de böyle bir notu Percy Loren'e, İngiliz sefirine verdi? Bir Başbakan için ayıp olan bir hareket yaptı. Bunu ifade ile bahtiyarım ve gerekirse açıklamaktan hiç de çekinmem korkum da yoktur.

NEVZAT TANDOĞAN'IN İNTİHARI

A.İ. - Nevzat Tandoğan'ın intiharında bu hadisenin de dahli var mıdır?

Ş.S. - Hayır. Nevzat Tandoğan'ın intiharına gelince. Kendisinin en yakın arkadaşı Recep Peker hükûmetinde Başbakan yardımcısı olan Mümtaz Ökmen -ki Tandoğan'ın en yakın dostu ve aile arkadaşı idi- Tandoğan intihar ettiği gün benimle temas etti, konuştuk. Sebebini düşündük. Sebebi şu: Tandoğan Hariciye Vekaletinde bir şahsiyetin ailesiyle alakadardı ve bu şahsiyetin ailesine birçok para sarfederek Paris'ten öteberi getirtirdi. Bu münasebeti ailesi anlamış. Ailesi İnönü'ye -tabii ailesi vasıtasıyla- şikayet ediyor. İsmet Paşa mütessir oluyor ve kendisini tenkid ediyor. Zaten kendisi bu temasta bulunduğu kadına karşı fazla masraftan para sıkıntısına giriyor. Daha akla gelen, insanın bir ölü hakkında söylememesi lazım gelen noktalar var. (*)

GORDİON TEPESİ

Ş.S. - Sakarya Muharebesi zamanında, Atatürk Polatlı'nın hemen yanıbaşındaki bir sırtta yere oturdu. İsmet Paşa, Yaverleri yanında idi.

(*) Bu konu ile ilgili Aydemir ve Öymen konuşmalarında da sualler sormuşum.

Ben de yanındaydım. Aynı yerde, takriba 40-50 m. daha uzağında, yerde Mareşal oturuyordu.

Atatürk elinde dürbün harekâtı takib ederken, çok meşhur olan ve bizim kıtaatımızı yandan ateş altına alan, Gordion Tepesi'ndeki Yunanlılara karşı 15. Fırka taaruza geçti. 15. Fırka kumandanı Naci Beydi o zaman. Naci Bey Fırkası. 15. Fırka Gordion Tepelerini alınca, Atatürk çok rahatladı ve bana: "Git Mareşal'e müjde ver. Gordion Tepeleri düştü ." Ben de Mareşal'in yanına gittim. O birşey okuyordu. Belki kuran okuyordu. Atatürk'ün bu müjdesini haber verdim. Bana: "İnşaallah daha çok muvaffakiyetler işiteceğiz, göreceğiz" dedi.

Ondan sonra Atatürk bana: (Sakarya köprüsüne hakim olan demiryolunun geçtiği bir tepe vardı, sivri bir tepe. Oraya karşı 5. Kafkas Fırkasını taaruza geçirdi. O sivri tepeden makinalı tüfekle, topla bizim Gordion Tepesi'ne taaruz eden fırkamızı yandan ateş altına alıyordu. Çünkü Gordion Tepesi'ndeki taaruz sırasında 5. Kafkas Fırkası, o sivri tepeye giderken, Gordion Tepesi'ni yan ateşine almıştı. Kahraman askerlerimiz şehit düşüyor, hiç durmadan yürüyorlardı. Ve Gordion tepelerine doğru ilerlediler.) O sırada bana bu sivri tepeye doğru yürüyen "5. Fırkayı takib et" dedi.

Bir nefer alarak o sivri tepeye doğru yürüdüğüm zaman manzara şu idi: Askerlerimiz yolda giderken, Fırka şehit düşmüş ve geçmişler. Şehitleri bırakmışlar, yürümüşler. Tepede kat kat şehitler sağ gibi ölü halde duruyordu. Ta! tepeye kadar çıkmışlar ve oradaki makineli tüfeği zaptetmişler ve Yunanlılar defolup gitmiş. Ben bu tepedeki manzarayı, dönünce İsmet Paşa'ya anlattım. Çok üzüldü. Çünkü dediğim gibi kat kat şehitlerin arasından geçtim.

HARP PLANI TATBİKATI

Atatürk Umumî Taaruz sırasında Ilgın'a geldi. Ilgın süvari gurubunun, yani Fahrettin Beyin - o zaman paşa değildi- Fahrettin Altay'ın kumandasında idi. Ben de 1. Şubede, Harekât Şubesinde vazifeli idim.

Atatürk Umumî Taaruz hazırlığı sırasında, Süvari Gurubunun vaziyetini tesbit etmek üzere ve gereken malumatı ve tetkiki yaptıktan sonra bir plan tatbikatı yaptı. Bu tatbikat Yunanlıların ve bizim hakiki durumumuz üzerine yapılmıştır. Beni Mavi Kuvvetler Başkumandanlığına, Ali Nuri Okday'ı (İsmail Hakkı Okday olmalı . A.İ.) Kırmızı Kuvvetler Kumandanlığına tayin etti. Vazife olarak bu plan tatbikatı için ve plan tatbikatı başladığı zaman Atatürk, harita üzerinde mavi ordunun, kırmızı ordunun hakikî vaziyetini çizdi. Bize, bilhassa bana şu vazifeyi verdi: "Kırmızı kuvvetin bir harekât hazırlığı ihtimaline karşı ne yapacaksın?" diye sordu. Ben de mavi kuvvetletrin kuvây-ı asliyesini Eskişehir'in güneyinde bir noktanın, Afyon'un doğusundaki çay istikametinde taaruza geçirdim. Bir taraftan da süvari grubunu Sakarya istikametinde çekilmekte olan kırmızı kuvvetler süvari grubunu takip et emrini verdim.

Atatürk harekâtı durdurmuştu. Benim kırmızı kuvvetlerin bulunduğu hattın gerisindeki çay istikametinde taaruz etmek kararımın sebebini sordu. Sebebi kırmızı kuvvetlerin, yani Türklerin, Türk ordusunun Konya istikametinde çekilmesini önlemek ve Akdeniz'e doğru bu kuvvetleri sürmektir deyince, bundan apaçık olarak memnun oldu ve harekâtı durdurdu. Atatürk elimi sıktı, ayrıldık. Kendisini teşyi (uğurladık) ettik.

Rahmetlik Fahrettin Altay: "Atatürk'ün takdirini kazandın" diye o da beni taltif etti. Bence hayatımda çok mühim, Atatürk'ün huzurunda bir vazife alıp, yapmak çok mühimdi. Çünkü Atatürk o zaman Fahrettin Altay'ın anlattığına göre, hem ileri cephede hem de geri cephede vazife yapabilir diye not vermiş. Bu büyük bir kıymet ifade eder.

Atatürk'ün hakikî durum üzerine (üstünde) bu plan tatbikatı yapması, mavi kuvvetlerin, kırmızı kuvvetlere karşı alabileceği en müessir durumu tesbit gayesini güdüyordu. Benim anladığım budur. Onun için neticeden memnun oldu. (*)

(*) İsmail Hakkı Okday'ın anılarında aynı konu bir de onun tarafından anlatılıyor.

İZZETTİN ÇALIŞLAR

Sakarya Muharebesi sırasında cepheden ve kumandanlardan gelebilecek raporları Atatürk'e getirmek vazifesi bana verilmişti. Hayatımda hiç unutmayacağım bir rapor götürdüm. Bu rapor Sakarya Muharebe cephesinin sol cenahı olan Mangal Dağı'nda çarpışan İzzettin Çalışlar'a aitti.

İzzettin Çalışlar bu raporunu yazdırdı; Ben bu raporu alıp, Atatürk'e götürmeye karar verdim. Atatürk'ün yanına girdiğim zaman bu raporu okumuştum. Raporun 1. maddesinde "Vaziyet buhranlıdır" diye başlıyordu ve az çok gerileme olduğunu bildiriyordu. Ben Atatürk'e doğrudan doğruya "Vaziyet buhranlıdır" diye raporu okumamı doğru bulmadım. Atatürk'ün hissiyatı üzerinde menfi (olumsuz) tesir yapar kanaati ile. Yanına girdim. Yanında Halide Edip Hanım vardı. "Ne var çocuk?" dedi. "Çalışların raporunda ne var?" dedi. Mühim birşey yok Paşam dedim. Halbuki rapor "Vaziyet Buhranlıdır" diye başlamıştı. Raporu okudum. Bana o kanaat geldi ki, Atatürk'ün verdiği şu direktif: "Hattı müdafaa yoktur, Sathı müdafaa vardır ve o satıh bütün vatandır" şeklindeki direktifi zannederim bu rapordan sonra verilmiştir. Ondan sonra ayrıca bana, süvari kolordusunu bulup, ona derhal Yunanlıların sağ cephesine doğru yürümesini bildirmemi söylediler. O sırada Fahrettin Altay'ın nerede olduğunu telsiz telgrafla takip etmeye başladık. Fakat bir türlü bulamadık. Bulduk ama artık muharebeyi kazanmıştık. (Acaba İzzettin Çalışlar mı demek istiyor? A.İ)

SAKARYA MUHAREBESİ

Sakarya Muharebesi'nde Polatlı'da bulunan Atatürk, mukabil taaruza karar verdi. Bu mukabil taaruz kararını kolordulara birer yazıyla bildiriyordu. Bu kolordulara bu emri götürmek için beni vagonda vazifeye çağırdı. Bana, -çok karanlık, hiçbir tarafın görünmediği bir gecede verdiği emirleri - ilgili kolordulara, gruplara götürmem emrini verdi. Ve otomobilini de bana verdi. Şöförünü de.

Ben de, birer silah, tüfek olduğu halde Allahın karanlığında, yolsuz bir yerde yola çıktık. Ben Süveyş Kanalı muharebesinde, yıldızla hareketi oradaki insanlardan az çok öğrenmiştim. Yıldızlara bakarak, evvela Deve Halit Paşa'nın, Halit Beyin bulunduğu tepeye ki - bu tepe Kavuniçi köprüsüne hakimdi - oraya doğru gittim ve karargâhı buldum. Baktım ki uyuyorlar. Nefere sordum erkân-ı harp reisinin (kurmay başkanı) çadırı hangisi?; budur dedi. Halit Bey'e kendisini memnun edecek bir haber götüremediğimden dolayı evvela erkân-ı harp reisi ile konuşayım dedim. Erkân-ı harp reisi ile konuştum ve Halit Bey'e olan emri tebliğ ettim. Ve kendisinden rica ettim. Ben uzaklaşıncaya kadar verme bunu dedim. Epeyce uzaklaştığım zaman, arkamdam "Şükrü Bey, Şükrü Bey!" diye Halit Bey, beni çağırdı. Ben durmadım. Çünkü İzzettin Çalışlar'ın grup kumandanı idi ve ondan sonra Yusuf İzzet Paşa'yı bulmak üzere yola devam ettim.

Yusuf İzzet Paşa'yı buldum. İzzettin Çalışlar'ı buldum. Onlara kolordu kumandanlıkların emrini ve taaruz emrini, mukabil taaruz emrini verdim. Ondan sonra Süvari Komutanı Fahrettin Bey'in de paşalığını ve Süvari Ordusu Kumandanlığı vazifesini vermek üzere o'nu aramaya başladım. Atatürk bana emirlerini verdiği gece karanlıktı, gündüz olunca 9'a kadar bu emirleri yerlerine yetiştirmeye mecbursun demişti. Zifiri karanlık, gözgözü görmez, yıldızlarla, yol yok, elimizde Kipert haritasından başka harita yok... Yıldızlarla, nihayet baka baka, demin arzettiğim gibi, Deve Halit'i, İzzettin Çalışlar'ı ve Yusuf İzzet Paşa'yı buldum.

A.İ- Ne haritası dediniz? (*)

Ş.S. - Kipert. Başka harita yoktu. Ondan sonra Fahrettin Altay'ı aramaya başladım. Tam o istikâmete doğru gidiyordum - Haymana istikâmetine doğru, çöle doğru gidiyordum - ateş altına alındım. Bir aralık durdum, seslene seslene, bir de baktık ki, ateş eden bizimkilerdi ve onlarla da anlaştıktan sonra, bir kazaya uğramadan çöle girdim. Bana Süvari Kolordusunun bulunduğu istikâmeti bizim askeler gösterdiler.

(*) Konuşma sırasında bazen kelimeler anlaşılmıyordu. Onun için tekrar soruyordum.

Orda da yol yok. Gittim ; nihayet çölde Fahrettin Altay'ı karargâhı ile beraber yemek yerken buldum ve kendisine Kolordu Kumandanlığını ve Paşalığını verdim. Tebrik ettim ve Paşa'dan saat 9'da kendilerine vardığımı ve emri tebliğ ettiğimi, telsizle Başkumandana, yani Atatürk'e bildirmesini rica ettim. O ricamı kabul etti ve telsizle saat 9'da vazifemi yapmış oldum. Bu benim için büyük bir kıymettir. Çünkü yol yok, ışık yok, simsiyah karanlık ortalık, böyle bir arazide gayet uzun yolculuk yapmak, otomobille ki, -Atatürk'ün kendi otomobili idi- Kolordu Kumandanlarını bulmak ve emri tebliğ etmek kolay değildi. Bu vazifeyi niçin Atatürk'ün bana verdiğini icab ederse ileride anlatacağım.

ATATÜRK NİÇİN BU GÖREVİ VERDİ?

Efendim, Garp Cephesi topçu kumandanı ve Garp Cephesinden topçu kumandanlığı arkadaşlarından birisi ile beraber bana vazife verdi İsmet Paşa. Vazife: Bizim sağ cenahımıza gidip, orada Yunanlıların durumunu takip etmekti. Ben akşamüstü gittim. Bu yere gittikten sonra karanlık başladı. Harita yok. Biraz evvel bahsettiğim gibi elimizde yanlız Kipert haritası var ki, böyle bir ehemmiyeti yok o haritanın. Ondan sonra dediler ki: "Bu karanlıkta nasıl döneceğiz? Yunanlıların içine düşebiliriz." Kendilerine dedim ki, ben sizi Polatlı'ya götürürüm. Karanlık. "Aman! bizi Yunanlıların içine düşürme" dediler. Ben orada yıldızlara bakarak, birtakım izleri takip ederek, hepimizi, yani bu otomobilde bulunanları Polatlı'ya götürdüm. Topçu Kumandanı olan arkadaş, İsmet Paşa'ya, İsmet Paşa da Atatürk'e bu durumu anlatıyor. Yani gece, yıldızlarla kendilerini nasıl getirdim ve Yunanlıların içine düşürmedim. Tahmin ediyorum ki, Atatürk bu malumatı aldıktan sonra bana gece bu vazifeyi vermişti. Allah'ın izniyle o vazifeyi de gene öyle yaptım.

İZZET PAŞA VE SAHİR PAŞA

Çerkez Ethem mevzuunda Atatürk ile temas için, bir pasta ile İzzet Paşa, Sahir Paşa'ya İsmet Paşa tarafından sunulmak üzere bir pas-

ta ile gittiğimi arzetmiştim. Bu pastayı Ankara'ya inince, Atatürk'ün kalem mahsus müdürü Hayati Bey'e muhafaza için verdim. Ve rica ettim, Atatürk ile temastan sonra, Büyük İzzet Paşa ile, Sahir Paşa ile temas etmek üzere İsmet İnönü'nün hörmetlerini arzetmek üzere pastayı almak için, Hayati Beyin yanına gittiğim zaman; Hayati Bey, afiyetler olsun, pastayı kâmilen yamişti Ben oradan hiç olmazsa, İnönü'nün hörmetlerini sunayım dedim. Kalktım İzzet Paşa'nın, Sahir Paşa'nın bulunduğu binaya gittim. Yanyana oturuyorlardı. Kendilerine İnönü'nün hörmetlerini arzettiğim zaman, İzzet Paşa gayet müteessir olarak bana dedi ki: "Kordonlarımızı aldılar." Malum ya! yaverân-ı Hazret-i Padişahîdendir bunlar. Bunlar kordonlarının alınmasından ziyadesiyle müteessir olduklarını anlattılar. Halbuki Atatürk kendilerini, Millî Mücadelede kendisine yardım için getirtmişti ve onların Anadolu'da kalması memleket hesabına çok faydalı olacaktı. Fakat bunlar böyle millî bir vazifeyi düşünmekten ziyade, kordonlarını düşünen insanlar olarak nazarımda tecelli etti ve eyvah ! dedim Türk milleti bunların elinde mi kalacaktı ve üzüntü ile yanlarından ayrıldım. Sonra İsmet Paşa Atatürk'e rica ede ede bunları serbest bıraktırdı. Tekrar bazı şartlarla İstanbul'a döndüler.

POLYOKOV MESELESİ

1936 - 1939 arası birgün, Başyaver beni telefonla aradı. Atatürk'ün doğruca bana gönderdiği emir şu idi: Rus Sefarethanesinde Polyokov isminde şüpheli bir şahsiyet vardır. Bu şahsiyeti Şükrü Bey sıkı takip altına alsın. Başyavere sordum: Neden? dedim. "Atatürk" dedi, "Kendisine karşı bu Polyokov'un suikast tertib etmesi ihtimali olduğundan şühelidir" dedi. "Ve bu Polyokov'un sık sık C.H.P. merkezine gidip, arkadaşlarla görüşmesini de şüpheyle karşılıyor" dedi. Ben düşündüm. Ben Emniyet Genel Müdürü idim. Tertib alma vazifesi benden evvel Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'a aittir. Emrin bana doğrudan doğruya verilmesi, beni bu yolda düşündürdü ve kendi kendime şu kararı verdim. Vilayetin asayiş ve emniyetinden doğrudan doğ-

ruya mesul (sorumlu) bir vali vardır. Valiye suret-i hususiyede (özel olarak) durumu anlatayım, hep birlikte bu Polyokov etrafında bir gözetleme çemberi kuralım. Suret-i hususiyede Bakan'a da (A.İ.) bunu arzettim. Doğru buldu. Nevzat Tandoğan'a da söyledim. Nevzat Tandoğan'ın malumatı vardı. Bu Polyokov'un etrafında öyle bir takip tertibi aldık ki, hiçbir zaman şüphe edilemezdi. Bu Polyokov'u adım adım Ankara'nın içinde takip ettiğimiz gibi, İstanbul'a gittiği zaman, hem karada, hem motora bindiği zaman denizde, onu sıkıca takip ettik. Polyokov Türkiye'de barınamaz hale geldi ve çekilip memleketine gitti. Bir daha da Polyokov hakkında hiç bir malumat alınamadı.

GEOMETRİ DERSİ

Burada bu vesile ile bir de onu anlatayım. Gene Atatürk ile beraber Sivas'a gitmiştik. Ben de yanındaydım. Bilmem Afet Hanım var mıydı? Hatırımda değil. Sıvas'ta, meşhur Sıvas Kongresi'nin yapıldığı binayı gezdik. Lise binasını gezdik. Hatırımda kaldığına göre galiba 1. sınıftı. Saffet Arıkan beraberdi. Maiyeti beraberdi. Ben de... Geometri dersi idi. Tahtada bir kız geometriye ait bir mevzu (konu) anlatıyordu. Atatürk kıza: "Dur bakayım" dedi. Bir zaviye üzerinde konuşuyordu kız. Dedi ki: parmaklarını gösterdi, "Bak dedi bu ne demektir Türkçede?" dedi. Kız zeki birşey ki, "açma" dedi. Düşündü kız filan, "Açı" dedi Atatürk. İşte açı kelimesi orada kaldı. Saffet Arıkan Maarif Vekili idi. Bu da benim için bir hatıradır.

ATATÜRK'ÜN HASTALIĞI

Ş.S. - Atatürk rahatsızlığının son devrinde tehlikeli ve ümitsiz bir duruma düşmüştü. Celal Bayar İstanbul'a gitmiş durumu takip ediyordu.

Dolmabahçe'den beni makine başına çağırdılar. Ben telgrafhaneye gidip, bir direktif aldım. Celal Bayar'ın Bakanlıklara tebliğ edilmek

üzere, Atatürk'ten ümidin kesildiğini ve Allahın rahmetine kavuştuğunu (kavuşmak üzere olduğununu. A.İ.) bildiren Bakanlıkların dikkatli ve tedbirli olmalarına dair bir yazı idi.

Ben Bakanlıkları dolaştım. Hatırımda kaldığına göre Millî Savunma Bakanı Kâzım Özalp idi. O'nun yanına gittiğim zaman, Celal Bayar'ın direktifini okudu Kâzım Özalp gözlerinden yaş akarak: "Durumumuz nasıl Şükrü Bey?" dedi. Ben de kendilerine, siz hükûmet erkânı birbirinize bağlı ve sağlam olarak durursanız memlekette hiç birşey olmaz dedim. Oradan -mühim bir noktadır bu- Ali Çetinkaya'ya gittim. Ali Çetinkaya'nın Anafartalar caddesindeki evini bilmiyordum. Emniyet Müdürünü çağırdım. O beni götürdü. İçeriye girdim, uzun boylu birisi beni karşıladı. Dedim ki : Ali Çetinkaya ile görüşmek mecburiyetindeyiz. Başbakan'dan bir direktif var. Ali Çetinkaya benim girdiğim salonun solunda büyük bir odada arkadaşlarıyla toplanmış, konuşuyorlar. O şahsiyetteki insanlar. Ali Çetinkaya çıktı, geldi: "Ben de seni arıyordum, görmek istiyordum" dedi. Beni merdivenin altında küçük bir odaya soktu. Orada dedi ki: "Şükrü Bey! Atatürk'ün Allahın rahmetine kavuşması ihtimaline karşı Bakanlar Kurulu'nda cereyanlar vardır. Şükrü Kaya'nın, Mareşalin sonra Celal Bayar'ın Reisicumhur olması mevzuu üzerinde böyle hususî temaslar oluyor. Fakat en son Mareşal üzerinde duruluyordu. Fakat ben sana söyliyeyim, bu devri, bu fasıla devrini, Atatürk'ten sonra yeni birisinin Cumhurbaşkanı olup da, yeni durumu sağlam bir şekilde tesbit edinceye kadar bu işi İnönü'nden başka hiç kimse yapamaz. Beni sevmez İnönü ama, memleket meselesidir, vatanperverlik vazifesidir. Ben sana her türlü yardımı yapmağa hazırım. Sen adamlarınla memlekette ve Meclis'te gereken telkinleri yaparak, İnönü'nün Reisicumhurluğa intihabını (seçilmesini) temin etmeye çalış" dedi.

İNÖNÜ İLE REİSİCUMHURLUĞU HAKKINDA KONUŞMA

A.İ. - Ali Çetinkaya'nın o zamanki vazifesi ne idi?

Ş.S. - Bayındırlık Bakanı. Ben oradan ayrıldım, İnönü'nün evine gittim. İnönü o zaman Başbakan değildi, ayrılmıştı. Celal Bayar'dı Başbakan. O'na eski Başyaveri olarak vicdanî bir vazife hissettim. Bu durumları anlatmak istedim. Beni kabul ettiler. Yemek salonunda masanın bir tarafında o oturdu yanına da ben oturdum. Kahve getirtti. "Ne var Şükrü Bey?" dedi. Ben bir defa Atatürk'ün Allahın rahmetine kavuştuğu (Bu cümle herhalde "Allahın Rahmetine kavuşma ihtimali" olacak. A.İ.) hakkında Celal Bayar'dan aldığım direktifi anlattıktan sonra, Ali Çetinkaya'nın bana verdiği direktifi de, yani İsmet Paşa'dan başka kimsenin bu fasıla devrini muvaffakiyetle geçiremeyeceğine, binaenaleyh İsmet Paşa'nın reisicumhurluğu için çalışmak lazım geldiği hakkındaki beyanatını anlattım. Bir durakladı. Çünkü hakikaten Ali Çetinkaya'ya karşı öyle bir sevgisi yokmuş. Bana dedi ki: "Bu Ali Çetinkaya'nın söylediği doğru mu?" Bir mecburiyetim yok size Paşam dedim. Ben Ali Çetinkaya'nın ne akrabasıyım, ne kimsesiyim. Bir mecburiyetim de yok. Ben bir hakikati size arzettim dedim. Ondan sonra bana dedi ki: "Mareşal hakkında bir fikrin var mı?" dedim Mareşal Elazığ'dan dönüşünde Ankara istasyonuna gelir gelmez, doğruca ayağının tozu ile size geldi ve adeta size arz-ı (hörmet) etti dedim. Binaenaleyh Mareşal hakkında benim kanaatim müsbettir. Bu sizi tutacaktır. Ama kendi damadı Şefik Paşa O'nun reisicumhur olmasını ister. Ama Mareşal böylesine, damadı Şefik Paşa'nın sözüne aldanacak bir adam değildir dedim ve bu suretle kendisini tatmin ettim. O sırada "Fethi Beyin durumu nedir?" dedi.

A.İ. - Fethi Okyar'ın mı?

Ş.S. - Fethi Okyar'ın. Dedim Fethi Bey size bağlıdır ve sizin hakkınızda bir suikast mevzuu olduğunu bilerek, İbrahim Tali Öngören ile temasında, İnönü'nün korunması gerektiğini, binaenaleyh İnönü'yü istemeyenlere, başka birinin reisicumhur olmasını isteyenlere "Bir suikast tertip edebilirler, bundan İnönü'yü haberdar edin" diyor. İbrahim Tali Öngören de İnönü'ye durumu anlatıyor.

İSMET PAŞA'NIN ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNE GÖSTERDİĞİ TEPKİ

A.İ. - İsmet Paşa'nın Atatürk'ün vefatına gösterdiği reaksiyon (tepki) nasıldı?

Ş.S. - Benim bildiğim İsmet Paşa - ki Başyaverliğini yaptım - Atatürk'e karşı büyük sevgiyle bağlıdır. Büyük hörmetle bağlı bir şahsiyetti. Bunun hakkında bir misal vereyim:

Yazın İnönü Heybeliada'da oturuyor. Bir yaz günü beni çağırdı Heybeliada'ya. Gittim. Emniyet Genel Müdürü idim. Sofrada -öğle yemeği idi- beni soluna, hanımını da sağına aldı. Çocukları da Ömer, kardeşi Hayri. Yemek bitmek üzere iken birdenbire bir haber geldi. Atatürk geliyor dendi. İnönü hemen ayağa kalktı, hanımı da beraber, dışarıya doğru, koridora doğru. Tam o sırada Atatürk geldi. Ben de koridorda idim. Benim gözümün önündeki manzara şu idi: Atatürk ve İnönü birbirlerine gayet samimi iki kardeş gibi sarılıp, öpüştüler ve İnönü Atatürk'ü oturacağı salona götürdü.

A.İ. - Peki Atatürk'ün ölümündeki reaksiyonu (tepkisi)ne idi İnönü'nün. Çünkü hemen gören sizsiniz?

Ş.S. - Şimdi durum şudur. Atatürk'ün vefatı tehlikesi başladığı zaman (vefat ettiği sırada olacak. A.İ.), Celal Bayar beni Çankaya'daki evine çağırdı. Evine gittiğim zaman Tevfik Rüştü de beraberdi. Celal Bayar : "Şükrü Bey" dedi, gayet müteessirdi. "Beni İnönü'nün evine götürsün birisi" dedi. Peki dedim. Telefon ettim. Emniyet Müdürü Sadri Aka geldi. Beyefendiyi İnönü'nün evine götür dedim. Ve Celal Bayar'ı İnönü'nün evine götürdüler. İnönü, Celal Bayar döndüler; biz de beraber istasyona gittik. Orada karar vermişler Celal Bayar İstanbul'a gidecek ve Atatürk'ün cenazesini Ankara'ya getirecek ve Celal Bayar bu hareketi ile devletin başına İnönü'nün geçeceğini ihsas etmiş oluyor. İstasyona geldiğimiz zaman, Atatürk'ün ölümü haberini alan Şükrü Kaya, Ali Çetinkaya - büyüklere mahsus bir salon vardı Ankara istasyonunda- o salonda hüngür hüngür ağlıyorlardı. Sonra İnö-

nü fevkalade müteessirdi. Tahmin edilemeyecek kadar. Çünkü O'nun başyaveri idim, o'nun müteessir halini gayet iyi bilirim. Fevkalade mütessirdi. Celal Bayar'ı teşyi ettik (uğurladık). İnönü'nün reaksiyonu Atatürk'ün ölümü üzerine meşhur beyannamesidir. Bilirsiniz o beyannameyi. Gayet meşhur.

ATATÜRK - CELAL BAYAR

Falih Rıfkı ile aramız gayet iyi idi. 1950 şeçimlerinde Falih Rıfkı ile beraber Gümüşhane'den namzet (aday) olarak gösterildik. Halk Partisi'nden. Gayet iyi, yakın dostluk yapıyorduk, dertleşiyorduk. Memleket meseleleri üzerinde, şahsiyetler üzerinde dertleşiyorduk.

Birgün bana böyle dedi: "Atatürk bir gün maiyetiyle beraber benim evime geldiler. Ben yoktum. Eşim karşılamış ve eşimden "Kızım bana bir kahve yap" demiş. Kahve yapmış eşim. Atatürk'ün cehresinde -sık sık gördükleri için onlar Atatürk'ü- bir üzüntü içinde olduğu fikrine kapılmış. Atatürk'e sormuş: "Paşam bir üzüntünüz var. Nedir, neye sıkılıyorsunuz?" demiş. Atatürk de (Falih Rıfkı'nın bana anlattığına göre) "Memleket işlerini, Devlet işlerini Celal Bayar'a tevdi ettim. Ordu işlerini Mareşal'e tevdi ettim. Celal Bayar en küçük bir hadisede bile gelip benden fikir alıyor. Sık sık bu teması devam edip gidiyor."

Yani bu ifadesi ile kendisinin Celal Bayar'dan pek de hoşnut olmadığını anlatmak istiyor.

TAYFUR SÖKMEN

TAYFUR SÖKMEN KİMDİR?

1892'de doğdu.

1933-1938 yıllarında CHP milletvekili olarak Parlamento'da görev yaptı. Hatay kurtuluş mücadelesi esnasında: "Hatay Erginlik Cemiyeti" Başkanlığı, Lozan'da Hatay Fevkalade Heyet Murahhaslığı, Kürt Dağı Havalisi Kuvâyi Milliye Kumandanlığı yaptı. Hatay bağımsızlığını kazanınca Hatay Cumhurbaşkanı oldu. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra, 1954'e kadar Hatay milletvekili olarak, sonra da 1969'a kadar senatoda görev yaptı.

Evli ve beş çocuk babası idi. 5 Mart 1980'de vefat etmiştir. "Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar" adlı TTK Yayınları arasında çıkmış bir kitabı vardır.

8.1.1975
HATAY

A.İ. - Sayın Tayfur Sökmen hangi tarihler arasında Hatay'da bulundunuz?

T.S. - Esas Hataylı olmam itibariyle, zaten Hatay'da vazife görüyordum.

A.İ. - Hatay'ın ilk yıllarına ait bize bilgi verir misiniz lütfen.

T.S. - Arzu buyurduğunuz şeyi (bilgiyi) şimdi size arzedeceğim:

I. DÜNYA HARBİ SONU HATAY'IN DURUMU VE SONUÇLARI

1918'de I. Dünya Harbi sona erince, İtilaf Devletleri'nin yardımlarıyla Suriye'de Veysel Hükûmeti namıyla bir Arap hükûmeti kurulmuştu. Bu sırada Antakya'da bir kısım kimseler Veysel hükûmeti namına harekete geçtiler. Bu hareketin başına da Asım Bey geçerek, Arap hükûmeti namıma harekete devam davranışlarında bulunurken, Hatay'ın diğer kazalarında bu davranışlara iştirak edilmemesi Arapçıları kızdırıyordu.

Bu sırada Mondros Mütarekesi akdedilmiş, Muahede ahkâmına göre, Umumî Sulh akdedilinceye kadar, Türk ordularının bulunduğu yerler Türk idaresinde kalacak iken, 5.11.1918'de bir miktar İngiliz askeri işgal mahiyetinde Hatay'a geldilerse de, çok kalmayıp çekildiler.

11.12.1918'de Fransızlar Hatay'ı işgal ettiler. Fransız işgal kuvvetleri arasında Ermeni gönüllü askerleri de bulunuyordu. Fransızların tahriki ile Ermeni askerler birtakım hadise çıkarıp, bazı kimseleri katletmeye başladılar. Arapçıların tazyikleri karşısında tetikte duran halk, Ermeni askerlerinin adam öldürmeleri halkın silaha sarılmasını intac etti (zorunlu kıldı).

KURTULUŞ SAVAŞI

Bu karışık an devam ederken, eşsiz Atatürk'ün Samsun'a çıkması, arkasından Erzurum, Sivas Kongreleri'nin yapılması, nihayet Ankara'da Kuvay-ı Millîye hükûmetinin kurulması, işgale uğrayıp da ümitsiz ve karanlıklar içinde müstevlilerle didişen ve çarpışan insanlara büyük ümit ve cesaret vermesi, çarpışma sahasını genişletiyordu. Bu hengame arasında bazı münafıklar Hatay'ın Misak-ı Millî hudutları dahilinde bulunmadığı şayiasını (söylentisini) çıkardılar. Mesele müzakere konusu oldu. Neticede Gaziantep'teki Fransızlarla yapılan muharebeyi sevk ve idare eden kumandanla temas edip malumat edinmek için arkadaşlar beni Gaziantep'e gönderdiler.

HATAY MİSAK-I MİLLİ HUDUTLARI İÇİNDE Mİ?

Kumandanla yaptığım temasta, Hatay'ın Misak-ı Millî hudutları içinde olup olmadığını bilmediğini söylemesi üzerine, Ankara'da bulunan Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk (Cemiyeti) Umum Reisi Mastafa Kemal Paşa-yı alî Atatürk'e çekilen telgrafa, Atatürk verdiği cevapta, Hatay'ın Misak-ı Millî hudutları içinde olduğunu, Maraş'ta teşekkül eden İkinci Kolordu Komutanı Selahattin Adil Paşa ile temas edilmesini emrediyordu.

HATAY MÜCADELESİ

Hatay'a dönüldükten bir müddet sonra, Maraş'a gidilerek, Selahattin Adil Paşa ile temas ettikten sonra Hatay'a döndüm. Bir müddet sonra Kolordudan Binbaşı Süleyman Bey Hatay'a gönderildi. Gönderilen binbaşı ağabeyim İnayet Mursaloğlu ile Arap hükûmeti namına hareket eden Asım Beyin Nazlıca'daki karargâhında, Asım Bey ile yapılan temasın mahiyeti : Asım Beyin Kuvây-ı Millîyeye iltihâk etme teklifini kabul etmemesi üzerine, yanında bulunan mücahidler Asım Beyi tekedip, Maraş'tan gelen kumandana iltihâk etmişlerdi.

Kendisine iltihâk eden mücahitlerle Kuvây-ı Millîye Kumandanı, Belan civarında olan Atik mevkiinde Fransızlarla yapılan muharebede, mücahitler yenilgiye uğrayınca, Hassa istikametinde çekilmeye mecbur kalmışlardı. Hassa ile Kırıkhan arasında Pisli Kaya denmekle maruf (bilinen) mevkide mucahitleri takip eden Fransızlarla yapılan muharebede mevkiin sarp kayalık olmasından istifade edilerek, Fransızlar kumandanları da dahil epeyce zayiat vererek çekilirken, birçok köyü yakıp, yağma etmişlerdi. Hadise ile alakadar gördükleri İnayet Mursaloğlu'nu yakalayıp hapsetmişler ve bir müddet sonra da Arvat kazasına mevkufen (tutuklu olarak) sevketmişlerdir.

İnayet Bey'in yakalandığını haber alınca, beni de hapsedecekleri tabii olduğundan, gece bir kısım mücahitlerle Maraş istikametine hareket ettikten sonra, ikametgâhımı basmışlar, beni bulamayınca evi yağma etmişlerdi. Hatırımda kaldığına göre Maraş hududuna yakın Arslan köyündeki diğer arkadaşlarla birleştik. Hareket etmek üzere iken, Maraş'tan gönderilen yüzbaşı Bedri Beyle karşılaştık. Geceyi orada geçirip, ferdası günü bütün mücahitlerle Bedri Beyin kumandasında Hatay'a hareket edildi.

Üçüncü günü Hatay'ın kuzey mıntıkasındaki Büyükburç köyüne gelinmişti. Ömer Ağa evini, odasını boşalttı; Bedri Bey'in karargâhı olarak kuruldu. Hataylı hemşehrilerimin maddî ve manevî yardımlarıyla Bedri Bey'in karargâhı her türlü harekâta elverişli bir yer oldu.

Bu arada Fransızlarla muhtelif yerlerde müsademeler yapılıyor, hatta Terküs civarındaki yapılan muharebede bir Fransız çavuşu ile 4 Cezayirli asker esir edilmişti. İki ay yapılan başarılı çarpışmalardan sonra, azalan ve noksan silah tedariki için 85 mücahitle beni Bedri Bey Maraş'a gitmeye memur etti. Ayıntap civarına gelindiğinde, Kolordu Kumandanı Selahattin Adil Paşa ile, Beşinci Fırka Kumandanı Kenan, Sekizinci Fırka Kumandanı Hayri Beyler ile Ayıntap'ın şarkındaki Arın köyünde olduklarını öğrendiğim ve görüşmek üzere Arın köyüne geldik.

Ferdası (ertesi) günü Selahattin Paşa'yla yaptığım görüşmede ya-

rın İkizkuyu'da mevzileneceğiz, Halep'ten Fransızların Ayıntap kuvvetlerini takviye için gönderdikleri kuvvetle karşılaşacağımız muharebeden sonra, Maraş'a döner noksanlarınızı ikmâl ederiz dediler. Ferdası günü kumandanla İkizkuyu mevkiine gelindi. Selahattin Adil Paşa yenildi. Yapılan muharebede Fransızlar galip gelince, Selahattin Adil Paşa, 5. Fırka kumandanı Kenan, 8. Fırka kumandanı Hayri Paşalar da Maraş'a dönmeye mecbur kaldılar.

Fransız takviyesi Ayıntap'a girince, Albay Recep Beyin yerine harekâtı idare eden Özdemir Bey de Ayıntap'dan ayrılmaya mecbur kalmıştı.

Sabık Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da Gaziayıntap'da muharebelerde topçu zabiti olarak iştirak etmişlerdi.

Ayıntap'ın San köyüne gelindiğinde, Hatay'daki Bedri Bey karargâhının Fransızlar tarafından basıldığını, Bedri Bey'in yakalanmadan oradan ayrıldığını öğrenen Selahattin Adil Paşa, Bedri Bey'in yerine Özdemir Bey'i güney harekâtına memur ettiği gibi, beni de Kürt Dağı ve havalisi Kuvâ-y-ı Millîye kumandanlığı ile vazifelendirdi. Kürt Dağı ve havalisinde Fransızlarla aylarla çarpışarak, 1921 Ağustosunda Fransızlarla hükûmetimiz arasında yapılan bir anlaşma üzerine Kürt Dağı harekâtı durdurulunca, Maraş'a döndüğümde Selahattin Adil Paşa'nın kolordusuyla Sakarya Muharebesine gittiği öğrenildi. Bir müddet sonra bir kısım mücahitlerle Ankara'ya hareket edildi.

Sakarya Muharebesi zaferle neticelenince, Fransızların gönderdiği iki eski bakan, Franklin Bouillon arasında muahede akdedilmişti. Bu muahedeye göre, Fransızların işgalinde bulunan Gaziantep, Adana, Mersin ve Tarsus derhal tahliye edilerek, Türkiye'ye iade edilecekti. Hatay için de hususi bir idare kabul edilmişti. Bu hususi idarenin mahiyeti: Hatay'da Türkçe resmî lisan olarak kullanılacak, mekteplerde Türkçe de okunacak ve Türk bayrağına eşit bir bayrağı olacaktı. Mücahitler kayıtsız şartsız vatanlarına dönebileceklerdi.

ANTAKYA - İSKENDERUN MUAVENET-İ İCTİMAİYE CEMİYETİ

Maalesef Fransızlar Hatay için kabul ettikleri bu şartlardan bir kısmını kabul etmediler. Bir kısım Hataylılar, Hatay'a dönmeyip Adana'da ikâmet ettiler. Ve orada toplanarak, ANTAKYA - İSKENDERUN MUAVENAT-I İCTİMAİYE namıyla bir cemiyet kurdular. Memleketleri için çalışırlarken, eşsiz Atatürk'ün dahiyane buluş ve davranışlarıyle Yunanlılar denize dökülüp, memleket işgal, istiladan kurtulduktan sonra Lozan'da sulh akdedileceğini Mersin mebusu merhum Niyazi Beyin haber vermesi üzerine, Muavenat-ı İctimaiye Cemiyetinin Hatay'daki teşkilatına bildirildi.

A.İ. - Siz de Hatay'a giremeyenler arasında idiniz değil mi?

T. S. - Evet. Biz Adana'da bulunuyorduk. Hatay'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Ankara'da davayı takip etmek için murahhas olarak Gaziantep'te bulunan değerli mücahit Türkmenzade Ahmet Ağa ile bir Antakyalı hemşehrimiz Sami Azmi Ezer ve Rasim Yurtman Beylerle Hatay'dan gönderilen mazbatalarımızı alarak, Ankara'ya hareket ettik.

1921'de Ankara'ya geldiğimiz zaman tanıştığımız mebus Tunalı Hilmi Bey ve iki arkadaşı Meclis riyasetine bir takrir vererek, Hatay'dan gelen murahhasların kabulü ile kendilerine hoşgeldiniz denmesini rica etmişlerdi. Takrir ittifakla kabul edilerek, muhteviyatı yapıldı. O sırada Gazi Mustafa Kemal Paşa, yani eşsiz Atatürk'ün heyet-i murahhasayı kabul ederek, dertlerini dinledikten sonra, Dışişleri Bakanı ve baş murahhas İsmet Paşa'yı davet ederek, murahhaslarla Paşa'yı tanıştırdı ve dertlerini Paşa da dinleyerek, Hatay hakkında Lozan'da ("olumlu" olmalı A.İ.) netice almamış olmakla beraber, Atatürk davayı takip etmekten bir an halî kalmamışlardı. Sonra 1923 Nisanında Adana'ya teşrif eden Atatürk'e Hataylılar karşıladıkları sırada, bir hanım kızın özürlü beyanatına karşı Atatürk: "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz" diye Hatay'ın kurtuluşunu tebcil (ululamış-

lardı) etmişlerdi. Atatürk'ün Hatay'ın kurtulacağına dair yaptığı beyanat, daha evvel Adana'da beş arkadaşla kurduğumuz, ANTAKYA VE İSKENDERUN MUAVENAT-I İCTİMAİYE CEMİYETİ'nin çalışmalarını hızlandırdı.

A.İ. - Bu beş arkadaş kimlerdi?

T.Ş. - Vallahi şu dakikada hatırlayamıyorum. Hatta ben defterden aradım. Takdim ederim sonra. Üçü öldü. İkimiz sağız. Birisi ben, biri de Antakyalı bir çocuk daha var.

1933'te Cemiyet İstanbul'a naklettikten sonra teşkilat genişlemişti. Bu tarihten sonra bu cemiyetin reisliğini hemşehrilerimin tasvibiyle deruhte ederek çalışmakta idim. Davada daha yakından çalışabilmem için Aziz Atatürk, beni Antalya'dan mebus seçtirdi. Bu suretle bu millî davaya hizmet imkanım artmış oldu.

1921-1936 senesine kadar Fransızların Hatay için kabul ettikleri maddeleri kabul etmemeleri Atatürk'ü rencide ediyordu. 1936 yılındaki Meclis açış konuşmasında, "Bundan sonra bu millî davanın halledilmesi lazımdır" buyurmaları üzerine, hükûmetin Fransızlar nezdinde yaptığı temaslar semere vermeyince, dava Cenevre'deki Milletler Cemiyeti'ne intikal ettirildi.

HATAY ERGİNLİK CEMİYETİ

Bu arada Atatürk'ün emriyle Antakya-İskenderun Muavenat-ı İctimaiye Camiyetinin adı: HATAY ERGİNLİK CEMİYETİ'ne çevrildi. Merkezi: İstanbul, Şubeleri: Dörtyol, Mersin, Hassa ve Kilis'te çalışmalara başladı.

Dava ile ilgili çetin çalışmalar Cenevre'de bir sene sürdü. Sonuçta Hatay'a bir müşahit (gözlemci) heyetinin gitmesi kararlaştırıldı. Müşahit heyetin Hatay'a gelip, yaptığı tahkikat (incelemesi) sonucu, Türklerin kahir ekseriyette olduğunu ve halkın temayülünü (eğilimini) tespit ederek, Cenevre'ye döndükten sonra, Milletler Cemiyeti Hatay'da milletvekilleri seçilip, müstakil bir cemiyet kurulmasını karara bağladı.

Dörtyol'da bulunan Hatay Erginlik Cemiyeti'nin faaliyeti gün geçtikçe hızlanıyordu. Hatay Erginlik Cemiyeti'nin fahrî reisi olmam hasebiyle, faaliyet merkezi olan Dörtyol'da bulunuyordum.

Yukarıda belirttiğim vechile Cenevre'deki Milletler Cemiyeti, Hatay'da milletvekili seçimi yapılmasına karar vermişti. Onun için seçim hazırlığı yapılıyordu. Milletvekilliği seçiminde, Fransızların seçime müdahale edecekleri düşüncesiyle Genel Kurmay Başkan Yardımcısı olan Orgeneral Asım Gündüz, Albay Fevzi Mengüç ile Hariciyeden Cevat Açıkalın'dan kurulu bir Türk heyeti Fransızlarla uzun görüşmelerden sonra, bir tugay Türk askerinin de Hatay'da bulunmasını kararlaştırmıştı.

5 Temmuz 1938'de Albay Şükrü Kanatlı'nın kumandasında Türk askeri Hatay'a girmiş, yerleşmişti. Seçim Türk ve Fransız askerlerinin garantisi altında yapılacaktı. Bu itibarla 9 Ağustos 1938 günü Hatay Erginlik Cemiyeti'nin umumî katibi, aynı zamanda Emniyet umum müdürü olan Şükrü Sökmensüer Beyden alınan bir telgrafta: 24 Ağustosta Hatay'da yapılacak milletvekili seçimini görüşmek üzere baş murahhas Cevat Açıkalın ile, Başkonsolos Fethi Denli'nin de Dörtyol'da bulunmalarını istemişlerdi.

TAYFUR SÖKMEN'İN CUMHURBAŞKANI OLUŞU

1938'de Şükrü Sökmensüer Bey Ankara'dan, Cevat ve Fethi Beyler de Hatay'dan Dörtyol'a geldiler. Gece mesai odasında dört kişi başbaşa geldik. Kimlerim mebus olmaları ve kimin Başbakan ve hükûmet üyesi olmaları üzerinde uzun görüşmelerden sonra, 40 milletvekilinden, 2 Rum, 2 Ermeni, 2 de Arap ırkından; geri kalan 34 milletvekili de Türklerden, milletvekili seçilecekti. Başbakan ve diğer bakanlar ve genel müdürler tesbit edildikten sonra, Başkonsolos Fethi Bey: "Cumhurbaşkanı kim olacak?" dedi. Şükrü Sökmensüer Bey: "Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından tesbit edilmiştir, üzerinde görüşmeyelim" cevabını verdi. Açıkalın: "Tesbit edilen ismi biz de anlayalım" deyince, Şükrü Bey: "Atatürk, Tayfur Sökmen'i tensib etmişler-

dir" sözüne ben, "Bu mühim vazifeyi kabul edemeyeceğim, çünkü başaramazsam Atatürk'ün mazhar olduğum itimat ve teveccühünü kaybederim, beni affbuyurmalarını istirham edeceğim" dedim. Şükrü Bey: "Tebliğe memurum, başka birşey diyemem" dediler.

Toplantı bitti. Ferdası (ertesi) gün Şükrü Bey Ankara'ya, diğerleri de Hatay'a döndüler. 11 Ağustos 1938'de Atatürk'e arzedilmek üzere katib-i umumî (genel sekreter) Hasan Rıza Soyak'a, yukarıda belirttiğim sebeple, beni Atatürk'ün bu vazifeden affetmelerini yazdım. 14 Ağustos 1938 Hasan Rıza Bey'den aldığım telgrafta: "Mektubunuzu arzettim, verilen vazifenin kabulü zarurîdir" deniliyordu. Atatürk'ün bu kati emirleri üzerine, kabul ettiğimi arkadaşlara bildirdim.

26 Ağustos 1938'de Türk ve Fransız ordularının garantisi altında seçim yapıldı. 2 Eylül 1938'de Hatay Millet Meclisi toplanıp, eşsiz Atatürk'ün adayı olan beni Cumhurbaşkanlığına seçti. O gün vazifeye başlar başlamaz Atatürk'e şu telgrafı çektim:

"Ekselans Kemal Atatürk,

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

İstanbul

Hatay Millet Meclisi tarafından bugün Hatay reisliğine seçildiğimi ve bu vazifeyi ifaya başladığımı yüksek huzurunuza arz etmekle şereflenirim.

Türkiye'nin Ulu Önderi tarafından gösterilen alaka ve yardım sayesinde istiklâline kavuşmuş olan Hatay'ın, Ulu Şef Atatürk'e bağlılık hislerini de bu vesile ile arz etmekle bahtiyarım. Vazifemin ifası sırasında yüksek alaka ve irşadlarınızın esirgenmemesi dileğiyle candan bağlılığımı ve sonsuz saygılarımı sunarım."

Telgrafıma eşsiz Atatürk şu cevabı lütfettiler:

"Hatay Cumhurreisi Tayfur Sökmen

Antakya

Hatay Millet Meclisi tarafından Hatay reisliğine seçildiğinizi bildiren telgrafınızı memnuniyetle aldım.

Bu kıymetli diyarın yüksek makam ve vazifesini ihraz ve deruhte etmiş olmanızdan dolayı sizi tebrik ederken, inkişafını daima alaka

ve muhabbetle takip edeceğim. Hatay'daki faaliyetinizde muvaffakiyetinizi temenni eyler ve Hatay'ın yeni idare altında pek çok saadet ve refahlar görmesini yürekten temenni ederim.

Atatürk"

Bu suretle kurulan Hatay Cumhuriyeti on buçuk ay vazife ifa ettikten sonra, hiç bir tesir altında kalmadan Hatay Millet Meclisi'nin ittifakla verdiği Anavatan Türkiye'ye iltihâk kararı ile Hatay Cumhuriyeti 17. Türk Devleti olarak tarihe intikal ediyordu (geçiyordu).

Bu vesile ile de eşsiz Atatürk'ün ruhunu taziz eder (kutlar) ve kahraman ve fedakâr Hataylı hemşehrilerime de şükranlarımı sunar, bu millî davada değerli hizmet vermiş olan Hasan Rıza Soyak ile, Şükrü (Sökmensüer) Beyi de saygıyla anarım.

A.İ. - Hatay Meclisi toplandığında size Cumhurreisliğinizi tebliğ etmek üzere bir heyet geliyor .

T.S. - Bir heyet geldi tebligat yaptılar.

A.İ. - Kimler vardı o heyette?

T.S. - Hatırımda değil.

A.İ. - Bir tanesi Hamdi Selçuk idi diye biliyoruz?

T.S. - Hamdi Selçuk vardı. Ama diğer arkadaş şimdi hatırımda değil.

TÜRKİYE'YE İLTİHAKTAN SONRA

A.İ. - Sizin Cumhurbaşkanı olarak özel bir mühürünüz var mıydı?

T.S. - Vardı. Dosya ile beraber biz hepsini teslim ettik. Yani şayan-ı teessüftür ki, dosyayı bile kaybetmişler. Hakikaten hayretler içinde kalıyorum.

A.İ. - Yani siz İsmet İnönü'ye verdiniz değil mi? Bayrağı da verdiniz?

T.S. - Bayrak ve anahtarı da...

A.İ. - Ayrıca bir de dosya mı vardı?

T.S. - Hayır dosya umumî mahiyette. O Hatay'da kaldı.

A.İ. - Onlar kayıp mı?

T.S. - Güya Meclis'e vermişler. Hükûmete. Hatta benim bir İstiklâl Madalyası meselem var. 1926'da çıkmış. Bana tebliğat yapıldı. Viyana'da tedavideydim. Yoktur diyerekten gelmiş. Haberim yok; bunu bana Şükrü Sökmensüer Bey Emniyet Genel Müdürü idi, sonradan bana bildirdi. Biz bu numarayı Sükan zamanında bütün altüst ettirdik, ne Antep kaldı, ne burası kaldı, bir türlü bulamadık.

A.İ. - Vilayette hiç evrak yok mu?

T.S. - Bana verdikleri tarih ve numarayı bulduramadım.

A.İ. - Bir Hatay haritası var mıydı?

T.S. - Yok.

A.İ. - Vesikalar nerededir acaba?

T.S. - Vilayette

A.İ. - Hükûmet Konağına asılan ilk bayrak ne oldu?

T.S. - İlk bayrağı ben anahtarla beraber (İsmet İnönü) Paşa'ya verdim.

A.İ. - İnönü'ye verdiniz?

T.S. - İnönü'ye verdim.

A.İ. - Hangi sene verdiniz?

T.S. - Geldiğim vakit. Geldikten bir gün sonra beni kabul etti.

A.İ. - 1939 mu?

T.S. - 1939.

A.İ. - Özel bir parası var mıydı Hatay'ın?

T.S. - Hayır, yalnız bir pul oldu.

A.İ. - Ne kullanılıyordu para olarak?

T.S. - Suriye ve bizim paramız.

A.İ. - Fransızlardan kalma herhangi bir eşya var mıydı?

T.S. - Hayır yok.

A.İ. - Mahalli bir gazetesi var mıydı?

T.S. - Vardı. Antakya'da çıkıyordu. Yeni Gün.

A.İ. - Selim Selek'in sahibi olduğu gazete mi?

T.S. - Evet.

A.İ. - Bu devre ait fotoğraflar var mı sizde?

T.S. - Vallahi hepsini alamadık. Fakat en mühim iki fotograf vardı. Ahmet Emin Bey merhum aldı. Birisi Adana'da Atatürk'ü karşıladığımız siyah bayraklarla, biri de Mersin'de beraberdik, işte o parti başkanlığında. İkisini de çıkarayım yarın göndereyim dedi; fakat sonra yollamadı.

A.İ. - Kartpostal gibi şeyler var mı?

T.S. - Yok.

İLTİHAK ÖNCESİ HATAY - PLEBİSİT

A.İ. - Türkiye nezdinde bir temsilcisi var mıydı Hatay Devletinin, mümessil gibi?

T.S. - Hayır. Türkiye'yi temsil ettiğimiz için. Size birşey arz edeyim. Ben Antakya müstakil mebusu aynı zamanda da Türk tabiyetini muhafaza ediyordum. Orada yalnız Dışişleri Bakanlığı'ndan Cevat Açıkalın vasıtasıyla bana tebliğat yaptılar. Devletler hukuku ile kaabil-i telif değil. Hem bir yerin tebasıyle Cumhurbaşkanı, hem de bir yerin tebasıyle mebus. . . Ben israr ettim;Benim bu muvakkat vazifemdir, aslî vazifem mebusluktur, istifa ederim dedim. Atatürk'e arzediyorlar. Bir karar aldılar. Kararların suretleri bende.

A.İ. - Hatay için neşredilen neler var?

T.S. - Gazeteler, mecmualar vardı. Maalesef hepsi dosyada kaldı.

A.İ. - Cemiyet-i Akvam Hatay'a plebisit için heyet gönderdi mi?

T.S. - Gönderdi.

A.İ. - Bu heyet kaç kişi idi?

T.S. - Zannederim 6-7 kişi idi.

A.İ. - Bu 6-7 kişi hangi milletlerdendi?

T.S. - Muhtelif milletlerden.

A.İ. - Plebisitin sonucu Sancağa bir raporla bildirildi mi?

T.S. - İşte onun üzerine zaten karar veriyorlar. Plebisitin Türk ek-

seriyeti olduğunu ve Türk hükûmetinin yani orda hükûmet kurulmasını istemesi üzerine Cemiyet-i Akvam karar veriyor.

A.İ. - Yani bir rapor veriyorlar?

T.S. - Tabii tabii rapor üzerine veriyorlar zaten.

A.İ. - Yalnız galiba bazı hadiseler de olmuş bu plebisit zamanında?

T.S. - Çok şeyler oldu. Hadiseler oldu. Adamlar ölmüştür. Ben onlara girmedim.

A.İ. - Bu hadiselerden biri için şöyle birşey duydum ben. Türklere yaptıkları en büyük hakaret şapkalarını yırtmakmış.

T.S. - Bu bizden evvel. Suriye'deki Türklere bile ben şapka giydirdim Atatürk'ün emri ile. Kilis'te bir şube vardı. Suriye'deki Türklere bile biz Atatürk'ün emriyle şapka gönderdik. Hatta reislerinden birisi - şapka yüzünden - hapishanede öldü maalesef. Mehmet Bey namında bir aşiret reisi. Şapkayı icad eden siz, şapka giydiğinden dolayı hapsediyorsunuz; nasıl kaabil-i telif bu dedim.

A.İ. - Çünkü duyduğuma göre, orada Türkler şapka giyiyormuş. Diğer unsurlar fes, sarık giyiyorlarmış. Hatta camide de bir hadise olmuş. Selim Selek galiba şapkasını ortaya koymuş "Hocam nedir bundaki günah?" diye sormuş.

T.S. - Evet. En mühim davadan birisi de orada Türklük Alevilik davası idi. Maalesef Türk camiine onlar girmezdi, biz de onların camiine. Ama ben bunu yaptım. Gene Atatürk'ün emriyle. Şimdi bunu da bir nebze söyleyeyim.

1936'ya kadar bizde maalesef (daha bugün de devam etmekte imiş) Alevilik Sünnilik davası. 1936'da Fransızlar bir heyet gönderiyorlar Beyrut'a. Bunlar, yani Alevi kısmı Türklerden, Araplar da bunları kabul etmiyorlardı o vakit, müslüman kabul etmiyorlardı. Bundan istifade ederek, o gelen heyetin başkanı müsteşrika (oryantalist. A.İ.) müdürü bilmem falan mösyö diyor ki: "Siz ne Arapsınız, ne Türksünüz, ne Müslümansınız, siz ehl-i salib bakayâsısınız (Hıristiyan kalıntıları. A.İ.)."

Bunlar tabii onlardan yardım gördükleri için, Fransızlar bundan istifade ederek, hayır siz bizdensiniz diyorlar. Bunu oradaki arkadaşlar bana yazdılar. Ben bunu Atatürk'e arzettirdim. Böyle birşey var. Bir tarih bulun dedi. Tarihçi Necib Asım Beyi bulduk, Moda'da Asım Bey sokağında. Gittik, rahatsız. Dedim böyle bir mesele var. Atatürk vesika emretmişler dedim. Bakın şimdi çok mühim bir şey bu. Adam bana - ben tarihî vesika istiyorum - "Anan var mı?" dedi. ölmüş dedim. "Kızın?" küçük dedim. "Hemşiren?" ihtiyar dedim. Yalnız bu benim sualime verdiği cevap dikkatimi çekti. Alâkası yok. Merhum bunu hissetti. Beni götüren hemşehrisi Av. Reşit Bey'e: "Haklıdır" dedi. "Suali ile benim verdiğim cevap arasında münasebet yok. Ama benim sualimdir asıl cevap. Ben nedir dedim." Kız alıp, kız vermezsiniz. Camiye komazsınız, hatta muhakeme şahadetini kabul etmezsiniz, sonra benden de vesika istersiniz" dedi. "Ben" dedi, "Babam vaktiyle orada nüfus memuru idi. -o dediği tarih de 40 sene evvel - Bir gün köprüden geçiyorduk, çocuk mektebe gidiyordu. Sizin bir köprü var, Asi nehri. Herkes toplanmış, ben de çocukluk saiki ile bakıyorum. Birisi çırpınıyor. Bağırıyorlar: "Pis fellaha karışmayın batsın" diye . Böyle bir vaziyette benden tarihî vesika istenmesinin kıymeti yok" dedi. Ben dedim ki: Hayır Atatürk bunu yapacaklar. Kalktı kütüphanesinden.

A.İ. - O Bey Alevi mi idi?

T.S. - Hayır. Kilis'li. Orada babası nüfus memuru imiş vaktiyle. Buldu. Bir, zannederim 145. sahifede hatırımda kaldığına göre, "Bunlar Hassan Sabahhîn ne Araptır, ne Kürttür. Aşağıda kalanlar Arap, yukarıdakiler Kürtleşmiş. Aslen Türktür" dedi. Onun üzerine Atatürk'e arzedildi. Sonra Atatürk bu Eti-Türk meselesini oradan koydular. Bundan çıktı zaten. Ben gittiğimde, gene büyük zatın emriyle, bizimkileri aldım onların camilerine götürdüm. Onlar da bize mukabele yaptılar.

A.İ. - Sizin Atatürk ile temaslarınız direkt mi oluyordu.?

T.S. - Hayır. Bilvasıta.

A.İ. - Hiç direkt temasınız yok mu?

T.S. - Var tabii. Adana'da, Mersin'de var. Ankara'ya geldiğimde var. Maalesef ben geldiğimde zaten vefat etmişti. Yetişemedik.

ERGİNLİK CEMİYETİ

A.İ. - Erginlik Cemiyeti'nin merkezini niçin İstanbul'a aldınız?

T.S. - Esas buradaydı zaten.

A.İ. - İlk kuruluşu İstanbul'da mı?

T.S. - Hayır. Adana'dan buraya naklettik.

A.İ. - Niçin naklettiniz?

T.S. - Biz buraya naklettiğimiz için. (Tayfur Sökmen Beyin nakli sözü geçen nakil. A.İ.) Adana'dan buraya nakledince, Cemiyeti de naklettik.

A.İ. - Peki orada daha yakında olmanızda fâyda yok muydu?

T.S. - Dörtyolda da yapıldı sonra. Şubesi Dörtyol'da oldu. En faal yeri de orasıydı. Çünkü karadan, denizden ve havadan da gidilebiliyordu. Bir şey daha anlatayım zat-ıâlinize.

MÜSTAKİL MEBUSLUK

1933'te Antalya müstakil mebusu yapılıyorum. Şimdi mebusken (halen yaşamakta olan) Ankara'ya gittik. Parti toplantısı var. Elan berhayat olan başhademe Abbas var. Ben giriyordum "Sen müstakilsin giremezsin" dedi. Fena halde üzüldüm. Abdülhalik Bey merhuma çıktım. Meclis reisine. Ben istifa ediyorum dedim. "Niçin?" dedi. Ben Kuvây-ı Milliyeden beri bu partinin içindeyim. Beni müstakil diye koymadılar içeri dedim. İsmet Paşa geldi Abdülhalik Beyin yanına. Bilmiyorum dedi niçin. Bunu Abdülhalik Bey arzetmiş Atatürk'e. Yani benim bu şekilde söylediğimi. "Müsterih olsun bunun zamanı var" demiş.

Nihayet zaman 1933-37'de dediğim o Dörtyol'daki faaliyet başladı. O sırada da Fransızlarla bir muahede akdedilmiş. Dostluk mu-

ahedesi ve biz kemal-i faaliyetle çalışıyoruz. Fransız sefiri burada Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyi sıkıştırmış. "Bir taraftan muahede akdettiniz, bir taraftan da mebusunuz gelmiş bizim aleyhimizde tahrikat (kışkırtıcılık) yapıyor." Tevfik Rüştü Bey telaşa telaşa düşmüş. Atatürk'e arzetmiş. "Niye telaş ediyorsun, müstakil mebus o" demiş Atatürk. Yani niçin müstakil mebus olduğumuzu 4 sene sonra anlayabildik. Ne Başbakan ne başkası anlayabildi. O büyük adamın büyük eseri. "Kendilerinin de müstakil mebusları var. Ne diye endişe ediyorlar. Müstakil mebus o, ne karışırız biz müstakil mebusa" demiş Atatürk.

A.İ. - Yapılan plebisitte sorulan sualler ne idi?

T.S. - Türk'ü istiyor musunuz? Türk idaresinden memnun musunuz? Türk-Fransız idaresinden memnun değil misiniz? Buna mümasil (benzer) sualler.

A.İ. - Abdurrahman Melek Bey ile beraber idiniz değil mi çalışmalarda?

T.S. - Evet. İşte o Başbakan oldu Deminki arzettiğim akşamki toplantıda Abdurrahman Bey Başbakan olarak seçildi.

A.İ. - Hatay Kurtuluş Partisi kimlerden meydana geliyordu? Siz başta...

T.S. - Evet. Orada Abdülgani Türkmen Bey vardı, Abdurrahman Mursaloğlu, Selim Selek, daha bir çok arkadaş vardı.

A.İ. - Toplantılarda hangi lisan konuşuluyordu?

T.S. - Türkçe.

A.İ. - Arapça bilir misiniz?

T.S. - Hayır bilmem.

A.İ. - Hatay davasında sizden başka ailenizden katılanlar kimlerdi?

T.S. - Hepsi.

A.İ. - Sizin soyadınız Mursaloğlu değil mi?

T.S. - Evet Mursaloğlu.

MİLLİ MİSAK

A.İ. - Millî Misakın Hatay'a ait kısmının gerçekleşmesi niçin Kurtuluş Savaşı senelerinde olmadı?

T.S. - Demin arzettim. Muahede akdedildiği zaman Adana, Mersin, Kilis teslim ediliyor. Ve onun için ayrıca bir muahede istediler. Fazla şeye varmadan, o günkü umumî vaziyet karşısında. Fakat Fransızlar muahedeye riayetkâr olmadıkları için, bilahare demin de anlattığım şekilde, 1936'da Atatürk o şekilde el koydu. Mamafih 1923'te zaten demin dediğim o siyah bayraklarla karşıladığımızda "Düşman elinde esir kalamaz" tebliğatını o zaman yaptı.

A.İ. - Hatay vilayetine gitsek bazı evrakları orada bulabilir miyiz?

T.S. - Zannetmem. Dosyalar buraya gönderilmişti. Şükrü Sökman Beyden soralım.

(Bu anlatılan olayın başı kaydedilmemiş. A.İ.)

Uzun müddet Reyhanlı'da kaldı. Bir müddet işgalde Fransızlar bunu Harem'e naklettiler. Harem'e nakledilince muhaberat (haberleşme) da Arapça yapılıyordu. Hemşehriler, arkadaşlar bundan hepimiz üzüldük. İskenderun'daki işgal kumandanı Binbaşı Kapticelli'ye gittik, müracaat ettik. "Haklısınız, yalnız bizim adetimizde oradaki işgal kumandanının muvaffakati lazımdır" dedi. Bir kaç gün sonra Harem'e gittik. İşgal Kumandanı da (mülazım) colonel Sezar Cezayir'den gelmiş. Bir de Cezayirli misafiri vardı. Antakyalı Filip efendi de tercümanlık yapıyordu. Anlattık vaziyeti. Hiç birşey demeden, neferine fransızca birşey söyledi. Nefer biraz sonra kucağında kedi ve köpek yavrusu getirdi. Hayvanlar birarada yaşadıkları için koklaşıyorlardı. "Biliyor musunuz?" tercüman sordu. Hayır dedik. Birşeyler daha söyledi nefere. Nefer gitti. Şakır şakır birşey. . Bir de döndüm çakal yavrusu geliyor. Çakal yavrusunu görünce hayvanlar koklaşmaktan feragat ederek, çakal yavrusuna karşı tavır aldılar. "Bu ne biliyor musunuz?" dedi. Hayır dedik. Yine birşey söyledi. Çakal yavrusu gitti. Çakal yavrusu gidince hayvanlar gene koklaşmaya başladılar. "Bunun bi-

ri Türk, biri Arap" dedi. "Arap-Türk. Binaenaleyh anlaşmak sizin için lazımdır. Osmanlı hükûmeti -giden de, Çakal Osmanlı hükûmetidir- ortadan kalktığı için siz pekala anlaşabilirsiniz. Arabı, Türkü yoktur" dedi. Bizi haşladı. Biz de fevkalade müteessir olarak ayrıdık.

Bu hadiseyi -Philip Efendi de hayatta idi o zaman- Philip Efendi üzerinde vaki suallerimizi cevaplandırarak, bir mecmuada çıkarttırdık. Bekir Kunt Bey mecmuasında çıkartmıştı.

T.S- Geldim ben evde dolaba koyduk. Birkaç gün sonra bizi bastılar. Eşya ile beraber aldılar.

A.İ. - Atatürk'ün size çektiği telgraf mı?

T.S. - Cevabı. Cevabın sureti Kılıç Ali Bey merhumda varmış. Ölmezden bir ay evveldi. Bir toplantıda "Sureti bende, sana vereceğim"dedi. Maalesef alamadım. Telgrafın cevabı diyor ki:

Gaziantepli Mıntıka Kumandanı vasıtasıyla İskenderunlu Mustafa.

"Telgrafınızı aldım. Memnun oldum. Misak-ı Milliye dahilsiniz. Maraş'ta teşekkül eden İkinci Kolordu ile tesis-s münasebet edin" hülasası bu.

TAYFUR SÖKMEN - HASAN RIZA SOYAK VE ATATÜRK İLE İLK TANIŞMA

A.İ. - Hasan Rıza Soyak'ı nasıl tanıdınız?

T.S. - Ben Hayati'yi tanırdım. Atatürk'ün ilk kalem-i mahsusu müdürü. Dörtyol'a geldiği zaman Hasan Rıza Bey: "Ben sizi Hayati'den duydum" dedi.

A.İ. - Galiba siz dertlerinizden bahsetmişsiniz. Fransızların yaptığı muammeleleri anlatmışsınız.

T.S. - Efendim, ondan evvel herkese anlatırdım ben. "Vah! Vah! "der geçerlerdi. İşte iki gün kaldı orada Hasan Rıza Bey. Birgün yine anlattım ben. O "Vah! Vah!"da demedi. Gitti. Bir kaç gün sonra arkadaşlarla oturuyoruz; "Yahu! ötekiler vah vah! dedi, bu vah! vah! da demedi" dedim. Hakikaten bir kaç gün sonra bir mektup alıyorum. "Bü-

tün anlattıklarının vesikalarını bana gönder" diyor. Ben gönderdim. İşte tekrar arzetmiş Atatürk'e. 1920'de biz gıyaben tanışmıştık. 1921'de de şahsen tanıştık.

A.İ. - Atatürk ile mi?

T.S. - Evet Atatürk ile.

A.İ. - İlk karşılaşmanız 1921 mi?

T.S. - 1921. 1922 dediğim telgraf. 1921'de burada karşılaştık. Bizi kabul etti. İltifat etti, eski B.M.Meclisi'nde. "İşte" dedi. "Bir muahede akdettik. Gider başında çalışırsın" dedi. Ben ayağa kalktım. "Muhterem Paşam ! bu muahede tatbik edilemez" dedim. "Niçin?" dedi. "Aff-ı umumiyi kabul etmediler" dedim. "Biz muahedeye itaat ediyoruz" dedi. Nitekim gidenlere bir çok zahmet çıkardılar. Silah istediler, isbat-ı vücut istediler. Velhasıl böyle evladım. O yoldan gitmedim ben.

A.İ. - Türkiye'deki bütün devrimler Hatay'da uygulanıyor muydu?

T.S. - Hepsi.

A.İ. - Bir de orada, Adana Lisesi'nde 150 liklerden olan bazı hocalar varmış.

T.S. - Vardı. Bir tane Tarık Mümtaz vardı. "Karagöz" gazetesini çıkarıyordu. (Tarık Mümtaz askermiş)

FRANSIZLARIN İMZASI

T.S. - Size Tevfik Rüştü Bey'den dinlediğim bir hadiseyi anlatayım.

Şimdi demin dediğim Asım Paşa ve Cevat Açıkalın görüşmelerinde 5 Temmuz'da askerin girmesi kararlaştırılıyor. Bizimkiler imza ediyor. Halbuki 5 Temmuz o zaman Pazar'a gelirmiş. Şimdi Tevfik Rüştü Bey Atatürk'e arzediyor bunu. Ferdası gün geliyorlar arkadaşlar Bakanlığa. "Aman" diyorlar "Paşam 5 Temmuz Pazar. Fransızlar kapalı. Muahede orada tasdik edilecek." Sefiri çağırıyor. Aman diyor

ben böyle birşey yaptım. Beni mahcup etmeyin. O devrin Hariciye Nazırı Fransanın, o gün seyahate gitmiş. Haber veriyorlar. Pazar günü geliyor, daireyi açtırıp, imza ediyor.

ABDURRAHMAN MELEK BEY

ABDURRAHMAN MELEK KİMDİR?

1896'da doğdu. Tıp öğrenimi gördü. Serbest doktor olarak çalıştı. Hatay valiliği yaptı. Hatay Cumhuriyeti Başvekili oldu. 6, 7, 8. dönemlerde Gaziantep, 9. dönemde de Hatay milletvekilliği yaptı.

Evli ve üç çocuk babası idi. 13 Ocak 1978'de vefat etti. Eseri: "Hatay Nasıl Kurtuldu" T.T. Kurumu Yay.

5.12.1974
HATAY

A.İ. - Hangi tarihler arasında Hatay'da bulundunuz?

A.M. - Ben Hatay doğumluyum, Antakyalı'yım. İstanbul'da Tıp Fakültesi'nden doktor olarak mezun olduktan sonra tekrar Hatay'a döndüm. 1919'dan 1939'a kadar Hatay'da (muhtelif tarihlerde İstanbul, Ankara ve Avrupa'da bulundum) kaldım.

A.İ. - Hatay sözcüğünün menşei (kökeni) üzerine bilgi verebilir misiniz?

A.M. - Atatürk buldu ve intihap etmiş (seçmiş) olduğu Hatay bayrağı, İstanbul'da Hatay Erkinlik Cemiyeti'nin muhtelif binalarına asıldı; Atatürk'ün koyduğu Hatay adı dillerde ve gönüllerde yer aldı.

A.İ. - "Hatay" adını acaba Atatürk nasıl koydu?

A.M. - Tarihte "Hatayunlar" var. Hatayunları mı düşünerek yaptı, yoksa hududa yakın bir yerde Hetya diye bir köy var. Bu "Hetya" ismini Hariciye'de işittikleri vakit Cenevre'de bu kelime üzerinde durdular. Atatürk de bu "Hetya" kelimesinden ve Hatayunlardan mı faydalandı bilmiyorum. Bildiğim bir şey varsa Hatay kelimesi Atatürk tarafından Hatay'lılara hediye edilmiştir.

A.İ. - Atatürk'ün Hatay için bulduğu bayrağın şekli ne idi?

A.M. - Türk bayrağının eşi, yalnız yıldız boş.

A.İ. - Yani yıldızın içi kırmızı, kenarları beyaz.

A.M. - Evet. Tamamen Türk bayrağı gibi, yalnız yıldızın içi kırmızı.

A.İ. - Hatay Devletinin kuruluşundan önce Hatay Türklerinin bağımsızlık veya Türiye'ye katılmak için temayül ve düşünceleri nedir?

A.M. -Türkler, Hatay Türkleri çok çalıştılar. Bir çok safhalar (aşamalar) var. Temayül daima Anavatanla irtibat tesis etmek (bağlantı kurmak). Bunun için Anavatana gençleri tahsile gönderdiler. Tahsildeki gençlerin anavatandan gönderdikleri gazete ve mecmualar elden ele dolaşır ve herkesin de cebinde bir Türk bayrağı gizli olarak taşınırdı.

Hanımlar geceleri gizli olarak minareye çıkarlar, Allaha yalvarırlar, birgün evvel Anavatana kavuşalım diye. Bütün gençler, ihtiyarlar herkes gözlerini Anadolu'ya dikmiş, Anadolu'dan gelecek her şeyi ümitle bekliyorlar kurtulalım diye. Bunu kitabımda muhtelif safhalarda tebarüz ettirdim. Şimdi hangisini size söyleyebilirim?

Türkiye Cumhuriyetinden oraya gelen her otorite muazzam şeylen karşılanmıştır. Mesela Asım Gündüz heyeti geldiği vakit memleket yerinden oynamıştır. Ondan evvel bir hudut meselesi için oraya gelen Akif Eyidoğan -Antep valisi- orada muazzam tezahüratla karşılanmıştır.

Daha garibini söyleyeyim size? Bütün o nümayiş (gösteri) esnasında Fransız idaresinin almış olduğu tedbirlere rağmen, yukarıda dağda bir kaleyi ziyaret ederken heyet, iki gözü kör amâ bir çocuğun elinden tutmuş, koşarak geliyorlar. O sırada idare memurları o köre karşı diyorlar ki, niye sen, ne görürsün, niçin geliyorsun?. O da diyor ki, ben eğer birşey göremezsem, paşamın da kokusunu alamaz mıyım? Ben bunu İsmet Paşa'ya anlattığım zaman, İsmet Paşa'nın gözleri yaşardı.

A.İ. - Bir de bu Atatürk'ün söylediği bir söz var. "Kırk asırlık Türk yurdu..." diye.

A.M. - Atatürk Adana'ya geldiği zaman, ilk Millî Mücadeleyi müteakip geldiği zaman, oradaki Hataylılar karşılama töreninde, genç bir Hataylı kızcağızı siyahlar giydirerek, Atatürk'ün karşısına çıkardılar ve o da ağlayarak, Atatürk'e bizi de kurtar diye yalvardı. Ona karşılık verdiği cevap budur. "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde kalamaz."

HATAY'IN KURTULUŞU İÇİN KURULAN İLK TEŞKİLAT

A.İ. - Hatay'ın kurtuluşu için kurulan ilk teşkilat nedir?

A.M. - Hatay'da ilk teşkilatı biz kurduk. Gizli bir komita halinde.

A.İ. - Siz kimlerdiniz?

A.M. - Beş arkadaş. Ben, Abdülgani Türkmen, Vedii Münir Karabay, Selim Çelenk, Abdullah Mürsel. Beş kişi işte. Bilahare Mehmet Telli (A.İ.) isminde birini iltihâk etti. Gizli bir komite halinde çalışır-

dık. Ondan sonra hadiseler ilerledi. Parti haline getirdik. Halk Partisi olarak bir teşekkül kuruldu. Ve bu parti bilahare Cemiyet-i Akvam plebisit heyetine ve Fransızlara karşı daima muhatab oldu.

A.İ. - Bu Halk Partisi teşkilatı bütün illerde var mıydı? İskenderun'da kuruldu. . .

A.M. - Antakya'da kuruldu. Merkez Antakya, İskenderun'da, Belan'da, Reyhanlı'da şubeleri vardı. Mutemetleri vardı.

A.İ. - Galiba İskenderun Halk Partisi başkanı da Hamdi Selçukmuş değil mi?

A.M. - Hayır.

A.İ. - Kimdi?

A.M. - Hamdi Selçuk sonradan, plebisit yapıldığı zaman Hatay'a gelmişti. O sırada belki parti başkanlığı yapmış olabilir. Hatırlamıyorum. Ama onlar rey vermek için, Cemiyet-i Akvam tarafından gelen plebisit heyetinin yaptığı plebisit operasyonunda rey vermek için Türkiye'de bulunan Hatay doğumluları oraya sevk ettiler. Hamdi Selçuk da Hatay doğumlu olduğu için oraya gelmişti.

A.İ. - Ama Halk Patisi'nde faal rol oynamış galiba.

A.M. - Evet.

ERGİNLİK CEMİYETİ

A.İ. - Halk Partisi'nin Türkiye ile teması var mıydı?

A.M. - Halk Partisi Türkiye'deki Erginlik Cemiyeti'ne bağlı, Erginlik Cemiyeti de Ankara'da Egemenlik Kurumu vardı, gizli, ona bağlı. Bunlar bilahare yapıldı.

A.İ. - Erginlik Cemiyeti'nin başında kim vardı?

A.M. - Ben vardım. Erginlik Cemiyeti'nin şubeleri İstanbul, Dörtyol, Adana, Mersin'de idi. İstanbul Erginlik Cemiyeti Başkanı olarak Atatürk'ün bir telgrafı var bana.

A.İ. - Atatürk'ün telgrafı İstanbul Erginlik Cemiyeti Başkanı olarak size çekilmiş bir telgraf. Peki Hatay'daki Halkevinin başında kim vardı?

A.M. - Abdülgani Türkmen vardı.

FRANSIZLAR - TÜRKLER

A.İ. - Fransızların Hatay Türklerine karşı davranışları nasıldı?

A.M. - Fransızlar zahiren iyi görünürlerdi. İşte buradaki Türk hukukunu tanıyoruz diye. Suriye'de Türk ekaliyeti vardı. İskenderun Sancağı'nda Türk ekseriyeti; bunu daima göz önünde bulunduruyoruz ve Türklere karşı imtiyazlar tanıyoruz; Mekteplerde Türkçe okutuyoruz, bazı işlere Türk memurlar alıyoruz gibi okşayıcı, fakat hakikatte alttan alta Türklere aleyhtar. Türk temayülü gösterenleri cezalandırırlar, hapsederler. Türkiye ile münasebeti olanları hep cezaya çekerler. Bizlerden, arkadaşlarımızdan hapsedilenler çok olmuştur.

LATİN HARFLERİ

A.İ. - Mekteplerde Türkçe okutuluyordu diyorsunuz, Latin harfleri mi, yoksa Arap harfleri mi kullanılıyordu?

A.M. - Arap harfleri kullanılıyordu. Ben vali olarak idareyi aldığımda Arap harflerini menettim. Latin harflerini kabul ettirdim.

A.İ. - Bu olayın tarihi kaç?

A.M. - 1938. Latin harfleri daha evvelden bizim gizli çalıştığımız zamanda, Komitemiz ve Halk Partisi tarafından hususî dershanelerde öğretiliyor ve halk latin harfleriyle yazı yazmaya teşvik ediliyordu. Ben vali olarak idareyi aldıktan sonra resmen hükûmet dairelerinde muhaberatın latin harfleri ile geçmesini ve mekteplerde Arapça okutulmamasını tamim ettim.

DEVLET KURULMADAN ÖNCE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

A.İ. - Devlet kurulmasından önce Hatay Türklerinin Türkiye ile ilişkileri ne nisbette ve hangi düzeydedir?

A.M. - Hadise şudur: Cemiyet-i Akvam orada plebisit (halk oy-

laması) yapmaya karar vermişti. Plebisit yapılırken Hatay doğumlular Türkiye'den Hatay'a sevkedildi. Plebisit iyi netice vermedi. Salim bir şekilde cereyan etmiyordu. Hadiseler çıkıyor, kanlı hadiseler, çarpışmalar oluyordu. Onun üzerine Fransızlar idareyi bana bıraktılar. Haziran 1928'de ben Fransızlardan idareyi aldım. O vakit idare, müstakil İskenderun Sancağı idi. Müstakil İskenderun Sancağı'nda, vaktiyle Fransızların yaptıkları Lozan Muahedesinde, ondan sonra yapılan Ankara İtilafnamesinde, o havalide Türkler bulunduğu için Suriye Devleti'nde İskenderun, müstakil İskenderun Sancağı otonomi idi.

Fransızlara o zaman plebisit yetmedi. İdareyi bana teklif ettiler. Ben idareyi aldım ve vali-i umumî olarak intikal devresini idare ettim. Hatay Devleti kurulana kadar bir kaç ay orada idareyi ben müstakilen yürüttüm.

HATAY MECLİSİ

A.İ. - Hatay Türk Devleti'nin üzerine çalışmalar ne zaman başladı?

A.M. - 2 Eylül 1938'de Hatay Meclisi açıldı. Hatay Devlet Reisi seçildi. Hatay hükûmeti kuruldu.

A.İ. - Karışık bir Meclisti değil mi bu?

A.M. - Meclisin 40 azası vardı. 22'si Türk, 18'i gayr-ı Türk. Bunların seçilişlerini ve nasıl olduğunu kitabımda tebarüz ettirmişimdir ben.

A.İ. - Siz Başvekil, Tayfur Sökmen Bey de Devlet reisi idi değil mi?

A.M. - Evet. Abdülgani Türkmen (Halk Partisi reisi olan) Meclis Reisi, Tayfur Sökmen Devlet Reisi ve ben hükûmet reisi olarak işe başladık. Ben kabineyi kurdum. Dört vekilimiz vardı. Bu kuruluş Cemiyet-i Akvam'da yapılan statü mucibince olmuştur. Cemiyet-i Akvam'da Türk Devleti, Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti davayı ele aldıktan sonra, Cemiyet-i Akvam da Sandler raporuyla bir komisyon teşkil

etti. Onun üzerine bir statü ve nuvofondamental apıldı. Anayasa yapıldı. İlk zamanlarda Hatay Devleti kuruluncaya kadar biz, ben vali olarak bu statüye riayetle idare ettim. Hatay Meclisi bu statü gereğince kuruldu. 22 'si Türk, 18'i gayr-i Türk. Hükûmet de 5 kişiden teşekkül etti. Başbakan ve 4 Bakan, o da statü mucibince.

A.İ. - Kimlerdi bu 4 Bakan?

A.M. - Adliye vekili: Cemil Yurtman, Maliye Bakanı: Cemal Baki, Bayındırlık ve Ziraat Bakanı: Kemal Alpan, Sıhhat ve Eğitim Bakanı: Ahmet Faik Türkmen. Ben Başbakan olarak, İçişleri, Dışişleri Emniyet İşlerine bakardım.

ABDURRAHMAN MELEK'İN VALİLİĞİ

A.İ. - Valiliğiniz zamanında çok güçlüklerle karşılaştınız mı?

A.M. - Hatıra hayale gelmeyecek kadar.

A.İ. - Bir misal verebilir misiniz?

A.M. - Tabii. Benim yanımda hizmetkâr olarak bulunan bir uşak, muhalifler tarafından boğazlandı. Daha açık söyliyeyim. Vali olarak idareyi ele aldığım zaman Hırıstiyanlar, Aleviler ve bir kısım Müslüman Araplar Türk aleyhtarı, hepsi bana karşı cephe aldılar. Dükkanları açmadılar, çarşıda boykot yaptılar. Bu da kafi değilmiş gibi, benim yanımda çalışan bir adamı boğazladılar.

Hatay'daki bütün memurlar Suriyeli. Şam'dan, Halep'ten, şurdan burdan gelmiş Arap memurlardı. Ban bir taraftan Suriyelileri birer birer vazifeden uzaklaştırırken, yerlerine Türk memurları koyduk. Hatay Devleti kuruluncaya kadar deja bir zemin hazırlanmıştı. Bu intikal devresinde latin harfleriyle muammelat yürüyor, ondan sonra memurların çoğu Türkleşti ve idare tamamen benim emrimde, Fransızlar müdahale edemiyor. Çünkü Fransızlarla görüşmemde şart koymuştum. Müdahale edecek olursanız istifa ederim ve ben istifa ettiğim takdirde Türkiye de size karşı, Türklerle de münasebetiniz, dostluğunuz muhill olur (bozulur).

Yalnız ben, Suriyeliler tarafından daha çok müşkilat görüyordum. Araplar ve Suriyeliler tarafından. Fakat onlarla da mücadele ettik. Ede ede nihayet Hatay devletini kurmaya muvaffak olduk. Hatay Devleti kurulduktan sonra işler biraz daha kolaylaştı. Cemiyet-i Akvam'daki statü mucibince Hatay Devleti'nin Suriye Reisicumhuruna bağlı olması icab ederdi. Biz bunu da bertaraf ettik. Statünün emrettiği hükümleri birer birer çürütmek suretiyle müstakil, tamamen müstakil bir devlet yaptık.

A.İ. - Bunu nasıl başardınız?

A.M. - İşte günün icabına göre, Fransızlar dediğim gibi müdahale edecek olurlarsa, onlara hemen istifa edip, çekilirim diye gözdağı veriyordum ve bu Türk-Fransız münasbeti üzerine tesir yapar diye. Fransızlar da onun üzerine karışmazlar, ben de Suriyelilere karşı kafa tutardım.

A.İ. - Valiliğiniz esnasında Türkiye'den ne gibi yardımlar gördünüz ve Türkiye'den kimlerle temas ediyordunuz?

A.M. - Türkiye'den fevkalâde murahhas olarak Cevat Açıkalın geldi. Daima onun vasıtasıyla Ankara ile, Dışişleri ile, İçişleri ile temasımız olurdu. Ankara'da işi İçişleri eline almıştı. Sonra Dışişleri'ne intikal etti. İşte biz de fevkalâde murahhas Cevat Açıkalın vasıtasıyla Vekaletlerle temas eder, oradan direktif alırdık. Bunun muammelatını aksettirirdik. Atatürk'e de Hasan Rıza Bey vasıtasıyla. Bütün müracaatlarımız Hasan Rıza Beye akseder, Hasan Rıza Bey de Atatürk'e arzederdi.

A.İ. - Atatürk'ten doğrudan doğruya direktif almadınız mı?

A.M. - Hayır maalesef nasib olmadı.

ŞAPKA OLAYI

A.İ. - Hatay'da Türkler şapka, diğer unsurlar fes giyiyorlarmış. Bunun nedeni nedir?

A.M. - Şapka hadisesini biz yaptık. Şapkayı biz giydirdik. Ben

vali iken fes yerine şapka giyilmesini, hatta bundan evvel biz şapka giyilmesini teşvik ederken, komitemiz ve partimiz şapka giyilmesini teşvik ederken, camide bir vaiz tarafından bir hadise oldu. Bir iki genç yaralandı. Bu suretle bir reaksiyon verdi ve herkes (Türkler) şapka giymeye başladı. O vakte kadar şapka giyen hıristiyanların bazıları şapkayı attılar, fes giymeye başladılar. Fes adeta Suriye'nin bir alamet-i farikası oldu. Hocalar sarıklarını büyüttüler, fesler uzadı. Fakat buna mukabil Türkler toptan, yani heyet-i umumiyesiyle şapka giydiler.

A.İ. - Camide meydana gelen bir hadiseden bahsettiniz. Bunu biraz anlatır mısınız?

A.M. - Camideki hadise; vaiz şapka aleyhinde vaaz etmiş. O sırada orada bulunan iki- üç Türk genci vaizden sormuşlar: "Nedir şapkanın günahı?" diye. Halbuki hazırlık varmış meğer. Oradaki cemaatten softalar sopalarla bu gençlere hücum etmişler ve gençlerden iki-üç kişi yaralanmış. Hadise bu.

HATAY DEVLETİ'NİN TÜRKİYE'YE KATILMA NEDENLERİ

A.İ. - Hatay Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne katılma nedenleri nedir?

A.M. - Davanın başından beri maksat ve hedef bu idi. Anavatana kavuşmaktı. Müstakil olarak kalma bir safha, bir geçitti. Esas çalışmalar, bütün çırpınmalar anavatana kavuşmak içindi.

A.İ. - Hatay Devleti Anavatana iltihâk mı etti, ilhâk mı edildi?

A.M. - Evvelâ Hatay Devleti Türkiye'ye iltihâk kararı verdi. Sonra Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi'nde ilhâk kararı alındı.

A.İ. - Galiba hukukî duruma göre de Hatay Devleti'nin Türkiye'ye iltihâk etmesi lazım?

A.M. - Evet. Türkiye tashih-i hudut yapmak suretiyle. Çünkü Lozan Muahedesinde oralar Suriye toprağı olarak gösteriliyordu. Hatay o vakit müstakil İskenderun Sancağı namı ile otonom bir idare. Oto-

nomi. Sırf orada Türk ekseriyeti olduğu için bunu kabul etmişler. Bir kere Ankara İtilafnamesine göre bu hususî idare, İskenderun Sancağında iken hususî idare. Türkçe de resmî lisanlar arasında bulunacak. Mekteplerde Türkçe de derpiş edilecek, okutulacak gibi bir takım avantajlar, yani bir takım kazançlar olmuş.

A.İ. - Bu mekteplerde öğretmenlik yapanların arasında yüzellilikler de var mıydı?

A.M. - Vardı. 150'liklerden de vardı, evet.

A.İ. - Türk ordusunun Hatay'a girmesi üzerine intibalarınız (izlenimleriniz) nedir?

A.M. - İşte bunu size şöyle ifade edeyim.

4 Temmuz gecesi, Türk askerinin Hatay'a gireceği haberi geldi. Bu haber gece Fransız makamlarından Antakya'daki delegeye bildirildi. Ankara'dan da Başkonsolos Celâl Karasapan'a bildirildi. Gece yarısı olmasına ragmen hudutta Türk askerini istikbâl etmek (karşılamak) için bütün evler ağlayarak koştular. Sabaha kadar. Bu manzarayı hatırladıkça gözlerim yaşarıyor. Fazla konuşamıyacağım. Şehir ayağa kalktı. Sesler etrafı inletiyor, şehir ayağa kalkmış vaziyette. Türk askerini karşılamak üzere, eline geçen vasıta ile huduta koşuyor. Geceleri yollarda yatanlar, Türk askerini bekleyenler. Bunlar muazzam bir manzara teşkil ediyordu. Türk askerinin gelişi üzerine kadınlar, göğüslerini açarak Allaha dua ediyorlardı. Kurbanlar kesiliyordu. Evet efendim böyle...

A.İ. - Müthiş bir heyecandı değil mi?

A.M. - Evet efendim. Ben onu düşündükçe daima heyecanlanıyorum. O geceyi hiç unutamam, o manzarayı hiç unutamam.

A.İ. - Hatay Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması ile, Fransızlarla yapılan anlaşma nasıl oldu?

A.M. - Bu bize aksetmedi. Fransızlarla yapılan anlaşma da Türkiye Cumhuriyeti ile Fransızlar arasında yapıldı.

MİSAK-I MİLLİ HUDUTLARI

A.İ. - Hatay Misak-ı Millî hudutları dahilinde olduğu halde, neden Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye'ye dahil edilmemişti?

A.M. - Lozan Muahedesinde İskenderun, Antakya ve havalisi Suriye toprağından olarak gösterilmiş, fakat Misak-ı Millî Atatürk'ün işareti ve emri ile (oraları Türk olduğu için. A.İ.) Misak-ı Millî'ye dahil edilmiş, ancak Lozan Muahedesi meriyete girdiği için, Fransızlar orayı mandater olarak işgal etmişler. Yani Misakı Millî dahilinde olduğu halde, maatteessüf alamamışlar.

HATAY DEVLETİ İLE İLGİLİ VESİKALAR

A.İ. - Hatay Devleti ile ilgili vesikalar bugün nerededir? Mühür, bayrak, vs. . .

A.M. - Ben, İltihâk kararı verildikten sonra, oraya vali olarak gelen Şükrü Sökmensüer ve ondan evvel 15 gün Cevat Açıkalın idareyi bizden aldılar. Ben, kasamı, kasamın bütün anahtarlarını ve kasamdaki bütün vesaiki Cevat Açıkalın'a verdim. Cevat Açıkalın'dan da Şükrü Sökmensüer'e intikal etmiş olması gerek. Hatay vilayctinde bulunması lazımdır. Hatay vilayetinin mahzen-i evrakında. Hatta benim Fransız delegesiyle olan muhaberatıma ait koleksiyon vardır. Bütün bunların Hatay vilayetinde olması icab eder. Bayrak da, mühür de, hepsi orda olması icab eder. Ama ne oldu bilmiyorum.

A.İ. - Bayrağı iltihâktan sonra galiba Tayfur Sökmen Bey, o zamanın Reisicumhuru İsmet İnönü'ye veriyor.

A.M. - O sembolik bir şey.

ABDURRAHMAN MELEK'İN MEBUS OLUŞU

A.İ. - Siz Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, daha doğrusu Hatay

Devleti Türkiye Cumhuriyeti'ne iltihâk ettikten sonra, mebus mu oldunuz?

A.M. - Hayır. Ben Başbakan iken, 1939 seçimlerinde Gaziayıntab mebusu seçildim.

A.İ. - Bu nasıl oldu?

A.M. - Hem Gaziayıntab mebusu idim, hem de Hatay'da Başbakan idim. Bu Hatay'ın iltihâk kararına kadar böyle devam etti. İltihâk kararından sonra Ankara'ya geldim. 1950'ye kadar Gaziayıntab mebusu kaldım. 1950-1954'e kadar da Hatay mebusu olarak bulundum. Benim hem Başbakan, yani bir memlekette Başbakan, bir memlekette de parlementer olmamı, o zaman bilhassa Alman gazeteleri bunu emsali görülmemiş bir hadise olarak yazdı.

A.İ. - Nasıl hem bir memlekette Başbakan, hem de diğer bir memlekette mebus olabildiniz?

A.M. - Oldum. Oturduğum yerde Ankara'dan, o vakit Halk Partisi'nden (o vakit tek parti vardı) beni Ayıntab'a aday gösterdiler. Gaziayıntap da seçti. Üç dört ay böyle devam etti.

Hatta o zaman yapılan bir karikatürde, günün diplomatları (o zamanın. A.İ.) futbol maçı oynuyorlar. Sahanın etrafında, topları toplamak için çocuklar olur, beni o çocuklardan biri olarak göstermişlerdi. O büyük diplomatlar futbol oynuyorlar, biz de bir tarafta top topluyoruz.

A.İ. - Fransız gazetelerinde herhangi bir şey çıktı mı bu konuyla ilgili?

A.M. - Fransız gazetelerinde hayır. Yalnız Saraçoğlu'ndan işittim -Dışişleri Bakanı idi- benim mebus olarak seçilmemi, o zamanın Fransız Dışişleri Bakanı olan Masigli protesto etmek istemiş. Bunun üzerine Saraçoğlu demiş ki: "Tayfur Sökmen de mebustu. Antalya mebusu idi o. Onun oraya Devlet Reisi olarak geçmesini kabul ettiniz. Abdurrahman'ın Başvekil olmasını niye kabul etmiyorsunuz? Dostluğunuz artıyor mu, eksiliyor mu?"deyince Masigli de birşey diyememiş. Bunu Saraçoğlu'ndan böyle işitmiştim.

A.İ. - Sayın Abdurrahman Melek Bey sizi çok yordum. Pek çok teşekkür ederim.

A.M. - Estağfurullah.

HAMDİ SELÇUK

HAMDİ SELÇUK KİMDİR?

1906 yılında doğmuştur. 1928 yılında Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1928'de Akdağmadeni, 1929'da Bozüyük, 1933'te Bilecik savcılıkları görevlerinde bulunmuştur.

1934'te Temyiz Mahkemesi Başsavcı Yardımcılığı yapmıştır. Bu vazifede iken, iki sene izinli sayılarak, diğer Hataylılar gibi Hatay davası için Hatay'a gitmiştir. 1937'de İskenderun'da bu dava ile uğraşan partide vazife almış ve partinin başkanlığını yapmıştır. Hatay Meclisi'nde, İskenderun milletvekili olarak görev yapmıştır. Hatay'ın Anavatan'a katılması üzerine, T.B.M. Meclisi'nde iki devre milletvekilliği yapmıştır. 1946 yılı sonunda İstanbul 6. Noterliği'ne tayin olmuş, 1965 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür.

Evli ve iki çocuklu idi. 31 Aralık 1980'de vefat etmiştir.

14.11.1974
HATAY

A. İ. - Hangi tarihler arasında Hatay'da bulundunuz?

H. S. - 1921'e kadar. Orada doğdum, orada büyüdüm. 1921'de Adana'nın kurtuluşu üzerine tahsilimi yapmak üzere liseye geldim. Adana Lisesine, ondan sonra dönmedim Hatay'a.

Hatay'da 1918'den 1921'e kadar büyük bir silahlı mücadele yapıldı Fransızlarla her tarafta. Ben o zaman çocuktum. Tabii bu silahlı mücadeleye katılmam akla gelmez.

1921'de biz Hatay'ı bıraktık. Bütün aile göçtük, geldik ve ben Adana lisesine kayıt oldum. Ondan sonra Hukuk'a geldim. Ankara Hukuk Mektebi'nde okudum. Mezun olduktan sonra beni, Yozgat'ın bir ilçesine savcı olarak gönderdiler. Altı ay kadar orada kaldım. Ondan sonra Bozöyük'e savcı tayin edildim. Bozöyük'ten sonra Temyiz Mahkemesi Başsavcı muavinliğine terfi ettim. Eskişehir'e gittim. Temyiz Mahkemesi Eskişehir'den Ankara'ya nakledilince burada vazifeye başladım.

1937'nin sonunda Hatay davasının görüşülmesi ve orada çalışılması için, bütün Hataylılarla beraber Hatay'a gönderildim. Biz memurlar -birçok memurlar vardı- bunların maaşını da devlet veriyordu. Benim de maaşımı veriyordu ve döviz olarak gönderiyorlardı. Ben oraya gittim. İskenderun'da bir Kurtuluş Partisi vardı. Bu partide işe başladım. Adı Halkevi idi bunun.

HATAY ADİNIN KONMASI

A.İ. - Hatay adı acaba nasıl kondu?

H.S. - İlk Türklerin Hatay'da yerleşmiş bulunması dolayısiyle, Eti ve Hat adları orada geçmiş ve köyün birinde de Hetya diye bir isim vardır. Şimdi, Atatürk ortaya attığı tezde, Hatay'a kırk asırlık Türk yurdu demişti. Kırk asır evvel oralarda Eti'ler oturmuş, yerleşmişler. Ora-

ya gelen bu Etiler, Orta Asya'dan gelmişler. Orta Asya'dan gelen bu unsurlar, geldikleri yerlere, bıraktıkları yerlerdeki bir çok isimleri vermişler. Bu isimler : Meselâ, Asî nehri Isı nehri imiş. Zamanla Arapların ağzında bu Asî olmuş. Orta Asya'da Isı nehri imiş bu. Bir çok böyle tarihe müsbet olan isimler vardır. Bu isimler onların beraber getirdikleri kendi isimleridir. Hatay insanlığın ilk yerleşme yerlerindendir.

Şimdi Atatürk, bu Sancak - Sancak diyordu Fransızlar. Sancak bilirsiniz devlet teşkilatında bir teşkilattır. Yani vilayetle ilçe arasında bir teşkilattır. Burası bir Sancak ve merkezi İskenderun'du- Atatürk bu Sancak adı ifade etmiyor davamızı diye oraya bir isim vermek istemiştir. Eski Türk yurdudur diye bu Hatay adını vermiştir.

HATAY İÇİN MÜCADELELER

A.İ. - Hatay Devleti'nin kuruluşundan önce, Hatay Türklerinin bağımsızlık veya Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması için temayül ve düşünceleri nelerdi?

H.S. - Hataylı Türkler Fransızlarla mütemadiyen (devamlı olarak) kahramanca mücadele etmişler, kavgalar yapmışlar. Biz o devreye yetişmedik. Biz daha sonra 1937'de gittik.

1918'den 1921'e kadar Hatay'ın işgalden kurtulması için, silahlı mücadeleler yapılmış. Ondan sonra 1921'de Ankara Andlaşması olmuş. Bu Ankara Andlaşması ile Adana, Maraş, Urfa, Gaziayıntab devletimize terk edilmiş. Hatay'ı da muvakkat bir müddet için Fransızların mandasında bırakılmıştır ve orada Türklüğün ekseriyette olduğu düşünülerek, Türk ekseriyetine dayanan bir otonomi tanımışlar Fransızlara. Bir de bayrağı olmasını kabul etmiş Fransızlar ve bu müzakere Ankara'da Dışişleri Bakanı Yusuf Kemalle Fransızların murahhası Franklin Bouillon arasında yapılmıştır. Bu andlaşmanın adı 1921 Ankara Andlaşması'dır. Buna bir de Franklin Bouillon Andlaşması denilmektedir.

Bu andlaşmadan sonra Hatay'da -Hatay Fransızların mandasına

terk edilince- silahlı mücadele yapanlar oradan hicret (göç) etmiş, Adana'ya, İstanbul'a gelmişler. Gaziayıntab'a gitmişler. Hicret edenler bu davayı gütmeye devam etmişler. Burası Türk yurdudur ve binaenaleyh mutlaka kurtarılması lazım gelir diye ortaya bir dava atmışlar ve bu davayı takip etmek üzere Adana'dan ve Ayıntab'tan toplanan bir heyet Ankara'ya gelmiş Atatürk'ü -o zaman Gazi Mustafa Kemal dir adı- görmüşler. Bunlarla meşgul olmuş ve o zaman Lozan Muahedesine gitmek üzere olan Başmurahhas İsmet Paşa ile de görüşün demiş onlara. İsmet Paşa ile de görüşmüşler. İsmet Paşa Hatay'ın yani o zamanki adı ile Sancağın kurtarılması için Lozan'da bütün gayretini sarfedeceğini vaat etmiş ve zaten Lozan'a İsmet Paşa giderken, Ankara'da da bir komite kurulmuş.

Bu komite, Yunus Nadi, Mersin mebusu Ramazanzade ve bir de Ali Cenani'den mürekkep, üç kişilik bir Sancağı kurtarma komitesi imiş. Bu komite de bir taraftan mütemadiyen çalışıyor ve Hatay'ın Türklüğüne dair vesikalar hazırlayıp, Lozan'daki bizim heyete gönderiyor idi.

Şimdi bir taraftan Lozan için böyle çalışmalar yapılırken, Adana'da da bir sancak, İskenderun ve havalisini kurtarma teşkilatı kuruluyor. Bu kurucuların başında Tayfur Sökmen, Rasim Yurtman daha beş altı arkadaş var.

Adana'da Burak Palas Oteli'nde bir oda kiralıyorlar, o odanın da penceresine tatil günleri siyah bayrak asıyorlar. Bundaki gaye de Türkiye'den ayrı kalmakla kara günler yaşıyor Hatay Türkleri. O manzarayı vermek için asıyorlar.

Şimdi 1923'te artık Türkiye'de kurtuluş olmuş bitmiş. 1923 Mart'ının 15'inde Atatürk bir yurt seyahatine çıkıyor. Bu seyahatine Adana'dan başlıyor. Adana da küçük bir kasaba idi o zaman. Ben de orada lisede okuyordum. 40-50 bin nüfuslu böyle bir kasabada Atatürk'ün gelmesi üzerine - oraya ilk gelen büyük bir kahraman, kurtarıcı- yüzbin kişilik bir kalabalık Atatürk'ü karşılıyor.

A.İ. - O zaman Sancak'ta konuşulan dil türkçe mi?

H.S. - Sancak'ta konuşulan dil türkçedir. Ekseriyet türkçe konuşuyordu.

Bu karşılama heyetine, Adana'da kurulan İskenderun ve Havalisi Kurtarma Derneği de bir hazırlık yapıyor. Bu hazırlık da : Atatürk'e çıkıp rica etmek, yalvarmak ve kurtuluşu niyaz etmek onlar için. Kadınlar, kızlardan mürekkep bir heyet ve bir büyük levha yapılıyor. Bu levhaya da "Ulu Gazi İskenderun ve Havalisi Türkleri, Kurtuluş Müjdenizi Bekliyor" diye yazılıyor ve Atatürk'ün karşısına çıkıyorlar. Genç bir kız da -orada lisede okuyan bir kız- ismi de Ayşe Fitnat, babası Antakya'lı yüzbaşı Affan Beydir. Eline yazıp verdikleri sözleri ezberlemiş, gayet güzel büyük bir jestle ve ağlayarak okuyor, yalvarıyor. Atatürk'ün üzerinde fevkalâde tesir ediyor bu kızın nutku. Atatürk'ün yanında da Latife Hanım var. Latife Hanım'ın gözünden yaşlar dökülüyor. Atatürk tabii metin, gözü buğulanıyor ve bütün halk orada ağlıyor. Bu kadar müessir (etkili) bir hadise karşısında Atatürk bir cevap verecek artık: "Kırk asırlık Türk yurdu yabancı elde kalamaz"diyor ve yürüyor. İşte Hatay'ın kurtuluşunun bütün mihveri Atatürk'ün bu kıza verdiği cevaptır. Bu davanın temeli oluyor bu.

MİLLİ MİSAK HUDUTLARI

A.İ. - Sayın Hamdi Selçuk, Millî Misak'ın Hatay'a ait kısmının gerçekleşmesi niçin Kurtuluş Savaşı yıllarında olmadı?

H.S. - Kurtuluş Savaşı senelerinde olmamasının sebebi, o zamanın birtakım siyasî icapları vardı. Şimdi hiçbir Avrupa Devleti Anadolu hükûmetini tanımıyordu. Bu Anadolu hükûmeti ile ilk defa bir müzakereye girişen ve bizi devlet olarak kabul eden Fransızlardı.

Fransızlar bizim en verimli güney vilayetlerimizden Adana, Gaziayıntap, Urfa ve Maraş'ı bize bırakıyorlardı. Fakat, İskenderun üzerinde ısrar ettiler. Sebebi de, orada diğer vilayetlerimiz gibi değil, biraz yabancı unsur fazlaca. Aleviler var. Bunların adı Nuseyri'dir orada. Bunları Türklerden saymıyorlardı. Arapça konuşuyordu bunlar.

Rum ortodokslar, arapça konuşuyor. Arapça konuşan müslümanlar var. Bu unsurlar dolayısiyle bir müddet bizim mandamız altında kalacaktır; fakat Türk ekseriyeti bulunduğu için buraya bir Türk müstakil Sancağı adını vereceğiz. İskenderun müstakil Sancağı adını verdiler ve Suriye'den ayrı bir idareye tabi tutmak istediler. Fakat bir müddet sonra bu sözlerinde durmadı Fransızlar.

1921'den sonra, iki, üç sene sonra türkçe resmî dil olarak kabul edilmişti. Mahkemelerde o konuşulur, avukatlar, Türkler onu söylerler; resmî müracaatlar, istidalar (dilekçeler) türkçe yapılırdı. Ankara Andlaşmasında bu vardı zaten. Türkçe orada resmî bir lisandı. Arapça da resmî lisandı. İkisi de yürüyordu. Fransızlar bir müddet sonra burayı Suriye'nin bir Sancağı telakki ederek, Suriye meclisine de oradan mebus seçtirip, gönderdiler.

ANKARA ANTLAŞMASI

A.İ. - Ankara Antlaşması'ndan sonra Fransızlar tahliye ettikleri yerlerde silahlarını bırakarak gitmişlerdi. . . .

H.S. - Devletimize terk ettiler bu silahları ve bunları terketmekle kalmadılar, Ankara Antlaşması üzerine Fransızlar, bize de bir çok kamyon ve top verdiler. Öğrendiğime göre bu topların çoğu 26 Ağustos 1922'de Büyük Taaruz'da kullanılmıştır.

Şimdi bu Ankara Antlaşması Fransız Meclisi'ne tasdik için götürüldüğü zaman, Fransa'da böyle mutaasıp, cizvit ruhlu bazı mebuslar çıkmışlar, demişler ki: "Canım! Bir çete hükûmeti ile koca Fransız İmparatorluğu -o zaman Fransızlar 1. Cihan Harbi'nden çıkmış, mağrur bir millet- nasıl antlaşma yapabilir, bir masaya oturabilir?" diye o zamanki Başvekil Briand hücum etmişler. Briand cevap olarak: "Anlamıyorsunuz. Bunlar gerçek vatanperverlerdir. Bunlarla bir antlaşma yapmak bizim için mucib-i iftihardır" demiştir.

HATAY'IN KURTULUŞU İÇİN KURULAN TEŞKİLAT

A.İ. - Hatay'ın Türkiye Cumhuriyetine ilhâkı için çalışmak üzere bir teşkilat kurulmuş mudur? Kuruldu ise mahiyeti ne idi?

H.S. - Efendim böyle bir teşkilat vardır. Bu Kurtuluş Derneği'dir. Türkiye'ye katılmayı bunlar amaç edinmişlerdir. Bunun merkezi de Adana'da idi. Uzun müddet bu iş sürüncemede kaldı; ta ki! 1933'te falan Atatürk'ün umumî katibi oraya gidiyor. Tayfur Sökmen Dörtyol'da oturuyor. Orada tanıştırıyorlar. Diyorlar ki -Hasan Rıza'nın da orada Dörtyol'da kaymakam İbrahim Bey adında bir akrabası var- "Burada Hatayli bir zat var, oranın ileri gelenlerinden, eşrafındandır, Tayfur Sökmen'dir adı". -o zaman Tayfur Bey; Sökmen soyadını sonradan veriyor Atatürk-.

A.İ. - Ne idi o zamanki adı Tayfur Sökmen Beyin

H.S. - Mustafa Paşazade Tayfur Bey. Size bunu tanıtayım diyor. Tanıştırıyor ve Tayfur Sökmen Hatay'da Fransızların Türklere yaptığı büyük sıkıntının tesiri altında boşanıyor, bütün dertlerini anlatıyor.

Orada Türklerin ızdırap çektiğini uzun uzun Hasan Rıza Bey'e anlatıyor. Hasan Rıza Bey bunları kemal-i sükûnetle dinliyor. Buraya geldiği zaman Atatürk'e anlatıyor. Atatürk hakikaten çok duygulanıyor. Bunun üzerine diyor ki: "Benim namıma meşgul ol Sancak işleriyle" diyor. "Türk işleri ile meşgul olalım, beni sen temsil et hükûmet nezdinde" diyor. Bunun üzerine Hatay'dan bir çok talebeler getiriliyor. Üniversitede okutuyorlar ve bu şekilde başlıyor ilk çalışmalar.

Fakat, asıl çalışma 1936 senesinde Fransızların mandayı bırakıp, Suriye'deki mandayı Araplara bırakması üzerine bu mücadele daha büyük bir yoğunluk kazanıyor. Suriye heyeti Fransızlarla yaptıkları anlaşmadan sonra Paris'ten dönerken Türkiye'ye uğruyorlar.

Türkiye bunların uğradığını görünce, bizim hükûmetimiz o zaman Suriyelilerle temas etmek ve İskenderun Sancağı üzerinde ne gibi bir yol tuttuklarını öğrenmek için evvelâ Hatay'dan bir heyet gelsin onlarla görüşelim diyorlar. Zaten o zaman Tayfur Sökmen İstanbul'da

oturuyordu. Selim Selek adındaki Hatay'da "Yeni Gün"gazetesini çıkaran bir zatla birlikte Ankara'ya geliyorlar.

Ankara'da bunları İsmet Paşa (Başbakan), Menemencioğlu Numan Beyin (Umumî katip) odasında kabul ediyor. Bunlara soruyor: "Ne diyorsunuz?" diye. "Efendim yakında Suriye'de seçim yapılacak. Şimdiye kadar yapılan seçimlerde İskenderun Suriye'nin bir parçası bilinerek oradan mebus da seçiliyor ve gönderiliyor idi. Bu defa bu seçime Hatay'ın katılmaması lazım gelir. Onlar mandayı madem ki bırakıyorlar, Fransızların Sancak üzerindeki mandayı da bırakarak Sancağı Türkiye'ye vermesi gerekir. Biz bu seçime katılmayalım" diyorlar.

Bunun üzerine Numan Menemencioğlu diyor ki: "Yok seçime katılmak lazım, fakat biz bunu Fransızlarla müzakere ederek, bu yeri kurtarırız. Çünkü Fransızları kızdırırsak onlarla müzakere biraz zorlaşır." İsmet Paşa'nın yanında bulunan o zamanki Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan : "Hayır seçime katılmasınlar. Hatay heyetinin mütalâası gayet yerindedir. Binaenaleyh, seçime katılırlarsa, oranın Suriye'nin bir parçası olmakta devam ettiği meydana çıkar. Bu bakımdan seçime katılmaması lazım gelir" diyor.

İsmet Paşa Saffet Arıkan'ın bu mütalâasını uygun bularak, seçime katılmasınlar diye oraya bir zatı haberci olarak gönderiyor. O zat da benim büyük biraderim Celâl Selçuk idi. Niğde'den bir pasaport veriyorlar, gidiyor Hatay'a. Suriye'de yapılacak seçimlere katılacaklara, seçime girmeyin, Atatürk istemiyor, burası Suriye'den ayrı bir mahiyettedir, diyor ve bizim biraderi de Fransızlar "Sen buraya seçime engel olacak haberler getirdin" diye tevkif ediyorlar. Böylece başlıyor bu.

A.İ. - Yani teşkilat kuruluyor o zaman Hatay'da.

H.S. - Evet Hatay'da bir Kurtuluş Teşkilatı kuruluyor ve bunun merkezi Antakya'da oluyor. İlçelerde de şubeleri. Bu teşkilata Halkevi adı veriliyor. Asıl Sancak merkezi İskenderun olduğu halde teşkilat Antakya'da kuruluyor. Antakya'da ekseriyet Türklerdedir. İskenderun'da Türkler ekseriyette değil. Daha çok Antakya'da faaliyet gösterildiği için merkez orada kuruluyor. Antakya'daki Kurtuluş Partisi'nin başına da Gani Türkmen adında bir zat getiriliyor.

A.İ. - Bu Kurtuluş Partisi'ne veya Halkevi'ne önayak olanlar kaç kişi?

H.S. - Bu partiyi Abdülgani Türkmen, Vedii Münir Katabay daha bir çok arkadaşlar kuruyorlar. Tabii bu teşkilat daha çok Dörtyol'dan idare ediliyor.

A.İ. - Teşkilatın başında Tayfur Bey mi var?

H.S. - Tayfur Bey Dörtyol'da teşkilatın başında ve Türk tabiyetinde. Ora tabiyetini bırakmış ve oraya da sokmuyorlar zaten. Dörtyol'dan idare ediliyor (ediyor). Falanlar, falanlar, falan yere gelsin, falan falan şu vazifeyi alsın diye. Çünkü Atatürk artık bu davayı da ele almıştı. Bu davayı ele alırken, Tayfur Sökmen'i 1934 seçimlerinde müstakil olarak Antalya'dan mebus seçtiriyor.

Atatürk'ün de maksadı, bir gün gelecek Antalya adını Antakya'ya çevireceğim diyor. İsim benzerliğinden, ordan mebus seçtiriyor ve o, mebus sıfatıyla da artık Tayfur Sökmen bu işe dörtelle sarılıyor. Hariciyeye gidiyor, oraya buraya gidiyor.

A.İ. - Abdurrahman Melek Bey de bu partinin kuruluşunda var mı?

H.S. - Var. Fakat o da aynı, gelip İstanbul'da oturuyor. Türkiye'den takip ediyorlar onlar davayı. Abdurrahman Melek'in de hizmeti vardır.

A.İ. - Asıl orada takip edenlerin başında kim var?

H.S. - Gani Türkmen.

A.İ. - Devlet kurulmasından önce Hataylı hangi Türklerin Türkiye ile ilişkileri ne nisbette ve ne düzeydedir?

H.S. - Daima bu ilişkiyi devam ettirmişlerdir ve Hatay'ı Türkiye'nin bir parçası görmekte devam etmişlerdir. Bir çok gençler orada liseyi bitirdikten sonra, (Türkiye'ye. A.İ.) yüksek tahsile gelmişlerdir. Antakya'da da bir lise vardı ve bu lise türkçe tedrisat yapıyordu.

A.İ. - İsmi ne idi bu lisenin?

H.S. - Antakya lisesi. Tedrisatı türkçe fransızca da öğreniyorlardı. Tümüyle Türk lisesi idi, çünkü ekseriyet Türktür.

YÜZELLİLİKLER

A.İ. - Tabii hocalar da Türktü değil mi?

H.S. - Hocaların bir kısmı oraya kaçan yüzellilikler.

A.İ. - Yüzellilikler bu lisede öğretmenlik mi yapıyorlardı?

H.S. - Öğretmenlik yapıyorlardı.

A.İ. - İsim hatırlıyor musunuz?

H.S. - Bir isim. Mesut Fani. Felsefe okutuyordu. Sorbonne'dan mezundu. Fransızların Adana ve havalisini işgali sırasında Cebeli Bereket mutasarrıflığı yapmış. Bunlar bunun tesrine Fransızlardan vazife aldıkları için veya o temayüllü oldukları için yüzellilik listeye giriyorlar ve Türkiye'ye gelemiyorlar. Gelemeyince de Türkiye'ye de maarifçi olarak hizmet ediyorlar. Türkçü olarak da devam ediyorlar . Fransızlığı bırakıyorlar.

FRANSIZ İDARESİNİN TÜRKLERLE İLİŞKİLERİ

A. İ. - Sayın Hamdi Selçuk, Fransız idaresinin Türklere karşı davranışı nasıldı?

H. S. - Fransızlar kötü bir müstemlekecidir (sömürgeci). Dar fikirlidirler ve kötü müstemlekecidir. Türklere orada her zaman için tazyik ediyorlar ve Türklere layık oldukları hayat hakkının vermiyorlar. Orada daha çok Alevileri tutuyorlar ve ortodoksları tutuyorlar. Cemaat olarak Alevilerden Hasan Cabbar isimli birini Maliye Reisi yapıyorlar. Aslında bütün Hatay'ın idaresini ona veriyorlar. Gerçi Fransızların da orada bir delegesi vardır. Fakat o delege dahi Hatay idaresine dair bütün talimatı Hasan Cabbar'dan alıyordu. Hasan Cabbar adeta oranın "vice ruası" mahiyetinde idi. Türkleri ikinci planda görüyor ve bunlara tazyik yapıyorlardı.

Türkler bahçeci, sebzeci, meyveci. Bunların sebze, meyvelerini diğer unsurların sebze, meyvelerinden sonra Hal'e alıyor ve bir çoğu da piyasaya sürülmeden çürütülüyordu.

Türklere çok tazyik etmişlerdir. Perişan olmuştur Türkler orada. Mesela Beylan halis Türktür. Yüzde yüz Türktür. Bunların gayet güzel bağları, bahçeleri vardır. Meyveleri geldiği zaman şehre, evvelâ ötekilerin sebze ve meyvelerini satıyor, sıra gelirse Türklere bırakıyorlardı. Bu yüzden Türkler zarar görüyorlardı. Fransız idaresinin böyle kötü bir sistemi vardı.

A.İ. - Fransızlar Türklere zulüm yapıyorlar mıydı?

H.S. - Böyle açık bir zulüm yapmıyorlardı. Çünkü Türkiye'den çekiniyorlardı. İleri bir zulüm yapsalar başlarına neler gelebileceğini herhalde tahmin ediyorlardı.

Bunun bir küçük misalini vereyim. Biz 1937'den sonra oraya gönderildiğimiz zaman, -orada parti olarak çalışıyorduk tabii- çalışırken, çalışmalarımız hakkında izahat vermek ve temas etmek için hudut olan Payas'a geliyorduk. Payas İskenderun'a 20 km. dir. Oraya gelirken Fransızların bir karakolu vardır. Hayıtlı Kule Karakolu diye. Oradan geçer ondan sonra hududa gelirdik. Benim üzerimde de pasaportum vardı. Fakat pasaportsuz gidenler de vardı. Bir bayram günü böyle gitmiştik. Payas'a giderken birşey demediler, fakat dönüşte "Siz hudud geçtiniz. Bir kısmınızda pasaport yoktur" diye bizi tevkif ettiler. Jandarmalar bizi kamyona doldurdu ve İskenderun'a getirdiler. İçimizde Galatasaray'da (lise) Müdür Muavinliği yapmış Mazhar Bey diye bir zat vardı. Bu zatın da Hatay ile ilgisi, babası vaktiyle Belen'de kaymakammış. Orada doğmuş. Nüfus kağıdında Hatay doğumludur diye oraya gönderilmişti, Hatay mücadelesinde hizmet alsın diye. Şimdi bu zat fevkalâde ızdırap falan görmemiş. Bu şeyden çok muzdarip olmuş. "Aman! ne yapalım, nasıl kurtulacağız? Şimdi benim İstanbul'daki eşim ve kızlarım duyarlarsa perişan olur ve ağlarlar" dedi.

Biz bir Fransız Müdürünün odasına gittik. Götürdüler bizi. "Niçin hudud geçtiniz?" falan diye epeyce sert bir çıkış yaptı. Ben de parti reisi olarak, hudud geçmek yok. Hepimizin pasaportu vardı. Gittik, görüştük geldik ve giderken de bu karakolun malumatı vardı, binaenaleyh bizi tevkif ederseniz Türkiye bunu fena karşılar. Size şunu söyli-

yelim ki, bu kabil davranışlardan vazgeçiniz dedim. Ve bizi peki gidiniz diye serbest bıraktılar. Yani arasıra gözdağı veriyorlardı bize.

HATAY'A GÖNDERİLENLER

A.İ. - O zaman Hatay'a gönderdikleri şahıslar demin bahsettiğiniz gibi sadece nüfus kağıdında Hatay'lı olanlar mıydı, yoksa bunlardan seçmeler yapılıyor muydu?

H.S. - Hatay'da doğmuş veya Hatay'lı olanlar. Bir seçmeye tabi tutulmuyordu. İşçisi de geliyordu, memuru da, tüccarı da geliyordu. Avukatı da gidiyordu ve bunları gönderdiler tamamen. Bunlar orada eski akrabalarının evine gittiler yerleştiler ve benim de biraderlerim ve hemşirelerim oradaydı. Ben de onların evine yerleştim ve çalışmaya başladım.

A.İ. - Ailenizden de bu Kurtuluş Partisi'nde faal olanlar var mıydı?

H.S. - İşte büyük biraderim vardı. Sonra küçük biraderim Cevdet Selçuk fevkalâde faaldi. Kendisi hatip, fevkalâde güzel konuşur, bütün propagandalara katılır; köylere gider uyarıcı ve Hatay'ın Türkiye'nin bir parçası olduğuna dair uyarıcı telkinler yapardı.

HATAY KURTULUŞ PARTİSİ

A.İ. - Hatay Kurtuluş Partisi'nin Hatay davası için takip ettiği yol ne idi?

H.S. - Takip ettiği yol: Tabii hükûmetimiz Cenevre'ye başvurmuştu. Hatay'ın Suriye'den ayrı bir idareye tabi olması lazım geldiğini Cenevre'ye götürmüştü. Cenevre'de birçok müzakerelerden sonra, oranın Türk ekseriyetine sahip bir mıntıka olduğu iddiası atıldı. Cenevre Milletler Cemiyeti o zaman oraya müşahit (gözlemci) bir heyet gönderdi. Müşahit heyet Antakya'da (Türk ekseriyeti Antakya'da olduğu için.A.İ.) geçit yapıldı. Bu geçitte 65. 000 Türk, Milletler Cemiyetine

gönderilecek müşahitlerin önünden geçit yaptılar. Yağmurlu bir günde bu geçit yapıldı.

Bizler de istiklâl istiyoruz iddiasındaydılar. Çünkü ilhâk ortaya atılmamış, sadece istiklâl ortaya atılmıştı. Bu müşahedeyi onlar tesbit ettiler.

Fransızlar bu defa diğer unsurlardan toplayabildikleri 25. 000 kişi kadarı da iki gün sonra bu müşahit heyetinin önünden geçirdiler. 25. 000 inin karşısında 65. 000 in mevcudiyeti büyük bir ekseriyet ifade ettiği için, bu müşahit heyetleri Cenevre'ye döndükleri zaman rapor verdiler ve Türk ekseriyetinin orada kesin olduğu kararını bildirdiler.

Milletler Cemiyeti'nde dokuz Hariciye Nazırı vardı. Bunlar buranın müstakil bir Türk ekseriyetine dayanan devlet olmasına karar verdiler. Hatay devleti böylece doğdu. Bu devletin 40 kişilik bir parlementosu olacaktı. Bir Anayasa yapıldı. Milletler Cemiyeti yaptı. Bu 40 kişilik parleamentonun 22'si Türk, 18'i de diğer unsurlardandı.

Daha evvelce de söyledim. Alevileri de ayrı bir unsur saydılar. Halbuki biz, Atatürk'ün bize verdiği direktif üzerine, bunları Eti Türkü'dür diye ortaya bir dava atmış ve bunu için çalışıyorduk. Fakat Fransızlar bunları Milletler Cemiyeti'nde bizden ayırdılar. Eti Türkü değildir, arapça konuşuyor, bunlar ayrı bir unsurdur diye bunlara da ayrıca temsil hakkı verildi. Bu 18'in içinde Aleviler, Ortodoks Rumlar, Sunni Araplar, arapça konuşan Araplar ve Ermeniler vardı. 40 kişiden mürekkep Meclis böylece kuruldu.

PLEBİSİT

A.İ. - Hatay Türk Devleti'nin kurtuluş hareketi üzerine çalışmaları ne zaman başladı?

H.S. - Bu kurtuluş hareketi 1938'den itibaren başladı. 40 kişilik parlamentonun seçimi yapılmadan evvel, Milletler Cemiyeti bütün unsurların orada hakiki miktarını tesbit etmek için bir oy yoklaması yaptırdı. Oy yoklaması için yer ve sandıklar teşkil edildi. Bu sandıkların

başında Milletler Cemiyeti'nin birer mümessili vardı ve bir de her cemaatin mümessili vardı. İskenderun'da da başladı, diğer ilçelerde de başladı.

İskenderun'daki başlama kavga ile hadiseli olarak başladı. Orada seçim yapılırken -yani plebisit gibi- sahilde bu defa yine Fransızların tahrik ettiği bazı unsurlar Türkler üzerine tecavüze başladılar. Türklerin şapkalarını yırttılar. Şimdi orada Türklüğün işareti artık şapka idi. Fesi hıristiyanlar giyiyordu aksine. Hıristiyanlar şapka giymiyordu. Çünkü şapka giyerse Türk görülecekti. Türklerin şapkasını yırttılar bu unsurlar. Ateş ettiler Türklere. Bizden 5-6 kişi yaralandı. Bostan Mercan -demin dediğim yiğit ve kahraman- o da tabancası ile onların üzerine yürüdü. O sırada böyle karşılıklı atışlar oldu, fakat bir adam ölmedi.

Biz şehrin üst tarafında, Türk mahallesinde -parti binası oradaydı- partimizin de sivil polisleri vardı. Bunlara biz maaş verirdik. Bütün bunların tahsisatını Ankara gönderiyordu bize. Bir sivil polis koşarak geldi. Sahilde Türklere hücum ediyorlar, Türklerin şapkasını yırtıyorlar, ateş ediyorlar diye haykırınca, zaten parti binasında ve bahçesinde de yüzlerce Türk toplanmıştı. Bu Türkler yakın köylerden gelirler bir mevcudiyet gösterirlerdi. Parti içinde devamlı bir kalabalık olurdu. Bir de bunların nüfus kayıtlarını tetkik ediyorduk. Çünkü plebisit yapılacaktı.

O sırada halk heyecana geldi. Odunluklarda, şurada, burada ne kadar sopa varsa ele geçirdiler, sahile doğru yürümeye başladılar. Ben de başlarında idim. Yolun bir yerinde önümüze bir Ermeni Papazı çıktı. Ermenileri tehlikeli buluyorduk. Çünkü Ermeniler komitacıdır. Bunlar kalkar bizim aleyhimizde bir hareket yaparsa, birçok zayiat veririz diye. Bunları teskin etmek lazım geliyordu. Ermeni papazı "Dükkanlarınızı kapatın" diye Ermenilere talimat veriyordu. Ermeni Papazın yanına gittim, dedim ki: Papaz Efendi! biz burada beraber yaşıyacağız; binaenaleyh siz böyle bu kaabil aleyhimizde yapılan hareketlere karışmayınız. Bizim size dostluktan başka bir duygumuz yoktur. Pa-

paz efendi benim bu konuşmamı iyi karşıladı ve "Dükkânları açınız" diye Ermenilere talimat verdi ve biraz ileri gittik. Orada müstemleke askerleri karşımıza çıktı. Bizi geri çevirmek istediler. Ben müstemleke askerlerinin başında bulunan bir yüzbaşıya dedim ki: Bu halkın elinde sopadan başka bir şey yok, bunların bir tehlikesi olamaz; binaenaleyh bize mani olmayın, gidelim. Sahilde Türklerin şapkalarını yırtıyorlarmış, bunları önlemek istiyoruz dedim. Hayır gidemezsiniz dediler. O sırada bir sokak başından tedhişçiler tarafından bizim üzerimize ateş ediliyordu. Bu ateş üzerine, gidin onları yakalayın dedim. "Onları yakalamak için emir yok" dediler. Meğerse kendileri tahrik etmiş, Fransızlar.

Bütün bu konuşmaların yapıldığı sırada, plebisit sandığının yanında bir Milletler Cemiyeti mümessiline gittim. Gel, gör durumu dedim. Gösterdim. Ateş edilmesini de gösterdim. Bunları tesbit etsinler diye.

Sonra baktım ki, iş büyüyor, ateş ederler bizden epeyi zayiat veririz. Ben çıktım dedim ki orada: Atatürk bizim hayatımızı garanti etmiştir. Dönelim partiye gidelim, ben oradan durumu Atatürk'e bildireceğim. "Yaşasın Atatürk" diye halk haykırdı ve döndük. Ve ben bu durumu bir raporla -üzerimde pasaport olduğu için- Payas'a götürdüm verdim. Oradan Erginlik Cemiyeti'ne verildi. Erginlik Cemiyeti Ankara'ya bildirdi. Üç gün sonra Dörtyol'daki bir piyade alayı hududa yerleşti. Orada herhangi bir hadise olursa, hemen girmek için tabii.

HATAY DEVLETİ KURULURKEN

A.İ. - Sayın Hamdi Selçuk, Hatay Devleti kurulurken, Kuruluş lideri, teşkilatı ve başlıca rol oynayan üyeler kimlerdi?

H.S. - Hatay kurulurken başlıca rol oynayanlar: Abdülgani Türkmen, Tayfur Sökmen, Abdurrahman Melek, Vedii Münir Karabay, benim adımı da syarsanız -ben de İskenderun'da parti reisi olarak -ki Sancağın merkezi orası olduğu için önemi daha çok büyüktü- hep birlik-

te çalışıyorduk. Hatay Devleti'nin parlementosu 2 Eylül 1938'de açıldı. 40 kişilik mebuslar evvela Belediye Meclisi salonunda toplandık. Oradan -hep resmî elbiseler giymiştik- bir sinema binası içinde açılan Meclis'e gidiyorduk. Bir Türk taburu ile, bir Fransız taburu bizi selamladı. Bando ile selamladılar. Biz 40 kişi Meclis'e girdik.

Meclis toplandı. Meclis'e de yaş reisi olarak, oranın eski şahsiyetlerinden ve Fransızlar zamanında Suriye'de Ziraat Bakanlığı yapmış, Adalı Mehmet isminde yaşlıca bir zat -85 yaşında- o çıktı, Meclis'e riyaset etti. Parlementoya riyaset etti (başkanlık yaptı) ve gayet güzel bir de nutuk söyledi.

Dedi ki: "Yaşlı olmak çoğu zaman hoş birşey değildir. Fakat yaşlı olmanın hiç bir mutlulukla kıyas edilemeyen bir mutluluğu vardır. İşte bu Türk yurdunda, böyle bir devlet kurulurken, bu devletin ilk Meclis'ine reislik etmek şerefini kazandım. Beni bu yaşa erdirdiği ve bu şerefe mashar kıldığı için Allaha şükrederim. Meclis'i açıyorum" dedi.

Meclis açıldıktan sonra reis seçimi yapıldı. Reisliğe Abdülgani Türkmen seçildi. İkinci reisliğe de Vedii Münir Kayabay ile, Alevîlerden -oranın eski büyük meşhur bir şeyhi vardı- Şeyh Maruf'un oğlu Zeynel Abidin Cil idi; ikinci reis seçildiler. Bu seçimlerden sonra Devlet Reisi seçimi yapıldı. İttifakla Tayfur Sökmen Devlet Reisi seçildi.

Bir otelde seçim neticesini bekliyordu Tayfur Sökmen. Fragını giymiş bekliyordu. Biliyordu zaten Devlet Reisi seçileceğini. Tebliğ etmek üzere benimle Dr. Bedii Bilgin adında bir üyeyi (Antakya üyesi) seçmişlerdi. Gittik. Sizi Devlet Reisliğine seçtik dedik. Sizi Meclis'e davet ediyoruz buyurun diye. Tayfur Sökmen bizimle beraber Meclis'e geldi. Bir tabur asker, Türk askeri bu defa karşıladı. Bizi daha evvel hem Türk, hem de Fransız askeri karşılamıştı. Tayfur Sökmen'i sadece Türk askeri karşıladı. Meclis'te kürsüye çıktı. Anayasa'da yazılı olan yemini yaptı. Yeminden sonra kıas bir nutuk söyledi ve Meclis o gün dağıldı.

A.İ. - Meclis'in açılışında ne gibi şeyler oldu?

H.S. - Nutuklar söylendi. Ben de orada bir nutuk söyledim. Ve bu

nutkun metni de kitabımda vardır. O gün söylenen nutuklar Dolmabahçe'de bulunan Atatürk'e bildirilmiş. Benim nutkumu çok beyenmiş olduğunu bilahare bana anlattılar.

A.İ. - Hatay davasında Atatürk ile direkt temasınız oldu mu?

H.S. - Benim olmadı. Burada Yargıtay'da savcı idim. Doğrudan oraya gönderildim. Hiçbir temasım olmadı. Daha çok teması Tayfur Sökmen, Abdurrahman Melek yapıyorlardı. Abdurrahman Melek Başbakan oldu. 5 kişilik bir kabinesi vardı Hatay'ın. Bunlar Abdurrahman Melek (Başbakan) de dahil parlamento dışından seçilmişlerdi.

A.İ. - Hatay Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne katılma nedenlerini anlatır mısınız?

H.S. - Hadiseler gelişiyordu. Artık Hatay'ın Türkiye'ye katılacağı her tarafta şayi olmuştu. Bu sırada Suriye'den gazeteciler geldiler. "Acaba ne zaman Türkiye'ye katılacaktır Hatay?" diye. Partiye geldiler. Ban İskenderun'da Halk Partisi'ndeydim. Bana sual sordular dediler ki: "Ne zaman katılıyor. Bunun zamanı ne zamandır?" diye ben de dedim ki: -1939 Hazirandan evvel.- Sizin bu sualinize Türk şairi, İstiklâl Marşını yapan Mehmet Akif'in İstiklâl Marşı'ndaki bir beyiti ile cevap vereceğim:

"Doğacaktır sana vaat eylediği günler hakkın
Kimbilir, belki yarın, belki yarından da yakın"

Bunu Arap gazetecilere bir arkadaş tercüme etti. Ben arapça bilmiyorum tabii. Bunu benim ağzımdan işitir işitmez gazeteciler; "Demek bu iş bitmiştir" diye fırlayıp gittiler. İki gün sonra Halep'ten gelen gazetelere baktım, büyük başlıklarla Hamdi Selçuk dedi ki, diye bunu yazmışlar.

A.İ. - O gazetelerden elinizde var mı?

H.S. - Maalesef saklayamadım.

Atatürk zannımca veya işittiklerime göre, orada müstakil bir Türk Devleti kalması fikri varmış ilk zaman. Bu fikri daha evvel işittiğim için Hatay Meclisi'nin açıldığı gün söylediğim nutukta dedim ki: Bütün dünya ve hatta Avrupa'nın bir çok yerleri, muhtelif unsurlardan olu-

şan seviyeli bir halkın müstakil bir devlet olmasının hasretini çeker. Bu devlet de İsviçre'dir. Binaenaleyh Doğu'da da İsviçre gibi bir tabiat güzelliğine mâlik ülke vardır. Ve İsviçre halkı gibi yüksek seviyeli bir halk vardır. Bu halk ve bu ülke Hatay'dır. Yani burada kurulan devlet bir İsviçre devletine benzer. Doğu'nun bir İsviçresi olacaktır.

Atatürk çok beğenmiş bu buluşu ve söyleyişi. Atatürk böyle istiyordu evvelâ. Atatürk'ün vefatından sonra bir çok hadiseler çıktı ortaya. Almanlar yerinde duramıyor, bir harp tehlikesi manzarasında idi tavırları. Bunun üzerine hükûmetimiz, Ankara hükûmeti, İngilizler, Fransızlarla bir anlaşmaya göre Hatay'ın da Türkiye'ye katılması Fransızlar tarafından kabul ediliyor. Bir hudud komisyonu teşkil ediliyor. Bu hudut komisyonunun başına da, sonradan orgeneral olan Suat Kuyaş getiriliyor. Suat Kuyaş bir hudut komiseri, başkanı idi. Şimdi bir Türkiye Hatay'ı ilhâk mı etti, yoksa Hatay mı iltihâk etti.

HATAY'IN ANAVATANA KATILMASI

A.İ. - Evet Hatay Anavatan'a iltihâk mı etti, yoksa ilhâk mı edildi?

H.S. - Şimdi eski tabirlerde bunların ayrı ayrı manası vardır. Şimdi katıldı diyoruz. Katılmanın içinde ilhâk da vardır, iltihâk da. Ama hukukî terim olarak Hatay ilhâk edilmedi, iltihâk etti demek yerinde olur. Çünkü Hatay Anayasası Milletler Cemiyeti'nce yapılmış olan müstakil bir devletti. Bu müstakil olan devleti Türkiye, Milletler Cemiyeti yasasına çiğneyerek ilhâk edemezdi. Hukuken öyledir. Türkiye çünkü sulhe bağlı ve Milletler Cemiyeti'nin her türlü kararına riayetkâr bir devlettir. Böyle bir hukukî durum olmaması için, Hatay'ın Türkiye'ye iltihâk etmesi prensibi kabul edildi ve biz Hatay Meclis'inde bütün mensupların imzasıyla bir takrir vererek, Hatay'ın Türkiye'ye iltihâk etmesi ve ayrıca böyle bir büyük devlet yanında küçük bir devletin bekâsının da zorluğu gözönünde tutularak iltihâk kararı verildi.

Bir müddet sonra da TBMM'ce bir kanun kabul edildi. Bu kanuna göre Hatay vilayeti teşkil edildi. Bunun başına da Şükrü Sökmensüer adında bir zat vali olarak tayin edildi. Ve geldi, o da işe başladı. Bu suretle Hatay Devleti hitama erdi (son buldu) ve Hatay Türkiye'nin güzel bir vilayeti oldu.

A.İ. - Şükrü Sökmensüer Hataylı mıdır?

H.S. - Hayır Hataylı değildir. Devlet memuru idi. Emniyet-i Umûmiye Müdürü idi. Emniyet-i Umûmiye Müdürü iken, Hatay dosyasını ve meselesini takip eden bir büronun başında idi. Orayı tanıdığı için, tercihan o vali olarak tayin edildi.

HAMDİ SELÇUK'UN MİLLETVEKİLLİĞİ

A.İ. - Sonra B. M. Meclisi'ne milletvekili olarak geldiniz değil mi?

H.S. - Tabii Hatay Türkiye'ye katılıp, vilayet olunca bu vilayetin bütün teşkilatının yapılması lazımdı. Hatay Türkiye'ye katıldığı için benim de vazifem bitmişti, dönmem lazım geliyordu.

Adliye Bakanlığı'ndan bir yazı aldım. Orada parti reisi olarak seçimleri idare edin ve neticeyi alana kadar bekleyin dediler. Muhtar seçimlerini yaptık, kanunlarımıza göre tabii. Meclis-i umumiyye seçimlerini yaptık. Belediye seçimlerini yaptık, bitti ve bir akşam, Ekim ayında, radyoda Hatay'ın milletvekili adayları ilan edildi. Hatay'ın 5 mebus seçmesi gerekiyordu. 10 isim ilân edildi. Çünkü hepsi hizmet etmiş, Hatay davasında bulunmuş olduğu için. On kişi içinden beş kişinin seçimini halkın kendi oyuna bıraktılar. Bu beş kişi seçildi. Bu beş kişi içinde, Hatay Meclisi Başkanı Abdülgani Türkmen, Hatay silahlı mücadelesinde ve davasında hizmet etmiş Abdullah Mursaloğlu, yine Hatay'da çok hizmeti geçen Mehmet Tecelli, Hatay davası sırasında yazılarıyla hizmet eden Bekir Sıtkı Kunt, İskenderun Parti reisi olan Hamdi Selçuk seçildik.

HATAY DEVLETİ'NİN VESİKALARI

A.İ. - Abdullah Mursaloğlu'nun Tayfur Sökmen ile herhangi bir akrabalığı var mıdır?

H.S. - Amcazadesidir, aynı ailedendir onlar.

A.İ. - Hatay Devleti ile ilgili vesikalar bugün nerededir?

H.S. - Hatay Devleti ile ilgili vesikalar, uzun müddet Hatay vilayetinin mahzeninde idi. Fakat bayrağı ile mühürü Tayfur Sökmen almış, Reisicumhur'a takdim etmiş.

A.İ. - İsmet İnönü'ye mi?

H.S. - Evet İsmet İnönü'ye. Diğer vesikalar bilmiyorum nerededir.

HATAY'A TÜRK ORDUSUNUN GİRMESİ

A. İ. - Türk ordusunun Hatay'a girmesi üzerine intibalarınız nelerdir?

H. S. - Türk ordusu Hatay Devleti kurulmadan evvel girdi ve girmesinin de sebebi Fransızlar Türklere tazyik ediyorlardı. Hatta yapılacak seçimlerde Fransızlar kötü davranırlar, binaenaleyh Türklerin hukukunu ihlâl ederler diye hükûmet bir Türk kıtasının da orada bulunmasını Fransızlara kabul ettirdi. Oraya evvelâ Asım Gündüz Paşa reisliğinde bir Türk askerî heyeti girdi. Bunların arasında Cevat Açıkalın -Dışişleri'nden- umum müdür olarak o da katıldı. Siyasî işleri idare etmek üzere o da vardı. Fransızlarla bir müzakere yapıldı. Bu müzakerenin sonunda Fransızların oradaki askeri kadar bir Türk askerinin de oraya girmesi ve bu asker girdikten sonra, devletin kuruluşu ve seçimlerin rahatça yapılması esası Fransızlara kabul ettirildi.

Türk ordusu 5 Temmuz 1938'de Hatay'a iki koldan girdi. Kolun birisi Hassa tarafından, diğeri Payas tarafından girdi ve 19 sene sonra Türk ordusuna kavuşan Hatay, o gün sevinçten çılgın hale gelmişti. Kırk gün kırk gece, eski masallardaki gibi düğün, bayram yaptı Hatay ve ordu girdikten sonra Hatay'ın kaderi tamamen değişti. Artık Fransız-

ların orayı bırakıp gideceklerı anlaşıldığı için diğer unsurlar kaçmaya başladılar.

A.İ. - Bir Emir Çavuş hadisesi var galiba.

H.S. - Türk ordusunun oraya girmesi üzerine Fransızlarla bir arada iki ordu nasıl birbirlerine karşı davranacak? Bir anlaşma ile tesbit ettiler. Buna göre küçük rütbeliler büyük rütbelilere selam verecek.

Bir gün Chabau adında bir Fransız teğmeni, Antakya'nın köprüsünden Hükûmet Konağı'na doğru giden yolun hemen baş tarafında giderken bir Türk askeri selam veriyor. Chabau bu Türk askerinin selamını almıyor. Türk askerinin arkasından gelen Emin Çavuş adında Niğdeli bir yiğit oğlan, Fransız teğmeninin Türk askerinin selamını almadığını görünce, selam vermeğe ne lüzum var, madem ki Türklerin selamını almıyor diye selam vermeden geçip gidiyor. Bunun üzerine teğmen görüyor, bunu çağırıyor. Fransızca ağır sözlerle hakaret ediyor ve hatta tekmeliyor.

Bunun üzerine orada bütün Türk halkı toplanıyor. Çavuşa "Ne duruyorsun Mehmet?" diyorlar. Eh! hakarete uğramış, tekmeyi yemiş, etraftan da yapılan telkinle de elini belindeki tabancaya atıyor ve iki kurşunla Fransız teğmeni yere seriyor. Fransız teğmeni hemen hastahaneye götürüyorlar ve kumandan Şükrü Kanatlı -bizim alayın kumandanı- haber alıyor, gidiyor hemen bu hadiseden çok üzüldüğünü bildiriyor ve kollarını sıvayarak, "Aman! eğer kanım uyarsa, alıp veriniz bu hastaya" diyor. Fakat bütün tedbirlere ve çabaya rağmen bu Fransız teğmeni kurtulamıyor, ölüyor. Bunun üzerine bizim kumandan fevkalâde üzülüyor. Ve "Ben bu çavuşu cezalandırmak için mahkemeye vereceğim" diyor. Askerî mahkemeye veriliyor. Askerî mahkeme de İskenderun'da kurulmuş. Bizim halkın da tahriki olduğu için bir avukat tuttuk. Ben partiden 200 lira -o zaman 200 lira büyük para idi- avukata verdik. Bu Emin Çavuşu müdafaa ettik. Emin Çavuş ağır tahrik neticesinde bu ölümü meydana getirdiği için iki sene hapisle kurtuldu. Onu sonra Kayseri hapishanesine göndermişler.

Biz mebus seçilip Ankara'ya geldikten sonra, Emin Çavuş bana geldi. Beni buldu, beni tanıyordu. Onunla meşgul olduğumu falan bi-

liyor, sivil bir genç bir gün geldi. "Efendim ben Emin Çavuş" dedi. "Ha! hoşgeldin, safa geldin" dedim. Meşgul oldum. "Ben hapishaneden çıktım, cezam bitti. Bana bir vazife, bir iş bulun" dedi. Adresini aldım ve Meclis'te Saffet Arıkan'a anlattım bunu. O zaman Millî Müdafaa Vekilli idi. Çok milliyetçi bir zattı. Bu Emin Çavuş'un bütün macerasını anlatınca çok duygulandı. Benden ismini, adresini aldı. İki, üç gün sonra Meclis'te buluştuğumuz zaman: "Bu Emin Çavuş'un ferî cezası varmış" dedi. Ferî cezasına göre devlet hizmetinden mahrumiyet cezası vardır. Bu mahkumiyet cezasının ortadan kalkması için bir af kanunu hazırladım. Bunu Meclis'ten geçireceğiz ve bu çavuşu da ben katip sınıfına alacağım. Tek yıldızlı bir katip yapacağım" dedi. Ve dediğini de yaptı.

A.İ. - Özel bir kanun çıkararak mı?

H.S. - Evet. Özel bir kanun çıkardı ve onu katipliğe tayin ettiler. Tek yıldızlı katip oldu.

DEVRİMLER

A.İ. - Biraz evvel şapkadan bahsettiniz. Demek ki o zaman Türkiye'de yapılan devrimler Hataylılar tarafından benimsenmişti.

H.S. - Hem nasıl.

A.İ. - Bunlara misaller verebilir misiniz? Mesela ben şunu sorayım, yeni harfler kullanılıyor muydu?

H.S. - Yeni harfler bütün Hatay'da, köy mekteplerinde dahi kullanılıyordu. Yeni harfler öğretiliyordu.

A.İ. - Resmî yazışmalar?

H.S. - Resmî yazışmalar arap harfleriyle türkçe yazılıyordu. Fakat mekteplerde yeni harfler öğretiliyordu. Buradan kitap gönderiliyordu. Yalnız kitapların başında Atatürk'ün fotografı olduğu için, Fransızlar bunu uygun bulmamışlar, eğitim işleri ile meşgul olanlar bu Atatürk'ün fotoğrafının çıkartılmasıyla yine bu kitapların mekteplerde okutulmasını temin etmişler.

A.İ. - Başka misaller verebilir misiniz? İnkılâbların benimsenmesi yönünden?

H.S. - Türkiye'deki inkılâp orada aynen benimseniyordu Türkler tarafından. Şapka da giyiliyordu, fakat mutaasıblar orada da vardı. Mutaasıb din adamları, şapka hıristiyanlara mahsus, müslümanlara mahsus değildir diye bazı hadiseler de çıkardılar.

Selim Selek "Yeni Gün" gazetesinin sahibi, bir gün vaaz veren Kürt Mehmet adında bir hocanın camide götürmüş önüne koymuş şapkayı. "Bunun dinsislik neresinde, söyle hocam?" demiş. Camide bulunan ve hocanın tarafını tutanlar bu Selim Selek'i epeyce hırpalamışlar. Bu şapka hadisesi ile ilgili böyle bir olay oldu orada. Fakat umumiyetle şapka giyiyordu Türkler. Şapka giymeyenler gayr-ı Türklerdi. Hıristiyanlar şapka giymiyor, fes giyiyordu. Ayrılık ancak bu şekilde belli oluyordu.

A.İ. - Kurulan Hatay Devleti laik midir?

H.S. - Hatay Devleti tamamen laik ve Türkiye'nin Hatay Devleti kurulduktan sonra Hatay'daki kanunlar, Suriye kanunları da eski Osmanlı kanunları idi. Bu kanunların tatbiki Türkiye'ye bağlılığın mahiyeti ile bağdaşmayacağı için bir kanun teklif ettik ve ben Anayasa Komisyonu Başkanı idim. İki maddelik bir kanun yaptık.

Türkiye'nin bütün kanunları bugünden itibaren Hatay devletinin de kanunları diye bir kanun çıkardık. Bu kanunun müzakeresi sırasında, ben komisyon reisi sıfatıyla Meclis'te uzunca bir nutuk irad ettim. Hatay'da bugün tatbik edilmekte olan kanunlar, eski Osmanlı kanunlarıdır. Tatbik kaabiliyeti kalmamıştır. Türkiye Kemalist prensiplere göre kurulmuş bir devlettir. Türkiye'de ne gibi kanunlar, prensipler tatbik ediliyorsa, burada da tatbik ediliyor. İnkılâpçı hükûmetimiz bu yolu tutmaya mecburdur. Binaenaleyh teklif ettiğimiz kanun kabul edilmek suretiyle, Türkiye devletinin bütün kanunları Hatay devletinin de kanunları olarak kabul edilmesi gerekir dedik. İttifakla kabul edildi Hatay Meclisi'nce.

TEKRAR HAMDİ SELÇUK'UN MİLLETVEKİLLİĞİ KONUSU

A.İ. - Siz zannediyorum 1939'dan sonra iki devre mebusluk yaptınız TBMM'de?

H.S. - İki devre.

A.İ. - Ondan sonra ayrıldınız?

H.S. - Ondan sonra 8. devreye girerken, 6-7. devrelerde mebusluk yaptım. 8. devreye girerken listede olmadığımızı gördük. Bunun üzerine ben, işte oradaki hizmetlerimin mahiyetini anlattım. Hatay devletinin kuruluşunda en ön safta çalışan, oraya Türkiye devletinin fikriyatını götürmüş kimseyim, bilhassa Halk Partisi'ni orada kurdum ve Atatürk prensiplerinin izahını orada ilk defa ben yaptım. Böyle bir hizmet adamını nasıl parlementodan mahrum ediyorsunuz dedim. İnönü ne isterse veriniz demiş. Ve beni de gördü bir gün kulüpte. "Üzülme bunlar politika şayiasıdır, ne gibi bir vazife istiyorsan vereceğiz" dedi. Ben de İstanbul'da açık bulunan 6. noterliği istedim. Oraya tayin edildim.

A.İ. - Ve siyasetten ayrıldınız?

H.S. - Siyasetten ayrıldım.

A.İ. - Ben size bir sual daha sormak istiyorum. İki dönem milletvekilliğiniz döneminde Hatay'a ne gibi hizmetleriniz oldu?

H.S. - Hatay, Türkiye'ye yeni katılmış, bir çok meseleleri olan bir vilayetti. Binaenaleyh bu meseleleri takip etmek ve yerine getirmek lazım geliyordu.

Mesela Türklere orada çok tazyik etmişlerdi. Fransızların Tunus Bankası diye bir bankası vardı. Türklere para vermiş, Türkler tarafından para ödenmeyince, ipotek edilen arazilerini kendi üzerine almıştı. İpotek edilen arazi sahipleri de borçlarını ödeyemediklerinden çok ızdırap halindelerdi. Fransızlar orayı bıraktıkları zaman, bankayı da tabii götürüyorlardı. Buraya gelince hemen bu işi ele aldık. Fransızlara olan borç Türkiye Devleti tarafından kabul edilsin, bu bankaya borç-

lu olanlar borçlarını Türkiye'ye ödesinler, bu ipotekler de borç müddetince baki kalsın. Tunus Bankası altın üzerine borç tahakkuk ettirilmişti. Altının 5, 5 TL. sından hesap edilmesini ve 10 sene taksite bağlanmasını ve banka tarafından mal sahibinden alınan şeylerin de mal sahibine, toprak sahibine iade edilmesini % 3 faiz verilmesini kabul ettirdik.

Bunların takibini ben yaptım. Kanunu da hazırladık ve encümenden geçerken, -o zamanın maliye encümeni sözcüsü Adnan Menderes'ti- Menderes kanun müzakeresi sırasında beni çağırdı. Gel şunun metinlerini beraber hazırlayalım dedi. Menderes ile bu kanun metinlerini beraber hazırladık. Böyle bir hizmetimiz oldu.

Ondan sonra Hatay bütün sebze, meyvesini Suriye yakın olduğu için oraya gönderirdi. Türkiye'ye katıldıktan sonra bu sebze, meyvenin Türkiye'ye gönderilmesi lazım geliyordu. Bu göndermeyi temin etmek için -harp de başlamıştı- kamyonu yoktu. Kaldı ki yollar da müsait değildi kamyonla götürmek için. Binaenaleyh tek mesele vagon ve tren meselesi idi. Bu harp içinde tabii bütün vagonlar askeriye için lazımdı. O zaman Münakalat Vekili olan Fahri Engin Paşa'ya bizzat gittim, Hatay vilayetinin ızdıraplarını söyledim. Bunlar yarın Türkiye'ye kalkmaktan dolayı zararlı bir hale gelmesinler.

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR KİMDİR?

1897 yılında Edirne'de doğdu. 1918'de Edirne Mualim Mektebi'ni bitirdi. 1919'da Rusya'ya gitti. Azerbaycan, Dağıstan, Gürcistan'da bir süre öğretmenlik yaptı. 1924'te Moskova Üniversitesi'ni bitirdi. 1925'te Türkiye'ye döndükten sonra, siyasi faaliyeti nedeniyle İstiklâl Mahkemesi'nde on yıl hapse mahkûm edildi. Onsekiz ay sonra genel aftan yararlanarak çıktı.

1928-1930'da Yüksek ve Teknik Öğretim Genel Müdürü, 1930-1936'da Ankara Belediyesi İktisat Müdürü, 1936-1938'de Ankara Ticaret Lisesi Müdürü, 1938-1947'de İktisat Vekâleti Sanayi Tetkik Heyeti Reisi, 1947-1951'de Başbakanlık Yüksek Murakebe Heyeti Üyesi olarak görev yaptı.

Bu tarihten sonra araştırmalarına devam etmiş ve bize çok değerli eserler vermiştir.

25 Mart 1976'da vefat etti.

Eserleri: Lenin ve Leninizm (1924), Cihat İktisadiyatında Türkiye (1930), İnkılâb ve Kadro (1932), Suyu Arayan Adam (1959), Toprak Uyanırsa (1962), Tek Adam (1964-1965), İkinci Adam (1966-1968), Menderes'in Dramı (1969), Enver Paşa. Eserlerinden bazılarıdır.

1.12.1975
NÂZIM HİKMET - ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER GÖRÜŞMESİ

A.İ. - Nazım Hikmetle Şükrü (Sökmensüer) Bey'in görüşmesi nerede oldu, nasıl oldu?

Ş.S.A. - Tamam çok iyi. Burada oldu, çünkü en yetkiliyim ben. Şimdi siz sorun bana sual ben cevap vereyim.

A.İ. - Siz Şükrü Bey ile beraber çalışıyordunuz zannederim?

Ş.S.A. - Evet.

A.İ. - Nazım Hikmet ile görüşmeyi Şükrü Bey kendisi taleb etmiş ve sanırım ki o zamanki Ankara Emniyet Müdürü vasıtasıyla olmuş bu temasınız?Ben bilemiyorum tabii. Şükrü Bey'in bana söylediği öyle.

Ş.S.A. - Hafıza karışıklığı var. Şükrü Bey Ankara'da, önemli vazifede bulunan aydınlar gibi, nihayet herkes birbirini tanır Ankara'da. Ben de tanırdım. Fakat, Şükrü Bey ile asıl yakınlığımız İkinci Dünya Savaşı'nda o, iaşe müsteşarı olduktan sonra ben de yardımcılığına gelince gelişti. Bakanlar Kurulu'ndan Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen bu suali sordu ve iaşe müsteşarlığı yardımcılığını kabul eder misiniz? Size istisnai çalışma imkanları vereceğiz ve iyi bir arkadaşımızla da çalışacaksınız. 30 sene evvelki İttihat Terakki iaşesinin dedikodularının hâlâ devam ettiğini bilirim. Binaenaleyh çok nazik bir konuydu, teklifti ama cüretle, cesaretle kabul ettim. Çünkü bir taraftan Şükrü Bey - o vakit daha az tanımakla beraber- karakterine güvenirdim. İkincisi de bu çetin vazifeyi birimizin yapması lazımdı. Ben diğer vekalette de sanayi tetkik heyeti reisliğini aşağı yukarı muhafaza etmekle beraber, Şükrü Beyle çalışmaya başladım.

Şükrü Bey ile ondan sonraki ilişkilerimiz çok sıkı günlük ilişkiler oldu, çünkü aynı dairenin başları olarak en sıkışık zamanlarında iaşenin, hazırlıksız bir ordu, stoksuz bir ordu, hazırlıksız bir halk, sanayisiz bir ülke... Bunun için de günde aşağı yukarı 1000 tonluk bir besi ve hayvan yemi maddesi isteyen orduyla ve diğer ihtiyaçlara, halkın

ihtiyaçlarının da ne olduğunu tahmin edersiniz. İkimiz çok mihnetli, çok çetin günler içinde bir iş birliği yaptık fakat, asıl Şükrü Beyle sizin sualinizle ilgili enteresan karşılaşmamız, buluşmamız bu Nazım Hikmet vesilesiyle oldu.

A.İ. - O zaman da birlikte çalışıyor muydunuz?

Ş.S.A. - Hayır. O zaman o Emniyet Genel Müdürüydü, ben Ankara İktisat İşleri Müdürü idim. Nazım bir gün çıktı geldi.

A.İ. - Hangi sene hatırlıyor musunuz?

Ş.S.A. - 1937. Tevkifi senesi, 37 dir. Telefon etti . Ankara'ya geldim dedi, tabii gel dedim. Geldi. İşte buluştuk tekrar kendisiyle. Nazım'ın durumunu uzaktan iyi görmüyordum, tehlikeli görüyordum. Çünkü Nazım birkaç şeyden anlamaz. Biri paradan anlamaz, ikincisi arkadaştan anlamaz. İstanbul'da bir takım fuzuli, Babıali'yi dolduran elemanlar içinde bunların kimi samimi Peyami Safa gibi, kimi değil ama, haşır neşir olan bir insan ve ne olacağı belli değil. Halbuki fena günlere gidiyoruz. Nazım'ın da yeniden tevkifi bahis konusu. Arkadaşlarını seçmek ve konuşmak işlerini bilmez. Onun için, çok temiz ve samimi bir insan olduğu için, onunla her konuşan, polis midir, dost mudur, düşman mıdır vs. aramadan konuşur. Binaenaleyh Nazımın zaten buraya gelmesini istiyordum. Daha evvel çünkü İstanbul'da temas ediyorduk. Vâlâ, ben ve o meyanda Zekeriya Sertel'in evinde buluştuğumuz oluyordu, Vâlâ'nın evinde de buluştuğumuz oluyordu. Geldi. Nazım'ı dinledim. Baktım gene tamamen realitelerin dışında. Büyük şair ama gökte uçan bir şair. Türkiye hakkında bilgileri yoktur, fakat büyük insan, büyük şair. Evvelce de işte beraber bulunduk mektepte filan. İlk düşündüğüm şey, ne yapıp yapıp bu Nazım'ı Ankara'da alakoymak. Onun üzerine Çankaya'da oturuyordum o vakit. Çankaya köşkü ile İsmet Paşa'nın köşkü arasında -o bina hala durur- üç katlı bir apartıman gibi birşeydi. Bir bağ evi. Onun bir katında oturuyordum. Burada biraz hoş şeyler de anlatayım Nazım'ı tanıtmış olmak için.

Derhal aklıma gelen Nazım'a Ankara'nın kendi hakkında karar verebilecek mesul insanlarıyle tanıştırmak oldu. Nazım'a haber ver-

meden, Sadri Etem'e (Ertem) telefon ettim. Çünkü Sadri Etem (Ertem) Şükrü Bey ile beraber çalışıyordu. Benim Şükrü Bey ile temasım o vakit henüz rastlaştıkça selam vermekten ibaretti. Dedim acaba Şükrü Beyi bu gece bize davet edebilir misin. Şükrü Kaya'yı da davet edelim. Şükrü Kaya'ya daha yakındım, vazifem itibariyle de zaten. Onu da rica edeceğim, sen de gel. İsmail Hüsrev Tekin -bu Moskova'da beraber okuduğumuz arkadaşımızdır- o da o vakit Ankara'da Sümerbank'ta müşavirdi, onu da rica edeyim dedim. O grup dışında daha misafirimiz var mıydı doğrusu hatırlayamıyorum, ama olsa olsa belki daha bir iki kişi. Nazım'a dedim, bu akşam bizde buluşacağız. İyi güzel ama dedim Emniyet Genel Müdürünü de davet ettim. Katiyyen gelmem dedi. Nazım'ı tanırım, Nazım dedim ya hainsin ya korkak. Hiç birimiz burada kimseye destan yazmadık, ama bu inkılabın emrindeyiz, bu toprağın çocuklarıyız. Senden de kimseye meth ü sena beklediğimiz yok. Binaenaleyh benim bildiğim Şükrü Bey -henüz az tanımakla beraber- Şükrü Kaya için daha kesin konuşuyorum, aklına ne gelirse, nasıl düşünürsen, dilediğin gibi konuşabilirsin, bunlar Ankara'nın bu seçkin insanları arasında kalacaktır. Çekinme. Birinden birine karar ver. Bu biraz ku şeklindeki cevabım Nazım'ı yatıştırdı. Ya korkak olmak, ya hain olmak... Peki dedi, onlar beni kabul etti, dedim onları ben tanzim edeceğim, senin meşgul olacağın birşey yok.

O gece buluşacağız. İstedim ki Nazım'a biraz Ankara'yı göstereyim. Çünkü bulunduğum mahallede, dediğim gibi bir tarafta Atatürk'ün köşkü var, bir tarafta İsmet Paşa'nın, diğer Şükrü Kaya'nın ve diğer önemli insanlar da oralarda. Akşam üstü eve gittik, çay içtik vs. gece yemeğe kalacağız tabii. Nazım'la tartışmalara girdik. Nazım apayrı görüşte. Çünkü rakkamların katiyyen ne demek olduğunu bilmez. Ve memleketin gerçek şartlarını tanımaz. Ancak hapishaneleri tabii bilir. E! onun üzerine hem oturduk, hem de biraz tartışmalarda farzedelim hükûmetten, idareden bahsederken, işte bahis geçti İktisat Vekili Celal Bey o vakit, hepsi Nazım'ın nazarında hırsız onlar, hain. Dedi mesela Celal Bey filan şeyden 5 milyon lira almıştır. Biraz da eğlen-

celi olsun diye de anlatıyorum. Ha! peki Nazım olabilir, belki biraz daha da fazla almıştır dedim, gittim odadan dış ticaret istatistiklerini getirdim. O dediği maddenin ithalatı bütün Türkiye'ye yılda 500 bin lira. Dedim Nazım ! bu 500 bin lira ithalat için kimse 5 milyon lira vermez. Canım olmasın da dedi filan. Bildiğim için Nazım'ı, evvela hazırlamak istiyorum bu şeylere zaten. İşte demiryolları meseleleri, su meseleleri, idare meseleleri... Tabii hepsi havada. Ne diyorsa hepsi havada.

Hadi şimdi gezdireyim seni dedim. Evden çıktığımız vakit, karşıda İsmet Paşa'nın köşkü var ve Nazım her sokağın başında elleri tabancalı, makinalı tüfekli bir takım nöbetçiler bekliyor, çünkü Çankaya orası. Biraz da ürkerek bakıyor etrafa. E! bir iyi, güzel tesadüf oldu. İsmet Paşa elinde bir bahçe makası, duvara yakın bahçesinin kısmında birşeyler buduyor. Çok da yakınındayız. Ben tabii aynı mahallede oturuyoruz tanıyorum da Paşa'yı. Bizi pek gülerek, nazikane selamladı, tabii Nazım'ı tanımıyor, Nazım ürkerek filan cevap verdi. Bu kim? İsmet Paşa dedim. Sonra onu Atatürk muhafız alayına götürdüm. Orada tanıdığım bir subay vardı. Alayın ileri gelenlerinden, o da bizim mahallede otururdu. Çay iştik filan. Burası da dedim Atatürk'ün köşkü ve bahçesi ve bunlar onu muhafaza eder. Ama ortalıkta tabancalı, mitralyözlü filan insanlar yoktu. Biraz bir şey oldu bunlar, değişiklik filan gibi birşey oldu. Bilhassa o atmosferi canlandırmak ve Nazım'ı şeyetmek için. Nihayet gece oldu.

A.İ. - İsmet Paşa'yı tanımıyor mu Nazım Hikmet?

Ş.S.A. - Hayır hayır, konuşmuş değil, nihayet resimlerini görmüş. Bunun İsmet Paşa olduğunu herhalde gördü fakat, bir ürkeklik, bir korkaklık, bu kadar yakın mesafeden görmek, selamlaşmak vs. . .

Nihayet gece oldu. Bermutat, basit bir sofra hazırladık. Bu geldi. Söylediğim Sadri Etem (Ertem), İsmail Hüsrev, galiba bir kişi daha vardı ama onu tayin edemiyorum. Aka Gündüz olamaz herhalde başka biriydi. Neyse...

Şükrü Bey geldi. Dedim işte Emniyet Genel Müdürü Şükrü Bey-

dir. Hepimizin dosyası onun elindedir. Şimdi ona göre davran. Şükrü Bey çok sempatik, yakın ve şen davrandı. O kadarını söyliyeyim ki, gece saat 2'ye kadar bu toplantı devam etti. Yalnız Şükrü Bey haber getirdi, dedi Şükrü Kaya'yı Köşkten çağırdılar. Demişti zaten Sadri : Şükrü Köşke gitmezse buraya gelecek. Kurtulabilirse Köşkten gelecek. Vaka o gece gelemedi ama, ertesi gün konuştuk. Yani Nazım'ı kabul etti.

Konuşmalar açıldı. İspanya harbi o sıralarda şeydiyor. Şiirler okudu Nazım. Dilediğin gibi oku dedim ve Şükrü Bey de dilediği gibi cevap verdi ve bir anda çok büyük bir kaynaşma oldu. Hiçbir zaman da Emniyet Genel Müdürünü böyle tasavvur etmiyordu. O gece Türkiye, Türkiye problemleri ve Nazım'ın problemi açık olarak ortaya kondu. Ve ben de onu dedim, Nazım sen İstanbul'da oturamazsın, ben seni bilirim konuşacağın şeyleri bilmezsin, konuşacağın adamları bilmezsin, ağzından şu çıkar, bu çıkar. Halbuki hissediyoruz ki, bir keskin döneme gidiliyor, çünkü harp öncesi. Bir harbe yaklaşmaktayız. Ne de olsa hükûmet daha hassas her şeyde, dedim. Senin İstanbul'dan ayrılman için de konuşalım ve bunu yarın konuşalım dedim.

Gece çok tatlı geçti, çok heyecanlı geçti. İşte öpüşüldü, sevişildi, sarılışıldı. Şükrü Sökmensüer'in otomobili de bahçe kapısında, çünkü Nazım'ın kızkardeşi Ankara'da idi. Gece oraya gidecek. Bahçeden, yani bağın içinden indik. Şükrü Sökmensüer Nazım'ı arabasına aldı. O zaman ufak bir takılma yaptım. Arabaya oturup, bindikten sonra, şöför tam hareket ederken biraz dur dedim. Nazım dedim hatırlar mısın, Rusya'da okuduğumuz kitaplarda, şu anarşistlerden Felsefenin Sefaletin'de yazar (Prudon): "Ben her gece yemeğimi polis müdürü ile yiyebilirim ama, gene ihtilalimi yaparım" der. Sen de dedim şimdi polis müdürü ile değil de polis müdürlerinin müdürü ile yemek yedin ama gene ihtilalini yapacaksın. Ve sonunda böyle bir latife ile ayrıldık.

Ertesi gün Şükrü Kaya Nazım'ı kabul etti. Falih Rıfkıyla (ve başkalarıyla) konuşuldu. Ben ayrıca gene Şükrü Kaya ile konuştum ve ne yapıp, yapıp onu İstanbul'dan ayırmak Ankara'ya getirmek gerektiği-

ni söyledim. Fakat bir memur olarak değil tabii. Ve şöyle bir formül bulduk. Bunu Nazım Hikmet'e teklif ettim. Dedim ki: Sen bir müddet Ankara'da kal. Bende kalabilirsin, kardeşinde kal, ama kal. Ve iki ay kadar da bir gezi yap Anadolu'da. İstediğin yere git. Doğu'ya git, Batı'ya git, nereye gidersen git. Herhangi bir müşküle uğradığın zaman gittiğin yerde, beni bulursun, bulamadın farzedelim beni, Sökmensüer'i ararsın. O da olmadı işte valiye söylersin Şükrü Kaya'yı bulur. Ve biz hepimiz malumattarız, senin bu seyahatini hiç kimse engellemiyecektir. Sonra burada bir memurluk hizmet vs. değil de Halkevi'ne küçük bir iş yapabilirsin. O da bir tercüme olabilir mesela. Ne istersen, ne yazarsan yaz; maksat senin bu gezini finanse etmektir. Bu bir tercüme ücreti 2. 000 lirada karar verdik aramızda. Böyle bir şey. Beğenmedin geri gel. Kalmayacağım Ankara'da, gene git. Ama bunu bir iki ay zarfında düşün ve memlekettede ne görüyorsan sefalet bilmem ne, Doğu'da Batı'da hepsini açıkca yazabilirsin ve hiç kimse engel olmayacaktır. Nazım gene o insanları tanımamak ve arkadaşlarını vs. seçememek hastalığını gösterdi; "Peki ama" dedi, "mesela Peyami Safa ne der?" Peyami Safa ne der problem değil dedim. Peyami Safa canı ne isterse onu der ve o hasret kaldığın Peyami Safa'ya da hemen kavuşursun. Ama bu benim yaptığım, daha doğrusu bizim burada yaptığımız bu teklif, bu toprağa bağlanmaktır. Bu toprağa bağlanacağız ve hayalen bunun problemlerine gireceksin, adamlarını tanıyacaksın, bu arada bu memleketi idare eden diğer şahsiyetlerle seni temas ettireceğim. Bunu kabul etti, yani bunu böyle yapalım dedi.

SÖKMENSÜER'İN İSTANBUL VALİ VEKİLLİĞİNE TAYİNİ

O sırada İstanbul'a döndü. "Gideyim" dedi eşyamı şunu bunu alayım geleyim. Ben buna da taraftar değildim. Gitme İstanbul'a. İstanbul'a gittiği zaman çünkü ne gibi etkiler altında kalacağını biliyorum. Gitti. Bu sırada bir durum oldu. Sökmensüer bu Emniyet Genel Müdürlüğünden, geçici olarak yani İstanbul Valiliğine tayin edildi. Bu-

nun burası ilgilendirmez, fakat bu tayin işinde şahsî şeyim var. O da şu: O sırada ben bir petrol vergisi mesele vardı. İstanbul'da devlet, bu vergi tenzilatını yaptığı halde devlet, şirketler bu tenzilatı yapmamaış yani, istismar ediyorlar. Halbuki biz burada yaptık. Ve ben İktisat İşleri Müdürü olarak bir rapor verdim. Bu rapor büyük bir yankı uyandırdı. Genel Kurmayda, Başbakanlıkta Celal Bayar da durumu bu şekilde bilmiyormuş ve orada bir gece emir aldık kısaca. Bayar da ben de en acil vasıta ile İstanbul'a gittik. Bayar'ın başkanlığında Vilayet temsilcisi vs. petrol şirketleri toplandık. Benim raporumdaki şey teeyyüd etti (doğrulandı, güçlendi). Ağır bir şey bu olay İktisat Vekaleti için . En çok tabii İstanbul valisi için ve İstanbul valisini aldılar. Ve Sökmensüer'i gönderdiler. Bu vesile ile İstanbul'a müteaddid ziyaretlerim oldu. Ve şimdi aşağı yukarı herzaman Sökmensüer ile beraber oldum Valilik makamında. Yani Sökmensüer geçici vali ve Nazım'ın dostu olmuş ve onunla gayet yakın görüşüyorlardı.

NÂZIM HİKMET'İN TUTUKLANMASI

A.İ. - Sık sık görüşüyorlardı?

Ş.S.A. - Sık sık görüşüyorlar ama çok samimi bir görüşme oluyor. Şükrü Kaya da burada, tabii Şükrü'den (yani Şükrü Sökmensüer'den) haber almaktaydı ama, benim de vazife dolayısıyla sık temaslarım vardı. Ben de onu çok iyi bir durumda gördüm. İşte Nazım bizi yavaş yavaş anlamaya çalışıyor, şudur, budur, Şükrü Kaya'ya da bunu söylerdim ve sevinirdi. İşte o sırada tevkifler oldu. Yeni tevkifler tamamen Fevzi Çakmak'tan geldi. O tarafı hazindir. O bahislere girmiyeyim fakat, bu tevkifi duyar duymaz, İstanbul'a gittim. Çünki baktım Recep Peker - Fırkanın Katib-i Umumisi burada değil, orada İnkılâp dersi vermeye gitmiş- ilk vasıta ile İstanbul'a gittim. Derste idi. Dersten çıktı, onu gördüm. Özel konuşacağım dedim. Münasebetlerimiz bunu mümkün kılacak kadar yakındı. Böyle böyle birşey olmuştur, bu memleketin de aleyhinedir. Tam bunu inkılâba daha yakın kıl-

mak için bir hazırlık içindeyiz, Şükrü Kaya da malumattar, Sökmensüer malumattar . Dedi "Bunları biliyorum, bunlardan haber aldım", "fakat" dedi "Bu tevkifi emreden Fevzi Çakmak'tır. Bunu kurtarmak kaabil değil, bırakacağız, ne olacaksa olacak." Hülasa bütün gayretlerime rağmen (Nazım'ı) kurtaramadım.

Sonra Genelkurmaya bağlı Askerî Temyiz Mahkemesinin başsavcısı Münür Paşa, Çakmak'ın yakın adamı benim de burada komşumdu. Klübümüz de vardı Bahçelievlerde ve bir gece anladım ki, Çakmak'ın emri geniştir sarihtir ve askerî Yargıtay daha önceden gelecek bütün hükümleri tasdike hazırdır. Hatta vefat etmiş olmasaydı Münir Ağa derdik adına, Münir Paşa çok şeyi aydınlatıcı şeyler söyleyebilirdi. Fakat, şimdi hayatta değildir. Hayatta olmayan biri hakkında konuşmayayım. Yalnız hayatta olan buradaki Hüseyin Sapmazlı ismindeki - o zaman hayatta olan- bir askerî hakimdi, yedeksubay. Onunla konuştum. Onun da evi, komşumuzdur, şu köşedeki binadır. O da dedi ki: "Bana intikal eden bu dosyaların hiçbirinde hiçbir suçu yoktur. Yani en küçük bir suçu yoktur. Hiçbir suçu yoktur derken tevil edilebilir demiyorum"dedi "Hiç bir suçu yoktur, fakat maalesef durum kötüdür."

Nazım Hikmet'in hikayesi böyle oldu ve ondan sonra 12- 12, 5 sene süren işkenceler, hakaretler vs. ve maalesef bir hiç uğruna gitti.

ŞÜKRÜ KAYA - NÂZIM HİKMET

Bu arada madem sordunuz bir gerçeği de açıklamak isterim . Nazım Hikmet Dosyası diye çıkan bir kitap var ve orada Atatürk, Ali Fuat Paşa ile konuşuyor ve Nazım Hikmet'in bu kurban edilişini diyelim, Şükrü Kaya'nın adavetine (kin, düşmanlık) bağlıyor. Tamamen gayr-ı variddir (gerçek değil). Ve Atatürk böyle bir beyanda bulunmamıştır, bulunmuş olmasına ihtimal yoktur. Atatürk'ün Şükrü Kaya'nın karakterlerini hepimiz biliriz. Şükrü Kaya Nazım'ın kalması, Nazım'ın her tehlikeden kurtulması ve bir devlet memuru değil, serbest bir ya-

zar olarak fakat memleketin davalarını eline alan ve içinden eline alan; köyünü, kasabasını, işçisini, çiftçisini vs. ve o şekilde kendisine çalışma imkanı verilmesi gereken bir insan olarak kurtarmak istiyordu. Nitekim bu tevkifattan sonra Yakup Kadri'nin evinde de bir gece kalabalıktı. Şükrü Kaya bu hislerini açıkca ifade etti. Şükrü Kaya Nazım Hikmet'in düşmanı değil ve Nazım onun adavetine kurban olmamıştır. Bu adavet Fevzi Paşa'dan gelir ve bir fikr-i sabit olarak gelir.

A.İ. - Bunun bir nedeni var mı, Fevzi Paşa'nın bu kadar sert olmasının?

Ş.S.A. - Siyasî Portreleri okursanız, Fevzi Paşa hakkındaki yazıları, ben nihayet bir yedek teğmen o da bir mareşal pek fazla şey vermiyeyim. Yalnız İaşe Müsteşarlığı işlerine bakarken, Fevzi Paşa'nın ve onun orada tutumunun vs. nin ne olduklarını yakından gördüm ve biz bir harp olaydı bir günde yıkılırdık. Çünkü bir tek günlük stokumuz yoktu. Filan yerde benzin var dedikleri zaman bizzat tetkik ettim, çünkü bir askerî büro da kurdulardı, onun da içinde çalıştım. Bunlar uçmuş gitmiş bir faciadır. Ve nitekim o zamanki şeyden bahsedenler, TV'de ben de konuştum, işte Suat Hayri ve askerî kişiler ordunun hazır olmadığını ifade etmişlerdir. Ben de yetkili olarak ifade ettim, çünkü hem sanayie hem iaşeye, hem diğer ticarî şeylere bakıyordum. Nazım'ın dramı budur. Bir vehme değil bir adavete kurban olmuştur ve bilinmeyen bir şeye. Ben Fevzi Paşa'nın Nazım'ın şiirlerinden iki tek satır okuduğuna dahi kani değilim. Burada daha evvelden zaten bu neticeyi kendilerinden haber aldığım Münür Paşa, yakın dostumuz, hemşehrimizdi; bunların anlattığı şeyler beni çok üzmüştür. Ve bir vehme kurban olabilir insan ama bir adavete bu kadar derinliğine kurban oluşu hazindir. Bu anlattıklarım tamamen gerçeğin ifadesidir. Yalnız bir noktada da, daha evvel bahsettiniz, Sökmensüer bu toplantıyı arzu etti dediniz, Sökmensüer bu toplantıya kendisine teklif yapıldığı zaman gelmeyi arzu etti, geldi ve hakikaten çok samimi bir takım fikr-i sabitlere uymayan yani bir şey yaptı. Orasını bilhassa tavzih etmek (düzeltmek) isterim.

NÂZIM HİKMET TÜRKİYE'DEN GİTMEDEN ÖNCE

Nâzım Hikmet ile de Türkiye'den çıkmadan evvel, iki üç gece evvel gene buluştuk Vâlâ'nın evinde. "Bu Dünyadan Nâzım Hikmet Geçti" kitabında da hatta. (Buradan sonrası teybin sonuna rastgelmiş. A.İ.)

O gece elektrikler söndü Vâlâ'nın evinde, o resmi, fotoğrafı ben aldım mum ışığında (Ben Şevket Süreyya Bey'in evinde Nâzım Hikmet'in bu resmini gördüm. Güzel bir çerçeve içinde muhafaza ediyordu. A.İ.) O zaman da söylediğim gibi memleketten ayrılması gerekiyordu. Çünkü askerliğini yapmış durumda bir insan. İkinci güverte subaylığına kadar geldi bahriyede ve o sene subay olacaktı, mütareke oldu. Mektep arkadaşı hayattadır, amiral oldu Seyfi Kipman. Ondan da dinledim. O terhisten sonra Sabahattin Eldem'in başına gelenler aynen bunun başına geliyordu. Çünkü askerlik mükellefiyeti olmadığı halde Siirt'e bunu asker gönderiyorlar. Bir haber de almışlardı, Kadıköy vapurundan geçerken bir grup denize itecek. Tabii hiç kimse ben gördüm demeyecek. Türkiye'den gitmesi zaruri idi, mukadderdi. Gitti ve ömrünün sonuna kadar bir memleket hasreti içinde, kelimenin tüm mânâsıyla yandı ve kavruldu. Ve en güzel şiirleri memleket hasreti üzerindeki şiirlerdir. Bunlar muhtelif yerlerde yazıldı. Ben de yazdım. "Milliyet Sanat Dergisi"nde, "Yön"de de yazdım ayrı. Böyle bir memleket hasreti görmedim. Halbuki Sovyetler Birliği'ne gittiğim zaman da -daha sonra iki defa gittim, mezarını ziyaret ettim- oradaki durumunu gördüm. Çok para kazanıyordu eserlerinden, bilhassa piyeslerden. Dilediği gibi serbestti. İşte partili değildi. Ama partinin şeref konuğu sayılırdı. Hiçbir ihtiyacı yoktu, ama Üsküdar Cezaevi'ni özlüyordu. Hattâ bu memleket hasreti şiirlerinden birkaç satırlık bir parçasını izin verirseniz okuyayım. Şöyle anlatır, Rusya'daki hayatının en rahat zamanlarında ve her yer serbest. Çin'e gider, Küba'ya gider, Londra'ya gider, karışanı yok. Ve cidden de çok rahattı maddeten, mânen değil. Şöyle anlatır:

"Sen benim hürriyetim ve esaretimsin
Çıplak bir yaz güneşi altında yanan etimsin
Sen memleketimsin
Elâ gözlerinde yeşil hareler
Güzel
mağrur
ve muzaffer
Ulaşılmadıkça ulaşılamaz olan hasretimsin"
Bir tanesini okudum. Bir parçasını.

ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER'İN NÂZIM HİKMET İÇİN ANLATTIKLARI VE TİYATRO ESERİ

A.İ. - Teşekkür ederim. Şimdi Şükrü Sökmensüer Bey der ki: Akşam yapılan toplantıdan Şükrü Kaya Beyin haberi yokmuş ve oradaki toplantıda Nazım Hikmet ile uzun konuşması neticesinde kendisine demiş ki -hatta ben kendi cümlelerinden okuyayım size: "Komunizm devletin iktisadî alanda müdahalesini eğer geniş ölçüde uyguluyorsa, ben size söyliyeyim Türkiye Cumhuriyeti'nin tabiatına, Türk milletinin tabiatına uygun olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin Devletçilik umdesi vardır. Bu Devletçilik umdesinin sizi de tatmin etmesi lazım gelir, çünkü memleketin ihtiyacı olan mühim eserleri ancak devletin sermayesiyle ve devletin müdahalesiyle vücuda getirmek imkanı vardır..." filan diye bir konuşma yapmış. Konuşma daha uzuyor. Ve demiş ki, "Sen bu C.H. Partisi'nin Devletçiliğine yönelsen. Ve gene burada anlattığına göre İstanbul Vali Vekili iken veyahut Valisi iken, Nazım Hikmet gelmiş demiş ki: "Sizin emrettiğiniz şekilde bir eser yazdım, buyrun okuyun." (Şükrü Sökmensüer) "Hakikaten baktım" diyor "Bizim istediğimiz gibi bir eserdi." Yalnız bunun ne olduğunu, yani ismini hatırlıyamıyor bu eserin. Bunu siz biliyor musunuz acaba?

Ş.S.A. - Şimdi önemli olmamakla beraber bir noktayı açıklayayım. 37 den bu güne kadar 975'e kadar uzun zaman geçmiştir. Sök-

mensüer de gayet mahmûl (yoğun) bir insandı. Böyle hatırda kalmış olabilir ; Fakat Sökmensüer evvela Sadri Etem'in (Ertem) delaletiyle davet edildi. Sadri Etem (Ertem) de ayrıca Şükrü Kaya ile konuştu ve Sökmensüer geldiği zaman bizim eve söylediği, Köşke davet edildi, eğer edilmeseydi gelecekti, ama kurtulabilirse gelecek şeklinde. Kaldı ki, bunlar hiç konuşulmamış dahi olsa, ertesi gün Şükrü Kaya'nın Nazım'ı kabul edişi belli ki daha evvel bir şey .

A.İ. - Onu da şöyle söylüyor bakın. Ertesi gün Şükrü Kaya ile görüşmüş, çünkü Sadri Etem (Ertem) Bey Şükrü Sökmensüer Beyden evvel Şükrü Kaya Beye haber vermiş, Şükrü Beyin Nazım Hikmet ile görüştüğünü söylemiş. Onun üzerine çağırmış Şükrü Kaya, Şükrü Sökmensüer'i biraz azarlamış, "Nasıl olur da sen Emniyet Genel Müdürü böyle bir insanla görüşürsün", demiş. Şükrü Bey de demiş ki: "Ben Emniyet Genel Müdürüyüm. Her şeyden haberdar olmam lazım ve herkesle temas etmem lazım." Onun üzerine de Şükrü Kaya Bey, Şükrü Sökmensüer Bey'i tebrik etmiş ve kendisi de görüşmek istemiş diye anlattı.

Ş. S. A. - Olabilir. Benim Sökmensüer'e büyük itimadım ve saygım vardır. Böyle kalmış olabilir, böyle geçmiş olabilir; Fakat benim bildiğim de öbür türlü. Ben Şükrü Sökmensüer'in söylediklerini de doğru olarak da... Bir şey değişmiyor hiç, değişmiyor. Orada ("O'nu hafızasında" anlamına. A.İ.) öyle kalmış olabilir. Benim başka türlü hatırımda ama, konuyu değiştiren birşey değil. O kitap meselesine gelince...

A.İ. - Tiyatro.

Ş.S.A. - Tiyatro. Olabilir. Ben bir veya iki defa - pek fazla değil ama- daima anladım ki, temas halindeler. İstanbul'a gittiğim zaman, İstanbul valisi ile Nazım'ı hakikaten beraber gördüm ve Nazım çok şeydi. Sökmensüer'in samimi kabulünden memnundu. Bir şeyi değiştirmiyor, prensip itibariyle; Yalnız Şükrü Kaya'yı ben müdafaa zorundayım. Bilhassa, o galiba Nazım Hikmet Dosyası'nda okuduğum yani Atatürk Ali Fuat Paşa'ya "O Şükrü Kaya yüzünden mahkum oldu,

ondan adavetinden kurtulamaz" ifadesine katiyyen katılmıyorum. Çünkü onu Şükrü Kaya ile bir defa görmüş değilim. Bilhassa Yakup'un evinde ki, Yakup da biliyorsunuz daima Nazım'ın aleyhine yazmakla beraber takdirkârı olmuştur ve Şükrü Kaya'dan Nazım'ın lehinde müteaddid şeyler dinlemişimdir.

NÂZIM HİKMET KOMÜNİST PARTİ'YE ÜYE DEĞİLDİ

Ve demin dediklerimin bir bakımdan da gene dayanağı şudur ki, Nazım hiçbir zaman bir teşkilat adamı olmadı. Ana Komünist Partisi'nde aza (üye) değildi zaten. Ama çok mühim, meşhur, büyük insandı, çok büyük insandı ve O'nun sanatı ve şöhreti partiyi aşıyordu. Türkiye'de ise, "Türk Komunist Partisi"diye bir partiye girmişti ki, aynı zamanda da ben de bu partinin üyesi idim. Ve oradan da Nazım'ı Parti kendisi çıkarmış oldu arasından. Çünkü Türk Komunist Partisi diye geçinen, o zamanki dar ve hakikaten de memleketin her türlü hayatından kopmuş, şartlarının dışında yaşayan bir küçük kadronun Nazım'ı anlamasına imkan ve ihtimal yoktu. Şükrü Kaya'yı ise teşkilat ilgilendirir. Örgütlenme ve örgütler içinde çalışına, amale temasları, tahrikler vs... Nazım'dan böyle bir şey hiç bir zaman ve kimse beklememiştir. Mahkeme de beklememiştir; Yani Nazım Hikmet Dosyası'nda gidip, kahve kahve dolaşıp, halkı iktisadi isyana sevkettiği hakkında bir iddia yoktur.

Nazım dediniz de, bir şeyi daha anlatayım. Bu da biraz canlandırıcıdır. Vâlâ hayatının sonlarına doğru bu, "Bu Dünyadan Nazım Geçti" kitabını yazdı ve onun yaşamını dakikası dakikasına anlattı. Vâlâ ve beraber çalıştığı Müzehher Vanu (-ki dünyada eş münasebetlerinin nadir münasebetlerini vermişlerdir, hem fikir arkadaşı olarak, hem hayat yoldaşı olarak.) Ben de Vâlâ'nın evinde bulundukça İstanbul'da konuyu daima beraber yürütmüşüzdür, orada Nazım'ın manevî bünyesine, iç yapısına, gerçek hüviyetine yenilmesini müdafaa etmişimdir. Valâ'nın dediği aynen şu idi - Müzehher de hatırlar sanıyorum -: "Şimdi benim yazdığım bu kitap 50 sene sonra O'nun hayatının senar-

yosu olabilir ve olmalıdır, kaynağı olmalıdır. Binaenaleyh ben bunu yazıyorum, burada kalıyorum, daha derine inmiyorum. Psikolojik tahlillerini, ruhî oluşumlarını vs. yi sen yazabilirsin, tanıdığın zamanlara ait olmak üzere. "Hakikaten Nazım'ın -bu Milliyet'in Sanat Dergisinde yazdığım gibi- henüz işlenmemiş gerçek bir iç hüviyeti var ve bu gerçek hüviyetinin şaşırtıcı çelişkileri de vardır. Bunu yazacağım da dedim. Bir aralık bazı gazetelerde ve bu dergide bahis konusu oldu; Fakat bu şekilde, müstakil bir şekilde Nazım'ı yazmak çok zordur. Çünkü bizim, benim resmî hayatta vazife aldığım zaman temaslarımız koptu, o da hapiste oldu. Yani uzun boylu, görüşemezdik şartları biliyorsunuz, ama Nazım'ın iç alemi vardır ve bu iç alemi ile dış alemi arasında çelişkiler vardır. Buna mütealik şeyler çok düşünmüşüm ve dinlemişimdir de... Mesela Bursa'da cezaevinde iken cezaevi savcılarını tanırım, ikisini. Birini çok yakından, diğerini de son günlerde tanıdım. Biri diğerine halef olmuştur. Çok enteresan şeyler dinlemişimdir ama, açık ve sarih olarak yazdığım birşey de vardır, "Suyu Arayan Adam"da Nazım, komunist değildi demişimdir, yazmışımdır. Bugün de aynı fikirdeyim. Çünkü komünizmi yazmak, şunu yapmak, bunu yapmak başkadır, komünizmi bir dünya görüşü gibi alıp, o dünya görüşüne dayanan, dünya ölçüsünde bir eylem. Bu eylemin ülkelere göre şartlarının araştırılması, tesbiti ve nihayet ona göre taktik ve stratejik bir hareket tarzı Nazım'ın zaten dışındaydı.

NÂZIM HİKMET KİTAP OKUMAZDI

Hatta hoş bir şekilde Vâlâ'ya ve bana Moskova'da daima, -biz biraz kendimizi kitaplara vermiştik- "Siz okuyun bana anlatırsınız" demişti ve onu okumaya mecbur etmek için de -gene "Suyu Arayan Adam"da vardır-. Bir de hücre kurduk ormanda, 6 Ağustos Hücresi diye mecbur ediyorduk ki, bir kitap okuyacaksın bu hafta, gece ormana gideceğiz ateşi yakacağız - azası da üç kişi: Valâ, Nazım, ben- ve sen bu kitabı anlatacaksın, sonra tartışacağız. Tabii bu tartışmanın sonu O'nun bir şiiri ile biterdi. İki tane hakem var, Vâlâ öbürü de ben.

Bu şiirlerden bazısını da doğrusu beğenmezdik. O da kızar, yırtar, ateşe atar, sonra bize bağıra çağıra ormanlara dalardı. Ama yırtardı ve bu kardeşçe ve dostça ilişkiler, eleştiriler sanıyorum ki faydalı olmuştur; fakat Nazım'ın iç hüviyeti gerçek anlamda yazılmamıştır. Bu aynı zamanda ruhiyatçı olan bir yazarın işi olabilir ve o zaman hatta Nazım ile hergün beraber olmak da şart değildir, kafi derecede bilgi olduktan sonra, o ara yerde yazılmış yazılar üzerinde de çalışılabilir. Ve bu yazıların çoğu bir kenara atılabilir.

TİYATRO ESERİ

A.İ. - Tiyatro eserini hatırlamıyorsunuz değil mi?

Ş.S.A. - Oradaki tiyatro eserini, valiye verdiği tiyatro eserini ben hatırlamıyorum.

Burada da, sonra uzun yıllar Ankara'da Sökmensüer ile de komşuyuz zaten . Hafta sonları, pazarları buluşurduk ama, Sökmensüer de bana bu eserden bahsetmedi. Mümkündür.

A.İ. - İade etmiş zaten. Kendisinde kalmamış. Hatta bakın şöyle birşey diyor : Hatta bakın şöyle bir şey diyor: "Bir tiyatro eseri idi. Bilmem sonra basıldı mı?" Basılıp, basılmadığını da bilmiyor.

Ş.S.A. - Eserler meydanda olduğu için.. birşey demiyorum, yani yok onların arasında böyle bir eser. Yalnız Nazım'ın Millî Mücadeleye ilgisi tek kalmıştır; Yani bütün Türk destancıları, şairleri, yazarları arasında "Kuvâ-yı Millîye Destanı", yani o harekete düşman denilen adamın yazdığı destan eşsiz ve yalnızdır.

A.İ. - Bakın şöyle bir şeyden de bahsediyor (Sökmensüer) Şevket Süreyya Bey zannederim, Türk Tarih Kurumu benden Nazım Hikmet hakkında bilgi istediği zaman (Bu Türk Tarih Kurumu mu yoksa Türk Dil Kurumu mu onu tam bilmiyor. A.İ.), yahut da ileri solcu bir gazete benden bu hususta malumat istediği zaman bunu yazmak istedim. Şevket Süreyya benden rica etti. "O vakit" dedi "Nazım Hikmet'in değeri düşer yapmayın bunu.."

Ben de -benim müsteşar muavinimdi diyor, ondan da bahsediyor- kabul ettim.

Ş.S.A. - Öyleydi. Anlattım.

A.İ. - "O zaman bunu vermedim." Hangi gazete istemiş bunu o belli değil; yahut hangi Kurum? T.T. Kurumu diyor ama sanmıyorum.

Ş.S.A. - O şudur. Eğer yanılmıyorsam. "Yön" dergisinde benim Nazım Hikmet hakkında 3 yazım çıktı. Nazım Ankara'da diye. Sökmensüer de bunun içinde geçiyor. Tabii Sökmensüer'e de bu neşriyatı verdim. Onun üzerine dedi ki: "Ben de birşey yazacağım" ve hakikaten de yazdı. Tarih Kurumu adına istemedim. Genel olarak, basın adına yani bunu neşredelim istedim. Fakat Sökmensüer'in yazdığı bu sayfalarda da -tabii aradan zaman geçtiği için- bazı çelişkiler vardı ve o zaman dedim ki, neşretme bunu ve bana da vermişti. Ben size bunu iade edeyim ama neşretmeyin. Çünkü şimdi evvela aramızda mutabık kalmamız lazım zaman geçtiği için. Sizin nakillerinizle benim nakillerim arasında ufak, önemsiz ama, nitekim burada da geçiyor dediğiniz gibi, önemsiz ama, önemsiz gibi görünür ama, bazı çelişkiler var bunu neşretmeyin dedim.

Şu ismini bilmediğimiz, düzeltiverelim şurada. Proudhon, "Felsefenin Safahati." Otomobile bindikleri zaman dedim ki, Nazım Proudhon'un kitabını okur, tartışırdık. Hani demiş ki -doğruysa eğer-: "Ben her gece polis müdürü ile yemeğimi yer, fakat gene ihtilalimi yaparım." Sen de polis genel müdürü ile yemeğini yiyorsun ama çekinme gene ihtilalini yap. Bir latife idi bu tabii. Demin aklıma gelmedi, şimdi geldi.

12.01.1976
NÂZIM HİKMET

Ş.S.A. - ... Ve anladım ki Nazım hakkında hüküm verilmiştir ve mahkum olacaktır. Kurtuluş yoktur. Bu tabii hepimizi üzdü.

Daima çalışan adamdı Nazım. Şiirler yazardı, eserler yazardı. Ve

onun memleket ilgisini gösteren en büyük sanat eserlerinden biri Kuvâ-yı Millîye Destanıdır. Nazım'ın yazdığı güçte bir Kuvâ-yı Millîye Destanı bütün Kuvâ-yı Millîye mücadelesi devrinde ve o devreyi takib eden devirde yazılmamıştır. Nazım daima memlektle ilgili ve bu toprağa bağlı bir insandı. Nitekim bu hapislerden sonra ki, hayatında 17, 5 senesini hapisler alır, bunun 12, 5 senesi fasılasız ve süreli olarak, yani devamlı olarak geçmiştir. O son haftaya kadar gene memlekette kalmak kararında idi. Halbuki hazırlıklar, etrafındaki tehditler ve etrafında çalışılan çorap örme vakaları, yani kendi başına belalar getirme vakaları yüzünden, nihayet Türkiye'yi terke ve istemeyerek mecbur oldu.

Türkiye'den ayrılışından birkaç gece evvel gene Vâlâ Nurettin'i evinde birleşmişizdir. Hatta o arada ışıklar söndü de, şiir okuyordu, ben kendisinin bir de fotografını çekmişimdir mum ışığında. Bu "Bu Dünyadan Nazım Geçti"kitabında neşredilmiştir. Ve o zaman anladık ki, tıpkı Sabahattin Ali üzerinde olduğu gibi Nazım için de bir dram hazırlanmaktadır.

Kaldı ki, askerliği olmadığı halde, Siirt'e, hem de gidip, askerlik, neferlik, erlik yapacaksın diye kendi üzerinde baskılar olmuştur. Halbuki hem yaşı askerlik yaşını geçmişti, hem de kendisi zaten bahriyede güverte subaylığına veyahut son sınıf şeyliğine kadar yükselmişti.

Türkiye'den istemeyerek ayrıldı ve bunun en büyük delili Türkiye'den gittikten sonra memleket hakkında yazdığı şiirlerdir. Onların hepsinde memleket özlemi hiç bir şairin şiirinde dile gelemeyecek kadar güçlüdür. Bütün hedefi memlekette gömülmekti. Ve hem de herhangi bir Türk köyünde ve isimsiz iki köylünün arasında, şu Ayşe ile şu Mehmet'in arasında gömülmek isterim ve üzerime de hiç bir işaret konmasın, toprağım düzeltilmesin diyen adamdı.

Türkiye'den gitmesi zaruri idi. Mukadderdi. Gitti ve ömrünün sonuna kadar bir memleket hasreti içinde, kelimenin bütün manasıyla yandı ve kavruldu. Ve en güzel şiirleri memleket hasreti üzerindeki şiirlerdir. Bunlar muhtelif yerlerde yazıldı. Ben de yazdım. Milliyet'in

Sanat Dergisinde, Yön'de de yazdım ayrı. Böyle bir memleket hasreti görmedim. Hatta bu memleket hasreti şiirlerinden bir kaç satırlık bir parçasını izin verirseniz okuyayım. Rusya'daki hayatının en rahat zamanlarında ve her yer serbest. Çin'e gider, Küba'ya gider, Londra'ya gider, karışanı yok. Ve cidden de çok rahattı maddeten, manen değil. Şöyle anlatır:

"Tuna'nın suyu olaydın..."

"Çarpaydın Kadıköy iskelesine" diyor.

(Şu Tuna'nın sularına karışmak istiyorum akmak ve Üsküdar iskelesine çarpa çarpa gitmek.)

Bu bir hasretin dile getirilişi veyahut Varna'da ("Vapur"şiirinde) dediği gibi:

'Bir vapur geçer Boğaz'a doğru.

Nazım usulcacık okşar vapuru, yanar elleri..'

(Uzaktan bir gemi geçiyordu durdum, elimi uzattım yalnız okşamak için.)

Kaldı ki Nazım şu anladığımız manada parti komünisti olmadı. Bunun çok üstündeydi. Zaten Rusya'da bulunduğu müddetçe, büyük ve şöhretli bir insandı o vakit de. Fakat parti üyesi değildi. Türkiye'de bir aralık Türk Komünist Partisi'nin üyesi gibi göründü fakat, bu komünist partisinin seviyesi Nazım'ı taşıyabilecek güçte değildi ve kendi içinden kendi ayırdı. Çünkü Nazım bu çerçevelerin dışında ve bugün de yerini aldığı gibi dünya ölçüsünde bir insandı. Bizim türkçemizi ta! Altaylara kadar ulaştıran, bütün Türkiyelilere yayan, tercümeleri bütün dünyaya yayılan tek şair odur. Ve bugün Moskova'da mezarı ki, ben iki defa ziyaret ettim, her gün dünyanın her yerinden gelen ziyaretçiler tarafından gidilir ziyaret edilir ve mezarının üstü her zaman taze çiçeklerle doludur. Novideviçi denilen eski kızlar manastırının yanındaki mezarlıkta ve tam merkezdeki dairenin köşesinde ve şerefli bir yerde kendisine bir mezar yapılmıştır.

A.İ. - Karısı ne oldu?

Ş.S.A. - Münevver Hanımı kastediyorsanız Paris'te. Oğlu Meh-

met de orada diye duyarım. Ben karısını tanımadım. Mehmet'i de tanımadım. Piraye Hanımı da tanımadım, ama onun ilk hanımı olan Nushet Hanım -ki bilahare Türkiye'de hoca oldu. Emekli oldu. Ankara'da Fransızca hocası - ve sanıyorum ki Nazım'ın hayatında da asıl ve ciddi manasıyla tek aşk o idi. İşte onun burada Nazımla beraber resmini görüyorsunuz. O resim Nazım'ın Moskova'da evlendikleri zaman çekilmiş bir resmidir. Hoş da bir sahne oldu. Nazım Nushetle evlenmeye karar verdiği zaman Vâlâ ile ben şahit olarak gittik evlenme memurluğuna. Halbuki orada şekiller başka imiş. Nazım'ın kaydını yaptı, Nushet'in de kaydını yaptı, mühürledi. Bize de sordu: "Siz ne istiyorsunuz?" Şahitiz, dedik. "Onlar evleniyor size ne oluyor?" dedi. Böyle hoş bir sahne de geçti. Nushet çok değerli bir insandır.

A.İ. - Niye ayrıldılar?

Ş.S.A. - Hadiseler ayırdı.

A.İ. - Karısına olan mektuplar Nushet Hanıma mıdır?

Ş.S.A. - Hangi mektupları kastettiğinizi bilmiyorum. Nushet Hanıma olmasa gerek. Piraye Hanım'a, Münevver Hanım'a olacak. Ben dediğim gibi onları tanımadım. Onları okuyorum, dinliyorum. Bunları en iyi bilen - Türkiye'deki kısmını tabi- Vanu'nun eşidir Müzehher Vanu, Nazımla içli dışlı ve çok tanıdığı bu Vâlâ ve Müzehher ikilisi diyelim her şeyi bilir.

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN KOMÜNİST PARTİSİ ÜYELİĞİ

A.İ. - Ben biliyorum ki, siz Türkiye'de ilk Komünist Partisi'ne üye olan şahıssınız. Bunu anlatır mısınız?

Ş.S.A. - Bunu "Suyu Arayan Adam"da anlattım ama madem sordunuz söyliyeyim.

Bizim ilk gençliğimiz ki, ben mektebi daha ikmal etmeden, -Türkiye'de öğretmen okulunu- harp patladı ve çepheye de gittim. 4 sene çephede ön safta kaldım. Yaralandım. Ağabeylerim şehit oldu şu ol-

du, bu oldu filan . Ve biz o devir Turancı, yani Türkiye dışındaki Türklerle tarih ve kader birliği olan milletin çocukları olarak yetiştirdi o devir. Turancılık buydu. Binaenaleyh Turan hayalimizde daima bir mefkûre olarak kalmıştı. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu çökünce, harpte yenilince ki, biz cephede ve ben gene Azerbeycan topraklarında, Ermenistan ve Azerbeycan arasındaki topraklardaydık o sırada, orada kalmak istedim. Fakat mütareke şartları ihlâl edilmiş oluyormuş, terhis edilenler memlekete döndü. Ben mektebimi bitirdim. Bir iki aylık bir eksik vardı. Öğretmen oldum. Hem de tekrar Turan'a, Azerbeycan'a, Dağıstan'a daha ilerlere gittim.

1920'de hem kongrelere katıldım -Enver Paşa'nın da katıldığı- Bakü Doğu Milletleri Kongresine, hem de Bakü Sovyetler Birliği Kongresine katıldım. Ve Batum'a geldiğim zaman, oradaki ana Komünist Partisi'ne yani Rus Komünist Partisi değil de, Sovyetler Komünist Partisi'ne üye olarak girdim. Sanıyorum ki, Türkler içinde de bu Ana Komünist Partisi'ne üye olan başkası pek yoktur. Ve bu üyeliğim 927 ortasına kadar gitti. 927'ye doğru -Avrupa'da da olduğu gibi- merkezle yani, Komünternle entelektüeller arasında anlaşmazlıklar peyda oldu. Türk Komünist Partisi İstanbul'daki - ki onun idare heyetindeydim- teşkilat, neşriyat işlerine bakıyordum ve bu makul bir çalışmaydı, ilmî bir çalışmaydı. Vaka Parti gizli idi ama, neşriyat meydandaydı. Aydınlık vs. Ben de işte teorik yazılar yazıyordum. O Komüntern ile olan ihtilafımız diyelim, görüş farklarımız -Avrupa'da olduğu gibi- Türkiye'deki entelektüelleri de sarstı. Yani partiye dahil entelektüelleri sarstı. Binaenaleyh İstiklal Mahkemesinde 10 seneye kadar mahkum oldum, fakat bilahare serbest bırakıldım, 1, 5 sene sonra. İkinci bir tevkif de İstanbul Ağır Ceza Mahkemesinde idi. Orada beraat ettim ve o vakit katti surette Komünist Partisi ile ilgilerimizi kestik.

Bunun sebebi Komüntern dediğimiz, Dünya Komünist Partileri Merkezinin, millî kurtuluş hareketleri, o meyanda Türkiye'nin durumu ve tarihi misyonu üzerindeki anlayışsızlıkları idi ki, biz bu Millî Kurtuluş hareketinden sonra bildiğiniz gibi Kadro halinde inkılâbın ide-

olojisi olarak, formülleştirdik, müdaffa ettik, yazdık, kitaplar neşrettik etrafta. "İnkılâb ve Kadro" isimli kitabım bu teorileri ve bu ideolojilerin teorileşmesidir. İşte o gün bugün de inkılâbın emrinde ve siz gençlerin izinde diyeyim çalışmaya devam ediyoruz.

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN ALDIĞI GÖREVLER

A.İ. - Bir de Bakanlığınız var sizin değil mi?

Ş.S.A. - Benim Bakanlığım yok. Bakan olmadım. Yalnız reis, başkan oldum, Sanayi Başkanı, Müsteşar yardımcısı oldum, müdür oldum vs. yüksek vazifelerde bulundum. Türkiye'de bana Ankara'ya geldiğim günden itibaren başta iki yerde olmak üzere yüksek vazifeler teklif edilmiştir. İktisat Alî Meclisi katib-i umumiliği yardımcılığı diğeri de Yüksek ve Teknik Öğretim Genel Müdür Yardımcılığı. Nihayet rahmetli İnönü'nün bu ikisi arasında yaptığı seçme ile Maarif'te yani Millî Eğitimde çalışmam şeklinde oldu. Ama hedefim Bakan olmaktı.

Nihayet işte Ankara'da bir mektep teşkilatı kurduk. Binalar yapıldı ben de kendimi oraya müdür tayin ettim aşağı yukarı, o daireden çünkü imza yetkilerimiz vardı. Vekil ve müdürler de encümenden tasdik etti. İşte orada çalıştım. Atatürk bu çalışmaları -şurada gördüğünüz yazılarla- çok değerlendirmiştir. Bundan tabii çok duyguluyum. Sanıyorum ki, vatandaşlarımızın içinde bu tür tebrik ve teşekküre layık gördüğü insanlar pek çok değildir. Onun için buna layık olmaya çalıştık ve çok faydalı bir müessese oldu. Bunu, Maarif eğitim hayatımı daima hatırlarım. Ama bütün hedefim serbest bir yazar olmaktı. Günün birinde emeklilikten sonra.

İşte nihayet Demokrat Parti geldi. Gerçi benim hizmetim daha dolmamıştı ama, beni işimden ayırdı. Ben de kendime bu yazı işlerini ve toprak, yani küçük bir kırda bir toprak yeşermesi işine adadım ve öyle oldu. Bu bataklık bir cennete döndü. Ve "Toprak Uyanırsa" isimli kitaptaki sahneler, bir romandır fakat, benim bataklıktaki tecrübelerimdi bunlar.

ATATÜRK'Ü ANLATIR MISINIZ?

A.İ. - Siz Atatürk'ü tanımış bir insan olarak bana çok kısa bir tanımlamasını yapar mısınız?

Ş.S.A. - Atatürk'ün kısa bir tanımlanmasını yapmıyayım, çünkü Atatürk için bildiğiniz gibi ben, "Tek Adam" isimli kitabımı yazdım. Bu kitap üç cilttir. Ve bu üç ciltlik eserin bugüne kadar herhangi bir noktası da yanlışa çıkarılmamıştır. Sanıyorum ki, bu üç ciltlik eserdeki değerlendirmeleri iki cümle ile ifade müşküldür ama, madem sordunuz Atatürk'ün şu beş şahsiyetini tebaruz ettireyim:

Sanıyorum Atatürk bu beş şahsiyetiyle, beş vasfıyle daha doğrusu Atatürk'tür.

Birincisi: ATATÜRK İLERİYİ GÖREN ADAMDIR. Çevresinde diğer unsurlar arasında asker ve sivil, en ileriyi gören O'dur. Ve bu en ileriden verdiği haberlerin hepsi doğru çıkmıştır.

İkincisi: OLAYLARI EN İYİ DEĞERLENDİREN ADAMDIR. Herkes olayları değerlendirir ama, Atatürk'ün olayları değerlendirişi gücünde ve aynı zamada hadislerle doğru çıkan, gelişmelerle doğru çıkan değerlendirmeler, diğerleri tarafından yapılabilmiş değildir.

Üçüncü vasfı: Bence en mühim vasfıdır. O da Atatürk, YÖN TAYİN EDEN ADAMDIR . En ileriyi gören, olayları en iyi değerlendiren ve yön tayin eden adama LİDER derler. Lider vasıfları bunlardır. Çünkü lider ancak yön tayin eder. Atatürk ve çevresine baktığımız zaman hepsi kahramanlardır, hepsi değerli insanlardır, hepsi alın terleriyle, kanlarıyla, varlıklarıyle bu ülkenin kurtulması ve kalkınması için çaba harcamışlardır ama, en ileriyi gören daima Atatürk olmuştur. Olayları en iyi değerlendiren gene Atatürk ve yön tayin eden, yani lider vasfına haiz olan gene Atatürk. Ama diğer iki vasfı daha var.

Bu iki vasıftan biri de: Atatür DONMUŞ BİR DOKTRİN ADAMI DEĞİLDİR ama, aksiyon adamıdır. Yani hazır doktrinlere kendini kaptırmamıştır.

Beşinci vasfı: MEŞRULUK TARAFTARIDIR ki, onun çağında böyle bir lider gelmemiştir. Yani Erzurum Kongresi'nden mi yetki ala-

cak hay hay! Sivas Kongresi mi? Küçük bir kongre; olabilir. Ama yetkiyi oradan almıştır. Nihayet Büyük Millet Meclisi kurulmuş ama yetkilerini oradan almıştır. Ve hiçbir zaman bu yetkilerin üzerine çıkmamıştır.

Bu beş vasıf sorduğunuz suale eğer cevap oluyorsa, bence Atatürk'ün tarih içinde hüviyetini ve çağında da en çok etki yapan ve çağa tesiri olan değerlerini aksettirmektedir.

Bir tek şey kalıyor. Atatürk kendi sözüyle aynı zamanda bir de DÜNYA VATANDAŞIDIR. yani, bunu bir nutkunda biliyorsunuz ifade etmiştir. Vatandaşlarımızı ve dünya vatandaşı olarak, dünyanın neresinde bir fenalık varsa, baskıyla, harple, mücadele ile değil, bunu tedavi ederek önünü almalıyız diyebilen adamdır ve çağındaki liderler arasında bu vasıflarda kimse yoktur.

A.İ. - Ve "Bize ne? dememeliyiz" der değil mi? Dünyanın herhangi bir yerinde olan bir olaydan bize ne dememeliyiz der.

Ş.S.A. - Evet. Bize ne dememeliyiz. "Hattâ nasıl bir vücudun parmağının ucundaki bir ızdırap bütün vücudu rahatsız ederse, biz de öyle yapmalıyız. Dünyanın en ucundaki bir bozukluğu, baskıyla, şiddetle değil, ama tedavi ederek kurtarmalı ve vatandaşlarımızı dünya vatandaşları olarak yetiştirmeliyiz." Çağının üstüne çıkabilen, ileri çağların bir adamıdır. Onu bugün inkar ediyoruz. Onun heykellerini kırıyoruz, onun resimlerini yırtıyoruz. Yani Atatürk'e ait her şeyi arka plana atıyoruz. Bir çok resmî yetkililer Atatürk'ün adını dinlemek bile istemiyorlar. E ! ama bu bir tarihî kaderdir. Çünkü kahramanlar inkâr edilir. Kahramanlar çile çeker. Kahramanların heykelleri yıkılır. Atatürk bunları bilen adamdı ve bekleyen adamdı. Maalesef bu menfi neticeye bugün ulaşmışızdır. Atatürk ve Atatürkçülük bir suç gibidir bugün.

KEMALİZM

A.İ. - Peki neden bir KEMALİZM kurulamamıştır. Yani Atatürk doktrin adamı olmadığı içindir mi ki, kendi doktrini diyelim olmamıştır?

Ş.S.A. - Kemalizm kelimesini ben pek kullanmam. Hiç kullanmadım demiyorum. Olabilsin ki, şurada burada geçmiştir ama, hem Atatürkçülük kelimesi, hem de Kemalizm kelimesini pek kullanmam. Atatürk'ün ideolojisi, İnkılâbımızın ideolojisidir. İnkılâp ve Kadro. "KADRO" neşriyatında da müdafaa ettiğimiz Atatürk'ün ideolojisidir yani, inkılâbımızın ideolojisidir. Ve onu da söyliyeyim ki, bu müdafaalarımızda hiç bir zaman Atatürk'ü putlaştırmadık. Bir insan putlaştığı zaman ölür dedik. Nitekim bütün "Kadro" neşriyatında Atatürk'ün adı geçmez. "İnkılâp ve Kadro" kitabında Atatürk'ün ismi yoktur. Hatta bunu bizim aleyhimize bir koz gibi Atatürk'e fitneleyenler olmuştur. Ama Atatürk onların ölçülerine göre adam değildir. Atatürk sanıyorum ki, bizim değerlendirebildiğimiz Atatürk'tü ve kendilerine "Elbette olmayacaktır, çünkü beni değil eserimi yazıyorlar" demiştir ve Kadro neşriyatı bütün hücumlara rağmen, sonuna kadar Atatürk'ün manevî gölgesi altında tamamen hür ve dilediğimiz gibi neşriyatına devam etmiştir. Bir destan değil, bir araştırmadır. Bir fikrî araştırmadır. Yazık olan şudur ki yanlız, bütün cumhuriyet devrinde fikir hareketi olarak, sistematik fikir hareketi olarak, maalesef yalnız Kadro hareketi vardır. Halbuki çok istenilirdi ki, Millî Mücadele, Millî Mücadelemizin tarih içindeki yeri, Millî Kurtuluş hareketinin objektif ve ideolojik cepheleri daha nice nice yanlardan belirtilsin, aydınlatılsın. Bunun olmayışı da, bugünkü reaksiyonlara da sanıyorumki biraz amil olmuştur. Daha doğrusu Atatürk inkılâbının hakikaten bir nevi tamamlanmamış olması tezi havaya atılamaz, doğrudur. Bunu Kadro'da da yazdık 932 yılında. Dedik ki: Bu ihtilâl, bu inkılâb, - ki ben ihtilâl kelimesini de kullanmam pek, Türk Millî Kurtuluş hareketi için. Bu bir inkılâbtır. İhtilâl başka birşeydir. - Eğer şu şu şartlarla kendi ideolojisini, bilhassa gençliğe mâl etmezse, günü birinde bu rejim oligarşiye kayar. Yani dar birtakım menfaat zümrelerinin menfaat aletleri haline gelir ve onlar tarafından baltalanır diye yazmışızdır. Altında da imzamız vardır.

932 yılındaki bu kehanetimin maalesef doğru çıkışı bugün ha-

zindir. O kadar. Biliyorsunuz şimdi her tarafta bir hücum var Atatürkçülüğe karşı. Eğer buna Atatürkçülük demek gerekirse. Ben Atatürk ideolojisi diyeceğim gene. Mesela dün okuduğumuz bir gazetede, Atatürk'ün Türk milletini hıristiyan yapmak istediği yazılıdır. Ve buna benzer daha neler yazılıdır. Şimdi bunlar reaksiyon yapıyor mu? Yani Atatürk'ü benimsemiş olan bir nesil, buna karşı çıkıyor mu? Hayır. Bu asıl neticelerin en hazin tarafıdır. Fert olarak çıkanlar var ama, bir kitle şahlanmıyor. Yani fikren şahlanmıyor. Ve bu suretle Atatürk'ün inkar edilişine karşı bütün Türkiye'de bir hissizlik, bir duygusuzluk hakimdir denebilir bugün. Bu sürer mi? Sürmez. Çünkü bu bir cehaletin eseridir. Ne Atatürk hıristiyan yapmak istemiştir, ne şudur, ne budur. Atatürk'ün eseri malumdur. Fakat cehalet bugün söz sahibidir. Ama cehalet muzaffer olur mu? Olmaz. Yalnız kurbanları alır mı? Alır. Nitekim almaktadır. Sonunda kendi kurban olur.

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR'İN YAŞAMINDAN KESİTLER

A.İ. - Samet Ağaoğlu Karabağlı mı?

Ş.S.A. - Karabağlıdır. Karabağ bir kartal yuvası gibidir. Şiidir. Benim bulunduğum Şuşeka'da - küçük bir Bursa, yani ipek şehri- o da kuzeydedir. Bu güneydedir, o kuzeydedir. Bulunduğum şehirde işte her şey olduk. Yani hem hoca, hem bilmem ne. Yani her hafta bir minbere çıkar vaaz verirdim. Fakat Ermeniler Karabağ'ı sardı. Sarınca Karabağ'daki Müslümanları katledecekler. Civarı ettiler çünkü. O zaman bulunduğum şehirde yani sünni şehir, şia da var ama az. Karabağ'da şii çok, orada sünni çok. Oturdum gönüllü teşkil ettim. Gönüllü topladık. Şimdi şia ile sünni geçinemiyor diyorlar, halbuki ben bunları şimdi sünnileri şiaların yardımına götürüyorum . Yani orada ölebilir. Kolay iş değil bu. Geldiler, bayraklar içinde - "Suyu Arayan Adam"da anlatırım- gittik sonra işte mücadeleler yaptık. Azerbaycan askeri geldi.

Onlar da bir asker topladılar. Fakat hiç askerlik yapmamışlar . Subay yok bir defa. Hiç subay yok. Hülasa Karabağ kurtuldu ve bir geceyarısı girdik Karabağ'a . Muazzam bir kartal kulesi. Beni gene usulen camilere götürdüler. En büyük camie ve benim usulüm cizmeyle giriyorum camie . Herkes hoş görüyor. Bu seferîdir diye. İşte minbere çıktım gene vaaz verdim. Karabağlılar bu sefer bizimle kal, bizim başımızda kal dediler. Demek ki 920 öyle oluyor işte. 397 tevellütlü olduğuma göre demek 23 yaşında oluyorum. Ama 23 yaşının 4 senesini cephede - çok genç gittim ben çünkü 18 yaşında gittim-

A. İ. - Ama Türkiye'de değil mi?

Ş. S. A. - Türkiye'de. Kafkas cephesi. Hülasa tabii orada kalamazdım. Hem bir masum bir ruhî alakam vardı orada. İşte kitapta anlatırım. Sitare diye bir kız. Temiz insanlardık o zaman. Tam bir Doğu aşkı. O gün mesela 15 kişi şehit oldu. Ben en öndeydim, ben de olabilirdim. Ama olmadım. Çünkü ben gidersem geliyorlardı, aksi takdirde gelmiyorlardı. Kanlı ama güzel günler. Yetiştirici günler. Maceralı günler. Fakat Bolşevikler geliyordu. Dağıstan'a girmişler . Nitekim Azerbaycan'a da geldiler, Gürcistan'a da, Ermenistan'a da. İşte orada Halil Paşa ile tanıştım. Küçük Talat derler bir İttihatçı ve o bana Mustafa Kemal'in bir mektubunu gösterdi. Karabekir'e yazılmış. Karabekir de buna vermiş. Bu da oradan geliyor. Ve çok garip günlerce, günlerce demiyeyim günlere vakit yok. Derhal karar vermek lazım ama, çok bir iç mücadele içinde kaldım. Çünkü mektupta diyor ki: "Her ne bahasına olursa olsun Bolşevikler Türkiye hududuna gelmelidir. "Çünkü Türkiye hududuna Bolşevikler gelmelidir ki, yardım işlesin.

A.İ. - Atatürk diyor değil mi bunu?

Ş.S.A. - Ankara. Atatürk diyor Karabekir'e. Karabekir de Halil Paşa'ya veriyor mektubu. O da bana gösterdi. Sonra Halil Paşa ile çok yakın olduk. İlk Türk Cumhuriyeti. Çünkü bizden önce Cumhuriyet olmuştur orası ve kızıl istilâya açılması demek. Bu kızıl istilâ ne getirecek bilmiyoruz. Suyu Arayan Adam'da da anlattığım gibi büyük kırizler, büyük ruhî kırizler geçiriyorum . Çünkü bana düşüyor vazife.

Ne yapmalı? Nihayet sonuçta geldi Bolşevikler. Yardımcı olduk. Türkiye hududuna geldi. Ve ondan sonra bir yardım şeyi yaptık. Aradaki bu devletler varken kolay oldu. Çok kritik ve büyük problemler. İşte nihayet Bolşevikler geldi, şu oldu, bu oldu. Ve ben Batum'da bu sefer müteaddid taleplerle karşılaştım. Batum'da Parti'ye girdim o zaman. Ama o vakit de birisine rastladım Türkiye'den. Ahmet Cevat Emre. O çok şayan-ı dikkat bir adamdır.

Cevat'ın Nazım'a, Vâlâ'ya, bana çok büyük iyiliği oldu. Hepiniz bir potansiyelsiniz, şusunuz, busunuz, güzel. Hepsine diyecek yok, fakat okumanız lazım. Hocam dedim ben, cepheler, şunlar, bunlar bundan sonra? "Tabii"dedi. "Sen dedi eğer mektebe gitmezsen ancak bir sokak hatibi olursun, başka birşey olamazsın. "Çünkü ben bütün mitinglerde konuşuyorum.

A.İ. - Peki siz sonra tahsilinizi Moskova'da yaptınız değil mi?

Ş.S.A. - Moskova'da. O götürdü bizi. Hiçbirimizin aklında mektebe gitmek yoktu. Fakat mektebe gittik ve iyi oldu.

A.İ. - O zaman Nazım, Vâlâ, Nurettin ve siz. Üçünüz.

Ş.S.A. - Üçümüz ve bir de Ahmet Cevat . O çünkü Şarkiyat Enstitüsüne tayin oldu. Filoloji hocası olarak.

Ben sonra asistan oldum bulunduğum üniversitede. Maarif dosyamda kaydım var.

A.İ. - Peki sonra neden Türkiye'ye geldiniz?

Ş.S.A. - İşte ben Partiye girdim ve Türkiye'de Komünist Partisi'nde çalışmak için geldim. 927'ye kadar da çalıştım. Fakat bu şimdiki gibi asma, kesme şey değil. "Aydınlık" diye dergi, kitap çıkarırdık. İşte Marksizm neşriyatı. Diyalektik Marksizm nedir? Şu nedir, bu nedir filan.

İZVESTİA

A.İ. - 937 senesinde Cumhuriyet gazetesinde "İzvestia"nın ilanı var. Gazetecinizden isteyiniz, senelik abone şu kadar, altı aylık abone

bu kadar diye: Yani o zaman İzvestia Türkiye'de serbest mi satılıyordu?

Ş.S.A. - Beyoğlu'nda bir dükkan vardı . Rus kitapları serbest satılıyordu.

A.İ. - Ama yani bu İzvestia gazetesi muntazaman geliyor muydu?

Ş.S.A. - Rus hükûmetinindir. Pravda Partinin. O dükkana geliyordu.

A.İ. - Oradan da gazetecilere mi dağıtılıyordu?

Ş.S.A. - Dağıtma yok. İsteyen gidip, oradan alıyordu. Kitap alınabiliyordu o vakit. Şimdi gelmiyor, gitmiyor... Bana gönderirler dergi . Buradan gelir ama, Kültür Ateşeliğinden gelir.

ŞEVKET SÜREYYA'NIN KOMÜNİST PARTİ ÜYELİĞİNDEN AYRILMASI

A.İ. - Sonra siz bu parti üyeliğinden çekildiniz mi?

Ş.S.A. - 927'de. Öpüşerek, sevişerek. Yani orada 30-40 kişi mahkemedeydi. Bu Şefik Hüsnü - şurada resmi olan- partinin başkanı idi, yani genel sekreter dediğimiz. Tevetoğlu'nun kitabında var onun şeması. Benim adım da var orada. Ve biz tevkif edildiğimiz zaman ağır ceza mahkemesinde - ki benim idamımı istediler- hakikatte biz Komüntern'le ihtilaf halindeydik. Fakat bir parti disiplini ile ben, mahkemede: Biz zaten ihtilaf halindeyiz, şuyuz, buyuz demedim.

A.İ. - Neden ihtilaf halindeydiniz?

Ş.S.A. - İşte Komüntern'in hataları. Bugün de var. Bugün Fransız partisinin de tenkidi var Komüntern'i.

A.İ. - O günkü hatalardan bir iki misal verir misiniz?

Ş.S.A. - Türkiye'nin şartlarını bilmiyorlar ve Millî Kurtuluş Hareketinin şartlarını kavramamışlardı. Halbuki ben, yani biz Türkiye'nin Kurtuluş Hareketinin orijinalliğine kani idik. Değer veriyorduk ve buna yardım etmek lazımdır diyorduk. Şimdi Stalin 'in bir kitabı var, me-

sela o da 941'de yazılmış. O komüntern'de ben bulundum. Değişmiş fikirler var burada, sonradan konulan. Gelişmiş millî kurtuluş hareketi hakkında görüşleri biraz değişmiş. O zaman, onun için Millî Kurtuluş Hareketlerini şey... Türkiye'de işçi yok. Yani ne yapacak, hangi parti, hangi şey yapacak? Binaenaleyh biz fikrî mesaiye değer verdik. Yani kitaplar, yazılar, mecmualar. Mesela benim imzasız çıkmış yazılarım vardır, broşürlerim. "Grev Nedir?" Ama ilk defa Türkiye'de basılmıştır grev, ondan evvel Türkiye'de yoktu. Yahut Lenin ve Leninizm. O imzamla çıktı. Aydınlık neşriyatı olarak.

Ben ilmî sahada çalışıyordum. Hepimiz ilmî sahada çalışıyorduk. Öyle bomba atmak filan, karakol basmak diye birşey yoktu. Bugünkünü anlamıyorum. Ve o zaman hapishanede en iyi eserlerindem birini yazdım. "Çağdaş Türkiye'nin Ekonomik Gelişme Yönleri" istikametleri yani. O üniversiteye gitti. Üniversite bunu gayet metodik bir eser olarak vasıflandırdı. Ve mahkemenin sonuna kadar, ama komüntern ile olan ihtilafımızdan bahsetmedim. Fakat Vedat, katib-i umumi idi yani sekreterdi. O Komüntern ile olan muhabereleri mahkemeye verdi. Verince ben haklı çıktım. Evvela ben beraat ettim. Çünkü asıl mücadeleyi yürüten bendim.

A.İ. - Sonra nasıl ayrıldınız?

Ş.S.A. - Mahkeme bitti o gün. Mahkum olan oldu, beraat eden etti. Ben bu şeylerden sonra beraat ettim. Öbürleri de küçük, Vedat 6 aya, öbürü bilmem neye mahkum oldu. Ve kalanlar, partide kalanlar, şimdi artık yolumuz ayrılmıştır arkadaşlar. -Mahkeme salonunda yani. Hakimler çıktı.- Hadi gelin öpüşelim, sevişelim, dostça ayrılalım, bizim yolumuz değişti. Ve ben kalktım Ankara'ya geldim. Kavgayla, gürültüyle ayrılmış değiliz.

A.İ. - Yani niye ayrıldınız, niye dağıttınız bunu diye herhangi birşey size olmadı değil mi Komüntern tarafından?

Ş.S.A. - Yo! Oldu. Kadro çıktığı zaman oldu. Kadro çıktığı zaman imzasız büyük mektuplar geldi. Şefik Hüsnü Almanya'ya gitti çünkü kaçtı orada yerleşti. Tenkit ettiler Kadro'nun görüşlerini bilmem

nelerini. Bunlar oldu. Fakat partiden ayrılmada hayır. Ayrılınılabilir Komünist Partisinden. Herkes ayrılabilir.

BUGÜNKÜ SOLCULUK

A.İ. - Peki siz bugünkü Türkiye'deki solculuğu nasıl buluyorsunuz?

Ş.S.A. - Hiç solculuk molculuk değil. Siz bunu 15 gün evvelki Cumhuriyette bulacaksınız. Adı "Komünizmi yaymak." Orada bu sualinizin cevabı da var. Ben komünistim diyen, komünist değil bugün. Onu mahkum eden de, sen komünistsin diyen de... O da bilmiyor, o da bilmiyor.

"TEK ADAM"DAKİ "TEK KADIN"

A.İ. - Geçen gün annem (Prof.Dr. Afet İnan) için bir şey söylemiştiniz. Karlsbad Defterleri'ni neşretmiyor diye. (Sonradan Afet İnan bunları yayınladı. A.İ.)

Ş.S.A. - Takılırım ben annene de... Niye neşretmez. Hata. Biliyorsun benim annene çok büyük saygım vardır. "Tek Adam"da "Tek Kadın" O'dur. Mantıklı kadın ve Atatürk'ün bu depresyon yıllarında annenin varlığı çok müessir olmuştur. Çünkü o hastalığın adı var. Yalnız karaciğer bilmem nesi değil. O hastalıkların doğurduğu ruh halleri var. Zalim olabiliyor bilmem ne olabiliyor, her şey olabiliyor, filan ama, daha doğrusu uzundur bu bahis. Fakat annenin varlığının Atatürk üzerinde teskin edici, arkadaş olucu ve O'nu fikirlere, kitaplara yöneltici tarafını yazmışımdır etrafıyle.

A.İ. - Size çok teşekkür ederim Şevket Süreyya Bey.

TEK ADAM

Ş.S.A. - ... Yani daha derin konuşmak gerekirse, Atatürk'ün bu

taraflarını, annenden değil, ama başka kaynaklardan da çok dinlemişizdir. Bilhassa Tevfik Bıyıklıoğlu ile iki sene toplanmışızdır, dost olmuşuzdur. Bu "Tek Adam"adı yoktu. Atatürk için bir kitap yazılmalıdır. Annen de gelirdi. Bu ev yıkılmamıştı, aşağıda toplanırdık. Kim yazacak, ne yazılacak? İki sene her hafta birimizin evinde, sizlerde yahut burada, yahut Uluğ'larda toplanırdık. Faik Reşit vardı, Enver Ziya vardı, Cevat Dursunoğlu vardı. Toplanırdık. Tabii ben bu toplantılarda çok şey dinledim. Sonra bu arada Tevfik Bıyıklıoğlu ile daha yakın bir dost olduk ayrıca, yani bu haftalık toplantılardan gayrı. O zaman Atatürk'ün itiyatları, alışkanlıkları, huyları, hususiyetleri, özlemleri vs. üzerinde; çünkü Tevfik Bıyıklıoğlu içli dışlı, Atatürk de bilirsiniz gizlisi yoktur. Dertlerini söyleyebilen adamdır, yani şikayetlerini söyleyebilen adamdır. Hayat şeylerini, birçok şeyini dinledim.

Ondan sonra, Tevfik dedi ki bana "İyi bir kitap yazmalı, ama sen yazamazsın." Olabilir de! habire toplanıyoruz, birimiz yazalım. Herhangi birimiz. Nihayet ben başladım. "Tek Adam"ın birinci cildinin bir 60-70 sayfası oldu. Bir gün aşağıdaydık, gene gelmişti. Dedim hakikaten ben de anlıyorum ki, yazılması zordur, ama istersen okuyalım. Birkaç sayfa, bir daha bir daha hepsini okuduk. Okuduktan sonra bana rahmetlinin aynen söylediği "Şevket Süreyya Bey bu kitabı sen yazacaksın ve ben sana yardım edeceğim, ne istersen. Malzeme, bilgi. Çünkü ben tesadüfen Atatürk'ün ta! bu kadar yıllardır, ordusunda hatta Rumeli'den beri bulundum." Hay, hay ihtiyacım olduğu zaman sana soracağım edeceğim. Herkese sordum.

O "Tek Adam"öyle meydana çıktı. Annenlen de konuştum tabii birçok şeyler. Şimdi Lord Kingros gelmiş bir hafta, gündüzleri oturmuş, dinlemiş, yemiş, içmiş, konuşmuş. Ondan sonra yazdığı şey gerçeğin dışı. Bir defa annen, Atatürk sağ iken asistan yahut doçent, yahut profesör olmadı. Daha sonra oldu. Yani Atatürk'ün bir müdahalesi olmadı. Yetişmesine oldu, ama emirlen olmadı. (Afet İnan'ın kariyer aşamaları A.İ.) Ben bunu Enver Ziya ile de konuştum. Halbuki o (Lord Kingros. A.İ.) tersini yazar, adeta bir sığıntı gibi. Annenlen konuşmuşuzdur her

tarafını. Dedim bu bir aile kızı, babası, büyükannesi, şu olmuş bu olmuş. Manevi evlat edinecek resmen (Atatürk, A.İ.) "Hayır" diyor, "Benim babam var" diyor. İşte emirlerini yapıyorum, araştırmalar yapıyorum, şu oluyor bu oluyor. Hülasa Atatürk'ün fiziki ve moral depresyon anlarında Afet Hanım gibi soğukkanlı, sakin, ölçülü bir kadının başında bulunması çok faydalı olmuştur. Büyük bir şeydir.

Tarih okuduğunuz zaman görürsünüz ki, birçok insanlar bu yaşlarda, Atatürk'ün o yaşlarında ve o hallerinde zalim olmuşlardır. Adamlar öldürmüşlerdir, çünkü hayattan ayrılışa karşı hıncı oluyor o insanın. Halbuki Atatürk'ün hayattan ayrılışına karşı hıncı olmamıştır. Olabilir miydi? Olurdu. Mümkündü. İsmet Paşa vs. ihtilafları bunun ilk tezahürleridir. Bu aşabilirdi, taşabilirdi sonra. Halbuki Afet Hanım yumuşatmıştır. "Paşam bir ormana gidelim", "Hay hay", "İşte Sündiken ormanları" şudur budur filan. Çünkü büyük adamların hayattan kopuşları, büyük ağaçların topraktan kopuşu gibidir. Topraktan kökleri çok derine daldığı için, kopuş çok zordur. Yoksa bir fidanı şöyle çekersin kopar. Atatürk'ün kökleri çok derine sarmış, hayata mana vermiş, hayata bağlanmış adamdı, yaşı da gençti. Yani devrimizin yaşlarına göre 57 yaş, yaşlılık yaşı değildir. Fakat 70 yaş ortalama aşağı yukarı Türkiye'de bile. Yani çok yönlü olarak annenizden etkileniyor. Yerini tayin ederim. Sonra bu toplanmalarımızdan da tabii çok istifade ettim. Yalnız Karlsbad Anıları'nı neşretmediği için de boyuna çatarım. Kendisine takılırım.

ATATÜRK'ÜN ETRAFINDAKİLER

Ş.S.A. - Atatürk'ün etrafındaki insanlar hep didişme halindeydi birbiriyle. Ve birbirini uzaklaştırmaya çalışırlardı. Tevfik Bıyıklıoğlu'nu misal göstermem mümkündür. Fakat dedi ki bana Tevfik Bıyıklıoğlu: "Bu denildiği gibi değildir. Belki bazı laubaliliklerimiz olmuştur, ama Moskova'ya bir sefir lazım olduğu zaman ki, sefirlik mühim bir şey, İnönü'ye üç isim verdiler, içinden beni seçti" dedi, "Halbuki

beni seçmemesi lazımdı." Çünkü o İnönü'yü tenkit eden yazılar yazdı. Harp Tarihi şeyine. Ona rağmen onu seçmiş. Demek ki seçilmeyecek kadar zararlı görmemiş. Hasan Rıza Soyak da işte öyle.

Neyse, toplanıyorlar diyorlar ki, Atatürk'ün etrafında bu serseriler var. Bunlar ona zararlı oluyor, şöhretine de. Bundan kurtarmanın yolları. Tabii Atatürk'ün etrafındakiler hiçbir şeyi gizli tutmuyor. Hemen bu üç kişiden, beş kişiden biri gidip, bunu Atatürk'e haber veriyor. "Akşam toplandık, sizi kurtarmak lazım diye konuştu arkadaşlar." Konuşan da Cemal Hüsnü. Bana kendi anlattı. Atatürk de "Peki bana yollayın Cemal Hüsnü Bey'i"diyor ve Saraçoğlu, Cemal Hüsnü'ye telefon ediyor, "Köşke gideceksin, ama durum iyi değil" diyor. Bu da bilmiyor neden. Cemal Hüsnü Bey karakteri zayıf bir adamdır, benim yakınımdı ve vekilimdi bir zaman. Gidiyor neyse, anlattı bana. Kitabıma da münasip bir şekilde koydum.

Bahçede diyor, bir sandalyeye oturmuş, kahve içiyor. Ben de bahçeye gittim. "Ha! gel gel" demiş. "Kahve getirin" demiş, getirmişler. Demiş, (Atatürk. A.İ.) "Çok teşekkür ederim. Beni kurtarmaya karar vermişsiniz." Anladım diyor, demek içimizden biri ne konuşulduysa oraya getirmiş. İşte estağfurullah filan. "Hayır hayır. Gayet tabii iyi niyetle söylüyorsunuz. Benim etrafımda bir sürü serseri var ve siz aydınlar bundan rahatsız oluyorsunuz." Laf da bulamadım konuşacak, dedi. Sonra demiş ki, (Atatürk. A.İ.) "Bana bak oğlum! Bu dediğin senin doğrudur. Bu serseriler etrafımda. Ama Bakan lazım olduğu zaman sizden mi seçerim, onlardan mı seçerim? Hepiniz Bakan oluyorsunuz, Başbakan oluyorsunuz. Sizden seçiyorum, onlardan seçmiyorum. Sefir lazım olduğu zaman sizden mi seçiyorum, onlardan mı seçiyorum? Sizden seçiyorum. Müstesna vazifeler, önemli şeyler olduğu zaman sizinle mi istişare ediyorum, onlarlan mı ediyorum? Ama diyeceksin ki, o halde bu adamlar ne? Hah. Onlar da bana yarar. Çünkü benim yanımdaki yakınlık o kadar kolay iş değildir ve siz bu işleri yapamazsınız. Onun için hiç üzülmeyin, kurtarmayın da beni, gene bu serseriler benim etrafımda kalsın. Çünkü ben, bunlara bağırırım, ça-

ğırırım, önüne bir şey atarsın işte geçinir gider. Hatta bunların" demiş aynen "ben yarın gözlerimi kapayınca sokakta kalmasını da istemem" demiş. "Onun için bunların bir şeyler yapmasına ya yardım ederim yahut göz yumarım" demiş.

Hakikaten Kılıç Ali'nin benim çıkarttığım dosyaları arasında çok çirkin suistimalleri vardır. Ermenilerle bilmem nelerle filan. Celal Bayar bile. O sahte şirkete giriyorlar. Yani bu Şekerci Hayri diyoruz değil mi? Şekerci Hayri'nin şeker gördüğü yok. Bütün işleri yapan Şeker Şirketi. Yani getiren satan, alan her şeyi yapan ve dahildeki istihsalatı da kısan. Dört fabrika var. Yeni şeker fabrikası yaptırtmıyor Kazım Taşkent, çünkü diyor Türkiye ancak bu kadarını kaldırır diyor.

Ben reis olduğum zaman, kim getirdi beni onu da hâlâ bilmem. Yani beni Şükrü Kaya, ölmeden evvel Atatürk, İçişleri Bakanlığı'na iki başkanlık kuruyordu. Biri şehir işleri, belediyeler vs. işlerinin başkanlığı. Biri de Köy İşleri Başkanlığı. Bana bir gün evinde (vali ile gittik) teklif etti "Hangisini istersin?" diye "Seni getireceğim." Ben de vali beyin emrindeyim, kim ne emrederse olur dedim kapattım. Atatürk hemen sonra öldü. Ondan sonra beni Sanayi İşleri Başkanlığı'na getirdiler. İşte onu bilmem hatta. İnönü'den mi geldi, başkasından mı bilmem. Hüsnü Çakır Bakandı, ama Hüsnü Çakır'ın adını bile duymamıştım. Çok da şayan-ı dikkat adamdı, değerli adamdı. Sonra ben Bakan oluyordum Refik Saydam ölmeseydi. O nutuk verdi ya! A'dan Z'ye kadar. Daha evvel oturduk, kararlaştırdık. Dönüşte ben Ticaret Bakanı oluyordum. Hüsnü Çakır da Koordinasyon Bakanı olacaktı. Neyse öldü, kaldı. İsabet oldu, zor işti o harp içinde bunlar. Olmadığı iyi oldu.

İşte burada demek istediğim o ki, Atatürk'ün etrafında suistimal şebekelerini bilerek çıkardım. Sonunda bunları ara dedikleri zaman, gayet ser'i bir şekilde suistimalleri çıkardım. "Tec"diye bir şirket. Mevcut değil.

A.İ. - Ne şirketi o?

Ş.S.A. - İşte Tecim bilmem ne ithalat, ihracat filan. Şekeri de o

ithal ediyor güya. Tohum, gübreler bilmem neler, şeker makineleri filanlar. Halbuki bu şirketin hepsi hepsi bir garsoniyeri var. O da Siirt mebusu Mahmut Bey'in evi. Şimdi onun yerinde, hani Philips var ya! Oradaydı. Benim memur ettiğim bu tahkikata ki, sonra Ticaret Bakanı oldu. Yeni gelmişti İsviçre'den. İstedim ki, daha hiç işlere karışmamış, ama tahsili yerinde insanları bunlara memur edeyim, acemi bunlar. Sonra müsteşar oldu, diğer biri Etibank Genel Müdürü oldu, intihar etti. Neyse. Bunu memur ettim. "Ben yapamam" dedi. Hiç telaş etme, dedim, gayet basit. Kazım'a götürdüm, bir oda tahsis edin, dedim. Bu burada çalışacak. Ne derse vereceksiniz dedim. Üç ay sürdü araştırması, ama bu kadar bir rapor çıktı. Bir de baktık sahte bir şirket var ortada, ama bu işlerin hepsini Şeker Şirketi yapıyor, kârı Tec şirketine gidiyor. Tec şirketinde Celal Bayar da hissedar. Bir günde lağvettim. "Alakası yok, sahtedir, mahkemeye vereceğim" dedim. Kendileri lağvetmeye mecbur oldu. Çünkü muamele de yok, defter de yok ortada. Daha neler neler. Kumar borçlarını yazmışlar devlet parasına. Bu gibi şeyleri ben meydana çıkardım.

NEVZAT TANDOĞAN

A.İ. - Kumar deyince siz, bir şey geldi aklıma. Nevzat Tandoğan'ın intiharına da Dışişleri'nden bir memurun karısıyla ilgisi varmış da, güya kumarhane açmış ona. Ondan sonra çok borçlanmış diye duydum. Doğru mu acaba?

Ş.S.A. - Yok canım. Bir kadınla ilgisi var, ama öyle kumar hadisesi değil. Nevzat Tandoğan o cinsten adam değil. Onun yanında da çalıştım. İktisat Müdürlüğü'nü ben kurdum Ankara'da. Ayrıldım reis oldum, ama sonuna kadar da Tandoğan ile (ölümüne kadar yani) ahbaplığımız devam etti. Ölümünden üç gün evvel gene beraberdik evde.

A.İ. - Bu Orbay hadisesinden mi sinirliydi?

Ş.S.A. - Bunu bir başka zaman anlatırım. Bu fikr-i sabitlere düş-

tü. Kenara itildim, itimadı kaybettim. Bunu işleyip durdu. İki kişi bunun yakın dostu vardı ve konuşabildiği. Biri bendim. Biri de Otobüs Şirket Müdürü Hüsnü Bey vardı o vakit. Eski kaymakammış.

A.İ. - Hüsnü Bey'in soyadı nedir?

Ş.S.A. - Hüsnü... Meşhurdur o zaman işte o. Onunla bu ruhi problemleri konuşmazdı. Fakat o onun işlerini yapardı. Onun kucağında öldü zaten.

A.İ. - Hüsnü Tat mı?

Ş.S.A. - Öyle miydi acaba? Öyle bir şey olacak. Ve benimle bütün ruhi problemlerini konuşurdu. Ve kendisine en son tavsiyem, son beş gün evvel, bırak dedim şeyi. Para oyunları yoktu. Nitekim Belediye Reisi ve Vali idi. Belediye reisi maaşını almıyordu. Bir gün bana hesap ettirdi. Kırk beş bin lira alması lazımdı o güne kadar. Almamış. Sonra mahallenin yapılmasına mani oldu. Ben mücadelesini yaptım. İnadımıza yaptık mahalleyi, İsmet Paşa'dan müsaade alarak. (Herhalde Saraçoğlu mahallesinden bahsediyor. A.İ.) Buna da çıldırdı. Bir gün bana öyle dedi: "Eli bayraklı beş kişi bir araya geliyorsunuz, istediğiniz yere" tabii dedim. Yarın sizi Vali Konağı'ndan çıkarırlarsa nerede oturacaksınız? Bunları konuşabilirdik, kızmazdı.

Baktım gidiyor. Fikr-i sabittiler, İsmet Paşa... Halbuki değil. İsmet Paşa geliyor, hastalığında bunu ziyaret ediyor. Benim tavsiyem: Dedim ki, Beyefendi Konya Valisi İzzettin Bey vardır -tanıyor tabii. Ben de işte bu Kayaş'ta bataklık aldım da bahçe yaptım. Ziraat Bankası'ndan. Hâlâ öderiz ya! Şimdi o yok- Çamlıca'da bir yer satın almış. Satın almak şart değil, kiralamış, boştu o vakit Çamlıca. Evler... Dedim siz birkaç ay ayrılsanız. "Ne yapayım ben?" dedi. Çamlıca'ya gidin dedim. Çünkü karısıyla, eviyle münasebetleri yok. Şey olarak yok. Bir garipti ev hayatı. Anlatırım bir gün sorarsan.

Gül budayın, çiçek ekin, şart değil, yani bir şey yapmak. "Ben gül budamayı bilmem" dedi. İyi ya işte bir şapka alırsınız, bir amele pantolonu. Hava değişecek. Her şey olacak. İzzettin Bey bunu yapıyor dedim. Sıhhi bir fayda buldu bundan. Ben de zaten topraktayım, yani işi-

min dışında topraktayım. Orada çalışıyorum çizmelerimi çekip. Bunu yapın. Siz burada rahat değilsiniz ve gittikçe yoruluyorsunuz -tabii sinirlerin mahvoluyor demek doğru değil ama yoruluyorsunuz-. "Bunu yapabilir miyim, yapamaz mıyım?" Yaparsınız dedim. O vakit de Çamlıca'da evler üç yüz lira, iki yüz lira böyle bir şey. Hatta ben size gelirim dedim. Ağaç mağaç budamayı bilirim, anlarım, gül budamayı da yaparım. Üç ay ayrılırsınız. Dört gün sonra öldü.

A.İ. - Demek o cesareti gösteremedi?

Ş.S.A. - Gösteremedi. Kurtulamadı. Fikr-i sabit. Kadın, hayatında bir adamın kadın olabilir, bir kadının da hayatında erkek olabilir. Bunlar olağan şeyler. Olmayanı da yok. Sonra fikr-i sabitleri ilerledi. Bir defa fikr-i sabit geldi mi, öldüren fikr-i sabittir.

A.İ. - Ben sizi çok yordum, ama çok teşekkür ederim. Çok ilginç şeyler de anlattınız bana.

Ş.S.A. - Rica ederim. Sen sordun bana.

LATİFE HANIM

Latife Hanım bunu anlamadı. Latife Hanım Atatürk'ü bir koca zannetti. Yani bir koca aldım zannetti. Kitapta da bir cümleyle koydum. Latife Hanım bir gün gene kavga ediyor Atatürk ile. Feryat, figan. O vakit Çankaya'da küçük Köşk'te oturuluyor. Velet Çelebi'yi tanıdınız mı siz?

A.İ. - Hayır.

Ş.S.A. - Mevlevi Çelebisi Velet Çelebi. Olgun bir derviş ve alimdir. Fakat Tekkeler lağvedilince, onları mebus yaptı Atatürk. Velet Çelebi de mebus oldu. Dil mil filan şeylerine de karıştı. Tanır annen. Ben gayet iyi tanırım, ben Velet Çelebi'nin evinde kiracı oldum. Şimdi o sinema olan yer, Bahçelievler'de. Bir tek küçük ev vardı. 45 liraya bana kiraladı. Konuşurduk. O devrini Ankara'nın gayet iyi biliyor. Dedi ki, bu Latife Hanım gene bir kızmış, kavga etmiş, koşarak biri geliyor, illâ Çelebi gelsin. Efendim, hanımefendi çağırıyor illâ Çelebi gele-

ceksin. Pekala demiş. Şimdi Velet Çelebi gayet sakin, müsamahalı, olgun insandır. Gittim baktım, diyor kıyameti koparıyor, bağırıyor, çağırıyor. Gene entipüften bir, yani iş de değil kızdığı. Fakat Atatürk'te aradığını bulamıyor. Oturdum, diyor koltuğa, seyrettim. "Efendi Hazretlerine dersin buna. İşte bunu şu dedi, bunu bu dedi filan"dinledim diyor, sakin, efendi bir adam, Mevlevi Çelebisi. Nihayet diyor ağlama faslı geldi, o da bitti feryat, figan. Demiş ki, "Kızım bitti mi? Sen bir kaplanla evlendin, bir koca ile değil. Kaplana gem vurulmaz" demiş. O istiyor ki, saat 9'da, 8'de yemeğe otursun, sofrada bilmem ne olsun, saat 10'da yatağa çıksınlar. Ha! Sonuna kadar bunu anlayamadı Latife Hanım.

Bunu misalini çok güzel dinledik. Atatürk'ün askerlikte karargâh subayı olan, karargâh subayı demek, ordunun bulunduğu karargâhın günlük işlerini yapan adam demek. Yani odun getirtecek, kömür getirtecek, yahut işte temizlenecek bilmem şunu yapacak, bunu yapacak, hayvanlara yem verilecek filan. Mustafa Bey, buna Ayı Mustafa derlerdi. Anneniz belki duymuştur. Fakat Mustafa Bey Atatürk'ün ta ordulardan yanında çalışan adamdır. O özel işlerinde onları kullanır. Bunu da mebus yapmışlar. Bir Rahmi Bey vardı, İktisat Vekili. Sıvas demiryolu açılırken, İsmet Paşa nutkunu vereceği zaman ki, ilk Devletçilik lafını orada söylemiştir. Biz de katılma, işte hazırlığı safhasındayız, daha başlamadı, ama o hususta yazı yazıyorum Hakimiyet-i Milliye'de. Dedi ki, gidelim biz Sıvas'a sonra seninle bir dolaşalım Doğu Anadolu'yu.

Gittik. İktisat Vekili idi o zaman. Sonra otomobile bindik, yol yok, iz yok ama neyse, gürültü patırtı biz gece yarısı Erzincan, Erzurum işte. Nihayet kuzeyden yol da yok, Trabzon'dan otomobili vapura koyduk, Ordu'ya çıktık. Tokat'a geldik kısaca. Tokat'ta da Mebus Ayı Mustafa. Rahmi Bey'in geleceğini valiler haber veriyor. Toz toprak. Geldik. Ayı Mustafa bizi karşıladı. İlk defa orada tanıdım, sonra dost olduk, hoş bir adam. Evine götürdü, işte yıkandık, şu oldu bu oldu. Akşam yemeğe oturduk. Konuşuluyor. Dedi ki: "Atatürk Latife Hanım'la

o meşhur Samsun-Erzurum seyahati sırasında buraya geldi. Sıvas'tan Samsun'a oradan geçemedi, tren de yoktu o vakit. Misafir ettik" dedi. "Şimdi sizin yatacağınız odalarda, şu üstümüzdeki odada, dedi, onlara tahsis ettim o odayı, binaenaleyh Latife Hanım'la Atatürk orada yatacak. Ve tabii vali var" dedi, "kumandan var, bilmem ne var. Sofraya oturuldu, Latife Hanım da oturdu. Saat 9 oldu, başladı Latife Hanım huysuzlanmaya, "Paşam artık yeter, gidelim, yatalım", "Yahu daha yeni başladık." 20 dakika 10 dakika sonra "Paşam hadi kalk. İşte ne zamandır sofradayız." "Canım işte bak Vali Bey burada, Kumandan Paşa burada. Konuşuyoruz memleketin işlerini." "Hayır illâ kalkacaksın." Nihayet diyor, Paşa başını salladı. "Hayır ben kalkamam"diyor. Kalkıyor sofradan, kapıyı çarpıyor, gidiyor yukarıya. (Latife Hanım. A.İ.) Orada söyler Atatürk, "Hayatımda büyük hatalarımdan biri evlenmek olmuştur" der onlara. "Neyse" der "Artık oturabiliriz." Çünkü o sabaha kadar oturacak. Atatürk'ün gecesi yok.

"Fakat diyor aradan 15-20 dakika geçti, yukarıdan başladılar tekmeyle vurmaya. Ev beton değil, tavan tahta. "Atatürk başını sallamış. Yaverine demiş, "Kapıyı hafifçe vur da, gürültü etmesin. "Bu sefer gene tekmelemiş, dinlemiyormuş. Ve işte sonu malum. Bunu bize Ayı Mustafa anlattı. Sonra Erzurum'a gidince geri gönderiyor.

Şimdi bu Latife Hanım Atatürk'ü anlamadı. Zannetti ki, bir kocayla evlendi. Ve o koca gelecek, yemeğini yiyecek sonra gidip ellerini yıkayacak, kahvesini içecek, sonra yukarı çıkılacak oturulacak, vs. edilecek. Sonra biliyorsunuz zaten, siz Salih Bozok'un kitabını okudunuz mu? Hatıralarını. O anlatır bunların bir kısmını.

En mühimi İzmir'de. O Latife Hanım'ın Köşkü'ne misafir olduğu zaman ki, o bir hatadır. Çünkü Latife Hanım'ın ailesi köşkte yok. Babası yok. Atatürk'ün (bir kızın davetiyle) bu evi seçmesi hataydı. Olmuş. Fakat bir emr-i vaki olmuş ve zannetti ki Atatürk, bu böyle geçer gider. Fakat kadın onun peşini bırakmadı. Orada yazılıdır. Yakup ve Falih'e anlatmıştır bu emr-i vakiyi Atatürk. "Ben istemedim" demiş. "O benim yatağıma geldi." O zaman daha genç Atatürk ne olsa.

O hayatının en büyük hatası, hem de ızdırabı oldu. Kitapta da enteresan sahneler vardır.

Konya'ya gelecek işte İstiklal Marşı çalacak, istasyona "Hadi hazır ol" hayır. Banyo yapacak. İlla şu bu olacak. Nihayet Atatürk inmeye mecbur olur. Mızıka İstiklal Marşı... O yukardan "Kemal, Kemal, beni bıraktın" bilmem ne. Kılık kıyafet. Anlamıyor tabii.

Efendim konu şu muhakkak. Fakat İzmir kızı. Menderes'in ailesi de onlardandır. O cinstir. Şımarıktır hepsi şımarık. Bizde burjuva şehri izmir'dir. Burjuva laubaliliği İzmir'de vardır. Kaprisleri. Bugün de öyledir. Bugün de İzmir'deki laubalilikleri başka yerde göremezsiniz. İstanbul'da bile göremezsiniz.

PROF. DR. AFET İNAN
ve
PROF. YUSUF HİKMET BAYUR

PROF. DR. AFET İNAN KİMDİR?

30 Ekim 1908'de Doyran'da doğdu.

1925'te Bursa Kız Muallim Mektebi'nden mezun oldu. Aynı yıl İzmir'de "Redd-i İlhâk" okulunda öğretmenliğe başlayan İnan, bu okula çay ziyafetine gelen Gazi Mustafa Kemal ile tanışır. Yüksek tahsiline devam etmek isteyen Afet İnan'ı, -ailesine olan bir minnet borcundan dolayı- Gazi Mustafa Kemal tahsiline devam etmesini sağlamak üzere yanına alır.

Evvelâ 1925'te Lozan'a dil öğrenmeye gider. 1927'de Lozan'dan döndükten sonra, İstanbul Fransız Kız Lisesi'ne (Notre dame de Sion) devam eder, 1929'da ortaokula öğretmen olmak üzere sınavdan geçerek, Ankara Musiki Muallim Mektebi'nde ve Ankara Kız Lisesi'nde tarih ve yurtbilgisi derslerini okutur. (1933-1935)

1930'da Türk Ocakları Kurultayı'nda verdiği bir teklifle "Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti" (Bugünkü Türk Tarih Kurumu) nin kurulmasına öncülük eder.

Ve gene 1930'da Türk kadınının seçme ve seçilme hakkını kazanması için uğraşır. Daha sonra üniversite tahsili için Cenevre Üniversitesi'ne gider ve oradan 1938'de mezun olur. 1939'da doktorasını tamamlar. 1942'de doçent, 1950'de de profesör olur. 1940 yılında Dr. Rıfat İnan ile evlenen Afet İnan'ın biri kız, biri erkek, iki çocuğu vardır.

8 Haziran 1985 yılında vefat etmiştir.

Eserleri: 30'un üzerinde basılmış makale ve kitabı vardır: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, Türk Amirali Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri, Mimar Sinan, Atatürk'ten Hatıralar ve Belgeler, Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyesi.

PROF. YUSUF HİKMET BAYUR KİMDİR?

Doğumu: 9 Kânûn-ı sânî 1306 (21 Ocak 1890)

Ölümü: 6 Mart 1980

Bolayır Mutasarrıfı Haşmet Bey'in oğlu, Sadrazam Kâmil Paşa'nın torunudur.

Öğrenimi: Galatasaray Sultânisi (orta-lise) 1900-1909

Paris Üniversitesi Fen Fakültesi 1909-1913

Paris dönüşü Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik: 1913-1920

Ankara'ya gelişi: 1920

Ankara'da Siyasi İşler Umûm Müdürlüğü 1925 yılına kadar sürüyor. Bu arada Lozan Konferansı'nda Türk Murahhas Heyeti Müşavirliği ve Maslahatgüzâr unvanı ile Londra'da Heyet-i Temsiliye Müsteşarlığı görevlerinde de bulunmuştur.

1925-1927 yıllarında Belgrad'da Orta Elçilik, 1927-1928 yıllarında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, 1928-1932 yıllarında Kâbil Büyükelçiliği, 1932-1933 yıllarında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, 1933 yılında Manisa Milletvekili, 1933-1934 yıllarında Milli Eğitim Bakanlığı yapmıştır. 4.3.1934 yılında ilk İnkılâb Tarihi dersini vermiştir. 1948-1951 yıllarında Millet Partisi Genel Başkanlığı yapmıştır.

1960 İhtilâli'nde 4 yıl 2 ay ağır hapis cezasına çarptırılmış, kamu görevlerinden yasaklanma ve 1 yıl 4 ay 20 gün Manisa'da zorunlu oturma cezası verilmiştir.

Bir daha siyasi hayata girmeyen Prof. Yusuf Hikmet Bayur, bu tarihten sonra sayısız kitap, araştırma ve makalelerini kaleme almıştır.

Ölünceye kadar sürdürdüğü Türk Tarih Kurumu üyeliği ve Türk Tarih Kurumu Atatürk ve Türk Devrimini Araştırma Merkezi Yönetim Kurulu üyeliğindeki çalışmalarına devam etmiştir.

TEVFİK BIYIKLIOĞLU OLAYI VE SAKARYA MUHAREBESİ

A.İ. - Hasan Rıza Beyin kitabında Tevfik Bıyıklıoğlu'ndan bahsediyor; o ilk başlarda. (*)

H.B. - Yani şu para meselesi.

A.İ. - Evet. Evet. O doğru mu?

H.B. - O kadar şey uydurulabilir mi? Bir orman davası var. Malum ya! Ormanların hududu gayet acaiptir. Filanca dere bilmem ne, şeye bakmaz. Mesahayı (ölçüleri) söylemez. Eğer siz bir çaresini bulup da, ufak bir dere, kazdırıp, onu daha uzaktan geçirirseniz bilmem bin dönüm orman kazanıyorsunuz. Böyle davaları varmış. Tevfik'e de söylemiş, işte hallet filan diye. O da ona mektup yazıyor arapça. (Hidiv Türkiye'de bir arazi istiyor. A.İ.) Bu iş için para harcamak lazım diyor. Tatmin edilecek adamlar var diyor. 10 bin lira istiyor. Göndermiyor galiba. Gayet hilekâr bir adamdı. Gel zaman git zaman, İsmail Hakkı vardı Tütüncü, Atatürk'ün sınıf arkadaşı. Hidiv'in de adamı olmuştu, yani iş adamı. O bunu yayıyor, duyuruyor, Salih'e filan söylüyor. Yaver Salih'e Bozok, Salih de Atatürk'e söylüyor. Göreyim o mektubu diyor. İsmail Hakkı'ya onu getirtiyor ve Atatürk'e veriyor. Yani Salih veriyor. Tevfik Genevre'de o vakit. Bir Birleşmiş Milletler filan, Cemiyet-i Akvam o vakit ki adıyla. Bu gelirken, kimseyle görüşmesin diye Atatürk - malum ya onun planları, manevraları vardır- gönderiyor ya! Hasan Rıza'yı (Hasan Rıza Bey karşılamaya gitmiş, ama Sirkeci'den diyor kitabında. A.İ.), ya başka birini vapurdan aldırıyor. Dolmabahçe Sarayı'na getirtiyor, kimseyle görüştürmeden. Görüyor soruyor. Nedir bu diye. Hasan Rıza'ya söylemiş işte o vakit diyor ki, eğer Tevfik makul olursa ne yapalım onu Kabil'e göndeririz, Hikmet'i getirtiriz. Suçluysa şeyderiz. Tevfik'e soruyor nedir bu diye. Tevfik diyor ki, ben o parayı kendim için istemedim diyor. Ve bilmem yukardan alıyor yani öyle bir konuşuyor ki, Atatürk'ü dahi suçlayacak şekilde. O vakit Atatürk de bunu çıkarıyor işten.

(*) H.R. Soyak, "Atatürk'ten Hatıralar", s.24-28.

A.İ. - Sonra Afganistan'a mı yolluyor onu?

H.B. - Hayır, hayır. Eğer aşağıdan alaydı, sefir yapacaktı yani.

A.İ. - Ama siz geliyorsunuz sonra değil mi? (Katib-i umumiliğe.A.İ.)

H.B. - Evet. Onu işten çıkarıyor. Yani büsbütün devlet hizmetinden çıkarıyor. Beni çağırıyor.

A.İ. - Hangi seneydi bu Hikmet Bey?

H.B. - 32. 1932.

A.İ. - Sonra bir daha Tevfik Bey'e hiç görev verilmiyor mu?

H.B. - Verilmiyor. İnönü'nün adamıdır. Ne olsa İnönü'ye haber verir. İnönü onu çok korumak istedi. Bir gün Yalova'daydık -o yaz. Ben Şubatta geldim. Demek ki bu 32 başlarında oldu vaka, yahut da 31 sonlarında oldu. Çünkü ben Şubat 32'de geldim. Artık şimdi bu işe karar verilmesi, bana yazılması benim, o vakit uçakla gelinmiyordu. Portsait'ten vapurla geliniyordu. 8-10 gün sürüyordu yol. Daha fazla Afganistan'dan geldiğime gör 10-15 gün. - İnönü dedi ki bana Tevfik çok sıkılıyor, üzülüyor. İzin al da Atatürk'ten, ona bir iş verelim dedi. Yani korkuyorlar bir iş vermeye. Ben Atatürk'e söyledim, böyle diyor İnönü . Atatürk dedi ki, "İnönü bu Tevfik'i neden bu kadartutar? Ona kaç muharebe kaybettirdiğini bilmiyor mu? Bana az kalsın Sakarya muharebesini kaybettirecekti" dedi. Ve anlattı. İşte onun kaburga kemiği kırık, bir koltukta oturuyor, ayağını uzatıyor şezlongda.

A.İ. - Atatürk'ün?

H.B. - Atatürk muharebeyi öyle idare etti ve "hayırlı oldu öyle olması" dedi. "Çünkü bir çok tehlikeli vaziyetler oldu ben oraya koşardım, başka yerde birşey olur beni bulamazlardı" dedi. Yani "bir yerde kalmam daha iyi oldu" dedi.

Bir akşam, muharebenin sonlarına doğru, İnönü geldi. Benim bulunduğum odaya. Bir sedir vardı, o sedire oturdu. Elinde birçok evrak ve gözyaşı döküyor. Ne oldu dedim. "Eyvah!" dedi. "İki taze Yunan fırkası bizim sol kanadımıza doğru ilerliyor. Yani bu Türk ordusu, bu Yunan ordusu. Yunan taaruz ediyor, çevirmeye çalışıyor. Doğrudan doğruya çarpmıyor da çevirmeye. . iki tane taze kuvvet fırka böyle ge-

liyorsa, bizim artık onun karşısına koyacak kuvvetimiz kalmamış. Binaenaleyh, umumi ricat, çekilme emri vermek lazım. Böyle vaziyet vahim." Bu istihbarat - Tevfik Harekât şubesi müdürü- o istihbaratı almış, kanmış, İnönü'yü de inandırmış. Atatürk getirin demiş bütün istihbarat raporlarını muharebenin başından beri. "Sabaha kadar inceledim diyor. Kanaat getirdim ki, bunlar yeni tümen değildir. Filanca gün, filanca yerde, filanca gün filanca yerde, filanca gün filanca yerde harp etmiş tümenlerdir bunlar. Ben de onların son vuruştukları yerden kuvvet aldım kaydırdım bu tarafa. Çünkü orası gevşemiştir, orada birşey yapamaz bize. Kaydırdım ve o çevirecek kuvvet yerine karşısında kuvvet buldu. Ve ondan sonra ümidi kırıldı Yunan'ın, çekildi." Yani işte "İnönü'ye kaç muharebe kaybettirdiğini bilmem ama bana Sakarya Muharebesini kaybettirecekti." Ha! İnönü'ye soruyor "ne yapacaksın" diyor bu vaziyette. İnönü diyor ki, "dağ toplarımı alıp, Kızılırmak'ın ötesine çekileceğim" diyor. Yani sen bir cephe kumandanısın ne yaparsın diyor bu işte? Dağ toplarını değil, öbür topları götürmeye vakit yok, kuvvet yok. Dağ topları malum ya katır sırtında. .

A.İ. - Ricad yani alenen.

H.B. - Bütün ordu için diyor. Ama dağ topları ile bir kısım asker sevkedecek. Artık çete muharebesine gidilecekmiş.

A.İ. - Hikmet Bey 10. yıl nutku ile ilgili bir şey vardı.

H.B. - İşte o benim şeyim. Yani Atatürk'e sofradan yatağa...

A.İ. - Evet, evet. Samimi olduğunu bilmesem kızacağım demiş değil mi?

H.B. - Kovardım demiş. Ben de nasıl söyledim onu yani, bir coşmuş olacağım.

A.İ. - Neden söylediniz?

H.B. - Çok hovardalığa vurmuştu işi. Ve her akşam iç, iç. Yani söylediğiniz şeyler olur ama dedim, siz Kuvây-ı Millîye zamanında çalıştığınız gibi çalışırsanız dedim. Yoksa böyle yataktan sofraya, sofradan yatağa gidilirse olmaz dedim. Hiç bir şey demedi yani. Daha bir çok şey söyledim ona.

Bir gün sofradaydık öğle yemeği yiyorduk Atatürk ile. Hasan Rıza da onun işlerine bakardı . Çiftliklere filan. İşte vergi dolayısiyle o vakit büyük buhran vardı. Bütün dünyanın ekonomik buhranı vardı ya!, onun bizdeki akisleri. İşte köylünün yorganını alıp, satıyorlar, vergi vermiyor diye. Kazanını, tenceresini. Ben duramadım Abdülhamit devrinde bile bu kadar zulüm yapmıyorlardı dedim. Hasan Rıza orada diyor ki, "Atatürk'e baktım kopacak kıyameti bekledim" diyor. "Sonra eğildi bana yavaşça dedi ki, yani ben duymıyayım diye 'Gençtir, coşkundur, söyler' dedi."

Atatürk, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ni açmaya kalktı. Ama İstanbul Üniversitesinde hoca yok. Liselerde hoca yok . Dedim ki, var olan uydurma müesseselere, bir uydurma müessese daha katacaksınız dedim. "Yok"dedi "Yapacağız" dedi. Ben uzun zaman kabul etmedim hocalığı. Bana en eski hoca diye şey vermek istediler ya! bundan 2-3 sene evvel. Kırkıncı senesi miymiş, ellinci senesimiymiş, bilmiyorum. Gel söz söyle dediler. Ben en eski hoca değilim. Benden evvel var ama, belki benden evvelkiler ölmüştür hepsi o başka. Yoksa ben 6-7 ay orada ders vermedim. Kabul etmedim. Sonra işte şey yaptım. Dekan bana davet yaptı. Kırkıncı yıl mı neyse, umumi bir konuşma yapayım, merasim olacak. Reisicumhur da gelecek filan. Ben de ona yazdım. Atatürk bu üniversiteyi ne ümitle kurdu, bugün ne hale geldi. Ondan başka birşey söyleyemem dedim. Eğer razı iseniz gelip konuşayım dedim. Hiç cevap çıkmadı.

A. İ. - İstanbul Üniversitesinde mi?

H. B. - Hayır. Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde.

A. İ. - Yeni oluyor bu?

H. B. - İşte bir iki sene evvel. Afet Hanım bunu bilir.

HİKMET BAYUR'UN CHP GENEL İDARE KURULU'NDAN AZLİ

A. İ. - 1946'da CHP'de Genel İdare Kurulundan sizi çıkarmak için birşey yapıyorlar. Ben gazete tarıyorum. Ulus gazetesinde 1946 sene-

sinde buna tesadüf ettim. Uzun uzun hakkınızda yazı var. Onun hakkında, yani niçin ve nasıl oldu diye söylerseniz?

H. B. - Ben ilk olarak muhalefete başlamıştım.

A. İ. - 46'da. 45'te?

H. B. - Daha evvel. Şimdi o vakitki vaziyeti görmek lazım.

A. İ. - Gazetedeki ifade şu. Parti grubunun itibarına dokunan ifade ve parti seçim esaslarına karşı yaptığı tarizlerden dolayı CHP genel idare kurulundan azli. 23. 1. 1946.

H. B. - Ben bundan 2-3 yıl evvel muhalefete başladım. O vakit trende, toplantılarda her yerde herkes şikayet vaziyetinde. İhtikâr (vurgunculuk.A.İ.) fevkalade ilerlemiş, yokluk, kötü idare, binbir tane şey vardı. Ben muhalefete başladım ve bu böyle birkaç sene devam etti. Ondan sonra, galiba bir bütçe görüşmesinde tarih nedir?

A. İ. - 23. 1. 1946. Bütçe görüşmeleri sırasında.

H. B. - Ha! evet bütçe görüşmeleri olduğuna göre. Çünkü Marttadır bütçe, yürürlüğe girer. Orada her şey söylenir. Bir çok tetkikler yaptıktan sonra dedim ki, Bu seçim işini değiştirmeli. Gerçekten mebusları üç kişi seçiyor dedim. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Parti Genel Sekreteri seçiyor. Bunu genişletmek lazım dedim. Böyle olmayacak. O vakit pek patırtı olmadı orada. Ondan sonra, öbür toplantıda, Recep Peker bunu ele aldı -ha! bu Mecliste oluyor- şimdi ondan sonra gelen parti toplantısında Recep Peker bunu ele aldı. İşte bu partinin şeyini zedeler medeler filan diye. Ben de hakikat bu dedim. Her şey iyi giderken bu gibi şeylere tahammül edilir. Fakat düzen bozulunca bunu şeyttim. Onun üzerine öyle kaldı. Saraçoğlu beni çağırdı. Başbakandı. Dedi ki, "Birşey söyle ki, yani bunu hafiflet. Dil sürçmesi oldu, fikrimden daha ilerisini söylemiş oldum. Böyle bir şey söyle" dedi. Yok dedim ben, tam kanattimi söyledim. Daha bir şeyler var ama...

A. İ. - Gazete bu Saraçoğlu'nu yazıyor.

H. B. - Gazetede hepsi var.

A. İ. - Ve geri almadınız değil mi?

H. B. - Hayır geri almadım. Ve gitmedim de oraya. Çünkü hepsi

kurulmuş. Hepsi aleyhimde söyleyecekler. 20-30 kişi vazife almıştır, boyuna söyleyecekler. Sonra dediler ki, bazı ikiyüzlüler, eğer sen kapıdan görüneydin büsbütün başka türlü karar verecektik.

A. İ. - Sonra siz Millet Partisi'ne mi girdiniz?

H. B. - Ondan sonra epey sonra.

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU

A. İ. - Demokrat Parti'ye mi?

H. B. - Demokrat Parti şöyle oldu. Onlar istemediler ben gireyim.

A. İ. - Demokratlar istemediler mi?

H. B. - İstemediler çünkü ben artık şiddetli vaziyet almıştım. Onlar haf if şeyde tiplerdi. Ben sert vaziyet almıştım. Üstelik şöhretim çoktu o vakit memlekette. Bunların yoktu. Böyle oldu.

Onlar şimdi "dörtlü takrir"diye birşey hazırlamışlar. Aşağı yukarı şeçimde filan da benim söylediğimi söylüyorlar. Celal Bayar telefon etti bana bir gün. "Ben mi geleyim yoksa sen mi gelirsin?" dedi. Tabii öyle deyince, ben gelirim dedim. Gittim. Biraz sonra Köprülü Fuat geldi. Bir takrir yazmışlar, öyle 8-10 sahife makinede yazılmış, "Bunu imzalar mısın?" dediler. Şöyle biraz okudum. Epey şeyler var. Dedim ki, "müsaade edin de ben bunu alayım, evde bir okuyayım, düşüneyim, ona göre imzalayayım." Fuat dedi ki: "Yok. Şimdi kapatacaklar" dedi. "Beşe geliyor. Partinin bürosu kapanacak. Bunu ondan evvel vermek istiyorum"dedi. Bu ne demektir? Yani okumadan imzala demektir. Yani istemediler. O vaziyet. Buyrun dedim, verdim. Ondan sonra da girmedim. Hiç girmedim ben Demokrat Partiye. Sonra bunlar bir ara öyle çetindi, sonra yumuşayıverdiler. Hapsetmeler başladı, şu, bu filan korktular, yumuşattılar. Canlı nutuklar kesildi. İşte o vakit! Demokratların atılgan kısmından olan Kenan Öner -İstanbul il başkanı- ve daha öyle birkaç kişi bana geldiler, parti kuralım diye. Ben de esas şey ya Demokratlar tekrar canlanır, böyle bir münazaa (ağız kavgası) vaziyetinde...

MİLLET PARTİSİ

A. İ. - Ne zaman bu?

H. B. - Bu işte şeyde. Millet Partisi'nin kurulduğu zaman. 47 filan böyle bir şey. Ya Demokrat Parti canlanır dedim ben -çünkü gittiler bunlar İnönü ile görüştüler. İki taraf kendi şirretlerini uslandıracak diye mukaveleleri var İnönü ile. Gazetelerde neşredildi. Onun üzerine oldu. - yahut o vakit Demokrat Parti böyle devam ederse, kurulacak parti onun yerine geçer. Yok eğer Demokrat Parti canlanırsa, bizim parti söner tabii. Çünkü yeni kurulmuştur. Biz kurulunca tekrar canlandılar. Yani o işgillik gitti. O vakit ne oldu? Bizimkiler softalığa vurdular işi. Yani bu aydınların bir kısmı Halk Partisinden, bir kısmı da Demokrattan. Şimdi Demokrat tekrar canlanınca, oradan bize gelmesi ihtimali çok az. O vakit softalığa vurdular. Softalık şeydince, Atatürk aleyhtarlarını tuttular bilmem ne yaptılar filan. İşte Atatürk meselesinde ben birkaç defa çıktım, ayrıldım. Sonra çıktım partiden. Millet Partisi'nden.

KADINLARIN OY VERME HAKKININ KAZANILMASI

Afet İ. - Sonra ben bunların tatbikatını yaptırdım. (Musıki Muallim Mektebinde Belediye seçme ve seçilme denemesi. Daha Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmemişken. A.İ.) Kendim de bilmiyordum o işleri. İşte o Yurt Bilgisi için Atatürk'ün notları filan vardır ya! Bana yazdırır, gider ders verirdim. Ondan sonra bir erkek talebe -bitti tatbikatımız- itiraz etti. Kalktı dedi ki: -okudu bir metin- "Kanunda" dedi "Yalnız zükûr (erkek. A.İ.) rey verebilir. Siz bize kız arkadaşlarımıza da rey verdirdiniz." "Bu yanlış oldu" dedi. Ben o kadar mahçup oldum, kıpkızardım, işte o zaman acemilik de var. Ne yapayım? Hocalığa da yeni başlamışım, hevesim de var. Ondan sonra, şimdi burada hepiniz müsavisiniz (eşit). Bu da inşaallah olur dedim. Fa-

kat ben şimdi dersten çıkarken - Zeki Bey'i tanırsınız. Oranın Müdürü idi- Ben çıkarken gelir, beni alır otomobile kadar götürür. Öyle bir adet edinmişti. E! hocayım orada filan, sıkılıyorum ondan. Ondan sonra bu dersten ben, 5 dakika önce çıktım. Ve dedim ki, madem benim böyle bir hakkım yok, talebenin hakkı var. Hiç bilmiyordum, yani meşgul olduğum birşey değildi. Ben gelemem artık buraya dedim ve çıktım. Müdür filan da görmeden ben doğru, ne yapayım. Üzüldüm de... Şoföre dedim ki, çek Marmara'ya (Gazi Çiftliği'ndeki Marmara Köşkü.A.İ.). Fakat başladım ağlamaya. Otomobilde yalnızım. Şimdi ben gideyim de nasıl ders vereyim talebeye. Dedim ya! acemilik var. Gittim, dolaşıyorum böyle. Hava da soğuk. Saip vardı orada oturan (oranın bekçisi.A.İ.). Yemek ister misiniz dedi. İstemem dedim. Dolaşıyorum.

H. B. - Nerede dolaşıyorsunuz, Köşkte?

Afet İ. - Marmara Köşkü'nün bahçesinde. Atatürk geldi. "Ne oldu?"dedi. Hocalık yapamayacağım bu vaziyette dedim. Başladı gülmeye. Ben ağlıyorum, o gülüyor. "Yemek yedin mi?" "Yemeyeceğim"dedim. Ondan sonra "Ne oldu? Anlat bakalım"dedi. Ben anlattım durumu. Böyle böyle oldu dedim. Hakikaten hakkı var çocuğun ama, ben ne bileyim. "Peki" dedi "Biliyor musun başka yerlerde nasıl?" Hiç haberim yok. Haberim yok yani. İsviçre'de kalmıştım ama nerede hiç bunlardan haberim yok.

H. B. - İsviçre en geç kadın oyunu kabul eden millet oldu.

Afet İ. - Hiç bilgim yok bu konuda. "Peki başka memleketlerde nasılmış okusana" dedi. Onun üzerine oturduk ama, sofraya oturduk, ben yiyemiyorum, o kadar üzgünüm. Ve gidemiyeceğim dedim, ders veremeyeceğim artık orada. Halbuki Atatürk de o Medeni Bilgileri bana yazıyor, yazdırıyor, tercüme ettiriyor bana . Ben gidip onları veriyorum, ama o sırada bu belediye seçimleri...

Onun üzerine Şükrü Kaya dedi ki: "Paşam emrederseniz Başvekile söyliyeyim. Kanun Mecliste "dedi. "Hayır. Sus "dedi.

H. B. - Kadınların oy vermesi mi?

Afet İ. - Ondan sonra öğreniyorum . Yani dedi ki, Mecliste dedi, müsaade ederseniz Başvekile izah edeyim filan dedi Şükrü Kaya. Atatürk, "Hayır dursun" dedi. "Şimdi akşama hukuktan bazı hocaları ve sen de" dedi bana "Tevfik Bey'e söyliyelim, kadın hakları üzerinde neymiş başka memleketlerde oku."

H. B. - Kitap gelecek.

Afet İ. - Bir de baktım bana kitaplar geldi. Hiç unutmuyorum, Amerika'da Wyoming devleti ilk defa kadınlara hak veriyor 1865'de mi ne. Ve Mecliste kadınların bulunması erkeklere de daha bir ciddiyet veriyor. Böyle bir şeyler.

Ondan sonra münakaşa açtı Atatürk. Kadınlara bu hakkı vermeli mi, vermemeli mi? Şükrü Kaya taraftar. Saraçoğlu "Hayır. Bizim kadınlarımız daha olgun değil" diyor. Recep Peker -böyle münakaşalar yaptırdı 30'da Mart 1930'da. -

H. B. - Recep Peker şiddetle muhalif olacak.

Afet İ. - Yo! O taraftardı. Saraçoğlu diyordu ki, olgun değildir bizim kadınlarımız yapamaz diyordu. Bir şeyler böyle... Ben de okuyorum ha! bire. Acaba nasıl başka memleketlerde? Fransa'da yok, İsviçre'de yok. İngiltere'de var. İşte İsveç, Norveç'te var. Onları not ediyorum, çıkarıyorum. Atatürk dedi ki: "Bu notları kendisi de bana dikte ettirdi bazı şeyler, bir konferans halinde Türkocağı'nda vereceksin." Ben dersi zor veriyorum, gidip kızarıp, bozarıp ders veriyorum. Ondan sonra konferans nasıl veririm?. Türkocağı yeni açılmış, hoparlör yok. Dedi ki, "Hamdullah Suphi sana oratörlük dersi versin." Ben de heyecanlıyım ama. Hocalık yapmak istiyorum. Hocalık yapabilmek için bu hakkın alınması lazım. Gittim Hamdullah Suphi'ye. Hamdullah Suphi oturdu aşağıya, ben sahneye çıktım. İşte okudum bazı şeyler o hazırladıklarımdan. Arkaya geçti, locaya gitti filan. Böyle bomboş salon. "Şimdi derse gel"dedi odasına. Gittim. "Sesiniz müsait değil." "Ve tavsiyem vereceğiniz konferansı ezberleyeceksiniz" dedi. "Ondan sonra da, aynanın karşısına geçip,

H. B. - Kendisi öyle yapardı hep.

Afet İ. - Jestlerinizi ona göre ayarlayacaksınız. Bir iki ay sonra

olur" dedi. Geldim eve. Ben dedim ezberleyemem. Sonra aynanın karşısında yaparsam, ben orada verirken gülerim kendi kendime dedim. Olmaz.

H. B. - Aynanın önünde mi gülersiniz?

Afet İ. - Hayır şimdi aynanın önünde düşünün ki, ben böyle jestlerle hazırlandım, ondan sonra da o gelecek hatırıma. Ne bileyim o zaman acemilik zahir. Ve Atatürk'e gittim dedim ki, böyle böyle. Demek olmayacak. "Yok. Olur"dedi. İşte o zaman terziyi getirtti İstanbul'dan -benim bir terzim vardı- ondan sonra tarifini yaptı. Bu elbisem durur hâlâ. Ben o zaman zayıfım, fakat bol. Buralarını böyle işleme yaptırdık. İçinde erkek gömleği, hatta burası da erkek gömleği gibidir. İşte o zaman çok gencim. Bir empoze olsun diye zaar (herhalde).

H. B. - Bu resimde (Çünkü o anda o kıyafetle çekilmiş olan resme bakıyor. A.İ.)pişmiş hali var. Yani acemi hali yok.

Afet İ. - Bilmem. Ondan sonra işte, bakın işte mendilim bile var. Ben sonradan bu kanun meselesini tetkik ettim. Bu benim anlattığım benim hatıratım. Fakat 3 Nisan'da bütün kordiplomatik de geldi benim bu konferansıma. Niye geldiler anlamıyorum.

H. B. - Davet etmişlerdir. Onlar da nezaketen gelmişlerdir.

Afet İ. - Atatürk geldi. Hatta bir nüshasını da kendisi cebine koydu. "Kaybedersen. Bendedir" dedi . Ondan sonra, salon dolunca, sesim duyulmuş. Hoparlör yokama, duyabilmişler. Biraz da hızlı konuştum zahir. Ve tam belediye kanununun çıktığı gün ve kadınların da rey hakkı konuyor.

H. B. - O sizin delikanlı mat oldu.

Afet İ. - Yani onun eseridir, onun tesiri ile oldu. Selahattin işminde bir çocuktu.

H. B. - Ama kanun zaten Mecliste imiş.

Afet İ. - Kanun Mecliste. Tetkik ettim onu, o zaman bilmiyordum. Kanun bir sene evvel Mart ayında verilmiş, kadınlara rey hakkı filan yok. Fakat münakaşa çok edilmiş ve bir türlü çıkmıyor. Ondan sonra, bu hadiseden sonra, kadınlara da rey verilmesi konup da, Meclis'e tekrar gelince bir kişi itiraz ediyor ve müstaceliyetle (acele) olsun diyorlar.

H. B. - İtiraz eden kim?

Afet İ. - Ağaoğlu. Samet Ağaoğlu. O diyor ki, bu kanun bir senedir mecliste diyor ve mühim bir kanundur böyle aceleye gelmez. Onun için diyor. Yani kadınlara itiraz etmiyor. Usül bakımından ediyor, fakat beş celsede mi ne - var yazdım onu ben. Zabıtlardan çıkardım- çıkıyor kanun. Kanunun çıktığı gün de benim konferansım oluyor. Enteresan değil mi?

H. B. - Serbest Fırkaya

Afet İnan-Evet. Belediye seçimlerinde. İsmet Paşa pür hiddet, öfke dolu eski köşke geldi. Hani orada bir bilardo masası vardi bilirsiniz. Bana: "Gördün mü?" dedi "Senin Hanımlar ne yapmışlar?" Ben şaşırdım. "Benim hanımlar" o zaman? "Hepsi birer simite rey vermişler" dedi. Serbest Fırka birer simit almış. Götürmüşler. Ben şaşırdım ne diyeceğimi. Paşam dedim madem ki, bir simite rey veriliyormuş, siz de yapsaydınız dedim. Ondan sonra işte uzun zaman, asıl o hak meselesinde hep tartışmalı gitti. İşte bütün haklar verilsin mi verilmesin mi. Fakat 30 dan 34'e kadar. İşte ben hep müdafaa ediyorum. Atatürk böyle münakaşalar açar. Belk siz de bulundunuz o münakaşalarda.

H. B. - Ben 32'de geldim.

Afet İ. - İşte bu 30'da. Ondan sonra 34'te. Sonra bir türlü çıkmıyor öteki kanun (milletvekili seçme ve seçilme hakkındaki kanun. A.İ.). Ben diyorum ki, işte Meclis yolu da açılsın. Diyorlar ki, "Hayır evvela kadınlar bu işe layık olduklarını göstersin. Ondan sonra "Peki evvela verin. Bilsinler ki böyle bir hakaları var, ondan sonra layık olurlar diyorum.

H. B. - Erkekler layık mı yani?

Afet İ. - Neyse işte böyle bir münakaşa oluyor mütemadiyen ve hükûmet direniyordu. Sonra bir akşam - o Satı Kadını filan (*), 34'de siz Genel Sekreter miydiniz?

(*) Annemden dinlediğime göre Atatürk ile beraber Kızılcahamam'a giderlerken, yolda durmaya niyetleri olmadığı halde, köylerden birinin muhtarı olan Satı Kadın, ayran getirip, köyün istekleri ile ilgili son derece ilginç bir konuşma yapıyor Atatürk ile. Ve ondan sonra bu Satı Kadın'ı da milletvekili yapıyorlar. (A.İ)

H. B. - 34'de?

Afet İ. - Bolu'ya gitmiştik.

H. B. - Ya! Maarif Vekili idim veya istifa etmiştim.

Afet İ. - Satı Kadın'ı gördüğümüz vakit, böyle yolda gördüydük de, muhtardı. Ondan sonra bu kanun bir türlü çıkmıyor. Bir akşam ben, -biliyorsunuz orada küçük bir kütüphanem vardı- fakat yatmıştım. İsmet Paşa ile Atatürk de çalışıyorlar kütüphanede. Hizmetçi geldi dedi ki: İsmet Paşa ile Atatürk sizin kütüphaneye geldiler sizi istiyorlar . Allahallah bu saatte?

A. İ. - Nerede bu? Çankaya Köşkü'nde mi?

Afet İ. - Yeni Köşkte evet. Ben şaşırdım ne münasebet böyle sabaha karşı mıydı neydi, geç vakit işte; neyse kalktım, giyindim geçtim kütüphaneye. Atatürk oturmuşlar orada bir kanepe vardı bir koltuk vardı filan, "İsmet Paşa'nın elini öp "dedi bana.

Niye dedim, yani gece yarısı ben İsmet Paşa'nın elini öpeceğim? "Öp" "elini" filan, öptüm. Ne var dedim. "İstediğin kanun çıkıyor" dedi. Onun üzerine, işte o akşam karar vermişler. Ben bunu İsmet Paşa'nın kendisine de anlattım, hatta bir toplantıda söyledim. Ondan sonra da çıktı 4 Aralık 1934'te. Yani kanunu çıktı. Ondan bir iki gün evveldir.

ATATÜRK'E İNGİLİZLER TARAFINDAN VERİLMEK İSTENEN DİZBAĞI NİŞANI

Afet İ. - Ben bugün aldım (gazeteyi. A.İ.). O dizbağı meselesini anlatıyor işte. Onda ben bulundum . Böyle değil. Yanlış hep.

H. B. - Uydurma canım. Beni seviyorlar da bilmem ne .

Afet İ. - Hangi dizbağı meselesi?

H. B. - Konuşulurken İnönü geliyor da, "İngilizler bana dizbağı nişanı veriyorlar. İngilizler beni çok seviyorlar dizbağı nişanı veriyorlar" diyor.

Afet İ. - Diyen Atatürk mü?

H. B. - Evet.

Afet İ. - "Ne münasebetle veriyorlar?" diyor İsmet Paşa da. Siz daha evvelkileri de okudunuz mu? Ben bugün aldım, okudum.

H. B. - Saçma sapan şeyler.

A. İ. - Fakat senin anlattığın o bir dizbağı nişanı hikayesi vardı.

Afet İ. - Evet.

A. İ. - Bizde yoktur böyle nişan filan diye reddediyor değil mi?

Afet İ. -"Alamayız" dedi. Fakat İsmet Paşa dedi ki, eğer (reddedilirse) bir politik skandal olur. Ne olacak alın dedi. Olmadı.

H. B. - Verecekler miydi yani?

O sekizinci Henri vardı ya, boyuna kadın alır sonra idam ederdi. İşte onlardan bir tanesinin çorabı düşüyor da, kral onu bağlıyor. Görenler olunca, diyor ki, fransızca konuşuyor İngiliz sarayı; yani diyor ki, burada kötülük düşünen kötü olsun ve bağ nişanını ihdas ediyor. Yani dedikoduyu önlemek için.

Hakikaten şimdi yazacak şey bulamayan Atatürk hakkında bir şeyler uyduruyor.

A. İ. - Şimdi bugün yine münakaşası oldu da, işte bu Atatürkçülük ve Kemalizm diye. Enver Ziya doktrin adamıydı diye israr ediyor. Doktrinerdi diyor.

H. B. - Hayır. Fakat esaslı doktrinleri de vardı yani.

Afet İ. - İşte bu Atatürkçülük üzerinde UNESCO da meşgul olsun. Valla öyle bir şey ki bugünkü havada yani herkes Atatürkçü, herkes değil. İki ekstremite. Onun için fazla methetmeye lüzum yok.

H. B. - Fazla kurcalamaya lüzum yok.

Afet İ. - Objektif olmalı. Ben mesela o Karlsbad Hatıralarını bir türlü çıkaramıyorum.

H. B. - Niçin?

Afet İ. - Biliyorsunuz orada bir takım hususi şeyleri var. İstismar edilir diye korkuyorum.

H. B. - Çıkmasa daha iyi.

Afet İ. - Sonra islam tarihi üzerinde bütün el yazılarıyla notları var. Bugün gene de olmaz. O da olmaz.

H. B. - Hindistan gazetelerine bile geçti. Ben Afganistandaydım o vakit.

A. İ. - İslam tarihi mi?

H. B. - Atatürk peygamberi yazıyordu. İslam tarihinden çok peygamberin hayatını şimdiye kadar yazan olmadı diye kendisi yazmıştır.

HAKKI BAHA PARS OLAYI

A. İ. - Bu Hasan Rıza Beyin kitabında anne. Bir Hakkı Baha Pars meselesi var.

Afet İ. - Yanlış o. Ben ona itiraz ettim.

H. B. - Hangisi?

A. İ. - Hakkı Baha Pars meselesi. Kimdi kardeşi?

Afet İ. - Muhittin Baha

A. İ. - Muhittin Baha Bey orada. Zannediyorum bu Bursa'da oluyor.

Afet İ. - Bursa'da.

A. İ. - Kimdir diyor kardeşin. Onu da davet et yemeğe diyor (Atatürk. A.İ.). Hakkı Baha Pars geliyor -Atatürk'ün arkadaşıymış mektepten- Vay! Mustafa yahut Kemal diye giriyor içeriye. Böyle gayet laubali bir halde. Bozmuyor Atatürk iik başta, fakat konuşmaları filan hiç hoşuna gitmiyor. Hakkı Baha Pars biri daha. Kim?

Afet İ. - Muhittin Baha.

A. İ. - Muhittin Baha da birisi daha var.

Afet İ. - Ne için var yani?

H. B. - Hasan Rıza mı yazıyor?

A. İ. - Hasan Rıza yazıyor. Ve hoşlanmıyor konuşma tarzından ve onları böyle bir yeri geliyor tenkit ediyor. Galiba bir tanesi de bir başka öğretmenlikte bir yere terfih mi istiyor ne böyle birşey. "Yapmayın"

diyor. Hasan Rıza Beyin yazdığına göre Hakkı Baha diyor ki, "Beni buraya davet edildiğimi hatırlayacak bir tek kişi vardır. O da talebem olan zattır" diyor. O da annem oluyor. (*)

Afet İ. - Hasan Rıza Beyin yazdığı bu vaziyet doğru değil. Ben bunu okuyunca kendisine mektup yazdım.

H. B. - Kime yazdınız?

Afet İ. - Hasan Rıza'ya.

H. B. - Kitap çıktıktan sonra mı?

Afet İ. - Hayır.

H. B. - Ha! demek ki, Hayat'ta filan çıktı.

Afet İ. - Hayat Mecmuasında çıktıktan sonra. Şimdi Muhittin Bey hakikaten benim hocamdı ve onu ben çağırmıştım o yemeğe. Hasan Rıza Bey, -demek kitabında değiştirmemiş mi onu?-

A. İ. - Hayır. Sonra. O gece sofrada sen var mıydın?

Afet İ. - Vardım.

A. İ. - Ne oldu peki?

Afet İ. - Vallahi onun yazdığı gibi değil.

A. İ. - Nasıl?

Afet İ. - Böyle bir hakaret etmedi Atatürk.

A. İ. - Hayır ama, onun öyle laubali girişine şey yapmış.

H. B. - Atatürk derdi, böyle kendisine karşı laubali olundu mu?

Afet İ. - Belki kızmıştır ama hatırlamıyorum. Yalnız benim yanıma oturduydu. Benim hocam dedim. Başka bilmiyorum. Hatırlamıyorum.

BAŞYAVER CELAL

Afet İ. - Peki bir de Başyaver Celal meselesi var. Onu da yazmış. Başyaver Celal'i şikayet etmiş güyya Afet Hanım.

H. B. - Ha! Atatürk'e mi?

(*) H.R. Soyak, a.g.e, s.13-14.

A. İ. - Atatürk'e evet ve onun için gözden düşmüş.

A. İ. - Ben onun ikisi için de yazdım. Ben böyle bir kişilerin aleyhinde hiç bulunmamışımdır Atatürk'e. Yalnız Atatürk bana onu, Avrupa'ya giderken, -Tevfik Rüştü ile filan gitmiştik- onu da refakatçi olarak, lisan bilmez, bir takım şeylerlen ilgilenmez, ben yalnız gezeyim daha iyi, yani ne diye gelsin benimle? Belki onun içindir. (*)

KADINLARIN SEÇİM HAKKI

Bakın Ağaoğlu diyor ki: "Demin Dahiliye Vekili Beyefendi bize kadınlarımıza Belediye intihabına (seçimine) iştirak selahiyetinin verildiğini tebşir buyurdular (müjdelediler). Ben bunu kanundan da anlamıştım. Ben öteden beri kadınlarımızın serbest, hür ve muterakki (ileri) Türk anası olmaları taraftarıyım." Fakat işte bir yerde de şey yapıyor. Bakın ilk kanun 20 Mart 1929'da veriliyor. Yok orada kadınlar. Ondan sonra müstaceliyetle verildiği tam 20 Mart 1930.

H. B. - Ekleniyor demek o?

Afet İ. - Ekleniyor. Yalnız Kars mebusu Ahmet Ağaloğlu itiraz ediyor. 22, 24, 27, 29, 31 Mart. Beş günde de çıkıyor kanun. 31 Mart'ta çıkıyor. Demekki ben 3 Nisan'da konferans veriyorum.

İSMET PAŞA'NIN BAŞBAKANLIKTAN AYRILMASI

A. İ. - ... Atatürk sıkıntılı Boğaz'a gidiyorlar. (İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan çekilmesi olayı. A.İ.) annem daha iyi biliyor anlatsın. Anlat nasıl karşıladığını. Sonra yanlış yazılıyor kitaplarda. Anlat lütfen.

Afet İ. - Tarih Kongresi için çalışılıyor Florya'da. Fakat ondan evvel de ben, Romanya'da bir kongreye gittim, geldim. Tam o seneydi. Tebliğimi hazırlıyorum. Bu Nyon meselesi var. Onun için işte bir takım şeyler olduydu İsmet Paşayla. Ondan sonra da Meclis'i topladı-

(*) H.R. Soyak, a.g.e, s.18

lar. İşte ondan sonra şey olacak. Ve gitti Atatürk (Ankara'ya. A.İ.). Ben gitmedim. Çalışmalarım vardı gitmedim.

H. B. - Nereye gitmediniz?

Afet İ. - Ankara'ya. Geldiği gün (İstanbul'a. A.İ.) İsmet Paşa ile beraber geldi.

H. B. - Ama İsmet Paşa perişan olarak.

Afet İ. - Geldi. Bilmiyorum tabii durumu. Dolmabahçe'de kapıda karşıladık. İsmet Paşa'nın odası vardı Sarayda.

A. İ. - Sen Dolmabahçe'de mi karşıladın? Öyle mi?

Afet İ. - Dolmabahçe'de. Ve gayet ciddi girdiler içeriye, bahçeye. Ben İsmet Paşa'ya dedim ki, Paşam dedim odanız hazır, buyrun. Oradan Atatürk usulca bana dedi ki, "o" dedi "Ada'ya gidecek" dedi. Ve İsmet Paşa ayrıldı. O zaman yeni yapılmıştı asansör. Bindik ikimiz asansöre. (Dolmabahçe Sarayı. A.İ.)

H. B. - O da hastalığından Atatürk'ün (asansör yapılması. A.İ.)

Afet İ. - Ve sıkkın. Dedi ki: "Çok mühim hadiseler oldu." "Gel anlatayım" dedi. Gittik, o yatak odasının yanında bir oda vardı, pembe oda. Orada...

H. B. - Yani küçük oda.

Afet İ. - Hayır. Öldüğü odanın yanında. Ve durumu anlattı. Ben şaşırdım, ne olacak şimdi dedim. Yani birisini düşündünüz mü? Onun için şimdi hep yazıyorlar ki, Celal Bayar'ı trende düşündüler. Bence geldiği zaman Atatürk kimi Başvekil yapacağına karar vermemişti. O bana anlattığı zaman.

A. İ. - Peki o hadiseyi anlattı mı? Yani İsmet Paşa'nın "Sofradan mı idare ediliyoruz" dediğini.

A. İ. - Hepsini. Hepsini anlattı. Böyle böyle. Eyvah! dedim ben. Üzülmüş de Atatürk. Yazık böyle birşey neden oldu filan. "Şimdi" dedi. "Duracak işte. Kongre açılacak . Merak etme" dedi. Benim de ilk tebliğim var bilmem ne. Tabii üzüldüm. Ondan sonra, o gün açılış yapıldı -İsmet Paşa bulundu mu hatırlamıyorum ama bulunmuştur herhalde- Ve toplantıdan sonra dedi ki, "Boğaza gidelim" dedi. Benim de

yanımda da Fakihe Hanım vardı. Hocamı da alayım dedim. (Fakihe Öymen (*). İlk Kadın Milletvekillerinden. Afet İnan'ın da Bursa Kız Muallim Mektebinden hocası). "Olur" dedi. O zamana kadar kimsenin haberi yok bu işten. Beraber gelenlerin var fakat, herhangi bir suretle açıklanmış değil. Gittik. Boğaz'da, bilmiyorum neresiydi, işte bir lokanta. Sofra kuruldu uzun. Başka sofralar da var. Ve bir müddet sonra Atatürk başladı konuşmaya.

H. B. - Şey ilerledikten sonra.

A. İ. - Niye "şey" diyorsunuz?

Afet İ. - E! öyle.

H. B. - Böyle şeyleri öyle yapardı ki, çekingen, sıkılgan adamdır Atatürk. Mahcup adamdır. Yani gündüz haliyle böyle şiddetli çatmaz. Fevkalade kızarsa. Ama, kararlaştırmıştır da. . .

A. İ. - Biraz alkol aldıktan sonra.

Afet İ. - Ondan sonra başladı isim vermeden söylemeye. Ertesi gün toplantı var.

H. B. - İsim vermeden ne demek yani?

Afet İ. - İsmet Paşa'nın ismini vermiyor. Fakat işte bazı şahıslar böyle yapabilir, işte şöyle de olabilir, bilmem nedir de filan. Şimdi yüksek sesle söylemeye başlayınca, herkes de sustu. Başka masalar da dinliyor. Şimdi Atatürk'ün benim canımı sıkan henüz karar vermiş değil. Evet dedi ki, "istirahat için şeydicim" dedi "istirahat edecek bir müddet" dedi. Kimi yapacaksınız? "daha dur bakalım" dedi. Ve o kongrede Celal Bayar gidiyordu -hiç unutmuyorum- "İşte onu yapacağız" dedi. İkinci gün ama. Şimdi diyorlar ki, trende karar verdiler. Onu bilmiyorum. Bana söylemedi.

H. B. - Celal Bayar'a verdiği ehemmiyet gösteriyordu ki, o olacak.

İnönü geldiği vakit mesela, Atatürk kalkardı. Son zamanlarda kalkmaz oldu. Yani bir şey oldu. Ona bir ehemmiyet vermeme şeysi

(*) Bu olayı Fakihe Öymen ile yapılan söyleşide de bulacaksınız.

arız olmuştu . Sonra tuhaf birşey. Onu evvela Meclis'te düşürmek istedi biliyorsunuz ya!.. Gitti Meclis'e. Meclis dağılmıştı. Sonra Mustafa Abdülhalik'in odasına gidiyor, orada İnönü de çıkıyor. Saffet (saflık. A.İ.) belirtiyor. "Sen yoruldun. Git evinde dinlen" diyor.

Cevat Abbas ama İstanbul'da -daha kongreden bir gün evvel- bana diyor ki: "İsmet Paşa düştü. Atatürk sana da söylememi söyledi" diyor. Yani Meclis'te düşürmek istedi miydi, çatıcı konuşanlardan olduğum için ben de vazife alacak mışım demekki. (Hikmet Bayur Bey, İnönü'ye düşmanlığı ile tanınırdı. Hatta Atatürk'ün ölümünden sonra, Cumhurbaşkanlığı seçimi için yapılan oylamada, çıkan tek muhalif oy Yusuf Hikmet Bayur'undur. A.İ.)

A. İ. - Hangi Kongreden evvel?

H. B. - Tarih kongresi

A. İ. - Siz orada mısınız o zaman?

H. B. - Evet.

Afet İ. - O zaman o gece belki siz de vardınız?

H. B. - Hayır. Şimdi sergi vardı ya! Sergiyi geziyorduk. Cevat Abbas geldi bana, köşeye çekti. Dedi ki, böyle düştü ve sana söylememi Atatürk bana tembih etti dedi.

Afet İ. - Bu birinci günün akşamı o gazinoda. Sonra.

H. B. - Şey bakımından. Bir hitabet halkası içinde düşürmeyi düşünmüş. Lüzum yok Cevat Abbas'a bunu böyle söyletmesi. O gün de veriştirir miydim, veriştirirdim.

Afet İ. - Ama Meclis dağılmıştı.

H. B. - Meclis dağılmıştı. O gün dağılmıştı. Tatil edilmiş değildi.

Afet İ. - İşte Nyon meselesi için toplanılmıştı. Şimdi asıl Arı'nın anlattığı, nerede yazılmış o?

A. İ. - Birisi yazmış hatırlamıyorum.

Afet İ. - Şimdi ben baktım konuşuyor, geç de oldu. Canım da sıkıldı böyle orada hızlı konuşup da, herkes bir takım tefsirler (yorumlar) yapacak. İsim vermiyor. Belli değil daha İsmet Paşa'nın düşüp, düşmediği, yani kararı var ama,

H. B. - Kendisine söylemiş.

Afet İ. - Evet, evet. Kararı var ama, ilan edilmemiş, sonradan

H. B. - "Emaneti sende bırakamam artık"diyor. İnönü de "Minnetle" diyor. Çıkıyor sonra, yaverler diyorlar ki, kapıları şaşırdı diyorlar.

Afet İ. - Trende. Şimdi asıl bu kapı meselesi şöyle: Ben o sırada canım sıkıldı, Atatürk'ün sıkıldığını biliyorum bu işte. Herkese de böyle yayılsın istemedim. Biraz frenlemek istedim. İşte dedim yarın şu var, bu var. Öyp! filan dedi gene başladı konuşmaya.

H. B. - Zaten öyle söyleyince daha beter konuşmaya başlar.

Afet İ. - Onun üzerine, benim yarın vazifem var, müsaadenizle dedim çıkacağım. "Ya!" dedi. Ben motora gidiyorum dedim. Canım sıkıldı yani o konuşma şeyinden. Fakihe Hanım da orada, onu ben çağırmışım, fakat şeydemedim işte, çıktım. Çıkarken benim arkamdan kapı hızlı kapanmış. Onun üzerine Atatürk demiş ki: "Bunu Afet yapmaz. Rüzgar çarptı" demiş.

A. İ. - Diğer yazılan yerde diyor ki: İşte sinirlendi, içme dedi, ondan sonra da kapıyı çarptı çıktı gitti.

ATATÜRK İNÖNÜ'YÜ SEVER MİYDİ?

A. İ. - Peki İnönü'yü sever miydi Atatürk?

Afet İ. - Tutardı.

H. B. - Tutardı. Bir defa o nasıl diyeyim? Şimdi hükûmet kuruluyor Ankara'da. Bunu Genel Kurmay Başkanı yapıyor. Ali Fuat ile Refet Paşa geliyorlar. Refet Bey o vakit. İsmet de Bey. Diyorlar ki, bu Genel Kurmay Başkanlığı Osmanlı'da olduğu gibi Savunma Bakanlığının emrinde mi olacaktır? Yoksa Almanya'da olduğu gibi müstakilen bir kumandanlık mıdır?Yani başka bakanlığa bağlı yahut İmparatora bağlı bir kumandanlık. "Savunma Bakanı'nın emrinde değildir. Almanya'daki gibi olacak" diyor. O vakit bunlar diyorlar ki, biz daha eskiyiz. Bu harekete biz daha evvel katıldık. O (İsmet Paşa A.İ.), işte nazlı geldi, gelmek istemedi ve daha da kıdemliyiz. Ali Fuat Paşa, paşa, öteki

de daha evvel mi albay olmuş bilmiyorum. Atatürk de diyor ki: "Benim buna itimadım var. Onu yapıyorum" diyor. Sonra burda kıta kumandanlığıdır diyor. Siz ondan daha büyük kıtaya kumandanlık etmediniz. Hepiniz Kolordu Kumandanısınız diyor. Bana anlattığı bu. Onları böyle savuyor. Fakat en itaatli olduğu şuradan belli -anlatmışımdır bunu- Halife "Tahsisatımla (ödenek) geçinemiyorum" diye yazıyor. Bakanlar kurulunda da bunun tahsisatını arttırmak meselesi konuşuluyor ve bir karara bağlanıyor. Telgraf çekiliyor Atatürk'e böyle böyle diye. O da telgrafa diyor ki: "Ben geliyorum. Durdurun" diyor. Geliyor ve Hilafeti lağvediyor. Ve Hilafetin lüzumsuzluğu nutkunu da İnönü'ye verdiriyor. Şimdi bunu ne Karabekir kabul eder, ne Rauf Orbay, ne Adnan Adıvar, ne Ali Fuat Cebesoy. 24 saat evvel adamın tahsisatını arttırmak için karar vermişler, ondan sonra orada çıkıp, söylüyor. Bu budur.

Eskişehir-Kütahya Muharebesini kaybettikten sonra O'nu atabilirdi. Atmadı. Tuttu. Niçin? Biliyor . Bunu daha ben bir yerde kullanacağım bunu diye. Meclis'te yani Parti'de şiddetli hücuma uğramıştır İnönü. Müdafaasını da Hüsrev Gerede yapmıştır.

A. İ. - Ne zaman?

H. B. - Bu muharebeden sonra. Eskişehir'in kaybından sonra. Hücuma uğramıştır ve müdafaasını da Hüsrev Gerede yapmıştır ve o tutanak da ortada yoktur. Ben aradım o tutanağı çünkü.

A. İ. - Gizli tutanak mıydı?

H. B. - Gizli tutanak ama, onu ben aradım aradım yok.

AFET İNAN - HİKMET BAYUR ANILARINI YAZDILAR MI?

Afet İ. - Sizin de böyle günlük hatıratınız çıkmadı.

H. B. - İnkılâp tarihi şeytmiyor ki. (*)

Afet İ. - Şimdi ben yazdım bir kısmını fakat ben de çıkaramam.

(*) Y. Hikmet Bayur İnkılap Tarihi yazıyordu.

Ben şu bakımdan işte yazdım. Birçok resimler de topladım. Bir memur çocuğuyum değil mi? Gezici bir memur. Çünkü müfettiş babam. O devrede nasıl bir hayat var Anadolu'da. Daha çok onlar üzerinde durarak; yani kendi hatırımda neler kalmışsa. Onu yazdım.

A. İ. - Fakat ben anneme diyorum ki, mesela Atatürk ile karşılaşmasını, ondan sonraki olan hayatını yanlış yorumluyorlar. Birtakım uydurma şeyler anlatıyorlar. İşte en basiti şu kapı hadisesi. Ben onu dedim yani cevap olarak. Ben bu hadiseyi bilmem ama, annem terbiyesiz bir insan değildir her şeyden evvel. Onun için, bir yerde bunları yazmasında yahut anlatmasında fayda var gibi geliyor bana.

H. B. - Muhakkak tabii.

Afet İ. - Ben şimdi ilk karşılaşmamı yazarsam ki, bilmiyorum yazdım mı? Müthiş korkmuşumdur ben Atatürk'ten. Kaşlarını falan böyle. Düşünün bütün çocukluğum o Kuvây-ı Millîye içinde geçti. İşte Recep Zühtü dayımız (Afet İnan'ın üvey annesinin kardeşi. A.İ). İşte geldi bize Biga'ya, ondan sonra da gitti Mustafa Kemal'in yanına. Şimdi, gayet de esmer bir adamdı o biliyorsunuz. Halbuki benim hanımablam, yani üvey annem müthiş sarışındır. Hayrettir yani. Şimdi ondan sonra, işte babam da gitti Kuvây-ı Millîyeye. Biz böyle bir şey devresinde. Ondan sonra da ha! Mustafa Kemal işte. Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa. Böyle büyütmüşük, büyütmüşük filan. Yakından gördüğüm zaman, işte beni aldılar -daha 3 haftalık hocaydım, yeni çıkmıştım okuldan - çay masasına.... Titredim nasıl giderim otururum ben oraya?

H. B. - Neresi bu?

Afet İ. - 1925 . İzmir'de ve yanımda da sağımda şey oturuyordu.

H. B. - Ne münasebet götürdüler? (çay masasına. A.İ.)

Afet İ. - Efendim dediğim gibi babam Sinop'taydı müfettiş. Beni oraya tayin ettiler mezun olunca. Fakat babam o sene, ben vazifeye başlamadan İzmir'e tayin edildi ve biz vapurla Sinop'tan İzmir'e gittik. Orada işte Rumelinden gelmiş mubadil olarak akrabalarımız var . Annemin akrabalarını. Anneannem de anlatırdı o Makedonya'nın - siz

anneannemi tanıdınız. Biliyorsunuz. İşte o zaman lakaplar olurmuş, ailelere verilirmiş. Bizim de dayılardan bir tanesinin adı "Çıplago". Bu İzmir tarafından gelmiş ve zeybek giyiyormuş. Onun için burası açık olduğu için Çıplago demişler. Bunu anneannem anlatırdı, hoşumuza giderdi. Çünkü benim annem Selanik'in kazasından. Doyranlı. İşte gittik oraya, İzmir'e. Ben okumak istiyorum. Buraya Yüksek Öğretmene gelmek istiyorum. Babam yalnız göndermiyor. Dur bakalım diyor biz buaraya yerleşelim, ondan sonra anneannenle göndeririz. Fakat oraya da tayin yapılamadı. Menemen'e tayin ettiler beni. Oraya göndermedi. Göndermem ayrı yere dedi. Ondan sonra İzmir'de Redd-i İlhak Okulu'na beni tayin ettiler. Ben orada 3 hafta hocalık yaptım, yani maaş filan alamadım. İşte Atatürk ile geldik sonra. (Ankara'ya.A.İ.)

O sırada şapka şeyi var. Müdür çağırdı bizi, dedi ki, şapka giyeceksiniz, talebeyi alacaksınız, Gazi'yi karşılamaya gideceksiniz.

H. B. - Maazallah. Kafir olacaklar.

Afet İ. - Ben hiç unutmuyorum bir şapka aldık, böyle buradan kurdelesi şarkıyor. Ben talebeyi de aldım, gayet acemi, işte okuldan çıkmışım ama 17 yaşındaydım daha. Gittik karşılamaya. Tabii kalabalık, bizi nereden şeydicek?Ondan sonra dediler ki, öğretmenler Kız Lisesine. Orada çay varmış, Atatürk'ün şerefine verilecek, oraya çağırdılar. Ben de gittim. Sofra kurulmuş -çay masası- bütün herkes ayakta. İşte Gazi de gelince, biz bir tarafta. İstasyonda gördük ama ben hiç bakamadım; çünkü kalabalık. Birisi tuttu bana, buyurun filan. A! ben ne münasebet oraya oturacağım. (Atatürk'ün yanına.A.İ.) Çekildim. Yine tuttular. Bir iki kişi otursun diye masaya. Bir baktım, nasıl korktum. Baktım kaşlar füüü!. Sert de oturuyor filan. Hiç konuşmadım. Yanımda Kazım Paşa var, onunla konuşuyorum. Kazım Özalp ile. Sonra bir ara sordu "nesin" dedi. Öğretmenim dedim. Yeni hoca oldum. "Nerelisin?" diye sordu ve bu Çıplago çıkınca, ha! dedi bu nereden dedi. Benim ailem Doyranlı dedim. Nasıl oldu bilmiyorum işte. "A!" dedi. Bu 1908'den evvel komitacılık zamanında o tarafa bir yere - sonra anneannem ile konuştular da- gitmiş orada ve bir şeyden kurtarmışlar işte

orada. Bizim orada çiftlikleri varmış o akrabaların. Bulgar komitecilerinden kurtarmışlar Atatürk'ü. Bunu işitince, Doyran, Usturumca filan, ilgilendi. İşte anneannem anlatır bize dedim. Ama ben korka korka. Ondan sonra anneannemi çağırdı, konuştu. Ben okuyacağım dedim. (*)

H. B. - Yani tanışık çıktınız?

Afet İ. - Hayır. O zaman söylediği "Benim hayatımı kurtardılar." Ama nasıl kurtarmışlar, hakikaten teferruatını (ayrıntısını) bilmiyorum. Ben okuyacağım dedim. Babam beni yüksek okula gönderecek dedim. Sonra Lozan'a gönderdi beni. (Atatürk. A.İ.)

H. B. - Ama derhal değil .

A. İ. - 1 ay sonra.

TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ

A. İ. - Siz biliyor musunuz ki, Hikmet Bey de Türkiye'deki Komünist Partisi'ne üye oluyor.

H. B. - Hepimiz olduk. İnönü, Ali Fuat Cebesoy, Celal Bayar. Atatürk'ün kurduğu Komünist Partisi.

Afet İ. - Tevfik Rüştü Aras.

H. B. - O bizim kurduğumuz partinin temsilcisi olarak Moskova'ya gitti.

Afet İ. - Siz gitmediniz mi Moskova'ya hiç?

H. B. - Ayrılacak gibi değildim. Tek adamdım ben çok zaman. Moskova'ya giderken o koca bir kalpak yaptırmış, ama böyle pek köylüce. Bu bizim kurduğumuz o Komünist Partisi'ni Komünist Enternasyonel'e sokmak istiyor. Olmuyor. Prensipleri vardı. Bu böyle kabul edilmiştir diyorlar. Komünist Enternasyoneli burjuva demokratik partilere, yani sömürgelerde emperyalizmle mücadele eden demokratik

(*) Böylece öğrenimine devam etmek üzere Ankara'ya köşke, Atatürk'ün yanına gelir Afet İnan. Yani Atatürk, Afet İnan'ın akrabalarından gördüğü iyiliği, Afet İnan'ın öğrenimine devam etme arzusunu, babası ve anneannesinin de izniyle yerine getirerek, bir şekilde ödemiş olur. A.İ.

burjuva partilerini destekleyebilir. Şu koşulla ki, bunlar da komünistliği uydurma olmayan bir partinin varlığına müsaade etsinler. O partinin vazifesi de, burjuva demokratları devirmek olacaktır. Yani görüyor musunuz daire-i faside (kısır döngü).

KÖYLÜDEN ALINAN VERGİ

Biz yemek yiyorduk Atatürk ile. Hasan Rıza o çiftliklerin birinden geliyor, Adana taraflarından bir yerde. Oturdu o da. "Ne var ne yok?" diye sordu Atatürk. Anlattı manlattı filan. "Fakat" dedi, "Çiftçinin kazanını, tenceresini alıyorlar" dedi. O bir ekonomik krizdi. Amerika'da bir büyük buhran oldu. 1929-30-31 filan, büyük bir buhran oldu, değerler düştü. Onun da bizde tepkisi oldu. Şimdi buğdayımız filan var, gayet iyi satılıyordu. Ürün gayet iyi satılıyordu ve para giriyordu. Sonra bu olunca buğday beş altı misli daha ucuza satıldı. Şimdi Ziraat Bankası'na borçlanmış olan köylüyü düşünün. Borç almış, buğday pahalı iken. Mesela on çuval buğdaya yüz lira vermiş. Yani on çuval buğday yüz lira ediyor o zaman. Ama ödeyeceği zaman on çuval buğday yirmi lira ediyor. Şimdi o yüz lira ödemeye mecbur. Elli çuval buğday vermesi lazım. Sıkılmadan hükümet Ziraat Bankası versin diyor. Yani bu adam kâğıt basmıyor ki, buğday yetiştiriyor, koyun yetiştiriyor. Ne kadar aldıysa, on çuval aldıysa, onbir çuval verecek. Elli çuval veremez ki. Veremez misin al diyor. Yani maliyeci kafasıyla, iktisatçı, ekonomist kafasının mücadelesidir bu. Mustafa Abdülhalik Renda sırf böyle hesap maliyecisidir. Hiç bilmez, sanayii şunu bunu bilmez. Ben çok kavga ettim. O vakit bunu söyleyince Hasan Rıza, Abdülhamid devrinde bile bu kadar zulm etmiyorlardı, dedim. Hasan Rıza'ya demiş ki (Atatürk. A.İ.): "Gençtir, coşar" demiş.

İNÖNÜ - KEMALİZM

A. İ. - Peki size deminki sualimin devamını sorayım. İnönü, eğer

Atatürk'ten sonra Reisicumhur olmasaydı, Türkiye'de "Kemalizm" yerleşir miydi?

H. B. - Bu kadar darbe yemezdi. Celal Bayar'ın iddiası yok ki. İnönü'nün iddiası, "benim, ben yaptım, Atatürk istifade etti benim kudretimden!"Halbuki kendisi ne kadar geç geldi ve güçlükle geldi. Bir defa geldi, Ahmet İzzet Paşa göndermiş onu, Amerikan mandası propagandası yapmak için.

A. İ. - İlk gelişi.

H. B. - İlk gelişi. Propaganda yaptı. Sadrazam İzzet Paşa, Ahmet İzzet Paşa bu onun adamıdır. Yani o yetiştirmiştir bunu.

A. İ. - Sevr'e göndereceklermiş.

H. B. - Sevr için bir şey demiş değildir. Amerikan mandasını kabul edin.

A. İ. - Hayır İstanbul hükümeti göndermek üzere koyuyor ismini.

H. B. - Ha! Heyet-i Murahhasaya. Askeri müşavir olarak gidecekti. Fakat para kıtlığından, artık yapacak bir şey yok. Göndermemişler.

Afet İ. - Sizin yalnız benim hatırladığım, gelirdiniz katib-i umumi iken işte verirdiniz kâğıtları, imza edilir filan, ondan sonra otururdunuz birtakım şeyler anlatırdınız. Yani şu yapılmalı, bu yapılmalı diye.

H. B. - Evet. İçkiyle de ben çok uğraştım.

Afet İ. - Fakat Hikmet Bey bu ilk tarih çalışmaları başladığı zaman, uzun zaman içmemişti. Eski Köşkte iken.

H. B. - Eskiden içmezdi. Nutuk'ta içerdi.

TÜRK TARİHİNİN ANA HATLARI

Afet İ. - Hayır, hayır ben Nutuk'ta bilmiyorum. Siz gelmeden evvel. Çünkü siz geldiğiniz vakit, o bütün yazılanları böyle sabahlara kadar size anlattıydı ya!

H. B. - İkna etmeye çalışırdı. İnönü'nün aksine. İnönü'ye kafa tu-

tarsanız, itiraz ederseniz kızar. Kafasız, akılsız diyebilir. Bu öyle değil.

Şimdi siz "Türk Tarihinin Ana Hatları"diye bir kitap yazmıştınız.

Afet İ. - Siz onu tenkit etmiştiniz.

H. B. - Evet. Bana gönderdi Tevfik mütalaa sordu. Ben şeyttim işte bildiğim kadar. Yalnız bir şeye iliştim. Hitit'lerin Türklüğü meselesi var. Orada deniliyor ki, filanca muharrir Hitit'lerin Türk olduğunu yazmıştır. O kitap da bende vardı. Baktım. Orada diyor ki, işte filanca Hitit'lerin Türk olduğunu söylüyorsa da, böyle değil.

Afet İ. - Hatırlıyorum, "lâtakrabüs salate" diye.

H. B. - Siz Arapça bilir misiniz? (Bana soruyor. A.İ.) Kuran'da bir şey vardır. Namaza yaklaşmayın eğer sarhoş iseniz. Şimdi Bektaşi yalnız namaza yaklaşmayın, der ama namaz kılmaz. Sorunca, "Ben hafız değilim ki, ötesini bilmiyorum" der. Şimdi bu kitapları böyle yazıyorsunuz.

Bu Hitit'lerin şeysi de öyle. Hitit'ler Türk'tür diyor, ama ötesi de var. Hitit'ler Türk'tür deniyorsa da değildir. Atatürk dedi ki bana: "Sen bana lâtakrabüs salate diye yazı yazıyorsun." Ben size demedim, dedim. Burada imzası olanlara dedim, dedim. Ondan sonra oturdu dedi ki: "Benim maksadım, mademki birisi böyle demiş, onun eserlerini bulsunlar ve işlesinler ve değerlendirsinlerl Onun için oraya koydurttum." Makul. Yani kızacağına ikna ederdi. Yani emirle yaptırtmak değil.

KOMÜNİST PARTİSİ

A. İ. - Şimdi Ruslardan yardım alıyoruz filan değil mi savaş zamanında, böyle bir yakınlaşma var. Sonra da gizli Komünist Partisi. Bunun tüzüğü filan var.

H. B. - Bizim resmi Komünist Partisi var.

A. İ. - Hayır bir de gizli var.

H. B. - Gizli var evet.

A. İ. - Bu gizli Komünist Partisi'nde olanlar belli tabii değil mi,

bunun tüzüğü de bilinmekte. Peki Atatürk bunu ortadan kaldırmak için bir şey yapıyor mu?

H. B. - Yaptığı bu. Bizimki kurulduktan sonra bütün diğerlerine tamim edildi ki, budur Komünist Partisi, ötekiler lağvedilecektir.

A. İ. - Ama şimdi Ruslarla bu kadar yakınlaşma varken niye izin vermedi o Komünist Partisi'ne?

H. B. - Atatürk'ün "Nerde görülürse ezilir" sözü vardı yoktu münakaşa ediliyor, ama Atatürk'ün inkâr edilemeyecek bir sözü vardır. "Türkiye'de Komünizm demek bilakayd ü şart Rus hâkimiyeti demektir." Ali Fuat Cebesoy'a yazdığı bir telgrafta vardır. Fuat Cebesoy bunu neşretmiştir.

Afet İ. - Peyk meselesi. Coğrafi yakınlık bakımından peyk olacak.

H. B. - Evet. Lenin'in söylediği o, bize yardım edecek, gizli Komünist Partisi faaliyet gösterecek. Mustafa Suphi geldi -ben onu bir makale olarak yazdım Belleten'de- Mustafa Suphi işte Türk Komünistlerinin başı sayılıyordu. O kendisi Kars'a geliyor, bir Süleyman Bey mi ne birisini de Samsun'a gönderiyor. O Samsun'a gelen diyor ki, haber gönderiyor oradaki kumandan vasıtasıyla. Türkiye'ye yapılacak bütün yardımları Rusya bizim vasıtamızla yapacak diyor. Yani Komünist Partisi bir vasıta olacak. Ona mevki vermek için. Ama öyle bir şey ki, Rusya, menfaatlerini koruyacak, ya! Komünist menfaatlerini düşünecek. Yani ikisi bir zaman birdi. Yani Almanya'yı Komünist yapmak ümidi varken, Rusya'yı feda edebilirdi Komünizmi şeytmek için. Rusya'da sökmedi. O vakit artık Avrupa'yı komünistleştirmek imkânı kalmadı. Çünkü mağlup devlet, ezilmiş devlet. O bile Komünist olmadı. O vakit Rusya menfaatlerini gözetmek lazım. Rusya menfaatlerinin icabı bizimle iyi geçinmek. Böyle komünist yapayım da, Mustafa Kemal'le kavga etmek değil. Onun için bir taraftan bunlar geldiler, bir taraftan da Enver'in amcası Halil Paşa'yla da yarım ton altın gönderiyor. Yani bir taraftan adam geliyor, bizim vasıtamızla olacak diye, öbür taraftan da doğrudan doğruya bize geliyor yarım ton altın. Yani o Ko-

münizmi bir yana bırakıyor, Rusya'yı düşünüyor. Rusya, Türkiye dostluğuna muhtaçtır. İngiltere, Fransa bilmem ne aleyhinde.

TÜRKİYE DEVLETİ'Nİ İLK TANIYAN MEMLEKETLER

Afet İ. - Bir de Hikmet Bey yani ilk Ruslar tanıyorlar Türkiye'yi değil mi? O sırada Afganlar da Moskova'daymış değil mi? Afganlar da ilk tanıyanlardan, ilk sefir gönderenlerden birisi. Yani daha zafer olmadan. 1920'de. Meclis hükümeti kurulduğu zaman.

H. B. - Muahede ile. Şey var. Türkiye'yi önder bilir. Sonra değiştirdiler onu.

Afet İ. - Afganistan o zaman krallık tabii.

H. B. - Emirlik.

Afet İ. - Yani müstakil.

H. B. - Oldu. Daha evvel yani Amanullah zamanına kadar dış siyasetini İngiltere'ye uydurmak zorunda idi. Her yerde onun konsolosları tarafından temsil edilmek.

Afet İ. - O zaman olmuyor. Nasıl olup da sefir gönderiyor.

H. B. - İşte onu bozdu. Harp etti filan.

Y. HİKMET BAYUR

17.08.1976
YAHYA KEMAL

H. B. - Şair Yahya Kemal Madrit'te sefir idi. Ben de Belgrad'da. İzmir suikastinden sonra İttihatçıların da muhakemesi oldu. Onlardan da idam edilen oldu. Bu sıralarda Yahya Kemal İstanbul'dan Madrid'e geçerken, Belgrad'da kaldı bir iki gün. Konuştuk, görüştük. Bana Türkiye'de vaziyetin iyi olmadığını. Bu idamlar yüzünden birçok düşman halkalar teşekkül ettiğini, bu halkaların da genişleyip, birbirleriyle birleştiklerini ve bunun bir çaresi bulunması gerektiğini laf olarak söyledi. Geçti, ben hiç üzerinde durmadım.

Ondan sonra Berlin'e gitmiş. Orada eski generallerden Kemalettin Sami Paşa vardır, Büyükelçi. O gayet atılgan bir adam diye ünlü idi. Kemalettin Sami Paşa ile görüşürken, ona da aynı şeyleri söylemiş. Daha da ileri gitmiş, demiş ki: "Bu iş böyle yürümez. Birşey yapmak lazım. Siz bu işin askerî kısmını idare edin, sivil kısmını da ben idare edeyim". Kemalettin Sami Paşa da, ben böyle şeylere karışmam demiş. Yani bu bir hükûmet darbesi yapalım gibi bir manada. O vakit Yahya Kemal elini başına vurarak, "Eyvah! yandım" demiş. Gitmiş Madrit'e . Bir süre sonra onu geri çağırmışlar. Anlaşılan Kemalettin Sami Paşa Ankara'ya bunu yazmış, böyle böyle oldu diye, geri çağırmışlar. Bu, korkudan gelmedi. Aylarca gelmedi. Paris'te kaldı, şurada kaldı, burada kaldı. Ondan sonra Hamdullah Suphi Tanrıöver ve bir iki arkadaş, "Canım böyle korkacak birşey yok, gel" mel diye geldi. İşte Atatürk sonra onu mebus yaptı, ama bir daha sefir yapmadı. Bu da boyuna sefaret ister. Ben katib-i umumî (Cumhurbaşkanlığı. A.İ.) oldum. Boyuna bana gelir. Ben böyle şey değilim, yani sofrada şiir okuyacak adam değilim. Sofraya gelir, şiir okur filan. Ben tekrar sefir olmak istiyorum, bilmem ne. Atatürk'e söyleyince "Bırak şu mecnunu" der. Böyle kaldı. Sonra İnönü zamanında, İnönü onu tekrar sefir yaptı, cumhurbaşkanı olunca.

A. İ. - Bir de galiba Türkiye'ye döndükten sonra Yahya Kemal, sofrada bir hadise oluyor. Bir müddet Atatürk'ün karşısına çıkamıyor.

Sonra getiriyorlar Atatürk'ün karşısına da, hiç Millî Mücadele'ye ait şiiri yokmuş Yahya Kemal'in. Behçet Kemal'i kaldırıyor da "Oku bir şiir" diyor, "Gördün mü" diyor "Şair, şiir böyle olur" diyor.

H. B. - Ben bunda bulunmadım. Yalnız o daima şairlere bunu söyler. Manâlı yazınız. Manâlı yazınız deyişi de, bu İstiklâl Savaşımızı ve Devrimlerimizi manâlandırın, onlar üzerinde yazın. Hatta bunu Nazım Hikmet'e dahi söylemiştir. Ama daha o vakit. Rusya'ya gitmeden evvel Ankara'dan geçti ya!. O vakit görüşmüştü Atatürk ile Valâ Nurettin'e de öyle söylemiş. İkisi görüşmüşler. Valâ Nurettin bunu yazar "Bu Dünyadan Nazım Geçti" diye kitabı vardır. Orada bunu yazar. Yani daima manalı yazın şeklinde. Böyle işte. Bu iş kapandı.

HİKMET BAYUR'UN ANKARA'YA GELİŞİ

A. İ. - Siz Ankara'ya gelmeden evvel ne vazifede idiniz?

H. B. - Askerdim. Yani Harb-i umûmîde askerdim. Gayr-i müsellahtım, yani silahsızdım. Kulağım dolayısiyle. (Hikmet Bey az işitirdi. A.İ.) Harbiye Hastahanesinde hesap işlerine bakardım. Sonra Hilâl-i Ahmer'de, Kızılay'da bir arkadaşım vardı, İzzet. Onun evvela İsveç'e gitmesi gerekti, sonra da Üniversiteye girdi. Ziya Gökalp'in konferanslarına devam ederdi. Onun yerine ben geçtim.

Sonra mütareke oldu . Kızılay'dan ayrılmadım. Yani bir taraftan hocalık ediyordum. Galatasaray mektebinde hocaydım. Halkalı Ziraat Mektebinde hocaydım ve orada devam ediyordum. Bu İngilizler, Müttefikler, ama başlıca İngilizler İstanbul'u işgal ettikten sonra, Adnan Adıvar Ankara'ya kaçtı, ben de ona dedim ki, ben de gelirim. İcab ederse gelirim dedim. Sonra gittim. Yani derslerimi bıraktım, imtihanımı yaptım, gittim Ankara'ya. Orada bir müddet (Siyasi işler. A.İ.) matbuat müdürlüğünde çalıştım. Sonra Hariciye'de Umur-ı Siyasîye Müdürü oldum.

A. İ. - Ankara'ya gitmeden evvel Atatürk ile tanışmıyordunuz değil mi?

H. B. - Hayır efendim. Bir defa görmüştüm Atatürk'ü. Bir arkadaşımın düğününde. Tokatlayan'da oluyordu. Atatürk de gayet şık böyle, raye pantolon, jaketatay. Düğün dolayısiyle ziyafetti. O da orada idi. Bir masaya oturmuş, mezeler filan konmuş, yalnız başına rakı içiyordu. Bana dediler ki, İşte bu o. Çanakkale kahramanı, Anafartalar kahramanı filan budur dediler. Böyle uzaktan gördüm. Başka tanışmam yoktur.

HİKMET BAYUR'UN ATATÜRK İLE TANIŞMASI

A. İ. - Sonra nasıl tanıştınız?

H. B. - Vazife icabı tanıştık. Yani not yazarız bir devlete, not gelir. Onları ben götürürdüm Atatürk'e. Doğrudan doğruya fransızca yazdığı için ekseriya ben götürürdüm. Yani Bakan götürmezdi de, Muhtar Beydi o vakit bakan, Dışişleri Bakanı. O götürmezdi, ben götürürdüm. O münasebetle tanıştım.

A. İ. - Sonra siz iki kez katib-i umûmî oldunuz değil mi?

H. B. - Evet, çok sonra. Bu söylediğim 1920'de. Ben 1920 yazında gittim Ankara'ya. İşte Lozan'a gittim sonra mütehassıs diye, müşavir diye.

A. İ. - Lozan konferansına mı gittiniz?

H. B. - Evet Lozan Konferansı'nda bulundum. Lozan dönüşü gene umur-ı siyasîyeye devam ettim. Umur-ı siyasîye müdürü olarak gittim. Ondan sonra Yusuf Kemal Bey, sefir değil, daha Lozan Muahedesi tasdik edilmemişti. Böyle mümessil diye giderken, beni de aldı müsteşar diye götürdü. İki üç ay kaldı, ondan sonra döndü Türkiye'ye. Hem mebusluk, hem memuriyet bir arada olamaz diye kanun çıkardılar, onun da ya mebusluğu, ya sefareti tercih etmesi lazımdı . Mebusluğu tercih etti, geldi. 5-6 ay ben zor durumda kaldım. Maslahatgüzar gibi ama, resmî değil vaziyetimiz. Ondan sonra Zekai Bey geldi büyükelçi olarak. Ben de geçinemem diye, bir bahane ettim, bu petrol işleri filan bir çok şeyler vardı, onları gideyim şifahen anlatayım diye.

kalktım Ankara'ya döndüm. Orada tekrar eski vazifeme, umur-i siyasiye müdürlüğüne devam ettim.

A. İ. - Petrol işlerinden neyi kastediyorsunuz?

H. B. - Musul meselesi vardı ya! Musul meselesi dolayısiyle petrol işleri vardı. Onun istediği Musul bize verilsin. Çünkü İngiltere'nin Fransa ile anlaşması vardı. Petrolün bir kısmı İngilizlerin olacak, bir kısmı Fransızların. Eğer Musul bize kalırsa, bizim Fransızlarla anlaşmamız olmadığı için, bütün petrol imtiyazını İngilizlere veririz. Bu bakımdan bir grup, petrolcü grubu bizde kalsın istiyordu. İşte bu münasebetle bir çok şeyler vardı. Bunları anlatayım diye Ankara'ya gittim, sonra orada kaldım. Zekai ile geçinemezdim. Bir müddet sonra da Belgrad'a elçi oldum. 1925'te galiba. Orada Tevfik'in yerine geldim. Tevfik Moskova'ya büyükelçi olarak gitti. Ben onun yerine geldim.

AFGANİSTAN KRALI (EMİRİ) AMANULLAH HAN

Sonra Amanullah Han Ankara'ya gelecekti. Afganistan emiri Amanullah Han. Bir gün Berlin Büyükelçisi olan Kemalettin Sami Paşa'dan bir mektup geldi Atatürk'e. Amanullah Han Afgan Emiri Avrupa gezisi yapıyordu. Berlin'de iken Kemalettin Sami Paşa'ya demiş ki, "Ben Gazi Paşa'yı ağabeyim diye tanırım O'nun yolunda gitmek isterim, beni böyle mühim işlerde yardımcım olmak ve O'nun düşüncelerini bana aksettirmek için birini bana versin". Bu kağıdı gösterdim Atatürk'e -katib-i umumî idim- Okudu, okudu, "Sen gider misin?" dedi.

A. İ. - Ağabeyim dediği Atatürk mü?

H. B. - Evet Atatürk . Ağabeyim der o. Emrederseniz giderim dedim. Pek de hoşlanmadım gitmekten ya! Belliydi çünkü pek karışıktı. Bu suretle, evvela bir çok müzakereler oldu. İnönü istedi ki, ona müşavir olarak verileyim, fakat Kabil'e gönderilecek elçi benim emrimde olsun. Yani resmen değil, fakat benim talimatım dairesinde, tabii Bakanlıkla da görüşerek hareket etsin. Türlü müzakerelerden sonra,

hayır dediler büyükelçi olarak gidecek ve büyükelçi olarak gittim. Amanullah Han sonra geldi Ankara'ya. Beni tanıştırdı onunla vs. Amanullah Han gitti. Ben de gitmeye hazırlanıyordum. O sırada, daha gitmeden evvel, yani o döndü ben sonra gidecektim. O döndü memleketine. Birçok inkılâblar yaptığını duyuyoruz. Bu arada kadınların örtünmesini yasakladı. Ama şu şekilde. Oradaki kadınlar, yani hepsi kralın eşinden, köylü, rençber, işçi karısına kadar, çadıri diye birşey giyerler. Bu çadır gibi yukardan aşağı gelir ve aşağıda ayakkabının içine girer. Önünde de kalın bir bez vardır. Hiçbir şey görünmez. Yani arkasında göz mü var, burun mu var, yoksa kulak mı var, birşey görünmez. O kadar kalındır. O dışarısını görür. Buna çadıri derler. O bunu yasak etti. Ve böyle çarşaf gibi - bizde o zaman çarşaf diye bir şey vardı, bilirsiniz ya ! Bu resimde görüldüğü gibi - öyle birşey giydirmeye kalktı. Ama polise emretmiş sokakta çadıri giyenlerin çadırisini yırtıyor. Çarşıda çadıri yırttırıyor. Hoca var, yani sarıklı din adamları şikayet etmişler ona, gazetelerde gördük. Atatürk dedi ki bana "Söyle ona, başını kayaya vurmamalıdır insan"dedi.

Kabil'e gittiğim zaman yumuşak şekilde - gördüm gene aynı şeyleri yapıyor- ona böyle söyledim. Yani ağabeyim filan diyorsunuz. O böyle söyledi. Yani böyle yapmamalı. "Hiç merak etmesinler" dedi. Elini havaya kaldırdı, yumrukla böyle "Bütün millet avucumun içindedir" dedi.

Ondan sonra, o kaçtıktan sonra öğrendim Bakanlarına demiş ki, "Türkler korkaktır" demiş. "Bak ben onlara neler göstereceğim" demiş.

Gittim. Orada bir müddet sonra bu uzun bir nutuk söylemeye kalktı. Atatürk'ün 7 günlük nutku var ya! Bununki de 3-4 gün sürdü. O, büyük bir çadır altında. Orada büyük çadırlar vardır, yani çadır hayatı yaygın olduğu için, gayet büyük bir çadır. Eskiden bizim Topkapı Sarayı'nda da vardı o çadırlar. Onun altına, işte büyükler, kordiplomatik filan toplandı. Oraya karısı da geldi ama çadırili değil. Büyük bir hasır şapka giymiş, kadınların o vakitki modası. Üzerine kalın bir

vualetle (tül. A.İ.) yüzünü örtmüş. Vualet böyle boynuna sarılıyor, birşey görünmüyor. O dışarısını görüyor. Bir ara dedi ki, (Amanullah Han. A.İ.) "Süreyya çıkar o başındakini" dedi. Kadın vualetini çıkardı, tıpkı bir frenk kadını gibi. Şapkasıyla filan orada göründü. Bu işte devrimlerden biri.

Ondan sonra, bir çok gençler geçti. "Bunları" dedi, "Biraderim Mustafa Kemal Gazi Paşa'ya göndereceğim. O bunları okutacak, yetiştirecek." Gençti erkekler böyle, belki 100 kişi. Ondan sonra 20-25 tane kız geçti. Ama bunlar kısa etekli, o vakitki bizde olduğu gibi bir ufak bere giyiyorlar, talebe beresi. Yüzleri açık. Bacakları görünüyor ama çorap. İnce çorap değil, kalın çorap. Yüzleri açık. Yani İstanbul'daki Üniversite kızları gibi. Avrupa'daki kızlar gibi. Bunlara da bir geçit resmi yaptırdı. İşte bunları da Gazi Paşa biraderim yetiştirecek, okutacak dedi. Bizim de hiç haberimiz yok. Atatürk ile konuşurken, Atatürk ona demiş, buraya gençleri gönder, koyalım üniversiteye yetişsinler, mekteplere koyalım diye söylemiş. Ama kaç kişi, ne vakit göndereceğini bilmiyor. Ben orada öğrendim. Telgraf çektim. Böyle 100 tane erkek, 20-25 tane kız gönderiyor. Bunlar tabii yatılı okula konacak yer hazırlayın. Bir müddet sonra, bunları bindirmiş otobüse, erkeklerinki kolay, kızları da bindirmiş gönderiyor Hindistan'a. Oradan trenle, sonra vapurla gelecekler. Kendi vezirleri buna demişler ki, bu kızları böyle aşiret bölgelerinden bu kılıkla geçirmeyin. Bir çok şey var. Hariciye memurlarımız gidip, geliyor. Her memur 3-4 tanesini çadırili olarak, karısıymış, kızıymış, kardeşiymiş gibi götürür. Ne olacak 20-25 kız. Yani 7-8 memur bunlardan ikişer, üçer tanesini götürse olur. "Hayır. Böyle gidecekler"demiş.

Bu aşiret bölgesinden geçiyor. Hindistan'a geliyor. Orası da gene aşiret bölgesi, yani Afganların bir kısmı Afganistan'dadır. Bir kısmı da Hindistan'da. Şimdi Pakistan'da . Oradan da geçiyor. Pişaver şehri var. İşte orası şey. Ondan sonra trene binecekler de. Oralarda bir yerde, daha hudud kenarlarında bir Hindistan Afganlarından ama İngiliz memuru, bu kızlar şerefine ziyafet veriyor. Bu kılıkta kızlar ve Afgan tarafındaki aşiretlerden de adamlar çağırıyor, Hint tarafındaki aşiret-

lerden de adamlar çağırıyor. Büyük bir ziyafet yani. İşte orada nutuk çekiyor, bu kızları Amanullah Han hazretleri, Türkiye'ye gönderiyor, Türkiye'de okuyacaklar. Bu aşiret reislerinin ileri gelenleri çadıri ile kadın görmeye alışmış, kendilerinin de yüzleri kapalıdır. Çünkü düşmanı vardır. Uzaktan seçip de vuramasınlar diye. Çıplak yüzlü kadınlar görünce hepsinde birşey oluyor, sinirlilik oluyor. Zaten kızgınlık da var. O kızlar geçtikten sonra, 10-15 gün sonra Uhud üzerinde bir isyan başlıyor. Yani Afganistan tarafında Şirvani ve Hokkari diye iki aşiret ayaklanıyor. İşte bu ayaklanmayı bastıramıyorlar. Gittikçe büyüyor, büyüyor ve Amanullah Han kaçmaya mecbur oluyor. Kaçıyor ama, nasıl kaçsın. Onu huduttan bırakmazlar. Kendi askerleri var. Daha Kabil'de, fakat işte kaçmaya hazırlanıyor. Kardeşi var. Ona, İnayetullah Han adında kardeşi var. Onu Hindistan'da bir işe memur ediyor. Yani Hindistan'dan geçecek, Hindistan'ın doğusunda hudut üzerindeki Afgan aşiretlerinden adam toplayacak, gelip bu isyanı bastıracak.

(Yukardaki olayı başka bir bantta şöyle anlatıyor. A.İ.) (Daha kendisi kaçmadan evvel bir müddet Kandahar'da mukavemet ediyor. Yani Pece-i Saka ile uğraşıyor. Yani tahta çıkan bir eşkiya vardı Pece-i Saka adında. Fakat Pece-i Saka Kabil'e girmiş, bu Kabil'den kaçmış, Kandahar'dan ona karşı kuvvet sevketmek istiyor. Böyle bir vaziyette iken nihayet korkmuş, kaçmaya karar vermiş. Kardeşi var İnayetullah Han. Onu Hindistan'dan geçerek, Afganistan'ın doğusundaki aşiretleri Peçe-i Saka'ya karşı tahrik etmek üzere teşkilatlandırmaya vazifedar ediyorum diye bir ferman yazmış hudut muhafızlarına ki, geçirsinler diye, o da ailesi ile beraber gidiyor. Kendisi de Emanullah Han onun karısı ve kızları gibi bir çadıri giymiş, kadın gibi beraber kaçmış. Yani çarşıda yırttırdığı çadıriyi kendisi giyip, kaçmış.)

Şimdi bu Amanullah Han Kandahar tarafından Hindistan'a geçiyor. Geçerken, karısını kızlarını alıyor. Amanullah Han da onlar arasında çadıri giymiş olarak, kadın kılığında kaçıyor Hindistan'a. O vakit bir şey dendi yani, bak kendisi kadınlarımızdan çadıriyi kaldırmak istedi zorla, Allah ona çadıri giydirdi, kaçmak için. Öyle kaçıyor.

LOZAN KONFERANSI

A. İ. - Londra Konferansı'na Sadrazam Tevfik Paşa Heyeti ve bir de Türk Heyeti gidiyor. Orada siz bulundunuz mu?

H. B. - Hayır. Orada bulunmadım hiç. Ben çünkü Ankara'dan pek ayrılamazdım o vakit. Pek az memur vardık.

A. İ. - Peki Lozan Konferansı'nda?

H. B. - Lozan Konferansı'nda . Konferansta konuşulur. Bunlar Ankara'ya yazılır ve talimat istenilir. Akşam mesela, 7 de 8 de telgraf çekilir. Köşkten cevap 11-12 de gelir. Ben o gelen cevabı Fransızca olarak yazarım. Binaenaleyh sabaha kadar sürer işim. Yazarım, daktilo ettiririm ve gider yatarım. Yani benim işim orada, bu gelen talimatı Fransızcaya çevirmek ve bizim görüşümüze göre bir kılık vermek. İnönü de gider, ekseriya okur, çünkü böyle hitap edemez, konuşamaz, okur.

A. İ. - O zaman cereyan etmiş böyle ilginç olaylar var mı?

H. B. - Şimdi, orada başlıca iki olay vardır ki, birisi, 1. Lozan Konferansı'nın sonunda Musul meselesi üzerinde anlaşmaya başladık. Bir de Borçlar Meselesi üzerinde. Şimdi İngilizler, biz Musul'da plebisit istiyorduk, halk reyini. İngilizler olmaz diyordu. Çünkü orada halk oy vermesini bilmez. Halbuki Osmanlı Meclisine mebus seçiyorlardı. Ama kat'iyen reddediyordu, çünkü biliyordu ki, bizim tarafa gidecek oylar. Yani ciddi bir oylama olursa, İngiltere'yi kimse seçmez. Öyle istiyordu. Burada ihtilaf vardı.

Bir de Borçlar Meselesinde vardır. O daha sonraya kalacaktır, fakat Lord Curzon trenini hazırlattı gitmek üzere Londra'ya, yani inkıta (kesilme) olacak. İnönü o vakit İngilizlerin isteklerine razı oldu. İngilizlerin istediği şu olmuştu. Bu Musul Meselesi'nin halli Cemiyet-i Akvam'a bırakılacak. Yani Birleşmiş Milletler'in o vakit ki biçimi. Pardon, evvela İngiltere ile Türkiye arasında bu müzakere edilsin. Eğer anlaşamazlarsa, Cemiyet-i Akvam'a gitsin. Çünkü Cemiyet-i Akvam'a gitsin demek, İngiltere'nin istediği olsun demektir. Çünkü o vakit Ce-

miyet-i Akvam'da şimdiki gibi böyle 100 küsur devlet yoktu. 10-15 devlet vardı nihayet. O kadar devlet yoktu yeryüzünde. Bunlar ya İngiltere'nin, ya Fransa'nın yüzüne bakarlardı. Amerika'da yoktu. Ona göre rey verirlerdi. Yani kendi işlerine geldiği gibi rey veremezlerdi. Dolayısiyle o, zımnen (dolayısiyle. A.İ.) İngiltere'ye bırakmaya varıyordu. Bunu yaptı. Yani zannetti ki Lord Curzon kalır. Halbuki Lord Curzon bu kararı aldı, kendini korudu, gene gitti. Yani Musul karşılıksız verilmiş oldu. Biz böyle yapacağımıza, yani panik halinde yaptı bunu İnönü. Böyle yapacağımıza, evet size veriyoruz ama, şu, şu, şu şartlarla, hudut şu olacaktır, bütün vilayet değil, petrol şu olacaktır, bilmem ne, bir çok şartlar koyacaktık. Nasıl ki, sonra Fransızlarla Sancak için bir çok şartlar koyduk. İskenderun Sancağı için. Hatay için. Yani hiç. Sırf gitmesin diye Curzon, o anda İsmet Paşa bunu yaptı.

A. İ. - Atatürk'ün reaksiyonu ne oldu buna?

H. B. - Atatürk'ün reaksiyonu. Birşey söylemedi o vakit. Konferans inkıtaa uğradı (yarıda kesilme) geldi. (İsmet Paşa.A.İ.) Ona ne olduysa şifahen söylemiştir. Fakat sonra bir münasebetle dedi ki: "Elbet Musul'u verecektik. Çünkü alacak kuvvetimiz yoktu" dedi. Ama barış imzalatark, tazyik yapar, onun üzerinde bir konuşma yapardık, anlaşma yapardık. Halbuki böyle hiç karşılıksız gitti.

MUSUL MESELESİ

A. İ. - Atatürk sağ olsaydı Hatay'dan sonra bu Musul Meselesi ile uğraşır mıydı?

H. B. - Şimdi Atatürk sağ olsaydı... İkinci Dünya Savaşı çıktı. İkinci Dünya Savaşı'nda harekât büsbütün başka türlü olurdu. Yani onu kestiremeyiz şimdiden. Ne oldu, bütün Balkanlar dağınık oldular. Birleşemediler. Bilhassa Yugoslavya ateşin karşısındaydı. Çünkü Avusturya'yı aldıktan sonra Almanya, hem hudut oldu Yugoslavya ile. Yugoslavya tam bir seferberlik yapmadı. Ordusunu da hududa dizdi. Bu büyük gaftı. Almanlar bir grup, orayı deldikten sonra artık Yugoslav-

ya çöktü. Halbuki genel seferberlik yapsa ve ordusunu böyle hududa dızmeyip de, dağlık bölgede muhafaza etse, Hitler düşünebilirdi ne olacak diye. Şimdi Atatürk sağ olsa buna müsaade etmezdi, belki ikaz ederdi. Yani ama kestirilemez, yani Atatürk'ün ne yapacağı kestirilemez. Çünkü Atatürk'ün her yaptığında, ta! baştan beri, arkadaşlarının bir çoğu yanındakiler, "A! böyle şey olur mu? Bu çok tehlikelidir. Bu yapılamaz" derlerdi. Yapılır . Ondan sonra herkes "A! ne iyi oldu" derdi. Bu harp işinde de ne yapsa böyle itiraz edilecekti. Nasıl ki, Hatay işinde -Hasan Rıza Soyak'ın hatıratında gördüm- İnönü şiddetle mukavemet etmiştir, "Aman! Fransızlarla harp çıkacaktır, aman şu olacaktır, bu olacaktır" ve Saraçoğlu Şükrü de öyle düşünmüştür. Şükrü Kaya İçişleri Bakanı öyle düşünmüştür. Hepsi Fransızlar bir şahlanırsa, harp çıkar. Atatürk de: "Hayır birşey olmaz"dedi. Bastırdı, bastırdı ve orduyu soktu Hatay'a. Ondan sonra, ordu girdikten sonra, -bize katılması İnönü zamanında oldu ama- ordu girmişti artık. Esas mesele orduyu sokmaktı. Yani o da gösteriyor ki, herkesin aman tehlikelidir, aman şudur, budur dediği şeyi Atatürk yapar, ondan sonra hepsi de beğenir.

ATATÜRK İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA İŞTİRAK EDER MİYDİ?

A. İ. - Sizce İkinci Dünya Savaşı'na iştirak eder miydi sağ olsaydı?

H. B. - Kimse bilemez. Ama ederse, başarılı surette ederdi. Şimdi Hatay meselesinde herkes delilik dedi o yaptı. Orada da herkes delilik der. Onun için şimdiden söylemesi...

A. İ. - Yalnız harp çıkacağını biliyordu değil mi?

H. B. - Öyle. Harbe doğru gidiyoruz. Görüyordu. Herkes biliyordu.

A. İ. - Neydi fikri onun üzerinde?

H. B. - O vakit böyle gidip de onunla siyaset filan konuşacak va-

ziyetim yoktu. Fakat Hasan Rıza'nın kitabından anlaşılıyor ki, harp çıkacak diye birşey söylediği yoktu.

Hatta ben Atatürk öldükten sonra, bir defa -kendi müşahedem- Atatürk Avusturya'nın Almanya tarafından işgalini normal karşıladı. O da Alman, bu da Alman. Uzun zaman beraber yaşamışlar. Çünkü eskiden Alman İmparatorluğu'nın merkezi Viyana'da idi. Ve imparator Viyana'da otururdu. Yani Şarlken Alman İmparatoru oldu merkezi Viyana idi. Ama sonra Bismark zamanında Prusya Kralı Alman İmparatoru oldu ve Avusturya İmparatorluğu ayrı birşey kaldı. Onu normal karşıladı.

Fakat İtalya'nın Arnavutluk'a girmesine tahammül etmezdi. O öldükten sonra girmiştir Arnavutluk'a İtalya. O vakit behemahal Avusturya'yı ve Yunanistan'ı oraya girmeye zorlardı. Bu muhakkaktı. Yani ona izin vermezdi. Girin oraya, ben Bulgaristan'ı rahat durmaya mecbur ederim derdi. Bahussus ki, daha Almanya ile İtalya arasında o çelik mihver kurulmuş değildi. Ama ne yapacaktı İkici Dünya Savaşında? İşte bu kadar söyleyebiliriz. Yani ne yapsa, behemahal sonu iyi çıkardı. Ama behemahal başında herkes "ne yapıyorsun, felaket, melaket" derdi.

YAPILAN DEVRİMLER

A. İ. - Peki Atatürk'ün yaptığı devrimlerden herhangi birinin hazırlık devresinde yanında bulunduğunuz oldu mu?

H. B. - Ha! O her devrimi içini yoklar. Sofrada bir açar. Onu yapacağım demez de, oraya götüren bir bahsi açar. Şimdi bakar yani. Sizin eğiliminizi bilir, benimkini bilir, onunkini bilir. Ne tür tepki yapıyor? Ne dereceye kadar aksi davranış alıyor, ne dereceye kadar uysal gidiliyor. Yapar. Sonra o bahsi, memlekette dolaşırken de, tam onu değil ama öyle bir havayı yaratır ve bakar. Halk nasıl tepki yaratıyor? Halkta nasıl tepki yaratıyor? Bu tepkilere göre bir kanaat getirir. Sonra o devrimi atar ortaya. Yani Atatürk herkesin tam düşüncesini söy-

lemesini isterdi. İnönü'den farkı buydu. Şimdi İnönü birşey ortaya attı mıydı, kendi düşüncesi gibi düşünenleri zeki sayar. Aksini söyleyenleri akılsız sayar. Ve çok kere de aksi söylettirilmez.

Mesela şimdi Balıkesir'de mi ne, bir deprem olmuştu. Birçok yıkıntı filan olmuş. Gittiği yerde valiler, şunlar bunlar evi yıkılanları bir yere tıkarlar. Onlar gözükmez ortalarda. Halk toplanır. Nasılsınız, ne var, birşeyiniz var mı? İyiyiz.

A. İ. - İnönü zamanında?

H. B. - Evet İnönü zamanında. Hatta birisi birşey söylüyorsa, İnönü'nün arkasında bulunan yaver böyle yapar ona.

A. İ. - Söyleme anlamında.

H. B. - Evet. Böyle geçer. Yani ikisinin karakteri (karakter farkı. A. İ.) bunda idi.

A. İ. - Mesela sizin katib-i umûmîlik devrenizde böyle hazırlanmakta olan bir inkılâp var mı?

H. B. - O kadar çok şey geliyor ki aklıma. Bir defa laiklik. Anayasa'nın değişmesi. Yani devletin dini, din-i islamdır, onu kaldırdı. Laiklik orada kondu. Çok yoklamalar yaptı filan.

A. İ. - Sizin fikrinizi sordu mu?

H. B. - Konuşulurken hepimiz fikrimizi söylerdik. Fakat büyük aksülamel (tepki) gelmedi orada. Yani gene izah edildi halka ki, dinde bir değişiklik yoktur. Fakat resmen değil de, din özel birşeydir. İman, ibadet meselesidir.

Harf Devrimi. İşte ben de oradaydım. Boyuna çalıştı, çalıştı üzerinde. Beyenen oldu beğenmeyen oldu.

A. İ. - Siz taraftar mıydınız?

H. B. - Tabii taraftardım. Hatta ben "K" yerine "Q" harfi konmasına taraftardır. Buradaki imzası da odur. (Duvarda Hikmet Beye imzaladığı bir fotografı Atatürk'ün. A.İ.) Bakın "Kemal", "Kef" ile değildir. "Q" iledir. Ama devrim ben Afganistan'a gittiğimde oldu. Temmuz veya Ağustos'ta yola çıktım. Eylül'de oldu devrim. O vakit arada işte "Q"yu kaldırmışlar. Ne lüzum var demişler. Yani önündeki harfe göre "k" ve "q" olabilir.

A. İ. - Siz yani "k" yerine "q" olsun diyorsunuz.

H. B. - "Kef" için "q", "kaf" için "k". Kalın ve inceye ayrı ayrı. Ben "x" olsun dedim. Çünkü matematikte çok kullanılır. Ona da lüzumsuz demişler. Koymamışlar. Ha! sonra "q"yu ayrıca isterdim, çünkü fizikte, matematikte "q" harfinin mevkii vardır. Yani hareket miktarı, quantite de muvemant'ı. Yani simgesidir. Ama ben gittikten sonra öyle olmuş. Fakat çok çalıştı o vakit. Bunun üzerinde çok çalıştı.

A. İ. - Yalnız mı çalışırdı, yoksa?

H. B. - Hayır. Bazen mesela kitap okurdu. Ben okurdum yani harf hakkında, o dinlerdi, mütalâa söylerdi. Böyle konuşulurdu. Bazen sofrada, bazen yalnız. Dolmabahçe Sarayı'nda uzun uzadıya bunu konuştuk.

HİKMET BAYUR'UN MEŞHUR İNATÇILIĞI

A. İ. - Sizin için "inatçı" diyor bir yerde. Neden diyor öyle?

H. B. - Ben fikrimde israr ederim ondan. Yani bir fikirde oldummuydu, israr ederim, münakaşa ederim. Bazıları münakaşa etmezler peki derler.

A. İ. - Böyle münakaşa ettiğiniz ilginç bir hadise var mı Atatürk ile.

H. B. - Çok etmişimdir ama, her meselede yani böyle münakaşa ederim. Bazen uzun sürer. O kızmaz yani münakaşaya. İşte mesela o şeyde -Hasan Rıza yazdı ya kitabında- (*) Onuncu Yılın tesit edildiği (kutlandığı) gün için o, nutuk hazırlamıştı: İşte Türkler şöyle büyüyecektir, şöyle olacaktır, muasır medeniyetin üstüne çıkacaktır vs. de, işte ben de o vakit demiştim ki, bunlar olur, hepsi sağlığınızda, o vakit demişti ki: "Bunlar olduğu vakit beni hatırlayınız." Ben dedim bunu çıkarınız. Çünkü bu bir nevi ben gidiyorum gibi. Bu üzüntü verir, böyle bir günde bunu yapmayın. Bunlar sizin zamanınızda olur. Fakat böyle yataktan içkiye, içkiden yatağa gitmemek lazımdır. Yani eskisi gi-

(*) H.R. Soyak, "Atatürk'ten Hatıralar", s.42-43.

bi, Kuvây-ı Millîye zamanında olduğu gibi çalışmanız lazımdır. Hiçbir şey söylemedi. Hiç kızmadı. Hasan Rıza'ya demiş ki: "Samimi olmasa kovardım" demiş. Böyle çok münakaşalar olur. Fakat o derdi: "Fikri vardır söylemez. Ben ne yapayım o adamı" derdi. Yani böyle de söylerdi. Hep evet efendim, evet efendim diyenlere de kızardı. "Ne yapayım ben onları" derdi.

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜ

A. İ. - Ölümünde siz yanında mıydınız?

H. B. - Ben İstanbul'daydım zaten. Ölümünden birkaç gün önce gittim ben Ankara'daydım, fakat İstanbul'a dersim için gelmiştim. İnkılâb Tarihi dersi veriyordum. Gittim, baktım yatakta. Böyle üç tane çizgi. Vücut, bacak şurası da. Böyle kibrit gibi. Yatak üzerinde çadır gibi.

A. İ. - Çok zayıflamıştı yani?

H. B. - O kadar zayıftı. Bir deri bir kemik kalmıştı. Uyuyordu. Artık o komada. Komaya girdi, çıktı, girdi, çıktı, bu son görüntüsü. Sonra gittim işte, sabahleyin bayraklar inmiş bilmem ne, gördüm, işte gittim. Böylecene aynı vaziyet.

A. İ. - Siz o zaman mebustunuz değil mi?

H. B. - Mebustum.

İNÖNÜ'NÜN REİSİCUMHUR SEÇİLMESİ

A. İ. - Sonra İnönü'nün reisicumhur seçiminde siz oy vermemiştiniz?

H. B. - Ben Celal Bayar'a oy verdim. Bir tek. Ama sonra gazetelerde "İttifakla" dediler. Ses çıkarmadım. Tutanağa bir kişi Celal Bayar'a, mütebakisi (kalanlar) İnönü'ye verildi diye yazıldığını sandım. Gel zaman git zaman İnönü öldü. Damadı bir koltuğun altında bir defter bulundu diye. O defter içindeki olanları ki, İnönü'nün elyazısı iledir, Hürriyet Gazetesi'nde neşretti. Orada gördüm ki, kendisi de "itti-

fakla seçildim" diyor. Merak ettim tutanakları aradım. Baktım tutanakta da öyle. Yani düşünün nasıl değiştirtiyor tutanakları. Yani keyfi kaçmış demek bir kişinin başkasına vermesinden. Halbuki esas odur. Yani tam ittifakla verilen oyun kıymeti yoktur. Muhalif var ki, olmalı ki, onun lehine oy verenlerin kıymeti olsun. Onu takdir etmiyor. O kadar kendini beğenmiş, yahut da beğenilmek istiyor ki, bir muhalife dahi tahammül etmiyor.

A. İ. - Celal Bayar?

H. B. - Celal Bayar da ona vermiş olacak veyahut gelmemiş olacak. Bilmiyorum ki. Yani yazılı değil kim kime vermiş. O Çankaya'da otururdu. Mustafa Abdülhalik Renda Meclis Başkanı idi. O oylamadan sonra gitti onu otomobille aldı getirdi. O nutkunu irad etti. Atatürk hakkındaki nutkunu. Ama o yazılanları söylemedi. Gayet kısa, pek az birşey söyledi yani. Ondan sonra herkes dedi ki, kendi karısı bile demiş onu bilmiyorum, duydum, fakat herkes dedi ki, İnönü'nün Atatürk hakkında söyleyeceği bu kadar mıdır? Onun üzerine o, gazetelerde çıkan ve duvarlara yazılanlar çıktı ortaya. Onlar Meclis'te söylenmiş değildir.

A. İ. - Aşağı yukarı 1 ay sonra söylemiş onu.

H. B. - Yo! o günlerde söyledi.

A. İ. - Fark var ama. 15-20 gün sonra söylemiş.

H. B. - Yani tutanaklara hiç güvenilmez.

A. İ. - Yani İnönü zamanında değiştirildi tutanaklar demek mi istiyorsunuz?

H. B. - Değiştirildi. O işte benim oyum değiştirildi, daha bir çok şeyler değiştirilmiştir.

BOLŞEVİK ELÇİSİ MDİVANI'NİN İTİMATNAMESİNİ SUNUŞU

H. B. - Ankara'ya gelen ilk Bolşevik elçisi, o vakit represantan diplomatıque deniliyordu. Temsilci. Diplomatik temsilci deniliyordu. Mdivani idi. Muhtar Bey Bakan idi. Muhtar Bey dedi ki, -ben Atina'da

elçi idim-, Kral Konstantin nutuk söyliyemiyormuş. Pek iyi hatib değilmiş. Demiş ki, o ne söyleyecekse yazılı versin. Benim cevabım da yazılı olarak ona verilsin. Geldiği vakit konuşalım. Nutka lüzum yok. Atatürk'e de bunu anlattı. Atatürk biz de öyle yapalım dedi. O vakit Mdivani geldi, nutkunu verdi, biz de cevap nutkunu yazdık. İşte dostluk, emperyalizme karşı mücadele filan, bir çok şeyler vardı. Kılığı tuhaftı Mdivani'nin. Kalçasına kadar çıkan bir çizme vardı. Yani bu ne çizmesidir? hayret ettik. Atatürk'te de kilot (pantalon. A.İ.) ve altında tiftik çorap. Uzun tiftik çoraplar vardı o vakit. Yani o şey frakla verilirdi (İtimatname -A.İ.).

A. İ. - Niye o kılıkla yapıldı?

H. B. - Ne frağı var ne birşeysi Atatürk'ün. Ötekinin de yok. Böyle yapıldı. Ama sonra sonra Bolşevikler değiştiler. Ben Londra'da Yusuf Kemal gittikten sonra böyle işgüder gibi kaldım, yani temsilci işgüderi zaten diplomat değil. O vakit Afgan sefiri bir akşam ziyafeti verdi. Bir Rus heyeti vardı orada, ticarî muahede yapmak için görüşmelerde bulunuyordu. O davet edilmişti ve İngiliz büyükleri. O vakit İngiltere'de İşçi Partisi iktidardaydı. Şimdi işçi bakanlar hepsi alelade kılıkla geldiler. Bazıları hatta gravatsızdı. Böyle kapalı gömlek, Ruslarda vardır ya! Onları giymiş İngiliz Bakanları. Komunistler ise hepsi fraklı. Yani bu 1920'de gelen elçi böyle lağımcı çizmesi ile itimatnamesini verdi; 3-4 yıl sonra Londra'da İngiliz Bakanları alelade elbise ile geldiler, bütün komunist murahhaslar, hepsi frakla geldiler.

HİKMET BAYUR'UN PARTİCİLİĞİ

A. İ. - Siz Halk Partisi'nden nasıl ayrıldınız? Evvela gruptan ayrılıyorsunuz?

H. B. - Beni çıkardılar. Ben muhalefet ediyordum grup içinde, fakat dışarıda muhalefet etmiyordum. Bir kere ben dedim ki, bu seçimler meselesinde

(Burası yukarıda anlatılanın aynısı olduğu için yazmıyorum. A.İ.)

A. İ. - İnönü ile aranız iyi miydi o devirlerde?

H. B. - Vallahi, benim İnönü ile aram hiç bir vakit pek iyi olmamıştır. İşte Maarif Vekili iken filan epeyi çatışmıştım, istifa etmiştim bilmem ne filan. Bir çok çatışmalarım olmuştu. Ama Cumhurbaşkanı olduğu vakit Meclis'i dağıttı. Yeniden seçim yapıldı. Yani dağıttı demek, karar aldırdı. Meclis kendisi karar vermeden dağılamaz ama, o vakit, şimdiki gibi değildi mebuslar, şefe itaat ederlerdi. Çünkü seçimde de yalnız onun onayı ile halktan şeyden değil, yani ona olan itimatla geleceklerdi.

İlk olarak bazı böyle göze batanları tasviye etti. Kılıç Ali, Recep Zühtü, Cavit. Bu gibi şeyler vardır (sivriler. A.İ.) onları tasviye etti. Sonra Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü gibi Bakanları tasviye etti. Bunları tasviye etti ve bunlar -kendi itikadınca- halkta fena tanınmış kimselerdi. Yahut da Tevfik Rüştü'nün Atatürk'ün emriyle yaptığı işler, onun düşüncelerine uymuyordu. Bunları tasviye etti, bizlere dokunmadı. Benim ayarımdakileri çıkarsa, yani bütün Atatürkçüleri atıyor. Zaten Karabekir'i, Rauf'u vs. yi de mebus yaptırdı daha ara seçimlerinde. Bir kaç yer boştu, onları mebus yaptırdı. Yani Atatürk'e muhalif olan herkesi alıyor, Atatürk'ün adamlarını tamamen çıkarıyor. Bu vaziyeti yaratmak istemedi.

Ben emindim ki, ikinci seçimde beni koymayacaktır. Fakat tuhaf bir vaziyet oldu. İsmi lazım değil bir felsefe hocası vardı, mebus olmuş. O Karabekir'in adamı. Karabekir de bunu İnönü'ye Maarif Vekili olması gerek bir adamdır diye takdim etmiş. Bilmem neden, bana düşmanlığı mı var nedir - aptal bir adam zaten- bir mektup yazmış bana. Yerin dibine batırıyor, küfürler. Küfür ediyor boyuna. İmza yok. İmzasız mektup. Bir arada da diyor ki, senin şefin, bir defa yani felsefe hocasından geldiğini şuradan anladım. Konfiçyus diyor ki: "Kendi evini, ailesini iyi idare etmesini bilen adam, devleti de iyi idare edebilir. Onları bilmeyen adam, devleti de iyi idare edemez. Senin şefin ailesini bile iyi idare edemedi. Benim şefim iyi bir aile babasıdır" şudur, budur; binaenaleyh devleti de iyi idare eder, yani Atatürk fena idare etmiştir. İmzası yok, fakat bir aptallığı daha, seçim bölgesinden atmış

bana mektubu. Bana bir tane göndermiş, Şemsettin Günaltay'a bir tane göndermiş, Tarih Kurumu Başkanı olarak. Bir de Kemal Gedeleç'e göndermiş, İnönü'nün genel sekreteri.

A. İ. - Hep sizin hakkınızda mı mektup?

H. B. - Yani bana yazılmış mektubun onlara suretlerini göndermiş.

Ben de Karabekir ile çatıştım. Biliyorsunuz ki, Atatürk öldükten az sonra, Karabekir mebus olduktan sonra Atatürk'ün aleyhinde bulundu. Üniversitede talebe gürültü yaptı. Ben de Meclis'te ona çattım.

A. İ. - Neden aleyhinde bulundu?

H. B. - Onu mebus yapmadı ya!. Muhalif Fırkadaydı. Muhalif Fırkayı kapattı bilmem ne. Aleyhinde bulundu. Ve ona çattım.

Şimdi ne oluyordu? Bu adam Karabekir'i Cumhurbaşkanlığına layık görüyordu. Benim şefim dediği, İnönü'ye takdim etmiş. Felsefeden anlar olduğu, yani filozoflukla iştigal etmiş bir adam olduğu yazışından belli. Beni de yerin dibine batırıyor. Ben de Karabekir'in muhalifiyim. Karabekir'i de riyaseticumhur adayı gösteriyor. Öyle bir hava içinde İnönü, beni yine aday gösterdi. Anlıyor musunuz yani? O aptal, cahil düşman, akıllı dosttan iyidir mi diyelim, ne diyelim, yani cahil düşman... İkinci defa da böylece aday gösterildim, hiç ummadığım halde. Ama ben aday gösterildikten sonra, teşekkür mektubu yazmışımdır. Ondan sonra da işte o vaziyet oldu. Muhalefet durumları başladı. Yani o aptalın şeyinden, yani kuvvetle ihtimali var diyorum. Yoksa çok katti bir şey diyemem ama. Karabekir'i Cumhurbaşkanı adayı gösteriyor, Karabekir de onu övmüş, kendi seçim bölgesinden atıyor, Konfiçyus'u karıştırıyor. Ben de Karabekir'in muarızıyım, Meclis'te çattım ona ve benden sonra uzun aleyhte sözler söyledi Karabekir'e. Yani bu hava içinde tekrar mebus oldum.

A. İ. - Sonra Halk Partisi'nden çıktınız Millet Partisi'ne mi geçtiniz?

H. B - Yok, ben bir zaman açıkta kaldım. Sonra Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında bir yaz - şimdi tarihi aklımda değil 46 yahut

47 yazı- bir anlaşma oldu. İşte iki taraf ifrattan kaçınacak, şu olacak, bu olacak. Bir muvâzaaya gidiyorlar (tartışma. A.İ.), yani anlaşmaya gidiyorlar fikrini uyandırdı bir çok kişide. Bunun üzerine bir tartışma oldu. Yani eğer bunlar hakikaten muvâzaaya gitmişlerse, Millet Partisi muhalif parti olarak ortaya çıkar, başa geçer. Yok muvâzaaya gitmemişler, Demokratların yaptığı İnönü'yü bir gafil avlamak filan idi ise, e! o vakit tabii onlar başta gidecek; yani o. Sonra öyle oldu. Onlar muvaffak oldular. Böylece Millet Partisi'nde bir cereyan başladı. **Aydınların hemen tümünü Halk Partisi ve Demokrat Parti alınış, bize kalmamış; Biz binaenaleyh dine doğru gidelim. Dincilik yapalım -bugün Erbakan'ın yaptığını yapalım- o sayede bir çok adamı toplarız. Ve dolayısiyle Atatürk aleyhtarlığı yapılır. Onun üzerine ben de çıktım partiden.**

TÜRKİYE'NİN EKONOMİK POLİTİKASI

A. İ. - Siz İnönü'nün icraatını bir yerde beyenmiyorsunuz, ayrıca Atatürk'e çok dost değildi diyorsunuz. Peki Celal Bayar'ın icraatını nasıl buluyorsunuz. (Burada kaset değiştirmişim, onun için cümlenini başı yok. A.İ.)

(Hikmet bey cümleye başlamış. Herhalde Celal Bayar'ın iktisatçılığından söz etmiş. A.İ.)

A. İ. - İnönü ekonomik?

H. B. - Gelişmeyi bilmiyor. Sahip çıkmaz o işe. Ama neden? İşte o bir zihniyettir. Hatta şimdi Lozan'dan birkaç yıl sonra iki tane şeker fabrikası açıldı. Biri Uşak'ta biri de Trakya'da. O vakit maliyeciler bundan fazlasını istemeyiz dediler. Çünkü gümrük gelirimiz azalıyor dediler. Yani bizde şeker fabrikası çoğaldıkça, dışardan şeker gelmiyecek, gümrük gelirimiz azalacak. Ama düşünmüyorlar ki, bizdeki fabrika birçok köylünün geçimini sağlıyor. Anadolu yaylasında buğdayın munavibi (yerine geçecek) yok. Munavebe nedir biliyorsunuz değil mi? Bir sene bir şey dikmek, öbür sene başka bir şey dikmek. Çün-

kü hep aynı şeyi dikerseniz, toprağın aynı yerini yolar, aynı kısmını yolar, binaenaleyh nadas lazım gelir. Bir sene dikip, bir sene dikmemeli. Halbuki bu olunca her sene dikebilmek ihtimali var bir çok yerlerde. Bazı yerler var ki, gene olmaz. Fakat birçok yer için faydası var. Binaenaleyh binlerce, yüzbinlerce köylü kazanıyor bundan. Bugün olduğu gibi.

Ondan sonra fabrikalarda işçiler işliyor, şu oluyor, bu oluyor. Vagonlarımız, otobüslerimiz, kamyonlarımız pancarı fabrikaya taşıyor. Fabrikadan çıkan şekeri taşıyor. Yani büyük bir hareket var. Bunun aldığı gümrük vergisinden çok fazla olduğu ve onun memlekete sağladığı verginin gümrük vergisinden çok daha fazla olacağını takdir etmez maliyeci. Maliyeci kafası budur. Ekonomist kafası lazım ki, bunu görsün.

Şimdi İnönü maliyeci kafasına sahip olanlara meyletmiştir ve başları da Renda'dır. Abdülhalik Renda'dır. Maliyeci kafası vardır. Bu yüzden ben çok muhalefet etmişimdir İnönü'ye. Bir gün çatıştık. Dolmabahçe Sarayı'ndayız. Ben katib-i umumîyim. O vakit Sanayi Odası Başkanı, İstanbul'da, geldi bana şikayet etti. Mustafa Şeref Özkan İktisat Vekilidir. İnönü Başbakan. O da hukukçu. Fakat bu zihniyetin içinde. Bir çok güçlük çıkarıyor. İş Bankası'nın elinde sermaye var. Bu sermayeyi işletmek istiyor. O işte izin vermiyor, güçlük çıkartıyor. Sanayi Odası müdürü dedi ki: Yağ fabrikaları var. Bu yağı hindistan cevizinden çıkarıyoruz. Hindistan bize kredi ile ceviz satıyor ve fabrikalarımız işliyor. Hükûmet peşin ödenmesini istiyor. Dövizimiz de yok diyor ve bize hindistan cevizi almamıza müsaade etmiyor. Döviz borçlanacağız diye. Halbuki dışardan yağ gelecek, Onun için de döviz vereceksiniz, daha çok. Konuştuk, gitti. Odada da Hasan Rıza ile Atatürk'e bakan bir doktor vardı, şimdi adı hatırıma gelmiyor. Gitti. Biraz sonra İnönü geldi. Tabii bana uğradı ama, maksat Atatürk'ü görecek. Ben de dolmuştum. O duyduklarımın hepsini ona döktüm. O hiddet içinde dinledi. Çıktı gitti. Atatürk'ü görmemiş. O gittikten sonra ben Atatürk'e çıktım dedim ki, "Bugün bir hükûmet olmasa, ekono-

mik işler daha iyi yürüyecek." "Niye" dedi. Böyle, anlattım. Zile bastı "Çağırın Hasan Rıza'yı" dedi. Hasan Rıza o vakit kalem-i mahsus müdürü. Hasan Rıza'ya dedi ki, "Celal Bey'i bulun bana." Onu buldular ve İktisat Başkanı oldu.

Daha evvel Mustafa Şeref'i bu işler dolayısıyle Yalova'da sofrada bir haşlamıştı. Ama bu kadar budalalık olur mu, bu kadar sersemlik olur mu, nedir sizin yaptıklarınız? Çünkü memlekette büyük işsizlik var. O -dünya buhranı olmuştu ya! 29-30. Onun tesirleri devam etti yıllarca- buhran içinde oluyor bunlar. Fabrika açmak ihtimali var, açtırmıyorsunuz. Şudur, budur filan. Mustafa Şeref de istifa etmedi ama, izin aldı Avrupa'ya gitti. Galiba o ya istifasını bırakmış, yahutta da bıraktırılacak sonra. Celal Bayar İktisat Bakanı oldu. Şimdi bu artık İnönü buna tahammül etmez. Yani benden biliyor. Sonra Milli Eğitim Bakanı oldum. Tabii bana alabildiğine zıt gidiyor.

HİKMET BAYUR'UN MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI

A. İ. - Atatürk'ün emriyle mi Milli Eğitim Bakanı oldunuz?

H. B. - Atatürk'ün emriyle oldum.

Reşit Galip bir çok mebuslara vaatlerde bulunarak, birçok mektepler açmaya söz vermiş. Onlara karşılık da her vilayet, ilkokullar için, ilk öğretim için bütçesine bir para koyar. Onun onda birini merkeze almış. Yani Meclis'ten kanun çıkartmış. Şimdi ben bu onda birini alacağım, işte liseleri islah için, şunun için, bunun için kullanacağım. İstemedi. O vakit Mustafa Şeref ile Şakir Kesebir Bütçe Komisyonu'nda. Biri Başkan, biri de sözcü. Onlara da talimat vermiş. Bana dediler ki onlar, bu kanun yürümeyecek, değiştireceğiz;o paralardan alamazsınız dediler. Yani yüzde on. İşte ben de bu konuda Meclis'e gidip konuşacağım. Girmeden evvel kapıda böyle geliyor -çok da kalabalık olur daima böyle Başbakanla Bakan münakaşa ettimiydi, zaten eden yok ya! Tek ben böyle kalabalık etrafımızda- dedi ki, sen bu

A. İ. - Kalabalık mebuslar mı?

H. B. - Mebuslar tabii. Meclis'te salonun kapısında, koridorda.

Dedi ki, Sen bu istediklerini onlar müsaade ederse yaparsın dedi. (İsmet İnönü. A.İ.) O toplu olanlara. Hayır dedim. Ya! yaparım, ya! giderim dedim. Ben konuştum. O kanunun kaldırılacağını söylediler. Atatürk de İran Şahı ile dolaşıyordu. İzmir'deydi. Başyavere yazdım, ben çekileceğim dedim. Atatürk'ün gelmesini bekliyorum. Atatürk geldi "İpi kopardın mı?" dedi. Evet kopardım dedim. "Çekil biraz dinlen" dedi. Ne diye istifa edeyim dedim. Hastayım diye mi? "Yok canım" dedi "Başka sahada çalışmak istediğim için istifa ediyorum dersin" dedi. İstifamı yolladım.

Ondan sonra İnönü'den şey geldi. Kemal Gedeleç onun müsteşarı, yani Başbakan müsteşarı idi, Cumhurbaşkanı olunca Genel Sekreter oldu. Ondan kağıt geldi İnönü'nün imzasıyla. İşte bize gördüğünüz hizmetlerden dolayı teşekkür ederim, muvaffak oldunuz filan diye Bakanlıkta. Ben de bunu dosyaya koyun dedim. Halbuki dosyaya konmazmış. O saklanırmış bir yadigâr gibi. Bilmem dosyaya koydular mı, yoksa dosyadan çıkarttırdı mı İnönü sonra bilmiyorum. Böyle yani aramız fena idi.

Ama Atatürk ölür ölmez, onun düşmanlarını alıyor, yakın adamlarının bir kısmını atıyor, entelektüel sınıfından yalnız Tevfik Rüştü ile Şükrü Kaya'yı atıyor. Ötekiler kalıyor. Yalnız Salih Bozok'u atmadı, çünkü o intihara teşebbüs etmişti biliyorsunuz ya! Onu atmadı. Ötekilerin hepsini, yani malum zevat diye birşey vardır ya! Atatürk bir yere gitti mi malum zevat oradaydı filan, o malum zevatı attı. Artık benim gibi bir iki taneyi atmak istemedi.

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜ ÜZERİNE SALİH BOZOK'UN İNTİHAR TEŞEBBÜSÜ

A. İ. - Salih Bozok niye intihara teşebbüs etti?

H. B. - Ha! o, Atatürk'ten su alındı ya!. O gün, yukarda işte ameliyat yapılıyor, biz aşağıda oturuyorduk. Böyle ağlamaklıydık, Salih Bozokla ben. Salih Bozok dedi ki: "Çok iyiliğini gördüm" dedi . İşte "Beni bu halime getirdi. Neydim yani? Bir yüzbaşı, binbaşı kalacak-

tını, emekli olacaktım. O ölürse ben yaşamam" dedi. Ben de birşey demedim. Pek ciddiye almadım yani. Sonra o gün işte, öldüğü haberini aldım, Dolmabahçe'ye gittim. İlk defa polisler çıktı karşıma giremezsiniz dediler. Sonra yaverlerden bir geldi, buyrun dedi. Tam ben geçerken bir tabanca patladı. O da yaverler odasına gitmiş. Yaver çıkmış, bana geldi ya, onu gördü. Orada intihar etmiş ama sıyırmış da çıkmış. Kalbe gitmemiş de sıyırmış. Eli titreyebilir o anda, ölmedi. İşte o vakit: "Yaverliğini ahrette yapmak için, oraya gitmek istedi" diye yazıldı. O hava içinde onu atamazdı. Bunu tekrar yaptı (yaver ya da milletvekili yaptı demek istiyor. A.İ.) Yani malum zevat içinde o kaldı.

MALUM ZEVAT

A. İ. - Peki, o malum zevattan, yani şahıs söyleyebilir misiniz bana hangileri Atatürk'e hakikaten çok yakındı? Mesela Kılıç Ali Bey için, Nuri Conker için aleyhte bir takım şeyler duydum ben.

H. B. - Atatürk'e bağlıdırlar şüphe yok. Ama ticaret yapar, şu yapar, bu yapar. Onu mu söylüyorsunuz?

A. İ. - Hayır, yani bir kısmının Atatürk için yanlış tefsirleri olduğunu duydum.

H. B. - Conker ölmüştü bir defa. Atatürk'ün yakınları olarak Kılıç Ali vardı. Fuat Bulca, Cevat Abbas, Cavit -soyadı hatırıma gelmiyor-, Recep Zühtü işte bunlar. Yani bunların içinde ticaret yapan, zengin olanlar olmuştur. Fakat Cevatla, malum ya! Cevat'a kızmıştı Atatürk. Kızını evlendirirken günlerce gelmedi Saray'a. Halbuki o hikayeleriyle filan Atatürk'ü eğlendirirdi. Gelmeyince kızdı ve bir daha sokmayın Saray'a dedi. Tavassut etmek istediler, istemedi.

A. İ. - Atatürk'ün değerlendirme yönünden en çok tuttukları kimlerdi?

H. B. - Celal Bayar'ı tuttu. İş Bankası'nda muvaffak oldu. Sonra ekonomik gelişmenin ilk hamlesini o yaptı. Yani fabrikalar açtı. Büyük işler yaptı. O vakite kadar durmuştu fabrika işi.

Sonra Tevfik Rüştü, Şükrü Kaya'yı tutardı. Bir akşam sabaha kadar kalmıştık sofrada. Herkes gitti ben biraz kaldım. 5-10 dakika kaldım. Dedim ki, Bu Tevfik Rüştü ile Şükrü Kaya'nın işi vardır. Sabahlara kadar tutuyorsunuz bunları. Doğru mu? "Gidip, barlarda görünüyorlar" dedi. "Burada tutayım daha iyi olur" dedi. "Zaten" dedi "İnönü bunları istemiyor. Ben tutuyorum." "Değerleri vardır. İşime yarıyorlar tutuyorum" dedi. Ben bunu onlara söylemedim hiç. Yani ara bozuculuk etmedim. Halbuki onlar, İnönü -Tevfik Rüştü şüpheliydi ama- Şükrü Kaya yüzde yüz emindi ki, İnönü de onu tutacak. Öyle birşey vermiş. İnönü malum ya! yüz vermesini bilir adama. Çünkü onunla bir çatışması olmamıştı. Tevfik Rüştü ile çatışması ister istemez oluyordu. Çünkü İnönü'nün istediğini yapmıyor, Atatürk'ün istediğini yapıyor. İnönü "Aman Ruslarla bozuşacağız" diye, Balkan Misakını istemez, şunu istemez, bunu istemez.

DEMOKRAT PARTİ DEVRİ

A. İ. - Peki siz Celal Bayar'ın icraatını beğeniyor muydunuz Demokrat Parti Devrinde?

H. B. - Hayır, işte beğenmedim de, onun için Millet Partisi'ni kurdum. Ama bence mühim olan, yani bizim ileri memleketlerle aramızdaki mesafeyi azaltacak, yatırımlardır. O bakımdan Celal Bayar'ı Bakanlık devrinde severdim. Düştükten sonra Millet Partisi'ndeyken beğenmedim. Ama Cumhurbaşkanı olduktan sonra Menderes aynı politikayı güttü. Yani İnönü 12 yıl Cumhurbaşkanı kaldı. 5'i harple geçti, 7'si barış içinde geçti, ama bir çivi çakmadı. Sonra Celal Bayar, Menderes gelince gene hamle yapıldı. Sonra 27 Mayıs oldu. 5 sene çivi çakılmadı. Demirel geldi, gene yürüdü. Ondan sonra 12 Mart oldu 71'de, gene çivi çakılmadı. O bakımdan ben iş görenleri tutuyorum. Öteki bilmem nutuklar irad eder, şunu yapar, bunu yapar, ne manası var? İştir mesele.

A. İ. - Yani Bülent Ecevit'i tutmuyorsunuz.

H. B. - Nesini tutayım yani? Çeneden başka birşeysi yok ki. Bü-

tün yatırımların aleyhinde bulunmuş, köprünün aleyhinde bulunmuş, bir çok barajların, şunların, bunların aleyhinde bulunmuş adamdır.

RUSYA - KOMÜNİZM

A. İ. - Peki siz Amerika'ya yaklaşma politikasına, sanıyorum ki, ilk karşı çıkan insansınız.

H. B. - Hayır. Bilakis. Tabii çünkü Rusya bizden İstanbul'u istiyor. Hiç imkân var mı? Rusya aleyhine döndüm. Vaktiyle çok Rusya sempatizanı idim. Hatta bazı komünist teklifleri oldu. Ama 2. Dünya Savaşı'ndan sonra tabiidir ki, Amerika ile beraber olacaktık. Çünkü İstanbul'u istiyor, Kars'ı istiyor, Ardahan'ı istiyor.

A. İ. - Rusya'yı niye tutuyordunuz daha evvel?

H. B. - Çünkü İngiliz de Yunan'ı tutuyordu. İster istemez tutacaktık Rusya'yı.

A. İ. - Atatürk'ün Komünizm hakkındaki fikirlerini bilirsiniz herhalde?

H. B. - Annenizin kitabında okursunuz.

A. İ. - Evet ama, ayrıca sizin bildikleriniz?

H. B. - Aynı şey. Ali Fuat Cebesoy'a da telgrafı vardır. Hatıratında vardır, Millî Mücadele hatıratı diye. Orada vardır. Telgrafında: "Türkiye'de komünizm bilâ kad ü şart Rus hakimiyeti demektir" diyor. Yani Rus politikasını güttük, fakat sakınarak, yani Rus'u işlerimize karıştırmamak şartıyla.

ATATÜRK'ÜN FİKİR YAPISI

A. İ. - Peki, siz bana Atatürk'ün fikir yapısı yönünden bir kısa tanımlamasını yapabilir misiniz?

H. B. - Fikir yapısından maksat nedir?

A. İ. - Tabii bunu genel söylüyorum, yani dünya görüşü, Türkiye için düşündükleri, bütün fikir silsilesi.

H. B. - Atatürk'te Türk milletine karşı sonsuz bir güven vardır.

Yani onun sağ duyusu, kütle olarak, toplum olarak doğru yolu bulma kaabiliyetini taşıması, bütün kahramanlığı, onunla her şey yapılabileceğine dair kati bir fikri vardır. İnancı vardır. Ve onun için kültür bakımından, ekonomi bakımından kalkınması için azamî surette çalışmak. Ve Celal Bayar İktisat Vekili olduktan sonra, her Meclis'i açış nutkunda, ekonomik gelişme üzerinde durur.

Şimdi, başlangıçta Rusya ile gayet sıkı iş birliğini göze almıştır. Yani şimdi, Rusya'da komünizm olduktan sonra, ilk günlerde, Doğu milletlerine çağrı vardır. Orada işte her millet istediği gibi şeye kavuşacaktır. İsterse Rusya'dan ayrılabilecektir. Zaten Lenin prensiplerinde de bu vardır. Ama bu ilan edilen prensip. İlan edilmeyeni de, bu hak verilir, fakat umum prolateryanın menfaatine uygun olursa kaydı vardır ama, o ilan edilmiş değildir. Bilinen bu.

Ondan sonra, bilmem Kazan'da bir Türk Cumhuriyeti kuruldu. Sahiden Türk milliyetçilerinin elindeydi. Yani öyle yahudiden, mahudiden kimse yoktur hükûmetin içinde. Hakiki iktidarı elinde tutan -o vakit çünkü Yahudiler de komünist propagandacıları. Ruslara o kadar güvenmiyorlardı da, Yahudilere daha çok güveniyorlardı. - Sahici birşeydi . Bunu gördük. Biz inandık. Fakat sonra Azarbeycan'da olan biteni gördük. Derhal Atatürk de şeytti ki, bunlar şeydir. Yani politikman idare edebiliriz ama, fazla ileri gitmeyiz. Yani sosyal bakımdan zıttız, hatta düşmanız, fakat siyasî bakımdan müttefik olmaya mecburuz. Çünkü düşmanımın düşmanı dostumdur. Bu umûmî bir kuraldır. Bu idi kanaati.

Sonra Türklerin geri kalmasında din adamlarının büyük tesiri olduğunu biliyordu, görüyordu. Yani bütün matbaayı açtırmamak, bilmem rasathane yapılıyor yıktırmak filan bütün bunlar din adamlarının, şeyhülislamların fetvasıyla oluyordu. İstekleriyle oluyordu. Tabiidir ki, din adamlarına karşı bir düşmanlığı vardı ama, namaz kıldırmaktan ibaret kalsalar zararları yok, politikaya karıştılar mıydı, asırlarca böyle yapmışlardır. O bakımdan laikliğe bağlı bulunuyordu.

A. İ. - Şahsî din görüşü nasıldı?

H. B. - Bilmem hiç mevzu-i bahs olmadı. Siz ne düşünüyorsunuz, ne yapıyorsunuz? sorulmaz zaten böyle bir adama. Şahsen ne düşünürdü bilemem.

A. İ. - Mesela Allaha inanır mıydı?

H. B. - Bir şey diyemem. Ama Hareket-i Millîyenin başında dindarlardan ta! en aşırı solculara karşı bir birlik kurmayı istedi değil mi! Meclis açılırken Hacıbayram-ıveliden bayraklar geldi, şunlar geldi, bunlar geldi, büyük merasim yapıldı. **O yani dini bakımdan ahaliyi birleştirmek lazım. Din kavgası yaparsak olmaz. Sonra İstanbul'dan da fetvalar filanlar çıktı. Tabiidir. Dinin politikaya karıştırılmasının aleyhinde idi. Demokrasiye inanırdı. Ama o sırada tam demokrasi yapmak, iktidarı softalara vermekti. Onu yapamazdı.**

Yani mesela Fethi Beyin Partisini samimiyetle istedi ama, şu şartla ki, laiklik esası, laikliğe dayalı, zaten bilmem arap harfleri, kadın hakları, hepsi laikliğe dayanır. Onlar yerinde kalmak şartıyle bir muhalefet partisi olsun. Ne üzerine münakaşa edecek? Bilmem dış politikada şu hatalıdır, ekonomik politikada bu hatalıdır. Bu bakımdan münakaşa edilsin istedi. Fethi Bey de İnönü'nün ekonomik politikasını tenkit ediyordu. Fethi Bey'e sen parti kur dedi. Conker'i verdi, kızkardeşini verdi, şunu yaptı, bunu yaptı. Ama Fethi Bey işi kavrayamadı. -Belki daha evvel de söylemişimdir size- İzmir'deki meşhur nutku var. Fethi Bey kürsüye çıkıyor, müthiş bir alkış. Diyor ki: "Bizim için şeriatı geri getireceğiz diyorlar" kıyamet gibi alkış, "ama bizim böyle bir niyetimiz yok" demeye vakit kalmıyor. Biz bilmem şapkayı tekrar çıkarıcağız, fes giydireceğiz diyorlar ama, onbinlerce, yüzbinlerce kişi alkışlıyor. İşte bu vaziyet böyle gidiyor. Sonra etrafındakiler de coştular. Yani iktidara geliyoruz gibi bir hâl oldu. Tabii o vakit Atatürk "dur" dedi. Ama eğer Fethi Bey idare edebilseydi, yani çok erkenmiş. Yani bugünkü günde hala demokrasi varken bile. Münakaşa, ekonomik politikası hatalı, dış politikası hatalı, idare hatalı, şu hatalı, bu hatalı, artık o şey kalmamışdı. Bu Demokrat Parti zamanında da öyle oldu. Ve zaten İnönü de dini kullanmaya kaltı. Bu hiç şüphesiz.

Biliyorsunuz Atatürk Recep Peker'i kovmuştu. Söylemeye değmez.

A. İ. - Neden kovmuştu?

H. B. - Söylemeye değmez.

KURAN KURSLARI

Atatürk öldükten sonra biz seçim bölgemize gittik. Bir müddet sonra yani 1-2 ay sonra. Galiba yeni seçimlerden sonra gittik. Baktım her mahallede bir kuran kursu açılmış. Bunlar yoktu eskiden.

A. İ. - İnönü iktidarında mı?

H. B. - Evet İnönü Cumhurbaşkanı olmuş, Recep Peker de İçişleri Bakanı -ki Recep Peker de bu işte gayet mutaasıptı. Bu softaların şiddetle aleyhindeydi- Kuran kursları açılmış, her mahallede bir tane var. Gittim Ankara'ya Recep'e dedim ki Ne hâl bu? Ne yapayım dedi.

A. İ. - Yani bu ne yapayım, emir büyük yerden geliyor manasına mı?

H. B. - En büyük yerden geliyor. Yani İnönü din düşmanlığı yapmıyor, dinci. Sonra gel zaman git zaman İlahiyat Fakültesi açıyor. Sonra İmam Hatip Okulları açıyor. İmam Hatip Okullarına fıkıh dersi koyuyor. E! fıkıh dersine hiç lüzum yok. Çünkü kalkmış. Fıkıh demek şeriattan doğma, yani kuranda ve hadisten peygamberin davranışından çıkarılan hükümlere göre yapılmış kanunlar demektir. E! onlar kalkmış. Biz bugünkü ihtiyaca göre kanun yapıyoruz. Eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kanun yapılırken, şeriata uyar mı uymaz mı diye bakılırdı. Yani bir kanun bugünkü şartlara uyuyor mu, ihtiyacı karşılıyor mu? dan evvel, şeriata uyuyor mu? denilirdi. Şimdi bunu İmam Hatip Okulunda imamlık edecek, hatiplik edecek adama bunu öğretmeye ne lüzum var? Tekrar şeriatı canlandıracak adamlar yetiştirmek demektir bu. Bu fıkıh öğretilir ama nerede Hukuk Mektebinde. Mademki Hukuk Mektebinde Roma Kanunu okutuluyor ve Roma kanu-

nundan nasıl modern kanunlar çıkmıştır okutuluyor. Fıkıh da okutulur ve yetişecek hukukçulara oradan Osmanlı kanunları ve İslam kanunları nasıl çıkmıştır gösterilir. Veyahut da Edebiyat Fakültesinde, Felsefe kısmında okutulur. Onun felsefesi yapılır; ama İmam Hatip olacak adamlara -binlerce adamlara- fıkıh dersi okutmak saçmadır. Bunu da İnönü yapmıştır. Bütün bunlar oyları kazanmak için. Demokratlar bunu geliştirdiler. Onlar geliştirince hücum başladı. Yahu! bunların hiç birini Demokratlar yapmadı. Siz yaptınız ve istiyerek yaptınız. Recep Peker gibi bir adam "Ne yapayım" dedi. Böyle işte.

ATATÜRK DOKTRİN ADAMI MIYDI?

A. İ. - Atatürk doktrin adamı mıdır sizce?

H. B. - İşte doktrini budur. Milletin büyüklüğüne inanmak, istiklâline inanmak bir doktrindir. Öbür Türklerin bağımsızlığını isterdi. Komünistlerden soğuması nedir? Azerbaycan'da yaptıklarıdır. Yani isterdiki Azerbaycan müstakil olsun. Kazan'da cumhuriyet kurdular, sonra atıverdiler işleri görüldükten sonra. Çünkü Kazan tatarlarını çok kullandılar Kızıl Ordu'da. O bakımdan o cumhuriyeti istediler, ama sonra dağıttılar. Ona inanırdı, demokrasiye inanırdı. Sonra özel teşebbüse inanırdı. Yani devlet ekonomik işlere, girişimlere girişir, özel teşebbüsün yapamayacağı işlerde. Buna da inanırdı. İşte bunların tümü bir doktrindir. Laikliğe inanırdı. Ve bunların icabı olan bütün şeylere. Sonra kadın-erkek eşitliğine inanırdı. Fakat bununla beraber kadının iffetine çok önem verirdi, yani iffetsizliğe çok kızardı. Yani kadın serbest olacak, ama afîf olacak. Yani serbestlik iffetsizlik manasına gelmez. Ve kadın çalışmalıdır dediği vakit, bu böyle her kadın ev işini bırakıp, çoluğunu çocuğunu bıraksın ille çalışsın manasına anlamamalıdır.

Eskiden bir adam ölür. Kızları, şunları bunları açıkta kalır. Ama o vakit onun akrabaları yeğenlerini alır bakar. Bu usüldendir. Mesela benim büyükbabam ölmüş. Kardeşlerinin kızlarını, çocuklarını büyüttü. Vaziyet müsait idi.

A. İ. - Antiparantez birşey sorayım. Kamil Paşa babanızdı değil mi sizin?

H. B. - Kamil Paşa babamın babasıdır. (Sadrazam Kamil Paşa. A.İ.)

Kardeşinin çocuklarına filan bakmıştır. Torunlarına bakmıştır. Ama şimdi bu olamaz. Bir kadını böyle işsiz olarak bırakamazsın, bugünkü ekonomik şartlarla ve bina bakımından, apartmana doğru gidiyoruz. Ne olacaktı? Bunları fuhuşa teşvik etmektir. Bunları önlemek için kadınlara iş sahası açılmalıdır. Bu bakımdan isterdi, ama her kadın çalışsın, bunu istemezdi.

Ben Hint tarihini yazmıştım. Orada birşey vardır. Geri hizmetleri Gazne Sultanı Mahmut'un (ki, büyük Padişahlardandır, o devrin, yani Türktür. Babasının adı Sevüktekin'dir. Bir Türk hanedanıdır). Ordusunda, geri hizmetlerinde çok gayri Türk kullanılırmış. Tarihte yazar. Oraya bir not yazdırdı bana. O vardır.

A. İ. - Atatürk mü?

H. B. - Atatürk. Bütün yazdıklarımızı baştan aşağıya okuturdu. İşte, esas unsuru ve cengaver unsuru cephede kullanmak ve geri hizmetinde ötekileri kullanmak tabii idi. Kanuni idi. Bugün o işi kadınlarımız görecektir dedi. Savaşta cephane taşıdılar, şunu yaptılar, bunu yaptılar... Yani bunu böyle söylemiştir ve ben yazmışımdır. Yoksa her kadın çalışsın değil. İmkânı varsa kendini çocuklarına hasretsin, ama ihtiyacı varsa çalışsın. O bakımdan . Yani kadın-erkek eşitliğine inanırdı. Sonra kadın sayılsın istediği için (yani halk, bilirsiniz ki kadını köylerde filan pek o kadar saymaz) hâkim yapar, yargıç yapar, muhtar yapar, mebus yapar. Niçin? Halk görsün ki, kadın kendisi üzerinde hakim olabilir, hükmedebilir. Fakat o Bakan yapmadı.

A. İ. - Neden acaba?

H. B. - Belki Afet Hanımı yapardı, ama daha yetiştirdikten sonra. Yani ilk yaptığı falso vermesin.

A. İ. - Afet Hanımdan başkası yok muydu o devirde?

H. B. - Hayır yapabilirdi. Ama en yetiştirdiği oydu. Yetiştirdi, yetiştirdi profesör yaptı. İhtimal onu yapardı diye aklımdan geçiyor. Ama,

daha yetiştirdikten sonra. Yani ilk kadın bakan falso yapmamlıdır, tam yerine oturmalıdır ve herkes de yerini dolduruyor demelidir.

ATATÜRK DİKTATÖR MÜYDÜ?

A. İ. - Atatürk'ün diktatör olup olmadığı hakkında ne düşünürsünüz?

H. B - Şimdi söylediğim gibi, Atatürk'e diktatör dedikleri şey. Bu devrimleri yapmasıdır. Kendi karar vermesi ve devrimleri yapmasıdır.

A. İ. - Yani diktatör müdür Atatürk?

H. B. - Durun. Her şeyde sonsuz iktidar kendisindedir. Şimdi Atatürk nihayet sonda inandırıcı diktatör olmuştur. Başta tabii diktatördür. Ama inandırıcı... Yani şimdi yıllar geçtikçe bütün etrafı, herkes görmüştür ki, ne yapıyorsa biz itiraz ettik; acaba olur mu olmaz mı dedik, sonu iyi çıktı. Dolayısiyle onun her sözüne bir inanç gelmiştir. O vakit inandırıcılık diktatörlüğü olmuştur. Zorlamaya lüzum kalmamıştır, yani ona inanarak oy verir herkes. Anlatabiliyor muyum? Yani o bakımdan herhangi bir diktatör gibi değil ve sonra derdi, "işi mesulüne bırakırım daima. Ama behemahal birşeyin yapılması lazım gelir -ki yapmazlar- o vakit işe karışırım." Mesela Hatay işinde. Mesela bu ekonmik durumda -yani Mustafa Şerif'in çekilip, Celal Bayar'ın gelmesi- ne bileyim daha bu gibi şeylerde zorlamıştır. Ama umumiyetle artık inandırıcı diktatör olmuştur.

ATATÜRK NİYE KOMÜNİST PARTİSİ'Nİ KURDU?

A. İ. - Peki Atatürk resmî Komünist Partisi'ni niye kurdu Türkiye'de?

H. B. - Onu uzun uzadıya izah eder Ali Fuat Paşa'ya yazdığı telgrafta. Der ki : Her taraftan propaganda yapıyorlar. Karadeniz kıyılarımıza adamlar gönderiyorlar, şunu yapıyorlar, bunu yapıyorlar. Bir çok da inanan oluyor. Biz istedik ki, dümen kendi elimizde olsun. Ve bu

işi biz idare edelim. Bu maksatla bir parti kurduk. Kim komünizme yaklaşıyorsa, gelsin bu partiye girsin. Bu partinin içinde sahiden komünistler de vardır. Nasıl ki, bir baytar Salih vardır, komünistti, sahici komünist (Hacıoğlu Salih, resmi TKF'ında yoktu.). Nasıl ki, İnönü, Ali Fuat Cebesoy, ben, Celal Bayar hepimiz vardık. Anlıyor musunuz?

MUSTAFA SUPHİ

Ne vakit ki, Mustafa Suphi Kars'a geldi ve orada propaganda yapmaya başladı. Daha önce şu olmuştu. Atatürk'e mektup yazmıştı. Sevr Muahedesinin imzasından bir müddet sonra. İşte Tevfik Paşa hükûmeti bunu kabul ediyordu, Sevr Muahedesini, o işte millet bunu kabul etmez. Biz de Komünist Partisi olarak şiddetle bununla mücadele edeceğiz. Siz buna ne dersiniz gibi birşey yazıyor ve Komünist Partisi'ne memlekette çalışmak imkanı verir misiniz? Ve aynı zamanda da bir propaganda geliştirmişlerdi. Türkiye'ye yapılacak yardım ancak bizim vasıtamızla yapılacaktır. Yani Mustafa Suphi'nin başında bulunduğu, Türk Komünist Partisi vasıtasıyla yapılacaktır. Silahdı, paraydı vs.

Şimdi Lenin'in ilkeleri arasında da - bu araya şeydeyim, onu Mustafa Suphi hakkındaki makalemde uzun uzadıya yazdım- bir prensip vardır. Biz, Emperyalizmle mücadele işinde mahkum milletlerde kurulan burjuva partilere yardım ederiz bu mücadelede . Şu şartla ki, onlar da gerçekten bir komünist partinin kurulup, faaliyete geçmesine razı olsunlar. Şimdi Mustafa Suphi bunu kullanıyor. O mektubunda pek sarih yazmıyor amma, gönderdiği adam, Samsun'da oradaki kumandana böyle söylüyor. Bizim vasıtamızla yapılacak. Atatürk'ün cevabı epey geçtir. Mustafa Suphi'ye yazdığı cevapta der ki: "Nc yapacaksanız, bizimle konuşarak, anlaşarak yapınız. Bu münasebetle bize güvendiğiniz bir adamı Ankara'ya gönderiniz." Şimdi böyle bir zımni anlaşma var.

Şimdi Mustafa Suphi bir alayla geliyor. Bir defa asker. Kızıl ordu teşkilatı Türk esirleriyle bir alay kurmuşlar. Onu güyya kullanacak.

Halbuki gelir gelmez, Karabekir onları dağıtıyor. Herkes evlerine gitsin diyor. Bunlar prrrr! koşarak hepsi evlerine gidiyorlar. Bu karadan Ankara'ya gitmek istiyor. Karabekir de diyorki, bu böyle her gittiği yerde propagandalar yaparak, gitmesi doğru değildir diyor. En sonunda bu Erzurum'a gidecek. Erzurum'da görsün ki, halk bunu sevmiyor. Şimdi Erzurum'da ona karşı bir şey tertib ediliyor amma, bu gösteriş çığrından çıkıyor. Sahiden düşmanlık şeklini alıyor, çünkü Azerbaycan'da yapılan zulüm, kıtal filan duyulmuş Erzurum'da. Erzurum'da sahiden bir ayaklanma oluyor buna karşı. Hakaret, hücum bilmem ne. Bunu ordu koruyor. Fakat Erzurum valisinin telgrafı var Dahiliye Vekiline. İşte siz komünist partisi kurdunuz, şunu yaptınız, bunu yaptınız, Tabii bunlar olacaktır diye. Dahiliye Vekili Adnan Adıvar. Ona telgrafı var. Onun üzerine bu komünist partisi lağvediliyor. Mustafa Suphiye de memleket içinden gidemezsin, Samsun'dan gideceksin (deniliyor. A. İ.). Kars'tan gönderemeyiz tekrar. Şimdi orada bu öldürülüyor. Samsun'da motora biniyor. Yahya Kaptan diye kayıkçılar, hammallar kâhyası var. O bunu öldürtüyor öyle biliyoruz.

A. İ. - Tertipli bir davranış.

H. B. - Tertipli. Fakat şimdi hükûmet yaptırdı(dedikodusu. A.İ.) var. Hükûmet yaptırmamıştır bunu. Şu olmuştur. Azerbaycan'da İngilizler çekildikten sonra İttihatçılar ön safhaya geçmişlerdir. Bütün işler onların elindedir. Bu Küçük Talat vardır, İttihat-ı Terakki Merkez Umumîye azasından. Halil Paşa şu, bu. Mustafa Suphi Türkistan'dan gelip, Azerbaycan'daki partinin başına geçince, bunları tasviye etmiştir, yahut da küçük işlere bırakmıştır. Bunlar ona şiddetle düşmandırlar. Yahya da Halil Paşa'nın ve Küçük Talat'ın adamıdır. Şimdi onlar Mustafa Suphi'ye düşman oldukları için, Yahya cahil adam, bunlardan intikam almıştır. Çünkü bunları küçük mevkilere düşürmüş, bütün İttihatçıların elinden salahiyeti almıştır. Onun bir tertibidir. Ama bu isbat edilmiş birşey değildir. Çünkü açık denizde olmuştur. Hükûmet resmen tahkikat yapacak vaziyette değildir, yani böyle kalmıştır. Belleten'de uzun uzadıya yazmışımdır.

Yani o suretle Atatürk'ün kurduğu parti lağvedilmiştir ve komünizm bakımından Ruslar aleyhine vaziyet alınmıştır. Halbuki ona rağmen Rus yardımı devam etmiştir. Yani Rusya'da başlangıçta iki kuvvet çarpışmıştır. Rus kuvveti Rusya için mi çalışacak, Komünizm için mi çalışacak? Almanya'yı komünistleştirmek ümidi kaldıkça, Rus kuvveti komünizm için çalışmıştır. Yani Rusya ne olursa olsun. Biz Almanya'yı komünistleştirelim bir defa. Ondan sonra anlamışlardır ki, Almanya'yı komünistleştiremiyeceklerdir. Ve orada güvendikleri adamlar ölmüştür, öldürülmüştür. Rusya'yı düşünmeye başlamışlardır. Rusya kuvvetli olsun. O vakit biz komünistleri öldürüyoruz ama, İstanbul'dan İngiliz, Fransız'ı çıkaracak tek kuvvet biziz. Onun için hayatî mesele İstanbul'dan İngiliz, Fransızın çıkmasidır. Onu da kim çıkarabilir? Kendisinde kuvvet yok. Harp edecek halde değil. Romanya var, Bulgaristan var, kendi aleyhinde. Donanması yok. Ama biz Yunan'ı yenersek, çıkarırız. Dolayısıyle biz komünistleri hapsetmeye koyulduk, ama o yardıma devam etti. Çünkü Rusya'yı düşünmeye başladı. Budur.

KAZIM KARABEKİR - KOMÜNİZM

A. İ. - Kazım Karabekir Nazım'ı da sonradan hapsettiren insanmış duyduğuma göre.

H. B. - Evet. Başlangıçta o da Komünistti. Herkes başta Komünistlere taraftardı. Herkes. Yani Atatürk, Karabekir, Yusuf Kemal -ki Türkçüdür-, Bekir Sami - ki Çerkezdir- o yüzden Rusların aleyhindedir. Hepsi Komünizme taraftardır, çünkü onlar mazlum milletlere istiklâl vereceğiz teranesini söylüyorlardı. Başlangıçta da inandırıcı vaziyetler olmuş ama, sonra anlaşılmış ki, hepsi milleti avlamak için bir tuzaktır, herkes aleyhine dönmüştür. Kazım Karabekir de onlardandır.

A. İ. - Şevket Süreyya Bey buraya Komünizm propagandası yapmak için gönderilmiş.

H. B. - Hapse girdi.

A. İ. - Ama sonra çıkıyor ve devletin en yüksek kademelerinde görev yapıyor.

H. B. - Hepsi öyle. Şevket Aziz Kansu komünistti. (Prof. Şevket Aziz Kansu. A.İ.)

A. İ. - Ama o öyle bir görevle gönderilmiş birisi değil.

H. B. - Onun görevle gönderildiği ne malum?

A. İ. - Kendisi bana söyledi.

H. B. - Ama hükûmete söylememiştir ya, o yüzden çalışmıştır.

A. İ. - Ama belli olmamış mıdır ki, o devirde ne bileyim?

H. B. - Hayır . Yaptı yaptı tahammül edildi. Ondan sonra toptan yakalandı.

A. İ. - Fakat sonra en yüksek görevler verilmiş. Acaba bu hani bizim tarafımıza çekmek için yapılmış bir şey mi?

H. B. - Şimdi, Cevat Emre komünistlerin muteber adamıydı. Her giden Türk ondan birşey alırdı. Yani Rusya'ya giden evvela bir onu görür şeyderdi yani. Bu işe yarar mı yaramaz mı? O derece mevki sahibi idi. Mustafa Suphi öldürüldükten sonra aleyhte yazmadığını bırakmamıştır. Nutuklar çekmiştir.

A. İ. - Kim Cevat Emre mi?

H. B. - Cevat Emre. O. İşte Şevket Aziz Kansu, onun ağabeyisi, daha Nurullah Sümer -sonra Hariciye Vekili oldu- (Burada bir yanılma var. Nurullah Sümer, İkinci Saraçoğlu Kabinesi'nde Maliye Günaltay Kabinesi'nde Devlet Bakanı) o da komünistti. Ne bileyim böyle daha bir çokları. Şevket Aziz Kansu'nun ağabeyisi (Nafi Atıf) Halk Partisi Genel Sekreteri oldu. Bunlar imana geldiler. Ama bazısı böyle tamamiyle bıraktı, bazısı komünist olmayarak, solda gene çalıştı. İşte Şevket Süreyya gibi. Çalıştı ama, öyle yani ne bileyim solcuydu. Yani istenildi ki, adamsızlıkta adamları kazanalım. Cevat Emre bütün iç yüzünü anlattı Atatürk'e. Mebus oldu, şu oldu bu oldu. Yani Türklük bakımından ilerlemiş bir adamdı. İşte bütün bildiğini anlattı, o bakımdan hizmet etti.

ATATÜRK'ÜN EKONOMİK POLİTİKASINI ELEŞTİRİ

A. İ. - Peki Atatürk'ün ekonomik politikasını yeriyorlar. Bunun için siz ne düşünüyorsunuz?

H. B. - Ne bakımdan yeriyorlar. Şimdi bunu yeren Cem İpekçi (İsmail Cem.A.İ.) vardır. O Türkiye'nin geriliğinin nedenleri (Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi) diye bir kitap yazmıştır. Orada bir taraftan der ki, Atatürk olmasaydı belki bugünkü Türkiye olmazdı. Bu hakikat. Fakat sonra, zaferden sonra Rusya örneğinden şiddetle kaçındılar der. Onunla da kalmaz bir uzun liste yapar. Atatürk'ün şurada şu çiftliği var, şurada şu bahçesi var, şurada şu tarlası var. Uzun bir liste yapar kitabında. Ama demezki, şu çiftliğinde şu tip buğday üretildi ve dağıtıldı köylüye yani. Şu çiftliğinde şu tip koyun üretildi ve bizim iklimimize alıştırıldı ve dağıtıldı. Şu çiftlikte şu inek cinsi üretildi ve sıcak bölge için şu şeydildi, soğuk bölge için şu çiftlikte şu cins buğday üretildi, şu cins mısır üretildi. Türlü şeyler üretilmiştir. Bunları söylemez. Yani şimdi anlıyor musunuz? Solcuların tarzı budur. İşte daima derler, mesela şu filanca çaldı, şu bilmem ne yaptı. Ama kendileri çaldı veya çalmadı, ama o adamın ettiği büyük hizmetler anılmaz. Ama başka Halk Partisi büyükleri vardır ki, onların da oğulları, kardeşleri çok çalmıştır ama o anılmaz. Yani tenkit budur. Solcular, şimdi nedir bunların ekonomik görüşü? İşte çıkarcı çevreler bilmem ne. Bu ne olacak? Para kaçacak. Sosyalizme gidiş oldu muydu, para kaçar, işsizlik artar. Fransa'da öyle oluyor son zamanlarda. İtalya'da muazzam derecede oluyor ve olmuştur. Para kaçar. Parayı kaçırmamak imkanı da yoktur. Bankalar yoluyla, şuyla buyla oluyor. İnönü'nün ekonomisi yahut da Ecevit'in ekonomisi.

A. İ. - Yani sizce Atatürk ekonomik kalkınmayı tarımsal kalkınmayla mı görüyordu Türkiye için.

H. B. - Her ikisi. Hem tarımda, hem sanayide. Zaten birbirine dayanır. Şeker fabrikası ne demektir? Pancar yetiştirmek demektir. Dokuma fabrikası, iplik fabrikası ne demektir? Pamuk yetiştirmek demek-

tir. Demir fabrikası ne demektir? Demir madeni işletme demektir. Atatürk, tarımda, sanayide ve ticarette, hükûmet ve özel teşebbüs hepsi çalışsın, alabildiğine çalışsın. Atatürk'ün düşüncesi budur. Azami çalışacak. Yani bilmem şu ideolojiye dayanarak, iş kalkınmaktır, ilerlemektir. Kültürel bakımdan, ekonomik bakımdan, sosyal bakımdan ilerlemektir. Yani üretim esastır. Dağıtımı üretimden üstün tuttunuz muydu, o vakit çalışma hevesi karışır. Yani insan ne için çalışır? Kazanmak için çalışır. Kazancı kaldırdınız mıydı, çıkarcı çevre bilmem ne filan dediniz miydi sermaye çekilir. Ama bu demek değildir ki, sermayedar behemahal işçiyi ezsin. Hayır bir denge kurulmalıdır. Ama sermayeye böyle sermaye olarak hücum ettiniz miydi, çıkarcı çevre dediniz miydi, sermaye de kaçar. Kaçtı mıydı işsizlik çoğalır, işçi de iş bulamaz. Yani o bir denge tutmak ki, nihayet bugün Demirel'in de yaptığı budur.

ATATÜRKÇÜLÜK

A. İ. - Peki size son bir şey sorayım. Neden Atatürkçülük bu memlekette kuvvetli bir şekilde yerleşmemiştir?

H. B. - Esasen yerleşmiştir. Fakat Atatürk ölür ölmez, Atatürk aleyhine bir cereyan yapılmıştır. Mesela Atatürk'e bağlı olan bizleri İnkılap dersinden aldılar. Kendi adamlarını koydular. O vakit Atatürkçülüğü övmek kalktı ortadan.

A. İ. - Yani bunu benimsetmediler öyle mi?

H. B. - Paradan kalktı, puldan kalktı ve lafı da kalktı. Atatürkçülük yapacak kim vardı mesela? Bir altın para basmaya kalktılar. İnönü suratıyla. Ben Celal Bayar ile dedik ki, yarısı da Atatürk suratıyla basılsın. Kanun teklif ettik. Kanuna öyle madde koydurduk. Reddedemediler. Ama o kanun çıktı mı çıkmadı mı bilmiyorum. Yani o da çıkacak diye kendisininkini çıkarmadı mı? Hiç görmedim.

A. İ. - Çıktı çıktı.

H. B. - Çıktı mı?

ALİ SAİP OLAYI

H. B. - Benim Ali Saip davası hakkında Atatürk'ten duyduklarım şundan ibarettir. Atatürk, Kipert'in gayet mufassal erkân-ı harp haritaları üzerinde Ali Saip'in çiftliğini ve oraya gelen-giden yolları tetkik ediyordu. Bu münasbetle bana dedi ki: "İki mesele var. Bir iddia bunun kaçakçılık yaptığı ve geliş-gidiş kaçakçılık olduğu. Öbür iddia da suikast için olduğu. Eğer Ali Saip samimi olsaydı, bana pekala diyebilirdi ki, bunlar kaçakçılık için geliyorlar. Affet beni. Ben bunu yaptım. Öyle demedi. Kat'iyen bunlar gelmiyorlar dedi. Benim çiftliğime geldikleri, gittikleri yoktur dedi. Ama muhakkak ki, geliyorlar. Raporlar var. Dolayısiyle bu işte bir suikast vardır. Yani bir mesele var bu da suikasttir.". Söylediği bir bu.

Beraattan sonra bir münasebetle dedi ki: "Böyle bir dava bir çocuğun eline bırakılır mı?" Çocuk dediği de Saffet Arıkan'ın kardeşi, Ankara Savcısı Baha Arıkan'dır. Ve adalete olan hörmeti dolayısiyle işi artık kurcalamadı.

Ve o Talat Beyin, avukatın, sonra tevsiine vs. ine hiç bir itirazı filan birşeysi olmadı. Yani o mahkeme reisi Talat Bey ile hiç uğraşmadı.

Ali Saip'in masuniyet-i teşriiyesi yani dokunulmazlığı kaldırıldığı sırada, Meclis Kürsüsüne gelmiş, kendini savunmuş ve solda İnönü'ye hitaben "Sensin beni koruyacak. Ben sana sığınıyorum. Bu işle meşgul ol. Sakın bu işi bırakma. Sana güveniyorum" deyip, kürsüden inmiştir.

REŞİT GALİP

Reşit Galip yakından tanıdığım bir arkadaştır. Kendisi çok hamiyetli idi. Çok Türkçü idi. Türk Ocağı'nın kurucularındandı ve orada Hamdullah Suphi ile eş sayılırdı. Bununla birlikte çok aceleci ve haristi. Yani yükselmeyi ister; yükselmek arzusu da vatana daha çok hizmet içindi. Ama orada çok aceleci idi. Yani anlatacağım olaylar buna göre değerlendirilmelidir.

Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanı olmadan önce birkaç hadisesi olmuştur. Sofra hadisesi, bir gazinoda para hadisesi vs. (*) Bunlar anlatılmıştır muhtelif yerlerde Hasan Rıza Soyak'ın "Atatürk'ten Anılar" kitabında vardır. Ondan sonra daha tafsilatlı olarak Cemal Granda adıyla tanınan sofracının gizli defterinde vardır ki, bu neşredilmiştir. Turhan Gürkan adında biri bunu neşretmiştir. Atatürk'ün uşağının gizli defteri. Orada da vardır tafsilatıyla. Onları geçiyorum. Benim anlatacağım birkaç bariz hadisedir ki, durumu aydınlatır ve Atatürk'ün ona karşı durumunu da anlatır.

Bir gün Üniversitede reform yapılırken ve birçok profesör değiştirilirken, Dolmabahçe Sarayı'na geldi. Sabahtı. Atatürk uyanır uyanmaz kendisine haber verilmesini telefonla yaverlikten istemişti. Ben de Atatürk'ün odasındaydım, katib-i umumî idim o vakit. Atatürk daha giyinmemişti. O uyandığını öğrenince gelmiş Dolmabahçe'ye. Haber verdiler. Ben çıkmak istedim. Atatürk otur dedi. Oturdum ve dinledim. Reşit Galip değiştirilecek profesörlerin listesini getirmiş. Şu, şu, şu çıkarılacak diye. Onlar hakkında bir çok izahat verdi Atatürk'e. O gittikten sonra Atatürk bana sordu: "Dikkat ettin mi ne kadar yavaş konuştu" dedi Ben de evet dedim. "Niçin?" dedi. Bilmem dedim. "Sen duymayasın diye" dedi. "Çünkü bu çıkacak olanların arasında tanıdıkların vardır, arkadaşların vardır. O olmasın diye yavaş konuştu" dedi. Bu bir olay böyle kapandı.

Milli Eğitim Bakanlığı sırasında Reşit Galip, birçok yeni mektep, ortaokul, lise gibi yeni mektep açmaya kalktı. Yirmiye yakındı bunların sayısı. Birden açacaktı, bir sene içinde muhtelif yerlerde. Tabii olarak ora mebuslarını da memnun ediyordu çok. Bir gün sofrada Recep Peker -ki Parti katib-i umumîsi idi, genel sekreteri idi- bu işi açtı. Reşit Galip de oradaydı. Dedi ki: "Sen bu yirmi okulu -yirmi kadar- dolduracak kadar ayrıca öğretmene sahip değilsin" dedi "Dolayısiyle bunu açamazsın. Hem çok masraf, hem de hakikî bir tedrisat, bir öğretim olamıyacaktır" dedi. Orada uzun münakaşa yapıldı.

(*) H.R.S. a.g.e., s.22-23.

Reşit Galip "vardır adamım" dedi, "açarım" dedi. Bir çok münakaşa oldu. Sonunda Atatürk -onun şeysi vardır. Kat'i surette bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını istemezse, kat'i değilse kararı, işi sorumlusuna bırakmak ilkesini güder. Nasıl ki, o yatak odasında değiştirilecek profesörler hakkında Reşit Galip'in bu muammelesi karşısında birşey yapmadı. İşi sorumlusuna bıraktı- burada da işi sorumlusuna bıraktı. Fakat bir damga oldu bu Reşit Galip için.

Bir sabah Atatürk'ün yanına gittiğim vakit bana dedi ki, "Duydun mu? Neşet Ömer anlattı bana" dedi. Reşit Galip, Tevfik ile yani eski genel sekreter Tevfik Bıyıklıoğlu ile görüşürken, ona demiş ki: "Ben Maarifi istemiyordum esasında. Dahiliyeyi istiyordum. Orada daha muvaffak olurdum. Fakat bu çıktı" demiş. "Peki Dahiliyeden sonra ne olacaktı?" demiş Tevfik. "Artık anlarsın" demiş Reşit Galip. Tevfik bunu Neşet Ömer'e anlatıyor. Neşet Ömer de gelip Atatürk'e anlatıyor. Atatürk de hiç sevmez bu tarzı. Yani kendini Başbakanlığa empoze edecek. Yani nasıl ki, aşağı yukarı Milli Eğitime de empoze etmiştir, yani zorlamıştır. O Hasan Rıza'nın ve sofra uşağının yazılarından da o çıkar. Bunu da empoze etmek istiyormuş.

Bu olayı ben daha sonra, Atatürk öldükten sonra Lütfi Kırdar'dan da duydum. O da doktordur. Arkadaşıdır Reşit Galip'in. Reşit Galip de ona demiş ki, "Ben Dahiliye Vekili olmak istiyordum."

Bir hadise daha ki, son damla sayılır bir dereceye kadar. Reşit Galip, Neşet Ömer ve Köprülü Fuat'a diyor ki : -o sırada Reşit Galip Milli Eğitim Bakanı, Neşet Ömer İstanbul Üniversitesinin Rektörü, Fuat Köprülü de Edebiyat Fakültesi'nin Dekanı- Onlara diyor ki : "Inkılab Tarihi profesörlüğünün bana verilmesini istiyor Atatürk"Onlar da peki diyorlar. Gereken muammeleyi yapıyorlar ve bunu profesör yapıyorlar. Atatürk bunu duyunca: "Ne münasebet bana sormadan bu iş yapılıyor?" diyor. Tahkik filan. Neşet Ömer diyor ki, bize kendisi geldi söyledi. Biz de emriniz diye, zaten de layıktı, yaptık. O buna kızıyor ve fena halde içerliyor. Yani bu bir şey oluyor. Kendi söylemediği şeyi, onun emri gibi nakletmesine kızıyor fena halde ve onu haşlattırıyor Neşet Ömer'e. Ama nasıl? Şimdi Reşit Galip hasta. Bir yelkenliyle bilmem ne tarafa giderken, Moda'ya filan bir yere, bir rüzgar yel-

kenliyi devirdi. Yani kayık yelken çekmiş. Bu denize düştü. Çıkardılar. Ondan sonra bir müddet hasta oldu. Zaten ciğerleri zayıftır. Hasta oldu. Atatürk onu ziyaret etti mamafih.

Fakat bu şimdi hasta, bir yazlık ev tutmuş. Orada telefon yok. Ben Dolmabahçe'deyim, Atatürk Florya'da. Şimdi bana telefon ediyor (Atatürk-A.İ.) şu, şu sualleri soracaksınız diyor Reşit Galib'e. Ben en yakın polis karakoluna telefon ediyorum. Oradan not ediyorlar. Reşit Galib'e gidiyor. Reşit Galip cevap veriyor. Ama Atatürk'ün sualleri batırıcı.

A. İ. - Ne gibi sualler bunlar?

H. B. - İşte siz bu işi yapacağınıza kani misiniz, siz bu işin içinde bulunmadınız. Nereden okuyacaksınız? Daha kitabı da yok. Bu kabil sualler, ama inceden inceye. Atatürk'ün kendine mahsus sualleri vardır ki, insanı böyle mat eder ve cevap veremeyecek duruma düşürür. Böyle ince sualler.

Reşit Galip cevap veriyor. Bizim katip Dolmabahçe'de dolduruyor. Ben o sualleri Florya'ya telefon ediyorum. Florya'dan yenisi geliyor. Ben karakola telefon ediyorum. Karakol not edip, Reşit Galip'e götürüyor. Reşit Galip yazıyor cevabı, karakola geliyor. Karakol bana telefon ediyor. Ben Florya'ya ediyorum. Yani sabahı bulduk. Bu da böyle geçti.

Birgün ben, hasta ama (Reşit Galip-A.İ.) kalkmış. Daha dışarı çıkmamış, kalkmış. Onu görmeye gittim. Kendisi pjama ve robdöşambr ileydi. Yanında da Malch vardı. Malch İsviçreli bir profesördür. İstanbul Üniversitesi'nin reformu için müşavir olarak gelmiş ve oraya alınacak yabancı profesörlerin çoğunu o seçmiştir. Bunların çoğu da Hitler'den korkan Yahudi profesörlerdir. Fakat o seçmiştir. Bu bakımdan onunla uzun uzadıya konuşuyordu. Ben çekilmek istedim. Reşit Galip hayır olmaz dedi bekle otur. Oturdum. Şu da var ki, ben oraya motorla gitmiştim. Atatürk de gezmeye çıkacaktı. Malum ya! bir kendi motoru vardır, bir de refakat motoru vardır arkasından gider, ihtiyaten. Ben onu almıştım. Kısa bir zaman için izin almıştım. Reşit Galip'e gideceğim, alayım mı motoru diye. Al demişti. Almıştım. Şimdi bekle deyince Reşit Galip, Atatürk'ü de orada bekletmiş olacağız. Ben

israr ettim, bırakmıyor. O vakit adamımı gönderdim gene polis karakoluna. Oradan Florya'ya telefon ettirdim. Dedim ki, Reşit Galip beni bırakmıyor, motoru göndereceğim, sonra vapurla, bir vasıtayla yahut otomobille geliriz. Oradan cevap geldi: Hayır lazım olduğu kadar beklesin ve akşam yemeğine Reşit Galip ile beraber gelsin. Bunu aldık ve oturduk

Şimdi gene Dolmabahçe'de yaptığı gibi, Malch ile de kulaktan kulağa konuşuyordu. Zaten de fransızcası zayıftır. O da uzatıyor işi.

A. İ. - E! niye o zaman size kal dedi?

H. B. - Ondan sonra. Gidince. Yani Malch gidince konuşuruz diye. Malch gitmiyor, gitmiyor. Ben de mecbur oldum motor için Florya'ya telefon etmeye. Neyse Malch gitti. Akşam da oldu. Dedim ki, haydi gidelim Florya'ya Atatürk ikimizi de istiyor. Bindik motora gittik oraya. Reşit Galip de neşeliydi. Malch ile konuşmasından mı, yahut da Köşk'e davet edilmesinden mi? Çünkü o haşlamadan sonra biraz şeydi. Memnuniyetle gitti. Oraya geldik. İşte biraz şeyttikten sonra Atatürk'ün yanına çıktı, ben de vardım. Beraber çıktık. İzahata başladı. Bu profesörlük işini vs. yi. Atatürk dedi ki: "Bu İnkılab Tarihini siz okutamazsınız" dedi. "Bunu ben okutabilirim, Mareşal okutabilir, şu, bu okutabilir, fakat siz okutamazsınız" dedi. "Esasen arkadaşlar sizden çok şikayetçi. Bir müddet için çekilseniz çok iyi olur " dedi. İşte orada çekildi.

HATAY MESELESİ

Atatürk Adana seyahatinde siyah bayraklarla karşılanmış ve bir kız çocuğu ona gayet acıklı ve gözleri yaşartıcı bir nutuk söylemiş. Kendisi Hataylı kız . Bizi de kurtar gibi. Atatürk de ona oradaki meşhur sözünü söylemiş. "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde kalamaz." Bir defa bunun şayan-ı dikkat ciheti odur ki, daha o vakit bu tarih çalışmaları filan olmamışken, bu kırk asırlık sözü çok şayan-ı dikkattir. Bu hadiseden bir müddet sonra Fransız hükûmetinin bir protestosunu aldık. Fransız hükûmetinin sorunlu olduğu bir ülke hakkında bu gibi konuşmalar kabul edilemez tarzındaydı. Tabii biz böyle atlatıcı bir cevap verdik.

FAKİHE ÖYMEN - EDİP ÖYMEN

FAKİHE ÖYMEN KİMDİR?

Doğumu: 1900 İşkodra

Ölümü: 6.4.1983

Eğitimi: Hobyar Rüştiyesi; istanbul Çapa Kız Öğretmen Okulu, İstanbul İnas Dârülfünunu.

Görevleri: 1922-1935 yıllarında öğretmenlik, Kandilli Kız Lisesi Coğrafya Öğretmenliği, Bursa Kız Öğretmen Okulu Tarih-Coğrafya Öğretmenliği, Bursa Kız Lisesi Müdürlüğü

1935-1950 Milletvekili oldu. İstanbul Milletvekilliği: 1935-1946, Ankara Milletvekilliği: 1946-1950

1941-1949 Türk Eğitim Derneği Başkanlığı, 1950'den sonra emekli.

Üyelikleri: Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Türk Eğitim Derneği, Türk Parlamenter Birliği.

Fakihe Öymen, Edip Öymen ile evli idi ve çocukları yoktu.

20.08.1976
YÜZELLİLİKLERİN AFFI

F. Ö. - Şimdi Meclis'e yeni girmiştim. Yüzelliliklerin affı için bir kanun vardı. Penda (Abdülhalik Renda) ile de yanyana oturuyoruz - Meclis reisi o zaman Renda- . Cevat Dursunoğlu -umumî idare heyetinde, parti idare heyetinde- hep böyle salonlarda dolaşıyor. Diyor ki, kırmızı oy yok, kırmızı oy yok. Yani doğrudan doğruya beyaz oyla bu kanun kabul edilecek. Hiçbir şey olmasın, kimse bu hususta aleyhte rey vermesin diye. Renda bana dedi ki: "Bu kanunun çıkmasını Atatürk istiyor. Onun herhalde bir bildiği var ki, Atatürk istiyor" dedi.

A. İ. - Yani Yüzelliliklerin affını mı?

F. Ö. - Yüzelliliklerin affını. Yani Atatürk hakikaten çok müsamahalı bir insandı. İnönü öyle değil. Müthiş kinci ve kinini son şeye kadar sürdürdü. Sonradan değişti filan dediler, ama değişmedi. Katiyyen değişmedi.

NYON KONFERANSI
İSMET İNÖNÜ'NÜN BAŞVEKİLLİKTEN AYRILMASI

A. İ. - Demin anlattığınız hadiseyi rica edeceğim. Nyon Konferansı hakkında.

F. Ö. - Evet. Nyon Konferansı için Meclis toplandı. Bir gün için toplandı, ondan sonra dağıldı, tekrar İstanbul'a geldik. Tarih Kongresi, İkinci Tarih Kongresi açıldı. Akşamüstü kongre bittikten sonra, Atatürk Acar motoruyla Boğaz'da bir gezinti yapmaya karar vermiş, tesadüf ben de gezintide bulundum. Hatta Hakkı Tarık Us'a rastlamış, demiş bu ne böyle bekliyorlar. Ben gittim, hakikaten motor kalktı.

Girdiğim zaman motor kalabalık: Atatürk var, generaller var, heyet-i vekile var, Maliye Vekili var. Maliye Vekilinin oturduğu yerde bir boş iskemle var. Maliye Vekili beni yanına çağırdı. Ben oturdum oraya. Baktım İsmet Paşa yok. Refik Saydam yok. Daha Muhlis Bey vardı, o da yok. Maliye Vekiline usulcacık sordum. Dedim İsmet Paşa yok.

Niye yok dedim. Maliye Vekili yavaşçacık eteğimi çekti. Ben başka sual sormadım. Onun üzerine konuşmalar başladıç Atatürk karşımızda. Böyle zaten at nalı şekilnde oturulmuş. Atatürk'ün yüzü sfenks gibi. Muhtelif mevzular konuşuldu. O sırada bir Arapçay meselesi vardı. Arapçayı meselesi üzerinde konuşuldu. Şimdi teferruatını söyleyecek durumda değilim. Ondan sonra işte bazı konuşmalar yapıldı. Sıra bana geldi. "Biraz da bayan saylavı konuşturalım" dedi, beni de konuşturdu.

A. İ. - Bunu Atatürk mü söyledi?

F. Ö. - Atatürk söyledi bunu. Biraz da bayan saylavı konuşturalım dedi ve kalem -kâğıdınız varsa çıkarın dedi, yazın. Bir taraftan Saffet Arıkan, öte taraftan Çetinkaya, bana kalem-kağıt verdiler. Ben Atatürk'ün suallerini yazdım. Beş dakika düşünün dedi, ondan sonra konuşacaksınız. Ben çok heyecanlandım. O kadar çok heyecanlıydım ki, adeta dilim böyle ağızımın içerisinde güç dönüyor vaziyette. İstediğim gibi, Atatürk'ün istediği cevabı vermezsem ne olurum acaba filan, filan. Mahcup olacağım bir taraftan.

Birinci sual şu idi. Yani fikir olarak söylüyorum.

"- Tarih hocası idiniz, nasıl bir metod takip ediyordunuz? Otantik bilgilere mi istinad ederdiniz, yoksa başka bir şekil mi?"

Onun üzerine benim söylediğim şey şu oldu:

Talebelerimde mümkün olduğu kadar asır fikrini yaratmaya çalışırdım. Tarihlerinden ziyade. Meşhur tarihler müstesna. Filan asrın birinci yarısı, filan asrın ikinci yarısı. Olayları doğrudan doğruya bir şahsın etrafından ziyade, bir bütün olarak asrın içerisinde mütalâa ettirmeye gayret ederdim, diye konuştum.

Ben bu şekilde konuştuktan sonra, etraftakilerden sordu, zaten bir kişi riyaset (başkanlık) ediyordu. Devam etsin mi, yeter mi? diye. Hepsi kâfi dediler. Ondan sonra muhtelif konuşmalar oldu.

Arkadaşlarından İsmail Hakkı Kavalalı, Atatürk'ün Beyazpark'a çıkmasını istedi. Öyle zannediyorum ki, etrafında bulunanlardan bazıları, bilhassa Kılıç Ali pek arzu etmedi çıkmasını. Çıktık. Bir odada masalar kuruldu, oturuyoruz. Atatürk gayet heyecanlıydı. Masanın ba-

şında konuşuyor, fakat şimdi konuştukları hemen hemen pek hatırımda değil, yalnız aklımda kalan şey şu. Elini masaya vuruyor ve "sarhoş masası" diye mütemadiyen tekrar ediyor. Düşünüyorun neyi kastediyor, kimi kastediyor, bir türlü zihnimde bunun izahını bulamıyorum.

Garsonlar hizmet etmek için içeri girip, çıkıyorlar. Afet Hanım sağ tarafında oturuyor. İstemiyor Atratürk'ün bu heyecanının garsonlar tarafından sezilmesini. Bir aralık çıkmak istedi dışarıya, Atatürk, "Peki. Biz isteyene izin veriyoruz" dedi. Ve Afet Hanım ayrıldı masadan. Sofradakilerde hiç ses yok. Hepsi gayet sakin, hiçbir şey söylemiyorlar. (Afet Hanım) çıkarken kapı biraz hızlı vuruldu. Atatürk bana döndü dedi ki: "Rüzgâr çarptı kapıyı" dedi. Ben de evet Paşam dedim. Benim yanımda Celal Bayar oturuyor.

A. İ. - Afet böyle birşey yapmaz gibi birşeyler söyledi mi?

F. Ö. - Yani başka birşey söylemedi. Sonra işte muhtelif mevzular üzerinde konuşuldu. Gene aradan uzun zaman geçtiği için, o mevzuları kolay hatırlayacak halde değilim. Çünkü o kadar heyecanlıydım ki, zihnim allak bullak oldu. Neyi kastediyor, kimi kastediyor izahı mümkün değil. Ondan sonra işte ayrıldık.

A. İ. - Yani hakikaten rüzgar mı çarpmıştı kapıyı?

F. Ö. - Herhalde rüzgâr çarpmış olacak. Çünkü o kapıların durumu öyle. Afet Hanımdan böyle bir şey beklenmez. Sonra ben ayrıca eve geldim.

Ertesi gün gazete İsmet Paşa'nın ayrıldığını, Celâl Bayar'ın Başvekil olduğunu yazdı. O sırada bir arkadaşım var, İzmir mebusu, sabahleyin erkenden geldi bana. "Aman Fakihe!" dedi, "dün akşam Atatürk ile beraberdiniz anlat bana hadiseyi." Ben de olduğu gibi anlattım vaziyeti. Neden sonra intikâl ettim. O Nyon Konferansı meselesinde Tevfik Rüştü Aras Dışişleri Bakanı, o sırada İspanya iç savaşı var galiba. İngilizler bize ablukaya yardım etmekliğimiz için adeta bir anlaşma teklif ediyorlar. İsmet Paşa da diyor ki: "Bir Yavuzumuz var. Biz bir Yavuzla nasıl idare ederiz?" Yani öyle birşey ki, Yavuz'u kaybedersek ne olur?.

Atatürk'ün de düşüncesi şu: Büyük bir devlet bize bu şekilde bir teklifte bulunuyor. Bu her şeyin üstündedir demek istiyor. Tevfik Rüştü hükûmetten bir haber bekliyor. Hükûmet müteredditd. Bu sefer Atatürk işe vaziyet ediyor ve direktif veriyor Tevfik Rüştü'ye. İsmet Paşa bundan gocunarak, sarhoş masasında diyor şey yapıyorsunuz, ondan sonra hükûmet müşkül vaziyette kalıyor gibilerden. Bundan çok müteessir oluyor Atatürk. Öyle söylediler. İki gün ağzına bir damla alkol koymamış ve İsmet Paşa'yı çağırmış. "Gel" demiş, "şimdi vaziyeti mütalâa edelim." O zaman tabii İsmet Paşa kendi kusurunu anlıyor. Bu şekilde aralari açılmış oluyor.

Tarih Kongresi'nde fakat İsmet Paşa yanındaydı. Locada beraberdiler. Yani o geceki hadise bu.

ATATÜRK İLE İLK TANIŞMA

A. İ. - Siz Atatürk'ü nasıl tanıdınız, yani ilk karşılaşmanız nasıl oldu?

F. Ö. - Vallahi, ilk karşılaşmam şu şekilde oldu. Ben Bursa'da Kız Öğretmen Okulu'na tarih-coğrafya öğretmeni olarak tayin edilmiştim. 1338'de, demek ki, 1922 yılında. Bir sene sonra ikmal imtihanları münasebetiyle mektep açılmadan evvel gittik. Atatürk Bursa'ya gelecekmiş. Bana mektebe birşey geldi. Atatürk Bursa'ya gelecek, karşılamaya gidecek bir heyet var, o heyet içersine siz de dahilsiniz, şurada buluşacaksınız dediler. Benimle beraber bir de Fransızca öğretmeni var. Refiye Hanım. Refiye Hanımla beraber biz bu heyete iltihâk ettik. Atatürk doğrudan doğruya Bursa'ya geçecekmiş, fakat İnönü'nün Aksu nahiyesi var. Aksu nahiyesinde köylüler hazırlık yapmışlar Atatürk'ü karşılamak için. Kocaman büyük bir çınar. O çınarın altına halılarla, Atatürk'ü orada karşıladılar. Ağacın bulunduğu yer, çınarın bulunduğu yer yüksecik, biraz böyle aşağıda asıl köy yolu var. Orasını sulamışlar. Masalar kurulmuş yukarıya.

Atatürk biraz ilerde, yolda indi otomobilinden. Hepimiz gittik

oraya. Hepimizin elini ayrı ayrı sıktı. Arkasında boz bir pardesü, başında aynı renkte kasket, yüzü böyle tunç gibi, gayet dinç ve sağlam. Yanında Latife Hanım da vardı, zannediyorum Latife Hanımla yeni evlenmişlerdi. Ondan sonra çınar altına gelindi, oturuldu. Köylüler karşısında tabii büyük bir muhabbetle, adeta böyle hayran hayran bakıyorlar. Kahve ikram ettiler, hatta Atatürk'e kahveyi ben götürdüm. Beri tarafta arkadaşım Refiye Hanım da Latife Hanıma verdi. O zamanın gazetesi vardır. Ertuğrul Gazetesi. Ertuğrul Gazetesi de bu karşılaşmayı, Atatürk'ün Bursa gezintisini, bu söylediğim şekilde aynen yazmıştı. Hatta Yıldız Fotoğrafhanesi sahibi vardı, Neşet. O da o zaman resim çekmiş. Çok defa Neşet Beyi görüp de o resimlerden sormak istemiştim, çünkü şimdiye kadar Atatürk'e ait olan, çıkan resimler içerisinde o güne ait bir resim görmedim. Atatürk'ü bu şekilde ilk defa olarak gördüm. Sonra bir kaç defa Atatürk Bursa'ya geldiler. Karşılamaya gittik. Hatta Türkocağı'nda karşılaştığımız zamanlar da oldu.

Ondan sonra Birinci Tarih Kongresi'nde Atatürk ile tekrar karşılaştık. Ondan sonrası malum. Meclis'e girdikten sonra.

FAKİHE ÖYMEN'İN MİLLETVEKİLİ SEÇİLMESİ

A. İ. - Siz ilk kadın mebuslardansınız değil mi?

F. Ö. - Evet ilk kadın mebuslardanım.

A. İ. - Nasıl oldu?

F. Ö. - Şu şekilde oldu. Ben bir taraftan öğretmen okulunda tarihcoğrafya dersi okutuyorum, bir taraftan da işte Maarif Cemiyeti'ni açtım. Özel lisede müdürlük yapıyorum. Hatta bu lisenin durumu da şöyle. Amerikan mektebi kapalıydı. Bir tenassur (hiristiyan olma) münasebetiyle kapamışlardı. O zaman Maarif Cemiyeti Başkanı Nafi Atuf (Kansu)Beydi. Nafi Atuf'tan bir mektup aldım, o vakit Kız Öğretmen Okulu'nda başmuavindim. Kapalı Amerikan mektebinde bir lise açmak istiyoruz, bu lisenin müdürlüğünü kabul ederseniz, biz bu liseyi açacağız diye bir teklifte bulundular. O bana çok cazip geldi. Böyle

yeni bir mektebi açmak, kurmak çok cazip geldi. Derhal muvafakat cevabı verdim. Ve hakikaten mekteb açıldı, çok güzel bir müessese oldu.

O zaman Bursa'da Öğretmen Okulu'ndan başka bir okul yoktu. Bir de güzel bir Enstitü vardı. Hiç kimse çocuklarını o öğretmen okuluna vermiyordu. Lise açılınca, okula vermeyenler dahi çocuklarını bizim mektebe verdiler. O sırada işte kanun çıkmış. Ben kanunun çıktığını şeydenöğrendim. Mektepte değilim, Muallim Mektebi'ndeydim. Mektebin muhasebecisi var. Geldiğim zaman bana dedi ki, "Partiden size telefon ettiler -o zaman Parti müfettişi Dr. Sadi Konuk, Erdoğan Konuk var ya ! Onun baʾbası- telefon ettiler" dedi. "Sizi sordular, bir tercüme-i hal (yaʾşam öyküsü) yapsın, mümkünse kendisi getirsin" dediler dedi. Ben de hemen yazdım.

İşte o sırada mebus seçimi olacağını fiilen biliyoruz. Yalnız ben, belki dedim iki dereceli seçim müntehib-i sâniliği (ikinci seçmenlik) ihtimal dedim onun için mi istiyorlar diye, fakat böyle bir fikrim yok. Tercüme-i hali yaptım, götürdüm Sadi Konuk'a. Bana dedi ki: "Katib-i Umumîlikten birşey aldık, bir tamim geldi, yeni kanuna göre, kadınlara siyasî hakları veren kanun Meclis'ten çıkmış, bizden namzet istiyorlar -okudu- . Biz de sizi düşündük. Bir de" dedi, "İnegöl'de bir çiftlik sahibi hanım var. Onu da düşündük" dedi. "Uzun senelerdir Bursa'da çalışıyorsunuz. Bursa sizi gayet iyi tanıyor. Tercüme-i hali bunun için istedim. Ama olur olmaz o ayrı mesele. Fakat biz, kâtib-i umumînin tamimine muhakkak bir cevap vermek mecburiyetindeyiz. Ve sizi aday olarak takdim edeceğiz."

A. İ. - Hangi sene bu?

F. Ö. - Efendim! İşte kanun 1934'te çıktı. 5 Aralık 1934. Seçim 8 Şubatta oldu. Ondan sonra ben ayrıldım, Ankara'ya geldim. Meclis'e girişimiz 1 Mart 1935'dir.

Şimdi o sırada ben, bu tarz şeyimden hiç kimseye bahsetmiyordum. Yani beni çağırdılar, benden tercüme-i hal istediler, müfettiş bana şu şekilde konuştu, hiç kimseye bahsetmiyorum. Fakat etraf duy-

muş. Talebe velileri geliyorlar. Efendim siz mebus olacakmışsınız, biz çocuklarımızı sizin için bu mektebe verdik, eğer hakikaten mebus olacaksanız, biz onları alalım başka bir okula verelim. Ben suret-i katiyyede reddediyorum. Hayır diyorum. Katiyyetle böyle birşey yok. Aradan zaman geçti. Bu tarzda bana müracaatlar o kadar çoğalıyor ki. Ben mektebin işleriyle meşgulüm. Bir taraftan öğretmen mektebine gidiyorum, bir taraftan kız lisesinde çalışıyorum.

Seçim zamanı yaklaştı. Bir gün evvel idi. Bir talebe velisi geldi. Bana dedi ki: "Siz mebus oluyorsunuz. Siz Bursa'dan değilsiniz" dedi. Yok canım dedim, nereden çıkarıyorsunuz bunu. Yok böyle birşey. "Böyle" dedi.

Sonra Edip (Fakihe Öymen'in eşi Edip Öymen) mektepden, erkek lisesinden dönüşte bir gün evvel gene bir tanıdık Edip'e rastlıyor. Diyor böyle böyle hanımefendi adaylar listesinde diyor. Edip geldi bana söyledi. Dedi böyle böyle. Ben durmuyorum üzerinde; fakat çok heyecanlıyım. Mebuslük deyince benim nazarımda o kadar yüksek bir şey ki... Hani ona erişmek kolay değil diye, kendimi uygun bile bulmuyorum.

Ertesi gün mektebe gittim. Posta müdürü beni aramış. Posta müdürünün hanımı da öğretmen okulunda Türkçe öğretmeni idi. Beni aramış. Mektep müdürü dedi ki, "Posta müdürü sizi aradı." Zannediyorum dedi şöyle olmuş filan. Şimdi muallim odasına girdiğim zaman arkadaşlar tabii vaziyeti bilmiyorlar. Bursa'dan başka birisini namzet görünce, diyorlar işte Bursa'dan başka bir hanım olmuş. Ben de gayet tabii karşılıyorum.

Bir de baktım müdür geldi. Sizi telefondan istiyorlar, dedi. Gittim. Posta müdürü telefon etti. Adaylığınızı tebrik ederim. İstanbul'dan milletvekili seçildiniz. Şimdi elan müteredddid vaziyetteyim. Fakat o sabah Hakkı Tarık'tan telgraf aldım, Hakkı Tarık Us'tan. Tebrik ediyor. İlk telgraf Hakkı Tarık'tan geldi. Ondan sonra tabii vaziyyet anlaşıldı. Sonra işte hazırlık yaptık. Nihayet Ankara'ya geldik.

Efendim şöyle birşey daha oldu. Hakkı Tarık'ı daha evvelden ta-

nırım. Birinci Tarih Kongresi'nde bize Meclis'i gezdiriyorlar, eski Meclis'i. Benim bulunduğum zamanki Meclis'i geziyoruz. Umumî salona girdik, Hakkı Tarık izahat veriyor. Mahdut kişiyiz. Bir iki kişiyiz. Ben kürsüye çıktım şöyle bakındım, ama o zaman daha ne kanun var, ne söylentisi var, hiç birşey yok. Bana dedi ki: "Canım! Siz yoksunuz ama sizin mümessilleriniz var" dedi. yani erkekleri kastetti. E! yok dedim günün birinde belki o da olur dedim. Böyle geçti. Sonra yukarı çıktık, Bütçe Encümeni odasına girdik. Bütçe Encümeninde de at nalı şeklindedir masalar. Ben gittim o at nalının tam ortasına oturdum. "A! burası bütçe encümenidir ve Bütçe Encümeni gayet önemli bir encümendir" dedi. "Bütün kanunlar oradan geçer" dedi.

Ben işte söylediğim gibi reis yerine oturdum, etrafıma bakındım. Yani böyle birşey de geçti aramızda.

Ondan sonra işte Recep Peker ile bizim konuşmamız vardır. Dediler ki: Recep Peker'i görmeniz lazım. O zaman kâtib-i umumî Recep Peker. Bir arkadaşla beraber gittik. Ve ikimize de soyadımızla hitab etti. "Öymen"dedi, "Ulaş" dedi ve bahsetti: "Biz kadınları Meclis'e süs olarak almayacağız, almıyoruz. Siz de erkek arkadaşlarınız gibi çalışacaksınız. Muhakkak muvaffak olacağınızı ümit ediyoruz. Encümende çalışma vardır." Bana döndü dedi ki: "Sen idarecisin. Seni daha iyi yetiştirmek için bütçe komisyonuna ayırdık." Ve hakikaten de 1935'ten 1950'ye kadar bütçe komisyonunda çalıştım. Ve bu komisyon bana adeta bir mekteb gibi geldi. Birçok şeyleri orada öğrendim.

Meclis açıldığı zaman yeminlerimizi yaptık. Ondan sonra komisyonların seçimleri yapıldıktan sonra, ben bütçe komisyonuna çıktım. Seçim yapılmış.

Reis o zaman Mustafa Şeref'ti. Profesör Mustafa Şeref. İkinci reis Mükerrem İsparta Ünsal. Bir de -mazbata muharriri seçmişler- kâtip var. Meclis'te komisyonlarda kanun layihalarını kâtipler okur. Ayrıca not alan kâtip ayrıdır. Steno alırlar onlar. Fakat kâtip kanun layihalarını okur.

Ben reisin sağ tarafında otururdum. Benim yanımda mazbata muharriri otururdu. Birinci reisin yanında da ikinci reis otururdu.

Ben girdim. Bir arkadaş bana yer verdi. Başka bir arkadaş seçilmiş, kâtip olarak seçilmiş, fakat o gün yok. İkinci reis bu Mükerrem İsparta arkadaşlara şöyle bir teklifte bulundu: "Arkadaşlar! seçmiş olduğumuz arkadaş rahatsız, gelmeyecek, müsaade buyurursanız -benim için- bugün bu vazifeyi yapsınlar." Encümen de muvafakat etti ve ben reisin yanına geldim. O günkü kanun layihalarını okuduk. O günkü içtimada bulundum. Ertesi gün tekrar bir toplantı var. O toplantıda bu sefer gene ikinci reis dedi ki: "Arkadaşlar! daha evvel seçmiş olduğumuz kâtip arkadaşımızın rahatsızlığı uzayacak, eğer münasip görürseniz -benim için- kendileri bu vazifeyi yapsınlar." Encümen kabul etti. Ondan sonra her sene seçimde muhakkak arkadaşlar ittifak ederler, beni katip olarak seçerlerdi.

1950'ye kadar Atatürk zamanında seçilen 17 kadın milletvekili, hatta daha sonra aynı devre içerisinde bir hanım daha girdi, Hatice Hanım isminde eski bir öğretmen, 18 olmuştuk. Bu 18 kişiden ancak iki kişi, biri ben, biri de İzmir milletvekili Benal (Arıman) Hanım biz ikimiz 1950'ye kadar, yani Atatürk zamanından kalma iki hanım milletvekili idik. Ötekiler bir kısmı bir devre kaldı, bir kısmı iki devre kaldı. Ondan sonra gelenler, bizden sonraki devrelerde gelen hanımlardır. Yani benim milletvekili oluşum bu şekilde oldu.

A. İ. - Bu devreler arasında gördüğünüz ne gibi farklar var? Gerek bütçe komisyonunda, gerekse milletvekili olarak. 15 sene değil mi mebusluğunuz?

F. Ö. - Vallahi, evet, tek parti devri belki bizimki. Fakat o kadar çok çalışma heyecanı vardı ki, bazen bir madde üzerinde saatlerce konuşurduk. Herkes fikirlerini o kadar açık ve serbest söylerdi ki, hani tek parti devrine, bazen öyle diyorlar hani Halk Partisi dönemi tek parti dönemi, evet doğru, ama komisyonda -çünkü bütün şeyler komisyonda konuşulurdu- Heyet-i Umumiyeye adeta olmuş bir vaziyette gelirdi. O zaman sadece para ile ilgili meseleler değil, bir çok meseleler girerdi, encümenden geçerdi. Hatta, Allah rahmet eylesin Refik Şev-

ket İnce Heyet-i Umumiyede bazen latife ederdi. Bütçe komisyonu, âyân komisyonu derdi. Yani ciddi çalışan bir müessese idi. Sonra çok da iyi başkanları vardı. Mesela Mustafa Şeref Başkanlık etti. Profesör, İktisat Vekilliği yapmış bir zamanlar. Sonra İsmet Eker, Mükerrem Bey. İsmet Eker, bu Osmanlı Meclisinde bulunmuş bir zat. Fakat akl-ı selimi o kadar kuvvetli ki, çok medenî hüviyeti olan bir insandı. Ondan sonra birçok arkadaşlarla beraber çalıştık. Bir Paşa vardı. Bu general de bir sene reislik yaptı. Ondan sonra Tahsin Coşkan. En sonunda Rıza Bey vardı. Vaktiyle ziraatçiydi. Bu Halkalı Ziraat Mektebi'nin rektörlüğünü yapmış bir zattı. Çok olgun, çok iyi bir arkadaştı. Velhasıl o zaman...

ATATÜRK - İNÖNÜ MECLİSLERİNİN KIYASLANMASI

A. İ. - Şunu sormak istiyorum. Atatürk devresi ile İnönü devresi arasında -Meclis'te olduğunuza göre- ne gibi farklar vardı?

F. Ö. - Atatürk devri, Atatürk'ün sağ olduğu zaman daha başka türlü bir devre idi. Yani onun izahını yapmak biraz güç. Mukayese edilemez bence. Mukayese etmemek lazım. Çünkü Atatürk devri, hani tek parti devri diyorlar ama, o tek parti devrinde, o kadar geniş bir tolerans vardı ki, onu İnönü devrinde bulmak mümkün değildi. Sonra çalışma heyecanı büsbütün başka idi. Yani herkeste o kadar büyük bir vazife aşkı vardı ki, onu diğer zamanlarda bulmak mümkün değildi. Ben kendi hesabıma söylüyorum.

A. İ. - Bu liderin şahsiyetinden dolayı mı oluyor. Halktaki ideolojik coşkular veya çalışma aşkı?

F. Ö. - Vallahi bir defa Atatürk ile İnönü'nün arasında o kadar büyük bir fark var ki, iki ayrı insan. İnönü Atatürk ile beraber bir çok şeylerde müşterek bir hayatları var uzun sene. Ama Atatürk öldükten sonra, Atatürk'ün ortaya attığı bir çok meseleler adeta ikinci planda kalırdı gibi. Eğer İnönü Atatürk zamanında beraber çalışmış olduğu

Cumhurbaşkanının yolunda gitmiş olsaydı, belki şartlar büsbütün ayrı olurdu.

Şimdi bak! Meselâ Atatürk öldükten sonra, hepimiz çok müteessiriz. Yani adeta memleket kimliğini kaybetmiş gibi. Bakanlar Kurulu teşekkül etti. Bizim adetimiz değil, gidip Bakanlar Kurulu'nu tebrik etmek. Benal ile birlikte o kadar coşkun haldeyiz ki, bir yere gidelim dedik. Nereye gidelim? Çetinkaya'ya gittik. Makamına. O zaman Bayındırlık Bakanı o idi. Bizi kabul etti, oturduk. Daha oturmadan bürosunun şeysinde böyle bir tablo var, resim. Atatürk ve yanında bir çok zevat. "Bu, bir tören esnasında alınmış bir resimdir" dedi ve başladı ağlamaya, o ağlıyor, biz ağlıyoruz. O ağlıyor, biz ağlıyoruz. Lâf yok aramızda. Bir aralık kalktı, böyle köşede bir masa var, o masadan bir yığın gazete kupürü getirdi önümüze attı. "Bunlar" dedi, "ecnebi gazetelerin Atatürk için yazdıkları. Biz onlar kadar olamadık." Neyse bir müddet daha oturduk, ondan sonra ayrıldık. Sanki böyle ferahlamışız gibi, birbirimize soruyoruz iki arkadaş biz buraya ne diye geldik. Ama bizimle beraber müşterek derdi olan bir insanla konuştuk ve içimizi ferahlattık.

Sonra meselâ öyle şeyler vardır ki, insana hakikaten hicran oluyor. İsmet Paşa Reisicumhur oldu, herkes çıktı konuşuyor. Şemsettin Beyin bir sözü vardır onu hiç unutmuyorum. "İsmet devri fazilet devri başlıyor" dedi. Ondan sonra Başvekil oldu. Anladın mı?

Sonra paralar... İsmet Paşa Atatürk'ün resimlerini indirtti. İsmet Paşa resmini koydular. Bunların hepsi oldu. Paralar için misal olarak dediler ki, Washington, elan Amerikan paralarının üzerinde Washington'un resmi vardır. Basıldı. Altın paralar basıldı. Onlar darphanede kaldı. Ve hiçbir zaman satışa çıkarılmadı Atatürk'ün resmiyle. Bütün bunların hepsi oldu. Bunlar dedikodu değil Arı. Vakıa. Ben Meclisin içindeydim.

A. İ. - Bir de Fakihe Hanım, Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'nün bir konuşması var. Onu çok kifayetsiz buluyorlar. Diyorlar ki, "Bu muydu İnönü'nün Atatürk'ün ölümünden sonra söyleyeceği?" Ve

sanıyorum ki, 15-20 gün sonra o bizim bildiğimiz büyük konuşması. Hani "Vatan sana minnettardır" dediği konuşmasını kaleme almış.

F. Ö. - Şimdi bak dinle. Evet.

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDEN SONRAKİ CEPHELEŞMELER

F. Ö. - İsmet Paşa çıkıyor Reisicumhur oluyor. İstanbul'a geliyor. İstanbul'a geldiği zaman zannederim Üniversitede bir konuşma yapıyor. İsmet Paşa'ya en ufak bir tezahürat yok. Atatürk ismi geçtiği zaman kıyametler kopuyor. Alkış filan. Ondan sonra aklı başına geldi.

E. Ö. - Atatürk öldükten sonra Afet Hanım da sık sık geliyordu bize. Bana öyle arkadaşlar, mebus arkadaşlar "Aman hanıma, Fakihe Hanıma söyleyin de Afet Hanımla konuşmasın" diyorlardı. (Afet Hanım Atatürk'ün yakını diye. A.İ.) Rana Bey de İsmet Paşa taraftarıydı, İstanbul mebusu.

F. Ö. - Saadettin Uras var ki, gece gündüz görüşüyoruz Saadettin Uras ile. Saadettin Uras bizim eve uğramaz oldu. Rana Beye gider...

E. Ö. - Saadettin Uras'ın kayınpederi çok zengin. Bebek'te yazlık aldılar, yani muhtaç filan bir insan değil. Böyle olmasına rağmen, sarayın böyle şeyli arabaları filan vardı, kupa mı deniyor onlara ne? Onlardan verilmişti. Bir tanesini bu almış. Havagazı Şirketi vardı ya! o da Saadettin Beyindi. Bir de değirmeni vardı bunun. Bu fevkalâde zengin bir insan. Biz gece, gündüz beraberdik. Sıkı, sıkı. Bizim önümüzden geçiyor, kafasını çeviriyor bize. Rastgeldiğimiz zaman da kafasını çeviriyor bize. Diyorum ki, böyle görüştüğümüz bir insan nasıl oluyor? Sırf Afet Hanımla şey olduğu için mebusluğum tehlikeye girer. Bir şebeke böyle mütemadiyen çalışıyor.

İsmet Paşa'nın yaptığı hainlik. Reşat Şemsettin öldü şimdi. Allahrahmet eylesin, o biraz kafadan çatlaktı. Felsefe iyi yapamamıştı. Şey mevzu-ibahs olduğu zaman, profesörlüğü mevzu-ibahs değildir diyen.

F. Ö. - Afet Hanımın şöyle bir durumu vardı. Dil Fakültesi açıl-

dığı zaman (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi. A.İ.) Afet Hanım ilk dersi verdi orada. Bir başkası onun yerinde olsaydı, bir başkası olsaydı Afet Hanım aynı vaziyeti devam ettirirdi. Fakat Afet Hanım tahsil yapmak istedi. Yani madem ki, kariyere giriyor, gitti okudu ve hakikaten doktorasını hakkıyla aldı geldi. (Afet İnan'a Atatürk'ün sağlığında "Profesörlük" unvanı verilmek isteniyor. Afet İnan kariyerini yapmakta kararlı. Atatürk'ün öldüğü sene zaten Genevre'de doktorasını yapmakta. Atatürk'ün rahatsızlığı dolayısiyle Türkiye'ye kısa bir süre için dönmüştü. Verilmek istenilen 'profesörlük' unvanını kabul etmeyen Afet İnan, 1942'de doçent, 1950'de profesör olmuştur. A.İ.)

E. Ö. - Yani tepeden inme değil. Ondan sonra Hasan Ali zamanında Necmettin Bey filan vardı, onlar böyle imzayla...

F. Ö. - Onlar imzayla. Onlar kararname ile profesör olanlar. Afet Hanım öyle değil. Afet Hanım kararnameyle profesörlüğü kabul etmedi. Kabul etmedi. Gitti Üniversiteyi tamamladı, doktorasını yaptı. Hatta Atatürk öldükten sonra yaptı doktorasını.

E. Ö. - Az sıkıntı çekmedi. Babasıyla birlikte gitti İsviçre'ye.

F. Ö. - Evet büyük pederinizle gittiler. Doktorasını orada yaptı, geldi. Şimdi bir para meselesi var. Afet Hanım bu işlerle hiç ilgilenmezdi. Hiç ama. Fakat ben onun gıyabında, hiç onun haberi olmadan, o barem (Afet İnan'ın barem meselesi imiş. A.İ.) şeysi üzerinde -Reşat Şemsettin de o vakit Yüksek Tedrisat Umum Müdürü mü ne?- onunla dedim bir konuşayım da şu vaziyeti, işte şu var, bu var birşey olsun. Sonra bana Reşat Şemsettin öyle dedi: "Hanımefendi ne diye (uğraşıyorsunuz)?" "Vallahi, bir defa ben bunu kendiliğimden arıyorum" dedim. Afet Hanımla bu meseleyi konuşmuş değilim ve zaten konuşsam Afet Hanım istemez dedim, benim sizinle böyle konuşmamı. İstemez. Yalnız ben dedim onun çok yakınıyım dedim. Nasıl çalıştığını da bilirim. Onun için sizinle bunu bu şekilde konuşmak istedim.

"Nasıl olsa profesör olmayacak"dedi. Allah rahmet eylesin, ölmüş adamın arkasından söylüyorum; zaten o kadınların bu kadar yüksek tahsilini bile uygun görmezdi, bilmem o mülahaza ile söyledi.

Yani İsmet Paşa bu memlekete bir zamanlar hakikaten iyilik yapmış. Fakat İsmet Paşa bu memlekete fenalık yaptı. Bildiğim bu.

Atatürk öyle müsamahalı ki, gene Afet Hanım'dan dinlemişimdir. Araları böyle açık olduğu zaman dahi, dermiş İsmet Paşa'nın hatırını sor, şunu yap, bunu yap. Atatürk insan adamdı ve İsmet Paşa ile arasının açılması gene şahsî birşey değil, memleket davası yüzünden açıldı. Onun için Atatürk'e vefa etmeyen insanın kimseye vefası olmaz.

E. Ö. - Bütün bu havayı o yarattı. Yani kim Atatürk'e yakınsa o İsmet Paşa'nın düşmanı.

F. Ö. - Evet yani vebali büyüktür. Benim bildiğim, benim anladığım kadar.

Şimdi öyle bir insan ki, siz böyle yanyana duruyorsunuz görmez. Öyle bir vaziyet alır ki, bakarsınız İsmet Paşa size arkasını çevirmiş. Böyle bir adam. Yani hesaplı bir adam. Yaptığını bilerek yapıyor. Ama işte bir zamanlar hakikaten bir numaralı devlet adamı dedik bizzarure (zorunlu olarak). Ne olsa Atatürk'ten öğrendiği bir çok şeyler var ve Atatürk yetiştirmiş onu. Benim hiç bir şeyim yok öyle, İsmet Paşa'yla fazla bir şeyim yok.

İDEALTEPE'DEKİ TOPLANTI (ATATÜRK'E SUİKAST OLAYI)

E. Ö. - Bir dakika birşey var. Bir toplantı oldu da, sizin İdealtepe'deki (Afet İnan'ın evi, eve gelecek Ali Fuat Paşa. Sizin evi tanımadığı için benimle beraber gittik. Demir'le (Prof. Dr. Demir İnan. Afet İnan'ın oğlu. A.İ.) beraber gittik oradan karşıladık (ada vapuru olmalı A.İ.) geldik.

Kafamın içinde bir mesele var. Ben sormıyayım da Afet Hanım'a sordurayım. Bu suikast hadisesi dolayısıyla İsmet Paşa haberdar mıydı? Bunu bir defa sorun dedim. Sordu ve Ali Fuat Paşa orada, hepimizin önünde, ben vardım, hanım vardı, orada söyledi. Rauf Beye haber

veriyorlar galiba Sabri Sağıroğlu'ydu değil mi? Ona haber veriyorlar, git Başvekile söyle diyorlar...

A. İ. - Suikasti mi haber veriyorlar?

E. Ö. - Tabii suikasti haber veriyorlar. Git Başvekile söyle diyor. Kendisi bundan haberdar. Niçin gidip Atatürk'e söylemiyor? Git Başvekile söyle diyor. Kendisi niçin tertibat almıyor? Hem ona söylettirecek, o söylemiyecek tabii, Rauf Bey de onlarla beraber olduğunu biliyor. Hem ona bir darbe vurulsun, hem de kendi istediği gibi Atatürk'ün aleyhinde suikast devam etsin ki, yerine geçsin.

A. İ. - İsmet Paşa'nın görevi ne o zaman?

E. Ö. - İsmet Paşa Hariciye Vekili idi. Lozan Konferansı'na gitti ya! Onun için şey oluyordu. Atatürk İsmet Paşa'yı tuttuğu için şey kızıyordu. (1926 Haziran'da Başbakan. 29 Ekim-3 Mart 1925)

F. Ö. - İsmet Paşa öldüğü zaman hep başarıları söylendi. Kör ölür badem gözlü olur. Radyoda, televizyonda filan. Efendim işte Atatürk milletin makus talihini falan... dedim ki, ben evet doğru, ama onun üstünü okusanıza! İsmet Paşa'nın Atatürk'e yaptıklarını, İsmet Paşa'nın Atatürk'e söylediklerini söylesenize. "Hızır gibi yetişirsin daima her şeyde" diyor. Onu söylemiyorlar da milletin makus talihini şöyle yaptın, böyle yaptın diye Televizyonda methediyorlar.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

A. İ. - Peki Cumhurreisi olarak veya şöyle sorayım, İsmet İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı'ndaki tutumu için ne diyorsunuz?

F. Ö. - Vallahi o zaman İkinci Dünya Savaşı'na girmedi. Yalnız şöyle birşey var. Bunda belki haklı tarafları var. Çünkü harbe girmek için hazırlıklı olmak lazım. Birinin hatırasında okudum, ama kimin hatırasında okudum? Atatürk, son hasta yatağında -bilmiyorum, bunu Afet Hanım'dan da öğrenmek mümkündür- bir ikinci dünya savaşı olacak, Türkiye bundan mümkün olduğu kadar kendisini kurtarabilmelidir, harbe girmemeye çalışmalıdır. Bana öyle geliyor ki, bu İsmet Paşa için bir direktif oldu.

Hatta şöyle, Atatürk hasta olduğu zaman, son zamanlarda, hatta şuuru bile yerinde değildi diye, ona cevap veriyorlar. Atatürk'ün ölünceye kadar kafası gayet normal işledi. Hatta şu, şu hadiseler diye. Birinin hatıratında okudum, ama şimdi onu pek söyliyemiyeceğim.

A. İ. - Tabii sonuna kadar çalıştığını dün Tayfur Bey de söyledi. Tayfur Sökmen. Bana dedi verdiği direktifler var. Hatta öyle direktifler ki, Hatay için.

F. Ö. - Evet, Atatürk'ün bilmem kaç sene önce Mc Arthur ile konuşmaları var. Gelecek için o kadar çok şeyler söylemiş ki, Cemil Cahit Paşa (Toydemir)Millî Savunma Bakanı olduğu zaman, Atatürk'üm Mc Arthur'a söylediği konuşmaları teksir etti de, bir takım teşkilatlara gönderdiydi. Onun bir nüshasını da kendi masasının üzerinde tutuyordu. Yani gelecek hakkında o kadar güzel fikirleri var ki, ama işte İsmet Paşa kendini Atatürk'le şey yaptı. Ben Atatürk'ten daha iyi düşünebilirim diye.

Meselâ Abdi İpekçi ile yaptığı konuşmalar var. Abdi İpekçi'ye söylediği bazı sözler de var. Orada diyor ki, gece konuşurduk diyor, fakat sabahleyin gittiğim zaman tekrar şeyderdik. Yani akşamki konuşmalar işte belki içki dolayısiyle, fakat sabahleyin çok defa fikri değiştirir gibi filan mânâlar veriyor. O kadar kaypak konuşan bir insan. Ama onları Atatürk'ün sağlığında bakalım söyleyebilir miydi?

Sonra herkes bugün bir hatıra neşrediyor. O hatırayı hayır efendim o yanlıştır doğrusu budur diyecek kimse yok ki. Ben bazen öyle feveran ediyorum ki, Tarih Kurumu'na söyliyeyim, Tarih Kurumu bunlara bir cevap versin, birşey yapsın. Yok Tarih Kurumu da ne yapar nihayet işte bilemiyorum.

E. Ö. - Şimdi bir mesele daha var. İsmet Paşa'nın İkinci Dünya Harbi'ne girmemesi, İsmet Paşa'nın kendi kararı değildir. Bir defa Orgenerallerle konuştu. Ondan sonra gitti Mısır'a biliyorsunuz.

Mısır'dan geldiği vakit de, o gün de bizde yemek vardı. Afet Hanım, Allah rahmet eylesin pederiniz (Afet İnan'ın eşi Dr. Rıfat İnan.A.İ.), İskender Paşa vardı, bilir misin bilmem, İskender Paşa'nın hanımı, Cemil Cahit Paşa, hanımı. Ben yemek hazırladım. Melâhat Ha-

nım (Galiba Cemil Cahit Paşa'nın eşi.A.İ.), bir yerde Afet Hanımla buluşup da sonra geleceklerdi. İsmet Paşa geldi (Mısır'dan.A.İ.), orgeneralleri topladı yukarıya. Giderken topladığı gibi gelirken de topladı. Cemil Cahit Paşa da toplantıdan bize yemeğe gelecek. O erken geldi. Baktım böyle neşeli. "Hadi Edip. İçkin ne var?" dedi. Daha erken paşam gelmediler dedim. Bira var dedim. "Hadi ver bir bira da" dedi. Şimdi sorulmaz da ne konuştunuz diye. Fakat ben şöyle birşey alayım dedim. Paşam dedim, İsmet Paşa harbe girmiyor. İki şey ortaya koydu. Harbe girmiyor, birisi ben taaruz mu edeceğim. İkincisi müdafaa da mı kalacağım? Eğer müdafaada kalacaksam şu, şu, şu şartları isterim. Aletleri, vasıtaları. Yok taaruza geçeceksem şu, şu, gibi kuvvetleri, vasıtaları, tayyare filan isterim. Bu da dedim ötekilerin kıvıramayacağı, veremeyeceği, yetiştiremeyeceği bir şeydir dedim. Bunu mahsus ileri sürdü, çünkü dedim biliyorum ki, bizim kuvvetimiz böyle bir harbe girmeye müsait değil. Kısa bir zamanda elimizdekileri kaybedersek sıfıra kalırız. Millî Mücadeledeki sopalara kalırız.

Cemil Cahit Paşa: "Sen bunu nereden biliyorsun?" dedi. Paşam dedim İsmet Paşa sağır, ta! oradan söylediğini ben buradan duyuyorum dedim.

Bir defa Cemil Cahit Paşa'nın neşeli gelmesi, Cemil Cahit Paşa Millî Müdafaa Vekili. Ve sonra İsmet Paşa'nın da iyi ahbabıydı. Yağlamasını çok iyi bilirdi Cemil Cahit Paşa Allah rahmet eylesin. İsmet Paşa'yı çok yağlardı. Bir harp bizim için tehlikelidir derdi daima. Sevinçle geldiği için harbe karar vermediklerini oradan çıkardım.

Onun haricinde de, harbe girmemiz için tabii bir esbab-ı mucibe (neden.A.İ.) gösterecek. Onları da gücendirmemek için. İki şey ortaya sürecek: Müdafaa, Taaruz. Hangisini yapacaksa, ona göre bana silah ve alet verin. Beş para verecekleri yok. Ne alet ne de insan verecekleri yok. Yalnız bizden istifade edecekler.

Paşam dedim, bunlar orada konuşurlarken, menfaatleri birbirlerinin tamamen zıddıdır. Rusya'nın, İngiltere ve Amerika'nın mantaliteleri tamamen birbirinin zıddı dedim. Şurada şu hadise olunca, kayıp olursa filanın, kazanç olursa falanın menfaati bozulur deyince; "Edip!"

dedi "Coğrafyada ne okuturlar?" dedi (Edip Öğmen coğrafya hocası. A.İ.) Onlar zannediyorlarmış ki, isim ezberletilir. Paşam dedim bunların her birisinin dünyada bir çok menfaatleri var dedim. Hindistan meseleleri var, Amerika meseleleri var, İngiltere'nin kolonileri var. Bunlar ellerinden gidince ne olur? Şurasını, burasını anlatınca dedi ki: "Biz de Ali Sait Paşayla iyi coğrafya bilirdik. Bütün Almanya'nın köylerinin isimlerini bilirdik" dedi.

İsim bilmenin bir kıymeti var mı hiç? Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Çeşme hadisesi vardır biliyorsunuz. Ruslar Çeşme'deki Osmanlı gemilerini yaktılardı biliyorsunuz. O vakit Venedikliler en çok etkindi. Venediklilerin alakası yok, Cebellütarık boğazından kalkıp da gelebileceklerini, Baltık'tan gelebileceğini o zaman bilen rical yok. Hükûmet o zaman Venediklileri yakalamışlar, gülünç bir vaziyete düşmüştük.

Bunun gibi. İsmet Paşa kurnazlığı dolayısiyle, bir harp olursa kaybedecek, bütün prestiji kaybolacaktır. Elde kazanılmış Atatürk sayesinde bir mevki vardır. Bir Millî Şef yerini ondan intikâl etti . Onu devam ettirmek istedi. Harbe sokacak olsa biliyor ki, kendisi de mahvolacak, kendisi de berbat olacak. Bunu bildiği için girmedi. En sonunda Almanya ile biliyorsunuz haricî birşey yaptı.

Bu İsmet Paşa birşey yapacak. Ne yapsın? Demokrasiyi yaptı.

Demokrasi birden yapılır mı? Demokrasi bir defa nelere dayanır? Demokrasiyi kabul eden toplumlar hangi toplumlardır? Nasıl bir toplumdur? Bunların kültürleri nedir? Halkı nedir? Meslekleri nedir, iktisadî kuvvetleri nedir? Bunları bilmeden böyle, daha parmak basan, okuma yazma bilmeyen, daha ilk mektep bilgisine haiz olmayan insanların reyiyle bir demokrasi yaparsanız, işte böyle çarçur olur. Fakat bunu yapmak istedi. Bunu yapmakla büyük bir şey yapacağını zannetti. Ve bunu yapmaya kalkıştı. Meselesini ortaya koydu.

F. Ö. - Efendim, İsmet Paşa işte reisicumhur olduktan sonra, Meclis'te bir muhalefet grubu yaptırdı. Müstakil grup diye. Rana Bey Başkan. Meclis'ten muhtelif şahıslar var. Güya muhalefeti onlar yapacaklar. O kadar suni bir hareket ki bu. Atatürk bunu muhtelif zamanlarda

tecrübe etmiş. Terakkiperver Fırkası malûm. Ondan sonra Serbest Fırka malûm. Bunlar Atatürk zamanında yapılmış şeyler. O zannetti ki, Atatürk'ün yapamadığını ben yapabilirim. Yapamadı. Kendi bütün hareketlerinde Atatürk'ün üstünlüğünü silmek için elinden gelen gayreti sarfetti. Yani bunu umumî bir fikir olarak söyleyebilirim.

Hülasa olarak budur. Yoksa Atatürk'ün yolunda yürümüş olsaydı, her şey başka türlü olacaktı. Atatürk öldükten sonra bir çok dostlarımız var. İsmet Paşa zamanında oruç tutmaya kalktılar, İsmet Paşa zamanında namaz kılmaya kalktılar. Şunu yaptılar, bunu yaptılar. Kusurumuz lâikliği memlekete yayamadık. Onun için Allah rahmet eylesin, bunu ben her yerde söyliyemem. Ben şahsen Anıt-Kabir'e bile defnedilmesini istemedim. (İnönü'nün). Ama beni kim dinler tabii.

A. İ. - Yani o Atatürk zamanındaki birlik ve şuur yok muydu?

F. Ö. - Yok. O tamamiyle gitti. O zamanki yaşayış heyecanı başkaydı.

E. Ö. - Bir şey söyliyeyim kızım! Gülhane Hatt u Hümayûnu'nu biliyorsunuz. Birisi soruyor ne demek bu diyor. Senin anlayacağın diyor bundan sonra gâvura gâvur denmeyecek diyor.

Hanıma dedim ki bir gün, tarihî bir gün dedim. Bana bir vesika ver de Meclis'e gideyim dinliyeyim dedim. Eski Meclis'in samiin (dinleyici.A.İ.) kısmında bir yer buldum, gittim. Locadaki ecnebi (sefirler.A.İ.) hepsi ağlıyordu. Bütün insanlar ağlıyordu. Şuradan birisi kalktı, böyle gelip de şuralardaki kapılardan çıkacak. Gelince yüzü bize doğru oldu tabiatıyle, samiine doğru oldu. Birisi gülüyordu. O kadar ağrıma gitti ki,

A. İ. - Bu sözünü ettiğiniz hangi gün?

E. Ö. - Atatürk öldükten sonra, İsmet Paşa'nın (Reisicumhurluğa) intihab edildiği (seçildiği) gün.

A. İ. - Kimdi gülerek gelen?

E. Ö. - İsmet Paşa kazandı diyerekten, sonradan Dahiliye Vekili olan sevgili Faik Beydir. Faik Öztrak. Onları sonra tuttu, tuttu attı. Hepsini attı. Hepsini, sevdiklerini biraz tutar, rekabet başlayınca atardı.

NEVZAT TANDOĞAN OLAYI

A. İ. - Şimdi ben bunu iki türlü dinledim (Nevzat Tandoğan -Ankara valisi-'ın intiharı olayı). Bir hanım ahbabı varmış, bir kumarhane açmış, çok para sarfetmiş, ondan dolayı parasız kalmış. Çok da onuruna düşkün bir adammış, onun için intihar etti dediler.

E. Ö. - Bu öyle ne kumar oynar, ne de şeyderdi. Nevzat Tandoğan ile İstanbul'da askerlikte, adliye nezaretinde beraberdik. Büyük bir salonumuz vardı. Biz takviye dersi alıyorduk. Bir yüzbaşı amirimiz vardı (Sakallı). Bu Nevzat Bey biraz erken çıkardı. İmzadan evvel çıkardı. Harbiye Nezaretinin e'tam ve eramil kısmındayız. Yetimler ve dullar. Bütün şey biliyor.

A. İ. - Kurtuluş Savaşı zamanında mı bu?

E. Ö. - Yo! Birinci Dünya Savaşı'nda. Kâğıtlar geliyor, yığınla iş var. Yani tekaüt kısmı. Hem yazıcıları, zabitleri, hem de neferleri kıyamet kadar. Çalışıyoruz. İkimiz böyle yanyanayız. Bu sakallı amirimiz yüzbaşı, "Bazıları erken imza edip, kuyruğunu bacaklarının arasına alıp kaçıyor" dedi. Bir titreme oldu Nevzat'ta. "Edip! bu bana. Dayanamayacağım ben, Allahaısmarladık" dedi ve gitti. Hakikaten ona söylüyordu. Onurlu bir adamdı.

Yıllar sonra Bursa'ya da geldi, Parti Müfettişi olarak. Fakat bu adalar kaymakamı olmadan evvel İsmet Paşa menkub (gözden ve mevkiden düşmüş.A.İ.) vaziyetteydi Heybeliada'da. Himaye etti İsmet Paşa'yı. İsmet Paşa'yı oradan tanır, ona hizmet etmiştir. Ve İsmet Paşa da geldikten sonra, onu aldı getirdi. Kendisi zaten Emniyet'teydi. Emniyette olduğu için, İsmet Paşa onu daha çok himaye etti. Bunu emniyette bulunan Şinasi isminde bir komiser de, orada onun tanıdığı idi. Vapurda biz bindiğimiz zaman, İstanbul'dan geliyorduk, Nevzat Bey de biniyordu. Şinasi onu geçirmeye gelmiş. Şinasi de benim Konya'dan idadî sınıf arkadaşım. Beraber mezun olduk. Abulabut insanın birisi. İşte nasılsa biraz hukukta şöyle birşey olmuş; bir komiserlik yakalamış. Yaltakçı böyle. Neyse orada görüştük. Nevzat Beyi getirdi oraya

kendisi şey olduktan sonra, Nevzat Bey de onu komiser olarak beraber getirdi.

Neyse, bu seçim dolayısiyle (1946) Nevzat Bey kazanılamıyacağını sylemiş. . .

F. Ö. - Nevzat Bey İsmet Paşa'ya bu seçimin kazanılamıyacağını söylemiş.

E. Ö. - Hatta hanım dedi ki, nasıl kazanamayız, Beypazarı'nda salkım salkım ağaçlar üzerinde, alkışlar filan. Onun üzerine hanım dedim sen onlara bakma. Onlar böyle alkış olur, ama netice dediğim gibi olur. Ve İsmet Paşa adeta rezil edecek şekilde Tandoğan'ı tahkir etti.

A. İ. - Seçimin kazanılamayacağını söylediği için mi?

E. Ö. - Tabii. Kazanamayacaksınız diye. Nafi Atuf da şeyini atabilmek için de ne yapalım efendim, Tandoğan gibi böyle şeyden olan insanı oraya verirseniz, şaşırdık kaldık. Esbab-ı mucibede (gerekçe) bunu gösteriyorlar. Çalışamadık. Aklımız ermedi demiyorlar da, senin kötülüğün yüzünden bu şeyleri kaybediyoruz diyemiyorlar da. . .

F. Ö. - Emniyet ettiğimiz adamlar ihanet etti manasına söylüyorlar.

A. İ. - 46 seçimleri mi?

F. Ö. - Evet, evet. Asıl intihar meselesini kardeşinden dinledik biz. Yani öyle o kumar işleriyle filan alakası yok. Doğrudan doğruya İsmet Paşa'nın rolü var.

E. Ö. - Çok müteessir.

A. İ. - Ama kendi tabanca mı sıkmış?

F. Ö. - Onu bilmem. İntihar, fakat teessürle.

A. İ. - İsmet Paşa nerede tahkir etmiş?

E. Ö. - Bu iş olmayınca canı sıkılıyor, tahkir ediyor.

F. Ö. - Kardeşi vardı. Fahri Tandoğan. Bizim komşumuzdu da. O açık açık söyledi. İsmet Paşadır ağabeyimin ölümüne sebep. Böyle bir kadın meselesi filan yok. Onlar sonradan uydurma şeyler. Hakikat bu maalesef.

E. Ö. - Bizi dahi ortaya atıyorlar bakınız. Kendilerini kurtarmak için . O kadar haşlamış ki onları.

F. Ö. - Sonra da alay etmişler bazıları. Eyvah! demişler, Edip Bey hanımdan dayak yemiştir demişler.

E. Ö. - Şimdi bir gün ben bahçede oturuyorum. Bizim evin arka bahçesi vardı biliyorsunuz. Paşa (Cemil Cahit Toydemir) geldi. "Edip, hadi ne varsa ver, soğuk birşeyler içeceğim filan" dedi. Ne o Paşam dedim. "Şimdi yukarıdan geliyorum" dedi. Ne var dedim. "Emekli oluyorum" dedi. Aman! Paşam dedim ne oluyor? "Şimdi muamele başladı. Hemen bir iki gün içerisinde bitecek" dedi. "Paşam niye yaptınız" dedim. "Yukarısı öyle istedi" dedi. Konuşurken müşir İstanbul'dan şey oluyor, Cemil Cahit Paşa'nın da İstanbul ordu kumandanlığı vardı ya! Binaenaleyh onu da alıp, vazifeden istifa ettiriyor. Onu da koruyacak ki, müşire karşı onu ileri sürecek. Ne kadar budalalık? Müşirin vazieyti başka, Cemil Cahit'in vaziyeti başka. Cemil Cahit Bey sıkı idaresi dolayısiyle Yassıada'da kumandan oldu biliyorsunuz. 1. Ordu Kumandanı.

Biz oraya gittik. Haşeret için DDT, askerler için CCT derlermiş. O kadar sert bir adam. Bu kadar asker üzerinde kötü tesir yapmış bir insan ama, doğru olaraktan yapmış bir insan. Lâubaliliği sevmezdi. Böyle bir tesiri olan bir insanı müşire karşı nasıl kendi partine alırsın? Ayakları suya ermişti ama, atılacaklarını biliyorlardı.

F. Ö. - Efendim! 46 seçimlerinde Meclis fesholdu. İşte herkes seçim dairesine gidecek, çalışacak. İstanbul mebuslarından bir grup -ben de o zaman İstanbul mebusuyum- bunlar köşke çıkıyorlar. İnönü çağırıyor. Bilmiyorum. Bir de baktım geldiler bunlar. Bana dediler ki: "Biz İstanbul'a gidiyoruz. Siz de bizimle beraber bulunacaksınız. Biz bir ekip halinde çalışacağız." Bunlar çıkmışlar ekip halinde İnönü ile konuşurken, İnönü demiş ki benim için: "Öymen'i de alınız aranıza" demiş.

Böyle beraber gideceğiz. Bana da üniversiteyi verdiler. Üniversite talebeleri, hatta partinin yurdu vardı, oradaki talebelerin hemen hepsi Belediye Seçimlerinde Halk Partisi aleyhine oy kullanmışlar. Ben de onlarla meşgul olacakmışım güya. Bu şekilde çalıştık.

Sonra asıl bir toplantıda bir gün Tahsin Coşkan filan köşke çık-

tıkları zaman, bir akşam yemeğinde İsmet Paşa benden bahsetmiş nasılsa ve gayet iyi bahsetmiş. Öymen demiş işte şöyle, işte böyle, şöyle çalışıyor, böyle çalışıyor, filan, filan diye. Sonra Tahsin Coşkan geldi bana dedi ki: "İsmet Paşa sizin için çok iltifat etti. Hatta ümit ederim sizi yakında yukarı çağırır" dedi. Hakikaten çağırdı. Çıktık yukarıya. Yani İsmet Paşa allahrahmet eylesin, evet iyi tarafları vardı, fakat beri tarafta çok zayıf tarafları da vardı.

A. İ. - Siz sonra üniversitede çalıştınız mı? (Seçim için)

F. Ö. - Çalıştım. Orada çalıştım. Üniversite talebeleriyle çalıştım. Yurtlarda çalıştım. Üniversiteye gittim. Koca, koca adamlar. Şimdi düşünüyorum da, yani onlar bana bir şey etselerdi?

A. İ. - Sizin Darülfünûn'da hocalığınız var değil mi?

F. Ö. - Yok.

İSTANBUL MİTİNGLERİ

A. İ. - Peki 1919 mitingleri?

F. Ö. - Var, var. Hepsinde varım ben. Talebeyim, o mitinglerin içindeyiz zaten biz. Onları hazırlayan bizleriz.

A. İ. - Onları anlatır mısınız?

F. Ö. - O zaman biz, Derviş Paşa Konağı'nda okuyoruz. Daha evvel İnas Darülfünûnu (kızların üniversitesi. A.İ.) başka bir binadaydı, sonra İstanbul Darülfünûnuna inkılâp etti. Biz Derviş Paşa Konağı'na geldik. Yani İstanbul Darülfünûnu. Kız ve erkek talebeleriz biz. Ayrı ayrı ders görüyoruz. Birimiz sabah ders görüyoruz, diğerimiz öğleden sonra. Ve bu mitingler esnasında beraber çalışıyoruz. Daha ziyade hukuk talebesiyle münasebetteyiz. O mitinglerde hepsinde hazır bulunduk biz.

16 Mart hadisesi oldu. Şehzadebaşı karargâhı basılmıştı, İngilizler tarafından. Orada askerlerimizi şehit ettiler. Ben işte o gün mektebe geldiğim zman, Darülfünûn kaynıyor böyle, hatta talebe iki grup oldu. Bir kısmı milliyetçi, bir kısmı itilâfçı. Millîciler diyorlar ki: "Doğrudan doğruya bu Şehzadebaşı Karargâhında şehit olan askerlerimi-

zin cenaze törenine gideceğiz." Ötekiler "gidilmesin" diyorlar. Bu sırada Rıza Tevfik çıktı. Rıza Tevfik dedi ki: "Siz bir avuç herifler, İngiliz kuvvetine ne yapacaksınız?" filan. Bir şey oldu, adeta adamı parçalayacaklardı. Rıza Tevfik oradan sıvıştı, gitti. Sonra hakikaten erkek arkadaşlardan bir kısmı, millîci olanlardan bir kısmı gittiler cenazeye. Cenazede bulundular. Ondan sonra 24 saat de Bekirağa Bölüğü'nde kaldılar. Yani 1918, o mitinglerde gerek Fatih mitinginde, gerek Sultanahmet mitinginde vardım. Yani talebe olarak vardım.

A. İ. - Neydi gayesi bu mitinglerin?

F. Ö. - Mitinglerin gayesi, İzmir işgal edilmişti, hatta yakalarımıza bir rozet taktık. "Simirn resira Türk"(İzmir Türk kalacaktır) diye.

Halide Edip'in orada konuşması vardır. Halide Edip manda taraftarıydı. Fakat sonra Anadolu'ya geçti.. Onbaşı sonra çavuş filan. Kendisini gayet iyi prezante ettiydi. Onun "Ateşten Gömlek"i vardır. Ateşten Gömlek'i okuduğunuz zaman zannedersiniz ki, bütün insiyatif İsmet Paşa'dan geliyor, Atatürk ikinci planda.

A. İ. - Demek ki, Halide Hanım biraz İsmet Paşa taraftarıydı.

F. Ö. - Evet . İsmet Paşa taraftarıydı.

A. İ. - Peki bu mitingler gayesine ulaştı mı?

F. Ö. - E! mitingler gayesine, bir hareket. O zaman için gayesine ulaşacak birşey yok. Çünkü İstanbul'da Ferid Paşa hükûmeti var. Yalnız tabii İzmir'in işgali dolayısıyle bir reaksiyon. Elbette bir çokların üzerinde bir tesir yaptı, fakat fiiliyatta öyle elle tutulacak herhangi bir vaziyeti olmadı ama, bir reaksiyondu.

A. İ. - Kaç kişi vardı bu mitinglerde?

F. Ö. - Kalabalıktı. Yani bugün miktar itibariyle bir şey söylemek mümkün değil. Sultanahmet Meydanı tamamen doluydu. Hep siyah bayraklar böyle asılmış.

E. Ö. - Bir iki tayyare de dolaştı böyle üzerimizde. Hatta Turgut Paşa çok benzerdi şeye. Turgut Paşa giderken herkes onu şey zannetti. Ta! onu Harbiye Nezaretine kadar takip ettik.

A. İ. - Kime benzerdi?

E. Ö. - Padişaha benzerdi.

A. İ. - Vahideddin'e?

E. Ö. - O kadar benzerdi ki, o zaman daha yeni yeni görünüyordu. (Vahideddin. A.İ.) Çok görünmemişti. Reşat Bey gibi değildi. Hatta o kalabalık içerisinde benim sigara tabakamı cüzdan zannedip çekmişler.

F. Ö. - İstanbul işgal edildiği zaman İngilizler Üniversiteyi de işgal ettiler. Bizim bulunduğumuz yeri. Bilmezsiniz tabii onları. Zeynep Hanım Konağı. Bir de konferans salonu tarafı vardı. Biz de konferans salonu tarafından işlerdik, İngilizler işgal ettikten sonra. Hatta cümle kapısına bakan büyük bir salon vardı. O da kızların oturma odasıydı. Oda tam böyle kapıya bakıyordu. Banim hocam -ben işte coğrafya şubesinde okuyorum- Faik Sabri (Duran) o gezdiriyor İngiliz generalini, bir aralık işte biz de onlarla beraber şöyle bakınıyoruz, Faik Sabri Bey kızarıyor, bozarıyor, şöyle şöyle birşeyler söylüyor. Aralarında belli ki, bir sert konuşma oluyor. Sert değilse bile münakaşa oluyor. Sonra anladık o odayı istemiş İngilizler. Orayı da istiyorlar. Faik Sabri demiş ki: "Burası kızların yagâne istirahat odası. Buradan başka odaları yok" demiş. Ona rağmen aldılardı onu.

Biz sonra işte konferans salonu tarafından işledik. Faik Sabri'nin karısı İngilizdi. O zaman düşünürdük biz, Faik Sabri bu hanımla nasıl oturuyor? Öyle ya! bir taraftan düşman. Ama o sırada kadın İngiltere'deydi. Yani aşağı yukarı tarih bunlar. Ve bilfiil içinde yaşadığımız devre. Ve bütün bunlardan bu memleketi işte bu kadar badirelerden sonra Atatürk kurtardı. Evet Malazgirt de büyük bir zafer, ama o başka, öteki başka. Onunla onu ne karıştırırsın? Ben bunların aleyhindeyim. Çok aleyhindeyim, ama kime söyleyeceksin.

KADIN MEBUS OLARAK MECLİS'TEKİ DURUM

A. İ. - Peki sizin mebusluğunuz zamanında herhangi bir sıkıntınız oldu mu? Yani o kadar erkeğin içinde?

F. Ö. - Biz onyedi hanım, daha sonra bir hanım daha geldi, o zan-

nediyorum Atatürk'ün Selanik'te hocası imiş, öyle söylediler, yahut da bir yakını imiş. Tesadüf, benim büyükbabam Selânik'te vazifeliydi asker olarak, biz de gitmiştik. Ben o zaman çok küçüğüm, ablam da orada bir mektebe gidiyor, Hatice Hanım da oranın başöğretmenimiymiş neymiş. Yani Hatice Hanım eski bir öğretmen. Yaşlı olmasına rağmen.

Biz Meclis'e girdiğimiz zaman Meclis bizi o kadar iyi karşıladı, o kadar hazmetti ki, en ufak bir sıkıntı ile karşılaşmadık. Bizi gayet tabii olarak karşıladı. Yani tasavvur edin bugünkü durum başka, 1935'deki durum bambaşka. Sanki tabii imiş gibi. Hatta bir şeyde Atatürk'e söyledim ben bunu. Köşke gitmiştim ben bir aralık. Afet Hanım davet etmişti. Gittik. Otururken Atatürk geldi. Çiftlikteymiş, Atatürk geldi. "Nasıl" dedi "Alıştınız mı mebusluğa?" Dedim Paşam, o kadar alıştık ki, sanki öteden beri Meclisteymişiz gibi. Yalnız ben böyle söylemiyorum. Bütün arkadaşlarım da aynı vaziyette dedim. Yadırgamadık. "Siz de çalışın. Muvaffak olacaksınız" dedi. Bu şekilde hakikaten bizi çok iyi karşıladılar.

A. İ. - Yani hiç bir çalışmada hiçbir zorluk çekmediniz .

F. Ö. - Hiç çekmedik. Bilakis gayet tolerans gösterdiler; Yani o kadar o kadar büyük bir olgunluk vardı ki o zaman. Alışkın değiller. Tek parti devri. Yeni bir kanun çıkmış, o kanunla bu kadar hanım girmiş içlerine, sonra o hanımların, mesela Satı Kadın var. Satı Kadın bile intibak etti.

Bize sonra diyorlar ki, efendim siz normal seçimle gelmediniz. Normal seçimle gelmedik, amma bizi öyle bir teşkilat seçti ki, bence o normal seçimin üstünde o.

A. İ. - Tabii seçilmiş insanlar olarak geliyorsunuz.

F. Ö. - Tabii.

E. Ö. - Hanımın ablası, büyük baldızım Ankara'da bulunuyor. Karaoğlan çarşısında giderken orada bir yorgancı vardı (Salti Frango'nun yanında). O yorgancıda bir işi varmış. İsmet Paşa geliyor demişler. Aman aman demiş, Atatürk'ü göremedim bari, İnönü'yü göreyim de-

miş. Otur otur hanım demiş yorgancı, ne yapacaksın onu görüp de demiş, senin benim gibi biri demiş. Öteki geçerken burada her şey oynardı demiş.

TBMM

F. Ö. - Her şeye rağmen çok kaliteli Meclisti.

A. İ. - Bugünkü Meclis gibi değil tabii.

F. Ö. - Hayır. Bugünkü Meclis'i Allah kurtarsın. Kaliteli bir Meclisti. Hani herkes kendi devrini üstün görür, ama ben gayet nötr olarak. O bizim Bütçe Komisyonu'ndaki çalışmayı şöyle gözümün önüne getiriyorum da, geçenlerde -ismi lazım değil- Maliye Genel Müdürlerinden birisi ki, hergün Bütçe Encümeni'nde karşı karşıyayız böyle. Çok efendi terbiyeli bir adam. Daha sonra Demokrat Parti'den mebus oldu, hatta zannediyorum Yassıada'ya da gitti. Bakan oldu. Bütün bunlar olduktan sonra, yani Yassıada'dan kurtulduktan sonra birgün rastladım kendisine. İki dost gibi karşılaştık. Fikir ayrılığı başka şey. O başka şey, öteki başka şey. Geçenlerde bir şey sormak için -daha evvel de bir ahbabıma ait bir iş vardı, onun için- aramıştım onu. Bana söylediler o beyin elindeymiş iş. Tanıyor musunuz dediler. Dedim gayet iyi tanırım. O zaman da adam çok iyi karşılamıştı. Bu sefer de bir şey sormak istiyorum. Açtım telefonu. Dedim beni hatırlayacak mısınız? Anadolu Kulübündeymiş de galiba. Misafirleri filan varmış. Çağırdılar, geldi. Dedim ben böyle böyle, bilmem dedim katırlayacak mısınız? "Aman efendim sizi hatırlamam mı? Bütçe Encümeni'nde az mı beraber bulunduk" dedi. "Sizi hatırlamamak olur mu?" dedi. İşte biraz böyle konuştuk. Ne dedi biliyor musunuz? "O devirleri arıyorum Hanımefendi" dedi. "O devirleri arıyorum." İşte bu yetişir.

Evet hatası olmadı mı Halk Partisi'nin? Hataları oldu, olmadı değil. Hatasız insan olmaz. Ama o devre başka bir devreydi ve Atatürk'ün kurduğu bir zemin vardı. Atatürk öldükten sonra İsmet Paşa aynı yoldan yürümüş olsaydı, bugün her şey bambaşka olurdu. Ne lâ-

iklikte, ne kadın haklarında, ne şunda ne bunda İsmet Paşa Atatürk'ün yolundan yürümedi. Açıkcası bu.

E. Ö. - Namaz kılıp, oruç tutmaya başladılar. Neydi o demin söylediğimiz İktisadî Kamu Teşekkülündeki Sadrettin Bey, namaz kılıp, oruç tutuyor.

F. Ö. - Ben bazen öyle derim, Atatürk hakikaten talihsiz bir adam. Başka memleketler bizden daha çok itibar ediyorlar. Şükrü Esmer bir aralık -zannederim, Demokrat'lar zamanında mıydı- iyi niyet elçileri olarak bir grupla beraber, -hatta Muzaffer Göker Bey vardı, tarih profesörü, Tarih Kurumu'nun da üyesidir o- onun da dahil olduğu bir heyetle bunlar bütün dünyayı dolaştılar. Bana dedi ki, Şükrü Esmer -bir aralık beraber İstanbul mebusuyduk- "Patagonya'da. Türkiye'nin nerede olduğunu bilmiyorlar. Fakat Atatürk'ü biliyorlar"dedi.

İnsanların zaafı olmaz mı olur. İnsan olmak itibariyle olur. Bugün Napoleon Bonapart, maceraperest bir adam, fakat Fransa'ya hizmet etmiş, ama sonradan şöyle olmuş, böyle olmuş. Fransa bugün Napoleon'u minnetle anar. Atatürk onun çok üstünde, ama bizde bu sen ben kavgası yok mu? İşte bu berbat eden.

A. İ. - Eskiden de mebuslar arasında böyle çok tartışmalar olur muydu?

F. Ö. - Efendim. . .

A. İ. - Yani böyle sen ben davası olur muydu?

F. Ö. - Vallahi olmazdı. Olgun insanlardı. En cahili bile. Menfaatlerini düşünenler yok muydu? Vardı tabii. Ama normal kabul etmek lazım. İfrat herhangi bir hareket yoktu. Ama sonra sonra...

Sonra bakın Demokrat Parti 46'da Meclis'e girdi. O zaman da Halk Partisi büyük bir olgunluk gösterdi. Senelerce tek parti olarak yaşamaya alışmış olan bir müessese, Adnan Menderes böyle desteyle kâğıtla çıkar kürsüye. Söyler, söyler, onun içinde birçokları da yoktur. Meclis böyle bir feveran eder, nereden çıkarıyorsun bunları? O hiç istifini bozmadan okur. Heyet-i Umumîyede okuyor.

Sonra İkinci Dünya Savaşı girmiş. İkinci Dünya Savaşı'nda millet bir takım mahrumiyetlere uğramış. Belki biraz beceriksizlikten ol-

muş. Bütün bunların tesiriyle, hani denize düşen yılana sarılır, belki bunlar gelirse memleket daha refaha gider ümidiyle... Onlar 4 sene iyi. Ondan sonra berbat ettiler. Halk Partisi'nin devrinde hatalı dedikleri, yanlış dedikleri şeylerin kaç mislini fazlasıyla yaptılar.

A. İ. - Siz Adnan Menderes'i tanırdınız değil mi?

F. Ö. - Tabii tanırdım. Bütçe Encümeni dolayısiyle herkes tanıyor.

Sonra biz meselâ, ben üç devre İstanbul milletvekilliği yaptım. İstanbul milletvekilliğinde dolaşırdık. Biz ekip halinde çalışırdık. Ve bu ekip halinde çalıştığımız esnada Ziya Karamürsel vardı -şimdi ara sıra konserleri oluyor Arın Karamürsel, onun dedesi- Şemsettin Beyin de gayet yakın dostu. O not alırdı, bir de ben not alırdım. İkimizin notları karşılaştırılır, raporumuzu o şekilde verirdik. Onun için beni gittiğim muhit tanırdı.

MAARİF CEMİYETİ (*)

A. İ. - Hangi münasebetlerle çıktınız kürsüye?

F. Ö. - Ha! bak şimdi onu anlatayım.

Ben Maarif Cemiyeti'nde çalışıyordum. Maarif Cemiyeti reisiyim. Şimdi Maarif Cemiyeti'nden Köşk'e müracaat ederler yardım için. Maarif Cemiyeti'ne diye yazarlar. Maarif Cemiyeti'nin eti ne budu ne? Kendi bütçesi nedir? Ona buna yalvararak yardım tedarik ediyoruz. Fakat elimizden geldiği kadar biz çok talebe himaye ettik. Hatta geçenlerde birisi bana dedi ki, "Sizin himaye ettiğiniz bir talebe varmış" dedi. "O bugün meşhur bir doktormuş" dedi. Hatta annesi ile görüşürüm, sizinle çok tanışmak ister. Böyle işte, elimizden geldiği kadar yardım ettik. Yani gücümüzle mütenasip (uygun) olmayacak şekilde yardımlar yaptık. Ama yaptığımız yardımları da ilan etmedik. Yalnız raporlar var, orada yazardık.

Bir gün birisi geldi bana, Giresun mebusu. Böyle böyle bir çocuk

(*) Bugünkü "Türk Eğitim Derneği" yani "Ankara Koleji".

var dedi. İsmet Paşa'nın dedi çavuşunun mu askerinin mi oğlu, yardım istiyor. Yalnız ikmali var dedi. Dedim ikmali varsa, ikmalini versin, eğer şartlarımıza uygunsa, çünkü daha iyi derecede olması lazım, idare heyetinde bir şey yaparız dedim. Bir de İzmit mebusu var, Sedat Bey. O da bana bir talebe ismi verdi. Fakat bu talebeyi biz tahkik ediyoruz, cevap alamıyoruz. Hatta bir kaç defa da söyledim, Sedat Bey ! gelmedi bunlar için birşey dedim.

Birgün bir baktım -bu Giresun mebusu- hanımefendi geldi dedi. Acaba derecesi nasıl dedim. İdare heyeti ya iyi diye kabul eder, yahut da pekiyi ister. Canım efendim dereceye ne bakıyorsunuz, geçmiş ya! dedi. Prensiblerimiz var dedim. İdare heyetine koyduğum zaman ona aykırı birşey olursa, ben bir şey yapamam. Siz bir sorun bakalım dedim, nasıl bir dereceyle geçmiş diye tehdit etti beni. Biz size sorarız filan diye.

O zaman da Maliyeden bana yardım koyuyorlar, işte böyle 50 bin lira filan. Neyse bir taraftan Maliye Bütçesinin raportörüyüm. Onlarla meşgulüm. Birgün holde Nihat Erim, Sedat Pek bana dedi ki, "Hanımefendi bunlar size komplo hazırlıyorlar." Ha! şey geldi ondan evvel, bütçe müzakere oluyor, Maliye bütçesi geldi. Yardımlar var, yardımların da encümen aleyhinde. Encümende kimler var? Hasan Polatkan Abidin Potaoğlu, Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Adnan Menderes. Bunlar Demokratlardan olanlar. Bunlar da Encümendeler. Ben dört sene bunlarla beraber çalıştım. Fakat aleyhindeler bunlar hepsi. Fakat bana mesela diyorlar ki, o Abidin Potaoğlu -Eskişehir mebusu- : "Sizin Cemiyet başka, amma biz bu yardımların aleyhindeyiz". Ben de işte öteye, beriye şey yapıyorum ki, aman bu yardımlar kesilmesin diye. Tam o sırada bütçe konuşuluyor. İzahat verdim. Dedim ki, işte böyle böyle, şunu yapıyoruz, bunu yapıyoruz. En nihayet Polatkan dedi ki: "Verilen izahatı dinledim efendim". Ben bu 50 bin liranın 75 bin liraya çıkarılmasını teklif ediyorum" dedi Hasan Polatkan. Encümen de "hay! hay!" dedi ve kabul etti.

Benden evvel Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı orada. O yardım istedi. Kabul etmediler onu. Benim ondan sonra. Benimkini kabul ettiler.

Bir gün her iki Cemiyet idare heyetine üye olan bir arkadaş -gine

mebus- telefon etti bana. Dedi ki, Çocuk Esirgeme Kurumu'na verilen parayı siz almışsınız. Yok dedim Galip Bey, öyle birşey yok. Yalnız dedim Canpolat teklif etti onu kabul etmediler. Fakat benimki geldiği zaman ben izah ettim. Hasan Polatkan bu şekilde teklif etti, Encümen kabul etti. Onunkini almış değil. Böyle bir vaziyet yok dedim. Sizin için birşeyler hazırlıyorlar dedi. Vallahi dedim onlar hazırlasınlar, ben de cevabını veririm dedim.

Aradan zaman geçti; işte holde Nihat Erim, Sedat Bey vb. "Hanımefendi bunlar sizin için komplo hazırlıyorlar" dedi.

A. İ. - Diyen kim?

F. Ö. - Nihat Erim. Halk Partili. Sedat Pek de Halk Partili. O Eşref Dizdar -Giresun- Halk Partili.

Ben bunu ciddi telakki etmedim. Hazırlasınlar beyefendi, ben de hazırlarım dedim. Cevabını veririm dedim. Böyle şaka gibi. Hastalandım. Bütçe müzakere oluyor. Boğazım ateş içerisinde, hatta bir gece evvel erkenden kalktım -saat 4'e kadar filan devam ediyor bütçe müzakeresi- saat 12'de duramadım artık, ateşim var, kalktım, geldim. Ertesi gün müzakere oluyor. Maliye bütçesinde ğara var. Öbür tarafta Maarif bütçesinin raportörüyüm. Benim bulunmam lazım. Telefon ediyorlar, gitmedim. Ateşim var. Sesim çatlak, boru gibi. Bizim reis telefon ediyor. "Aman!" diyor "Hanımefendi gelsin. Maarif bütçesi müzakere olacak kimse yok burada" diyor. "Asıl raportör yok burada" diyor. Çünkü biz özel raportör oluyoruz. Maarif bütçesinin incelediğimiz raporu koyuyoruz. Bir de Encümenin ayrıca mazbata muharriri var. Mazbata muharriri heyet-i umumîyesinden mesul. Fakat mazbata muharriri olmadığı için, reis de bilmecburiye beni çağırıyor. Edip de diyor ki, vallahi hasta, ateşi var. Ben 39 derece ateşle evde yatıyorum.

Telefon ettim Rahmi Bey'e. O İzmir mebusu. Dedim ki, beyefendi hastayım. 39 derece ateşim var. Maliye bütçesi müzakere olacak, aman dedim, siz bu paraya göz kulak olun. "Aman kızım! Daha bilmem hangisindeyiz. O ancak yarına kalır" dedi. Hayır yani şayet olursa dedim, siz ilgilenin. Bu sefer ikinci bir telefon. Aman! benim için hanımefendi ne yapsın yapsın gelsin. Saat 10. Ben artık giyiniyorum kuşanıyorum böyle.

Daha evvel de bu encümende böyle bir çalışma tarzı vardı. Her kanun lâyihasını ihtisası olan bir arkadaşa verirler. O inceler rapor yazar, umumî rapora konur. Bu yardım şeysini de Fazıl Şerafettin'e verdiler. Onları tetkik etti. Benim de onlara verdiğim malumat var. Ne yapayım, o malumatı aldım geldim Meclis'e. Nihat Erim dedi ki, ha! Şemsettin Günaltay, öteki de Başvekalet müsteşarı. Şemsettin böyle oturuyor, böyle yanımda, Nihat Erim de yanımda. "Hanımefendi, hiç merak etmeyin; Meclis kabul etmez" dedi. Tam benim teklifim geldi, biz size göstereceğiz dediler ya!. Efendim bir takrir var. O takrirde efendim, Türk Eğitim Derneği'ne verilmiş olan 50 bin liranın tayyi (atlama, üzerinden geçme. A.İ.). Çıktım. İzahat verdim. Dedim böyle böyle. Konuşuluyor işte. Tam o sırada Hamdullah Suphi girdi içeriye. Etrafa şöyle bir bakındı. Kürsüye çıktı, fırladı; bu sefer lehte konuşmaya başladı. Benim lehimde, yani Cemiyetin lehinde. Arkadan Muhittin Baha çıktı. "Efendim!"dedi "Bu öyle bir müessese ki, değil 50 bin lira, bu Maarif hizmetine yardım ediyor" dedi. "75 değil, 175 bin lira olmalıydı" dedi. Bunlar benim lehimde konuşuyorlar. Fakat öyle birşey var ki, bu münasebetle ben bir kaç defa çıktım, dedim ki, efendim rahatsızdım, hazırlıklı gelmedim. Eğer bilseydim ki, sizin bu şekilde şey yaptığınızı ben daha çok hazırlıklı gelirdim. Fakat yaptığımız işler şunlar, şunlar, şunlar dedim. Gelirimiz de şu, şu;yardımla çalışılıyor dedim.

Ben anlatıyorum, şimdi o bir iki kişi var, onlar bana sual soruyorlar. Bunlar, hepsi, bu yardım keyfiyeti dedim idare heyetinden geçer. Prensiplerimiz vardır dedim. Bu prensiplere göre alırız, uygun değilse almayız (öğrenciyi. A.İ.) dedim. Bu şekilde. Nihayet, Meclis'in havası da böyle bir bulandı, karıştı. Geldim, oturdum. Nihayet böyle birisi de çıktı konuştu. Şemsettin Bey dedi ki bana, "artık cevap verme Meclis'in havası anlaşıldı. Yok artık bunlar kazanamazlar" dedi. Şimdi konuşma bitti, reye koyacaklar. Tagyir kabul edenler? Hayır, hayır, hayır. Meclis çınlıyor. Kabul etmiyorlar tagyiri. Meclis çınlıyor. 50 bin lirayı kabul edenler? Red, red, red, nasıl Meclis avazı çıktığı kadar.

75 bin lirayı kabul edenler? Kabul, kabul, kabul.

Ben artık ne hale gelmişim? Kıpkırmızı suratım. Bana döndü

Şemsettin Bey dedi ki: "Gördün mü bak, Meclis şeytti" dedi Sonra söylüyorlar. Demişler ki, bu işin içinde bir iş var. Yoksa demişler Fakihe Hanım öyle yaş tahtaya basmaz. Sonra anlattılar bana.

Nihayet bir İzmir mebusu vardı, Ekrem Bey. Ben çıkıyordum, yanıma geldi hemen. "Sizi ben büfeye götüreyim" dedi, "hayli şey yaptınız" dedi. Anlattım dedim böyle. "Anladık zaten" dedi. "Meclis de anladı" dedi. "Yoksa sizin böyle bir zaaf göstereceğinize, hiç kimse inanmaz. Gördünüz Meclis'in havasını" dedi.

Ben böyle geliyorum, Bütçe Encümenine çıkan bir merdiven vardı. Ekseriyetle Saraçoğlu o merdivenin altında oturur. Bazen biz de orada otururuz. Sedat Pek de onun yanında. Şimdi ben gülerek geliyorum o tarafa. Saraçoğlu da gülerek bana bakıyor. Dedi ki Saraçoğlu: "Ben sana demedim mi hanım seni yenecek diye" dedi Sedat Pek'e. O hanımefendi filan demezdi. "Bir daha seneye" dedi. Ben dedim, bir daha seneye ben de size cevabını veririm.

Sonra çok şey yaptım. Zaten çekilmeyi arzu ediyordum. O zaman çok yoruluyordum. Zaten Bütçe Encümeni öyle, ondan sonra o İktisadî Devlet Teşekküllerinde. . . Aylarca toplanıyor. Bulunuyorum o ictimalarda. Edip dedi ki bana, 50-60 sayfalık kanun şeylerini ben okuyorum. Hatta bir gün Refik Saydam Başvekil; Refik Saydam'a kahveci ıhlamur getirdi, önüne koydu. Döndü Refik Saydam bana "Hanımefendi bu sizin" dedi. Yani siz için, yani haplarla filan. Zaten ayrılmayı düşünüyordum, dedim şu parayı alayım da... (Maarif Cemiyeti için. A.İ.) Edip o zaman ısrar etti. Dedi ki, ya Cemiyet, ya şu filan olmaz dedi. Böyle şey olmaz. Bakıyorum kendimde artık çalışma kudreti yok. Buraya (İstanbul'a) geldiğim zaman, herkes hasta zanetti beni, çünkü o kadar yorulmuşum bu kadar mesai içerisinde. Bu parayı alayım da, kurtarayım da ondan sonra dedim. Hayır kabul etmediler. Senin gibi birisini... benim gibi bir budala yok dedim. Baktım olacak gibi değil. Bir gün istifayı verdim ve doğrudan doğruya İstanbul'a geldim. Artık kimse bir şey diyemedi.

Sonra Meclis'te bazı arkadaşlar, biz size çok gücendik dediler. Siz ayrılmayacaktınız dediler. Vallahi artık sıhhatim müsait değil dedim. Meclis'in size karşı olan güvenini gördünüz dediler. Bu müesseseye yazık olur filan.

Bu münasebetle ben bir kaç defa çıktım (kürsüye). Yoksa öyle uzun boylu heyet-i umumîyede konuşmuş insan değilim. Ama Encümende faydalı oldum. Gene Encümende az konuşurdum. Bakardım benim söyleyeceğim şeyi bir arkadaş söyledi; a! matlub hasıl oldu diye ben onu tekrar etmezdim. Bazıları öyle değil. Söylemiş olmak için o da lafa karışır. Ama mesaimle çok faydalı olmuşumdur bütçe komisyonunda.

FAKİHE ÖYMEN'İN EĞİTİMİ

A. İ. - Aslında sizin mevzuunuz tarih, neden iktisatla uğraşıyorsunuz?

F. Ö. - Hayır, şimdi ben aslında coğrafyadan mezunum. Fakat evvelâ inas darülfünununa, yani kız darülfünununa yazıldım ben. O zaman erkek darülfünununa almıyorlardı, kız darülfünunu vardı. O vakit şubeler erkek darülfünununda olduğu gibi ayrı ayrı değildi. Meselâ ben edebiyat şubesinde idim. Asıl tabiiyeye girecektim. Dediler ki, tabiiye ezber ister, edebiyat şubesine girdim. Edebiyat şubesinde çeşitli tarih okudum, felsefe okudum, pedagoji, sanat tarihi okudum mesela. Osmanlı tarihi okudum, eski çağları okudum. Reşat Bey vardı, tarih müderrisi. O benim hocamdı. Bizi o şekilde çalıştırdı ki, benim bütün tarih kültürüm, inas darülfünunundaki kültürdür. Tabii sonra ben de okudum.

Ondan sonra İstanbul darülfünununa inkılâb ettik biz. Dediler ki, inas darülfünunundaki devamınız sayılıyor, isterseniz şimdi imtihan olursunuz ve İstanbul darülfünununun şahadetnamesini (diploma. A.İ.) alırsınız. Şubelere ayrıldık, ben coğrafya şubesinde okudum. Coğrafya şubesinden mezun oldum. Fakat beni tarih-coğrafya hocası diye tayin ettiler. Ben hem tarih, hem coğrafya okuttum. Yalnız tarih kültürüm söylediğim gibi, hakikaten Reşat Bey zamanındaki kültürdür. Ayrı ayrı hocalarda okudum. Vahib Bey vardı. Sanat tarihini ondan okudum. Osmanlı tarihi vardı. Eftaleddin Beyden okudum. O Eftaleddin Bey sonra bizim çocuk doktoru vardı Ankara'da Haldun Bey, onun babası. Ondan asıl eski çağ tarihi Reşat Beyden okudumdu. Kuvvetli bir adamdı, beni de pek severdi.

BÜTÇE KOMİSYONU

A. İ. - Hayır, yani sizin Meclis'te Bütçe Komisyonu'nda olmanız, mali şeyler değil mi?

F. Ö. - Ha! Bütçe Komisyonu mu? Vallahi Bütçe Komisyonu'nda, ben asıl maarifçiyim değil mi ya!. Hayır Maarif Komisyonu'nda olsaydım, bu kadar kuvvetli olamazdım. Oradan her şey geçiyor. Recep Bey öyle dedi: "İdareci olduğun için, senin daha iyi yetişmen için, seni Bütçe Komisyonu'na ayırdık" dedi. Ve her sene seçim olur. Reis'te, reis vekilliğinde, mazbata muharrirliğinde münakaşa olur dağılır reyler. O gün Encümen meselâ 30 kişi ise, 29 reyle beni seçerler. 30 uncu oy benim kendi oyum, başkasına veririm.

Bir gün Sırrı Day dedi ki bana "Mazbata muharriri bu belli ki bu sizin verdiğiniz oy, bir arkadaşa verdiniz, ama bu gibi şeylerde siz pekâlâ kendinize oy verirsiniz" dedi.

Sonra bir takım alt komisyonlar olurdu. Bazı şeyleri Encümende halledemeyiz de, deriz ki, bir komisyon teşkil edilsin. Bu komisyon tetkik etsin, incelesin, Encümene getirsin. O komisyonlarda vazife almışımdır. Üniversitenin meselâ kanunlarında daima vazifeli olmuşumdur.

"AFET NASIL BİR TALEBEYDİ?"

Şimdi bak! Ben mektebe gittiğim zaman Afet Hanım daha talebe idi. Vallahi iki sene mi üç sene mi hocalığım vardır. Şimdi bir gün Afet Hanım beni çağırdı. Daha doğrusu şöyle oldu. Afet Hanım Kız Lisesi'ne beni de çağırdı. O zaman Avrupa'dan mı gelmiş, nasıl, ne münasebetle böyle bir davet oldu? Konuştuk filan. Bana dedi ki : "Hocam yemeğe kalın"dedi. Atatürk yok ortada.

A. İ. - Köşk'te?

F. Ö. - Köşk'te. Peki dedim. Hatta ben Edip'e telefon ettim. Dedim böyle böyle gelemeyeceğim, yemekte kalıyoruz dedim. Yemek yedik. Bitti yemek, bir de baktık garson geldi, Atatürk geldi dedi. Derhal bir masa hazırlandı. Atatürk çiftlikteymiş. Yanında kim vardı bilmem. Ha! Conker. Oturduk. Nuri Conker var, Tahsin Uzer var. Sabiha Hanım da var galiba. Sofrada konuşuluyor muhtelif şeylerden. Hat-

ta o sırada bir Amerikalı kadın gazetecinin Atatürk'e yazdığı bir mektup var. Onu okuyun dediler. Tercüme etmişler. Nuri Conker'e verdi. Nuri Conker okuyacak. "Bayan saylava verin" dedi. Ben okudum. Sonra döndü bana dedi ki: "Siz Afet'in hocasıydınız değil mi?" dedi. Evet dedim. "Afet mektepte nasıl bir talebeydi?" dedi. "Şimdi ama doğru söyleyeceksiniz" dedi. "Evet efendim" dedim. "Zekası, çalışması? Ama doğru söyleyeceksiniz." "Evet efendim" dedim. Şimdi dedim ki, "Afet Hanım mektepte çok iyi bir talebeydi. Bir defa çok terbiyeliydi. Çok mazbut bir talebeydi. Hiç bir hocanın kendisinden şikayet ettiği vaki olmuş değildir." "Çalışması?" dedi. "Çalışkandı. Mazbut bir çalışma. Vazifesini gayet iyi bilirdi. İyi çalışırdı" dedim. "Zekâsı?" dedi. "Zekâsı da tıpkı çalışması gibi mazbuttu. Hani böyle birşey zekâ vardır, öyle değil, ama gayet mazbuttu. Heyet-i umumiye itibariyle hakikaten çok şey bir talebeydi. Kendisini öyle fazla göstermezdi. Ama dedim her bakımdan gayet mazbuttu. Gerek terbiye itibariyle, gerek çalışma itibariyle, gerek zekâsı mazbuttu" dedim. Çok hoşuna gitti.

Şimdi Afet Hanım'ı bilmez mi Atatürk? Ben ona desem ki, Afet Hanım şöyle, Afet Hanım böyle filan, kendi düşüncesine, kendi bulduğuna birşey söylememe imkân yok ve ben hakikati söyledim. Hakikaten mektepte gayet iyi bir talebeydi. Böyle gayet nazlı, incecik böyle güzel, böyle birşey oldu mu yanakları böyle pembe pembe kızarır, terbiyeli, nazlı bir hanımdı. Çalışması? Hakikaten çalışırdı, iyi çalışırdı. Hani bir vardır ki, böyle bir çalışır da on gösterir, öyle değil. Normal. Hiç bir hocanın da Afet şöyleydi, Afet böyleydi diye şikayet ettiği vaki değil. Zekâ? Bir var ki, hani böyle bir deli zekâ vardır. Öğle değil. Ama mazbut bir zekâ, aranan bir zekâ. Makbul bir zekâ, aranan o. Öteki makbul değil ki bence. Çok hoşuna gitti. Ondan sonra tabağında leblebi vardı, üç tane leblebiyi benim tabağıma koyduydu.

Ondan sonra bir çok mevzular üzerinde konuşulduydu. Şimdi ben tabii böyle şey yapınca, Dirik'e demiş ki: "Bir sual sordum, o suali öyle bir güzel cevaplandırdı ki" demiş. Kâzım Dirik de benim çocukluğumu bildiği için, Atatürk'ün size böyle bir teveccühü var dedi. İftihar ettik dedi filan filan.

İşte böyle.

A. İ. - Çok teşekkür ederim Sayın Fakihe Öymen.

CELAL BAYAR

CELAL BAYAR İLE BİR TOPLANTIDA KAYDEDİLEN BAZI KONUŞMALAR:

Toplantıda Bulunanlar:
Prof. Dr. Enver Ziya Karal (T.T.K. Bşk.)
Prof. Dr. Afet İnan (T.T.K.A.T.D.A.M. Bşk.)
Uluğ İğdemir (T.T.K. Gnl. Müd.)
Nilüfer Gürsoy (Celal Bayar'ın Kızı)
Ahmet Gürsoy (Celal Bayar'ın Damadı)
Arı İnan (T.T.K.A.T.D.A.M. Gnl. Sek.)

İTTİHAD-I TERAKKİ

A. İ. - İttihat ve Terakki Partisi'nin belgeleri ile ilgili sorulan bir soruya Celal Bayar'ın verdiği cevap.

C. B. - ... Bizim evde de olması ihtimalini koymuşlardı. Zaten biz hadiseler çıkınca evrakımızı tasnif ederdik. Tasfiye ederdik daha doğrusu. İçinde çok mühim olanlarını da bizimle münasebetini tahmin edemeyecekleri kimselere mutemed olarak bırakırdık. İttihatü Terakki'nin (Celal Bayar partinin adını hep böyle söylüyordu. A.İ.) arşivi bu suretle iki üç şeyden geçmiştir. Ve son Merkez-i Umumi'de de hiçbir şey kalmamıştır. Maza benim kitapta da bahsettim bunları, sebebi buyurduğunuz meseleyi temin edeyim diye. İstirdaddan bahsetmiştim. Meşrutiyet Devri ve Osmanlı Tarihi'nin son kısımları iyi anlaşılmadıkça da, Kuvâyı Milliye'nin teşekkül sebebi anlaşılamaz. Ona yardımcı olsun diye yazdım onları.

Bir vakit benim kitabımı Farsçaya tercüme etmek istediler. Bir İranlı zat, aynı zamanda da Türkçesi de kuvvetli. Azeri Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi birleşmiş. Ve bana "Müsaade eder misiniz bunları tercüme edeyim"diye. Memnuniyetle dedim, hiçbir şey beklemeden ve İranlı'ya verdim. Gecikti bu olmadı. Bana şu suretle söyledi. Her nedense bu zat -Turancılık meselesi olacak konu- İttihatü Terakki'ye Fars nasyonalisti olmak üzere düşman. Yani Turan meselelerinden, Azeri Türkleri ile olan münasebetlerimizden ve onların da maceraları var İttihat ve Terakki ile filan. "Bir şey var beni düşündürüyor" dedi, "İttihat ve Terakki'den çok bahsediyorsunuz" dedi.

Şimdi ben tanışmıştım Tahran Üniversitesi Rektörü ile gittiğim zaman. O demiş ki, "İttihad ü Terakki'den bahsetmek kıymettir" demiş, "Bizim için de kıymettir." O daha ilmi olarak düşünüyor. "Üniversite namına bastıralım bunu" demiş. Öyle kaldı.

E. Z. K. (*) - Bastıracaklar bir gün, çaresiz. Yani kaynak yok.

(*) E.Z.K. Prof. Enver Ziya Karal.

C. B. - Bastırılıp bastırılmaması ikinci derecede bir iş. İttihad ü Terakki'den bahsetmem kendilerini ürkütmüş, onu ifade etmek istiyorum.

İRAN

U. İ. (*) - Onsekiz milyonmuş beyefendi bu gün İran'daki Türklerin sayısı. Bunu şimdiki Genel Sekreter söyledi. Reisicumhurun genel sekreti. Hiçbir şey yok. Okul yok, gazete yok. Yani Bulgarların, Sırpların bugün yaptığının binde birini göremiyoruz orada. Sırbistan'da mecmua çıkarıyorlar mükemmel, gazete çıkarıyorlar, teşkilatları var. Geçen gün bir çocuk geldi. Üsküp'te Üniversite'de Türkler için Fakülte var. Yalnız Türkler için. Çünkü onlar ilk okuldan beri türkçe okudukları için.

Gürsoy- İran'da ilk okulda da türkçe yok.

E. Z. K. - Korkuyorlar.

U. İ. - Korkuyorlar, ama Türklerde de bir duygu yok. Bir millî duygu yok.

C. B. - Türkleri tevsik etmek istiyorlar ve bunun için de gayet şiddetli baskı yapıyorlar. Mekteplerde okutmuyorlar, kitap bastırtmıyorlar. Fakat dikkati çeker bir noktası var bu aksülamel yaratıyor. Bunların ruhlarında, daha çok Türklüklerinde sebat yani mukavemet etmek şeklindedirler. Oradaki Türk ve Fars nüfusu 51-49'dur yüzde. Onlar ellibir, bizimkiler kırkdokuz. Bunu bana kendileri söylemişlerdi.

U. İ. - Aksi efendim. Şimdi bundan sekiz on yıl evvel geldi, hâlâ da burada şimdi Feridun Afşar diye bir petrol mühendisi var. Bu zat Amerika'da petrol mühendisi olmuş ve orada 20 yıl çalışmış. Bunu İran Başbakanı Musaddık İran'a çağırmış. Ve şimdi İran'ın Kum kenti ki, en zengin petrolü orada, bu bulmuş. Sonra Tahran Üniversitesi'nde profesör olmuş, Tebriz'den de mebus olmuş, parlamentoya girmiş. Şah ile anlaşamamışlar, buraya geldi, burada Ortadoğu'da hocalık yaptı. Şim-

(*) U.İ. Uluğ İğdemir. (TTK Genel Müdür)

di Maden Enstitüsü'nde müşavirlik yaptı. Bu zat bana dedi ki: "O zaman 22 milyondur İran'ın nüfusu, 12 milyonu Türk'tür, 6 milyonu Fars'tır, 4 milyonu da Kürt'tür" dedi. Yalnız Azerbaycan'da değil, İran'ın bütün yerlerine serpilmiş Türkler. Bugün bu artmış. Genel Sekreterin dediğine göre Türkler 18 milyon. Demek ki, Farslar Türklerden çok daha az. Ama bu Şah zengin, para veriyor. Bütün Türkleri tatmin ediyor, asker yapıyor, sefir yapıyor. Türk münevverleri tatmin edilmiş.

Burada bir konferans oldu beyefendi. Bizim bir arkadaşımız Abdülhamit zamanında bir hadiyesi anlattı. Abdülhamit zamanında bir Türk aşiretini düğün esnasında İranlılar basmışlar, bin kişiyi öldürmüşler. Bu büyük bir hadise olmuş o zaman. Bizim sefir de İstanbul'a sormadan protesto etmiş bunu ve özür dilemişler. Bunu anlattı. O sırada emekli bir konsolosa, ben de Feridun Afşar'ın söylediğini söyledim. Konsolos da tekid etti (doğruladı) beni. Ben de orada konsolosluk yaptım, doğrudur, aynen böyledir dedi. Bir çocuk çıktı, gayet düzgün, ama belli ki Azeri. Burada okuyormuş. Ve kalktı bu Farsçayı müdafaa etmesin mi? Bizim müşterek dilimizdir, bizi birleştiren dildir filan diye. Ben şaşırdım kaldım. Müdafaasını yaptı Farsça'nın. Milli duygu kalmamış oradaki Türklerde maalesef.

E. Z. K. - Efendim bizim, 18. asır Osmanlı tarihinde -savaşlarımız var ya, daha evvel ama- asıl son kısımda İran'la yaptığımız son savaşlarda fetvalar var karşılıklı. İran'lı esirlerin ki, çoğu Tebriz üzerinde yürüyoruz, derilerini soymak, mallarına el koymak sevaptır. Şimdi din adına veriyorlar bu fetvaları. Hakkı Hoca'nın kitabında var, burada bulabiliriz. Öyle korkunç fetvalar ki, şimdi insan düşünüyor Atatürk'ün laikliğini. Bu laiklikle Şiilik meselesi kalmayacaktı ve kalmayacağı için de asıl müthiş olan set yıkılacaktı.

LAİKLİK

C. B. - Atatürk bizzat bana söylemiştir hatırlarım. Hususi böyle işler hakkında konuştuğumuz vakit. "Bizim Laiklik." Bizim diyor ken-

disini de, hiç şüphesiz onların "Bu Alevi ve Sünni davasını halledecektir. Ve onun, laikliğin kabulünün gerekçesinde bu da vardır" dedi öyle bir sohbet esnasında.

HASAN RIZA SOYAK

16.11.1960
ATATÜRK

M. S. - Sayın ve sevgili Atamızın katib-i umumisi olan Sayın Hasan Rıza Soyak'tan birkaç hatıra için rica etmiştik. O da bugün 16 Kasım 1960 çarşamba günü saat tam 4'te bize bunları nakletti. Teşekkür ederiz.

H. R. S. - Benden Atatürk hakkında biraz malumat istiyorsun değil mi Murat?

M. S. - Evet efendim.

H. R. S. - Peki. Sen, bu fani hayattan ebedî varlığa, ölmezlik alemine geçtikten sonra doğdun, onun yalnız resimlerini gördün. Bunun için ilkin onun bir portresini çizeceğim.

Saçlar altın sarısı. Yüz güneşten hafif yanmış, koyu pembe. Alın dikkati çekecek kadar enli ve kırışık. Kaşlar gür ve şahlanmış gibi alına doğru kalkık. Gözler iri, gök mavisi renginde, çelik parıltılarla dolu. Elmacık kemikleri biraz çıkık. Burun kusursuz, fakat kanatları, yorgun olduğundan, büyük görünür. Dudaklar ince. Üst dudak altındakinden daha mütebariz. Çene azim ve kuvvet ifade eden yapıda geniş, omuzlar da öyle geniş ve yuvarlak. Göğüs kabarık. Pazular dolgun ve adaleli, fakat eller ve parmaklar ince ve uzun. Karınsız. Bacaklar düzgün. Ayaklar da eller gibi ince. Atlet vücutlu. Zarif endamlı. Keskin ve derin bakışlı. Ciddi tavırlı. Hareketleri canlı. Her haliyle alımlı ve çekici bir erkek güzeli. Boyu 1. 74'tü. Fakat vücuttaki tenasüb itibariyle daha uzun görünürdü. Kilosu 74 ile 76 arasında değişirdi.

1881 senesinde Selanik'te doğmuştur. Babası evvelâ Gümrük memuru olup, sonra kereste tüccarlığı yapan Ali Rıza Efendiyi çok küçük yaşında kaybetmiş, kendisini Zübeyde Hanım büyütmüştür. Çocukluğundan ve ilk tahsil çağından beri çalışkanlığı, üstün zekâsı ve anlayışı, kibar, terbiyeli ve mert tavırlarıyla daima çevresinin dikkatini çekmiştir. Arkadaşları kendisine, her zaman, her yerde bir lider gibi muammele edip, öyle bağlanmışlardır.

Orduda sadece kendi yüksek meziyet, liyâkat ve kahramanca hizmetleriyle yükselmiştir. Zaten o asker mektebine de, kendi teşebbüsü ile, hatta buna muarız olan annesinden gizli olarak girmişti.

Yine çocukluğunda bile temizliğe ve iyi giyinmeye meraklı idi. Bazı sıcak günlerde iki, üç defa banyo yaptığı olurdu. Muharebe zamanlarında, en sıkışık cephelerde bile, ne yapıp yapmış mutlaka hergün yıkanabilecek yer sağlamıştır.

Yemek meraklısı değildi. Sabah birşey yemez, yalnız bir sigara ve kahve içerdi. Öğle yemeklerini bazen sadece bir dilim ekmek ile bir bardak ayran veya limonata teşkil ederdi. Sevdiği ve istediği sayılı yemeklerin başında, sade yağlı kuru fasulye ve pilav gelirdi. Bir de yağ ve yumurta ile ezilmiş beyaz peynirden yapılan bir nevi omleti, etli taze bamyayı ve meyvelerden kavunu severdi.

Uykudan uyanır uyanmaz kalkar, geniş koltuğuna bağdaş oturur, bir taraftan kahve ile sigarasını içerken, bir taraftan da günlük gazeteleri gözden geçirirdi. Ondan sonra banyoya girer, traş olur, yıkanır ve derhal yatak odasından çıkardı. Yatak odasında uzun müddet kalma itiyadında değildi.

Sıhhatine lüzumu kadar itina etmez, ufak tefek hastalıklara aldırmaz, doktorların tavsiyelerine kulak asmazdı. 38 derece ateşle giyinip, çalıştığı ve hatta gezmeğe çıktığı çok olmuştur.

Tütün ve kahveye çok düşkündü. İkramcı ve kibar bir ev sahibi idi. Misafirleriyle ayrı ayrı meşgul olurdu. Gördüğü kusurları görmemezlikten gelirdi. Sofrada içkinin tesiriyle şahsına karşı taşkınlık gösteren olursa, sofrayı onun yerine kendisi terkederdi. İçki sofrasından hazederdi. Sofrada saatlerce kalırdı ama, miktar itibariyle çok içen bir adam değildi. Bütün tahminlerin aksine sofra başındaki uzun saatlerde en az yer tutan şey eğlence idi. Sofrasında her çeşit bilim dalından tutun da, dünya meselelerine, günlük politika olaylarına kadar her konuda söz açılıp, kendisi söyler, sofradakileri de söylemeye zorlardı. Böylece hem bilmediklerini öğrenmek, hem de düşüncelerini yaymak ve kontrol etmek fırsatını bulurdu.

Okumayı da çok severdi. Zengin bir kütüphanesi vardı. Mütemadiyen bilgisini artırmaya çalışırdı. Okumaya başladığı bir kitabı bitirmeden bırakmak istemezdi. Bazen yirmi otuz saat mütemadiyen okuduğu olurdu.

Gösterişi ve alâyişi sevmezdi. Teşrifattan sıkılırdı. Riyadan ve riyakârlıklardan nefret ederdi. Her yerde olduğu gibi görünür, tabii hayatını gizlemeye lüzum görmezdi.

Övünmesini bilmediği gibi, övülmesini, kudretinden, büyük başarılarından konuşulmasını da istemezdi. Tenkitten hoşlanırdı, adeta buna talip olurdu. Samimi tenkitleri memnuniyetle karşılardı. Kendi kendisini de tenkit ettiği vakidir. Yalnız tenkitler arasında onu çok üzen tek şey vardı. Diktatör telakki edilmek. Bunda çok haklıydı da, çünkü o, yaradılışı itibariyle diktatörlerden ve diktatörlükten nefret ederdi. Çocuk denilecek yaşlarından itibaren mütemadiyen, şahıs ve zümre saltanatı, keyfî idare ve istibdatla durmadan mücadele etmişti.

Dedikodudan ve gammazlıktan hazzetmezdi (hoşlanmazdı). Kendisine biri hakkında ihbar ve isnadlarda bulunan kimseyi, ne yapar yapar en kısa zamanda aleyhtar bulunduğu kimse ile yüzyüze getirir, sözlerini onun huzurunda da tekrar etmesini isterdi. İmzasız mektuplara çok kızardı. Dürüst insanlar aynı zamanda medenî cesaret sahibi olurlar, imzalarını gizlemeye tenezzül etmezler derdi.

Güzeli, güzel sanatları, yani resim, şiir, edebiyat ve musıkîyi çok severdi. Tahsili sırasında şiir ve edebiyat alanında da eserler yaratmak arzusuna kapılmıştır. Ancak, bu yoldaki iştigalinin askerlik derslerini ihmal etmek gibi bir netice vereceğinden endişe eden hocaları kendisini bu hevesinden vazgeçirmişlerdir.

Hususî meclislerinde çocukluğundan beri tesirinde kaldığı alaturka musıkiyi dinlemekten zevk alır, çoğu zaman kendisi de tatlı sesiyle saza iştirak ederdi. Bununla beraber garp musıkîsine hayrandı, memlekette bunu yaymaya büyük önem vermekte idi.

Zarif endamıyla çok güzel dans ederdi. Halk oyunlarını, bilhassa zeybek oyunlarını büyük bir haz ve heyecanla seyrederdi.

Çocukları çok severdi. Sevdiklerine hangi yaşta olursa olsun "Çocuk" diye hitap ederdi. Ağaçları da çok severdi.

Muharebe meydanlarının bu çelik iradeli, cesur komutanı, gayet ince duygulu, rakik kalpli, pek müşvik bir insandı. O kadar ki, bir hayvanın bile gözü önünde kesilmesine dayanamaz, kana bakamazdı. Öyle olmakla beraber şahsını aşan memleket meselelerinde yalnız mantık ve şuuru ile hareket etmek kudretine de mâlikti. Bu müstesna yaradılışındaki muvazene mükemmelliğinin açık delillerinden biri idi.

İran Şahı rahmetli Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında Atatürk, çok sevdiği misafirini İzmir'e oradan Balıkesir yoluyla Çanakkale'ye de götürmüştü. O zaman Çanakkale boğazının iki tarafında Lozan muahedesi mucibince bazı askerî bölgeler vardı. Bu sebeple Anadolu yakasında Çanakkale kasabasının güneyinde bu bölgenin sınırı üzerindeki Kirazlı mevkiinde büyükçe bir askerî garnizon tesis ediliyordu. Garnizon binalarından birinin -aklımda kaldığına göre- bir alay karargâhının temel atma töreni iki dost devlet başkanının ziyareti gününe tesadüf ettirilmişti. Atatürk, o bölgede bulunan askerî kıtaları ikiye ayırarak, küçük bir manevra yaptırdı. Aziz misafiri ile bindiği açık otomobille tatbikatı takip ede ede, temel atma töreninin yapılacağı yere geldi. Otomobilde Şehinşah sağda, Atatürk solda oturuyordu. Temel atılacak yer de bu taraftaydı. Ve gine o yanda yapılmakta olup, sonuna gelmek üzere bulunan manevranın neticesini, eliyle bazı yerleri işaret ederek, Şeyhinşah'a izah etmekte devam ediyordu. Birden bire bir koyunun temel için açılan çukura doğru, yere yatırılıp, boğazlanmak üzere olduğunu gördü. Kurban kesiyorlardı. "Durunuz" diye bağırdı. Durdular. O izahatını bitirdikten sonra, başını sağa çevirdi, "Şimdi yapacağınızı yapınız" emrini verdi.

Şehinşah duyduğu derin hayreti gizleyemedi. İstihfamkâr (sorarcasına) bir eda ile "Fakat Hazreti Gazi"dedi. Şehinşah Atatürk'e hep böyle hitap ediyordu. Atatürk büyük misafirinin ne demek istediğini anlamıştı. Sözünü kesti "Evet" diye cevap verdi. "Ben kana bakamam. Bir tavuğun dahi boğazlandığını görmeye tahammülüm yok." Şehin-

şahın şaşkınlığı artmıştı. Tekrar sordu. "Fakat bu kadar zaman bulunduğunuz büyük meydan muharebelerinde..." Atatürk ne demek istediğini anlamıştı. "Evet" dedi. "O başka şeydir. O başka bir iştir. Orada cesetlerin üzerinden atlarım" dedi.

Tam manasıyla büyük ve eşsiz insan. Vazife almak ve yapmakta, zaman, mekân, hatta bazı telakkîlere göre imkân ile mukayyet değildi. Nerede, hangi şartlar altında olursa olsun, bir vazife karşısında bulundu mu, hiç vakit geçirmeden ve tereddüt etmeden onun icabını yapmaya koyulurdu. İmkândan bahsederken, bazı telakkilere göre dedim. Filhakkika onun bir kaç teşebbüs ve hareketlerini evvelâ imkansız, rüya, macera telakkî edenler olmuştur. Bilhassa Millî Mücadeleye başlarken. Halbuki o hayatında rüya ve maceranın hiç yeri olmayan gerçekçi bir adamdı. Bütün hareket ve teşebbüsleri çok ince, çok titiz tetkik ve hesapların neticesidir. Bundan dolayıdır ki, daima muvaffak olmuştur.

Cumhurbaşkanı olduktan sonra ve normal zamanlarda dahi, çok kere kırda, bayırda, yerde otırarak veya otomobil içinde çalıştığı, evrak tetkik ve imza ettiği olmuştur. Eğlenirken bile, herhangi bir vazifeliyi görünce"Ne haber? Beni mi istiyorsun?" diye sorar, müsbet cevap alırsa, eğlenceyi bırakıp, onu dinlerdi.

Maiyetinde çalışanlar kendisiyle her zaman her yerde görüşebilirlerdi. Onlara acele ve önemli gördükleri işleri arzetmek için hiç tereddüt etmeden kendisini uykudan uyandırmak yetkisini de vermişti.

Ta! yüzbaşılığından beri vazifesini her hangi sebep ve suretle ihmâl ettiği veya işine geç geldiği görülmüş değildir.

Onun ikinci Meşrutiyet Devrinde vaki olan 31 Mart hadisesinde Selanik'ten yola çıkan Hareket Ordusu'nun kuruluşunda ve idaresinde; İtalyan'larla olan harpte, Bingazi'de; Birinci Dünya Harbi'nde Çanakkale'de; Kafkas ve Cenup cephelerinde en ağır şartlar içinde gösterdiği üstün liyâkat, nihayet Millî Mücadele'yi yaratmak ve bütün zorluklara rağmen onu tam başarıya ulaştırmak gibi her biri ayrı ayrı, tek başına bir insanın hayatını şereflerle doldurup, adını ebedîleştirecek değerde olan eşsiz vazife ve hizmetlerinden bahsedecek değilim.

Bunlar, hakkında her gün artan takdir, hürmet, hayranlıkla ve tafsilatıyla beraber, bütün cihanın malumudur. Binâenaleyh sen de bu gibi eserleri ilerde okuyacaksın, okumuşsundur da belki, malumat sahibi olmuşsundur. Ve olacaksın.

Ben burada yalnız bir hizmetinden, son vatanî vazifesinden bahsedeceğim.

1936 yılında karşısına vatanî bir vazife halinde herhalde başarılması icap eden çetin bir mesele çıkmıştı. Hatay meselesi. Ki benim Babıalî arkadaşım ve kardeşim Selim Sayın Boran bu meseleyi yıllarca büyük bir fedakârlık ve feragatle takip etmiş, hayatını öz yurdunu kurtarmaya hasretmiş bir insandı.

Belki öğrenmişindir. Hatay'ı 1921 senesinde Fransızlarla yapılan Ankara İtilâfnamesiyle ve güneyde işgal altında bulunan yerlerimizi kurtarmak, oradaki cepheyi ortadan kaldırarak, bütün kuvvetlerimizi garb cephesinde toplamak gayesiyle muvakkaten ve bazı şartlar altında Fransızlara bırakmıştık. Şartların başında nüfusunun büyük çoğunluğunu teşkil eden Türklere imtiyazlı ve hususî bir idare kurulması şartı vardır.

1936 senesinde Fransızlar mandaları altında bulunan Suriye ve Lübnan'a istiklâl vermek teşebbüsünde bulundular. Bu arada Hatay'ı da Suriye camiası arasına sokmak istiyorlardı. Atatürk bundan haberdar olunca harekete geçti ve esasen imtiyazlı ve hususî bir idareye sahip bulunan Hatay'ın, Suriye ve Lübnan ile beraber, hatta onlardan evvel istiklâle kavuşması lazım geldiğini pek haklı olarak iddia etti ve meseleyi o zamanki Milletler Cemiyetine intikâl ettirdi.

Çok uzun süren müzakerelerden sonra onun tezi kabul edildi. Hatay'da bağımsız bir cumhuriyet kurulması kararlaştırıldı. Bu kararın teferruatını tesbit etmek üzere yine Cenevre'de teknik bir komisyon kurulmuş bulunuyordu. Bu komisyonda müşavir olarak baban da vardı. Komisyon muhtelif tesirler yüzünden bir türlü işini bitiremiyordu. Bir taraftan da Suriyeliler bir çok ana plandan (?) meselâ Hatay arazisini aramızda taksim etmek gibi çeşit çeşit tekliflerde bulunuyorlardı. Ata-

türk bunların hiç birine iltifat etmiyor, anlaşmanın olduğu gibi tatbikinde ısrar ediyordu. Bu arada hastalanmıştı. Doktorlar kendisinin uzunca bir müddet mutlak surette istirahat etmesini tavsiye etmişlerdi. İstirahata başlamış, bundan iyi neticeler de almıştı. Ve doktorlar eğer böyle gider ve tavsiyelere riayete devam ederse, hastalığın ciddiyetine rağmen daha 7-8 sene yaşayacağını söylüyorlardı.

İşte bu sıralarda Suriyeden dünya ajanslarında bir haber yayınlandı. Atatürk'e inme indiği, ümitsiz bir halde hasta olduğu, hükûmet erkânının başucunda beklediği bildiriliyordu. Maksadın Cenevre'deki müzakerelere müessir olmak olduğu aşikârdı. Artık Atatürk'ü istirahat altında tutmak imkânı kalmamıştı. Bütün mümanaat ve ricalar tesirsiz kalmıştı.

Yine karşımızda kaburga kemikleri kırık, vücudu sargılar içinde, Sakarya Muharebesini idare eden Mustafa Kemal vardı.

Hususî trenine atlamış, güneye doğru yola çıkmıştı. Adana ve Mersin'de saatlerce ayakta durarak, oradaki askerî kıtalara geçit resimleri yaptırmıştı. Bu suretle Suriye idarecilerinin kurdukları tertip suya düşmüştü. Amma ne yazık ki, o kıymetli vücudun iyileşme şansı da hemen hemen sıfıra inmişti. Nitekim avdetinde İstanbul'a geldiğinin ertesi günü karnında su toplanmaya başlamış ve yatağa girmişti. Altı ay sonra ebedîyete intikâl etmişti.

Hatay'da Cumhuriyet kurulduktan sonra devlet reisliğine babanın intihab edilmesini emretmişti. Kendisine tebliğ ettim intizar etti. Kabul etmek istemedi. Atatürk'e arzettim. Bu bir vazifedir. behemahal kabul edeceksin dedi. Bu suretle de baban muvakkat bir müddet için Hatay devlet reisliğinde bulunmuş oldu.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 5

ULUĞ İĞDEMİR 11
Uluğ İğdemir Kimdir? 13
Reşit Galip Olayı, Üniversite Reformu 15
Atatürk ile İlk Tanışma 21
Atatürk'ün Sofrası 22
Tarih Kurumu Sergisi 23
Çerkez Etem 24
Uluğ İğdemir'in Kurtuluş Savaşı'na Katılması 25

İSMAİL HAKKI OKDAY 27
İsmail Hakkı Okday Kimdir? 29
I. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye 31
Sait Molla Olayı 36
Atatürk Aleyhindeki Şarkı 37
Londra Konferansı 39
İsmail Hakkı Bey'in Anadolu'ya Gidişi,
Tevfik Paşa'nın Ferhande Hanım'a Anlattıkları 40
Cuma Namazı 41
Bülent Ecevit 42
Damat Ferid Paşa 42
Enişte Paşa'nın Diplomatlığı 43
San Remo Konferansı 43
Enişte Paşa'nın Zararlı Faaliyetleri 49
Babam Tevfik Paşa ve Venizelos 50
Atatürk'ün Bahsettiği O Damat Bendim 53
"Babana Söyle de Beni Elçilik Kâtibi Yapsın" 54
Mustafa Kemal Paşa Samsun'a Varamayacak 56
Anadolu'ya Kaçmaya Karar Veriyorum. 58

FERİT CELAL GÜVEN 61
Ferit Celal Güven Kimdir? 63
Atatürk ile Tanışma 65
Atatürk'ün Adana'daki Nutku 67
Ferit Celal Güven'in Aldığı Görevler 70
Ankara Halkevi 70
Atatürk - İnönü 73
İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan Ayrılması 74
Hintli Casus 75
Dersim 77
Atatürk ve Spor 77
Kurtuluş Savaşı - I. Cihan Harbi 79
Hatay Kurtuluş Mücadelesi 80
"Yeni Adana" Gazetesi 82
Ferit Celal'in Mebus Olması 83
"Türk Sözü" Gazetesi 84

ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER 87
Şükrü Sökmensüer Kimdir? 89
Hatay 91
Savorona Yatı 92
Celal Bayar ile Bu Belge İle İlgili Konuşma 95
İkinci Dünya Harbi 101
Sökmensüer'in Hatay Devleti'ni Kurma Görevi 102
Şükrü Sökmensüer'in Hatay Valiliği 104
Hatay'daki Kabristan 107
Alevi Şeyhi 107
Kılık-Kıyafet 108
Amuk Gölündeki Baraj 108
Fakirlere Yardım Cemiyeti 109
Aleviler 109
Atatürk'ün "Badeâ Dinin Her Safhasında Türk Dili Hâkim Olacaktır" Şeklindeki Direktifi 110
Atatürk'ün Bursa Konuşması Doğru mu? 112
Ayasofya'daki İbadet 113

Atatürk ve Din 113
Komünizm 114
Nâzım Hikmet 115
Celal Bayar'a Bildirilen Komünist Propagandaları 119
Komünizm Hakkında 102
Çerkez Etem 122
İnönü'ye Garp Cephesi Kumandanlığı Teklifi 123
Muntazam Ordu 125
Çerkez Etem'den Demirci Efe'ye Mektup 127
Atatürk'ten Gelen Şifre 129
Çerkez Etem'in Bertaraf Edilişi 131
Hatay Hakkındaki Notlar 133
Atatürk'e Suikast - İzmir Suikasti 1926 134
Ali Saip 135
Nevzat Tandoğan'ın İntiharı 147
Gordion Tepesi 147
Harp Planı Tatbikatı 148
İzzettin Çalışlar 150
Sakarya Muharebesi 150
Atatürk Niçin Bu Görevi Verdi? 152
İzzet Paşa ve Sahir Paşa 152
Polyokov Meselesi 153
Geometri Dersi 154
Atatürk'ün Hastalığı 154
İnönü ile Reisicumhurluğu Hakkında Konuşma 155
İsmet Paşa'nın Atatürk'ün Ölümünde Gösterdiği Tepki 157
Atatürk - Celal Bayar 158

TAYFUR SÖKMEN 159
Tayfur Sökmen Kimdir? 161
Hatay 163
Birinci Dünya Harbi Sonu Hatay'ın Durumu ve Sonuçları 163
Kurtuluş Savaşı 164
Hatay Misâk-ı Milli Hudutları İçinde mi? 164
Hatay Mücadelesi 164

Antakya-İskenderun Muavenet-i İctimâiye Cemiyeti 167
Hatay Erginlik Cemiyeti 168
Tayfur Sökmen'in Cumhurbaşkanı Oluşu 169
Türkiye'ye İltihâktan Sonra 171
İltihâk Öncesi Hatay-Plebisit 173
Erginlik Cemiyeti (Tekrar) 176
Müstakil Mebusuk 176
Milli Misâk 178
Tayfur Sökmen-Hasan Rıza Soyak ve
Atatürk İle İlk Tanışma 179
Fransızların İmzası 180

ABDURRAHMAN MELEK 183
Abdurrahman Melek Kimdir? 185
Hatay 187
Hatay'ın Kurtuluşu İçin Kurulan İlk Teşkilat 188
Erginlik Cemiyeti 189
Fransızlar-Türkler 190
Latin Harfleri 190
Devlet Kurulmadan Önce Türkiye İle İlişkiler 190
Hatay Meclisi 191
Abdurrahman Melek'in Valiliği 192
Şapka Olayı 193
Hatay Devleti'nin Türkiye'ye Katılma Nedenleri 194
Misâk-ı Milli Hudutları 196
Hatay Devleti İle İlgili Vesikalar 196
Abdurrahman Melek'in Mebus Oluşu 196

HAMDİ SELÇUK 199
Hamdi Selçuk Kimdir? 201
Hatay 203
Hatay Adının Konması 203
Hatay İçin Mücadeleler 204
Milli Misâk Hudutları 206

Ankara Andlaşması 207
Hatay'ın Kurtuluşu İçin Kurulan Teşkilat 208
Yüzellilikler 211
Fransız İdaresinin Türklerle ilişkileri 211
Hatay'a Gönderilenler 213
Hatay Kurtuluş Partisi 213
Plebisit 214
Hatay Devleti Kurulurken 216
Hatay'ın Anavatana Katılması 219
Hamdi Selçuk'un Milletvekilliği 220
Hatay Devleti'nin Vesikaları 221
Hatay'a Türk Ordusunun Girmesi 221
Devrimler 223
Tekrar Hamdi Selçuk'un Milletvekilliği Konusu 225

ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR 227
Şevket Süreyya Aydemir Kimdir? 229
Nâzım Hikmet-Şükrü Sökmensüer Görüşmesi 231
Sökmensüer'in İstanbul Vali Vekilliğine Tayini 236
Nâzım Hikmet'in Tutuklanması 237
Şükrü Kaya-Nâzım Hikmet 238
Nâzım Hikmet Türkiye'den Gitmeden Önce 240
Şükrü Sökmensüer'in Nâzım Hikmet İçin
Anlattıkları ve Tiyatro Eseri 241
Nâzım Hikmet Komünist Parti'ye Üye Değildi 243
Nâzım Hikmet Kitap Okumazdı 244
Tiyatro Eseri (Tekrar) 245
Nâzım Hikmet 246
Şevket Süreyya Aydemir'in Komünist Parti Üyeliği 249
Şevket Süreyya Aydemir'in Aldığı Görevler 251
Atatürk'ü Anlatır mısınız? 252
Kemalizm 253
Şevket Süreyya Aydemir'in Yaşamından Kesitler 255
İzvestia 257
Şevket Süreyya Aydemir'in Komünist Parti

Üyeliğinden Ayrılması 258
Bugünkü Solculuk 260
"Tek Adam"daki "Tek Kadın" 260
"Tek Adam" 260
Atatürk'ün Etrafındakiler 262
Nevzat Tandoğan 265
Lâtife Hanım 267

PROF. DR. AFET İNAN -
ORD. PROF. Y. HİKMET BAYUR 271
Prof. Dr. Afet İnan Kimdir? 273
Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur Kimdir? 275
Tevfik Bıyıklıoğlu Olayı ve Sakarya Muharebesi 277
Hikmet Bayur'un CHP Gnl. Kur. Azli 280
Demokrat Parti'nin Kuruluşu 282
Millet Partisi 283
Kadınlarımızın Oy Verme Hakkının Kazanılması 283
Atatürk'e İngilizler Tarafından Verilmek İstenilen
Dizbağı Nişanı 288
Hakkı Baha Pars Olayı 290
Başyaver Celâl 291
Kadınların Seçim Hakkı 292
İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan Ayrılması 292
Atatürk İnönü'yü Sever miydi? 296
Afet İnan- H. Bayur Anılarını Yazdılar mı? 297
Türkiye Komünist Partisi 300
Köylüden Alınan Vergi 301
İnönü-Kemalizm 301
Türk Tarihi'nin Ana Hatları 302
Komünist Partisi 303
Türkiye Devleti'ni İlk Tanıyan Memleketler 305

ORD. PROF. YUSUF HİKMET BAYUR 307
Yahya Kemal 306
H. Bayur'un Ankara'ya Gelişi 310

H. Bayur'un Atatürk İle Tanışması 311
Afganistan Kralı Amanullah Han 312
Lozan Konferansı 316
Musul Meselesi 317
Atatürk İkinci Dünya Savaşı'na İştirak Eder miydi? 318
Yapılan Devrimler 319
Hikmet Bayur'un Meşhur İnatçılığı 321
Atatürk'ün Ölümü 322
İnönü'nün Reisicumhur Seçilmesi 322
Bolşevik Elçisi Mdivani'nin İtimatnâmesini Sunuşu 323
Hikmet Bayur'un Particiliği 324
Türkiye'nin Ekonomik Politikası 327
H. Bayur'un Milli Eğitim Bakanlığı 329
Atatürk'ün Ölümü Üzerine Salih Bozok'u
İntihar Teşebbüsü 330
Malûm Zevât 331
Demokrat Parti Devri 332
Rusya-Komünizm 333
Atatürk'ün Fikir Yapısı 333
Kuran Kursları 336
Atatürk Doktrin Adamı mıydı 337
Atatürk Diktatör müydü? 339
Atatürk Niye Komünist Partisi Kurdu? 339
Mustafa Suphi 340
Kazım Karabekir-Komünizm 342
Atatürk'ün Ekonomik Politikasını Eleştiri 344
Atatürkçülük 345
Ali Saip Olayı 346
Reşit Galip 346
Hatay Meselesi 350

FAKİHE ÖYMEN - EDİP ÖYMEN 351
Fakihe Öymen Kimdir? 353
Yüzelliliklerin Affı 355
Nyon Konferansı-İsmet İnönü'nün

Başvekillikten Ayrılması 355
Atatürk İle İlk Tanışma 358
F. Öymen'in Milletvekili Seçilmesi 359
Atatürk-İnönü Meclislerinin Kıyaslanması 364
Atatürk'ün Ölümünden Sonraki Cepheleşmeler 366
İdealtepe'deki Toplantı (Atatürk'e Suikast Olayı) 368
İkinci Dünya Savaşı 369
Nevzat Tandoğan Olayı 374
İstanbul Mitingleri 377
Kadın Mebus Olarak Meclis'teki Durum 379
TBMM 381
Maarif Cemiyeti 383
F. Öymen'in Eğitimi 388
Bütçe Komisyonu 389
"Afet Nasıl Bir Talebe İdi?" 389

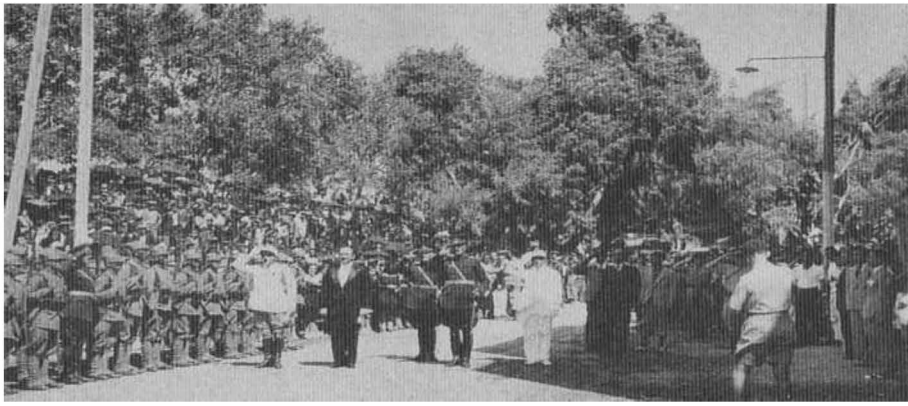
CELAL BAYAR 391
İttihad-ı Terakki 393
İran 394
Laiklik 395

HASAN RIZA SOYAK 397
Atatürk 399
İçindekiler 407
FOTOĞRAFLAR 415

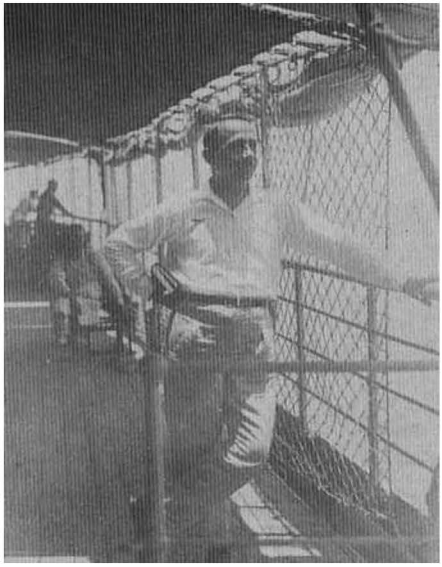
FOTOĞRAFLAR

Türk Askerinin Hatay'a girişi

Hatay'ın Türkler tarafından teslim alınışı

Hikmet Bayur

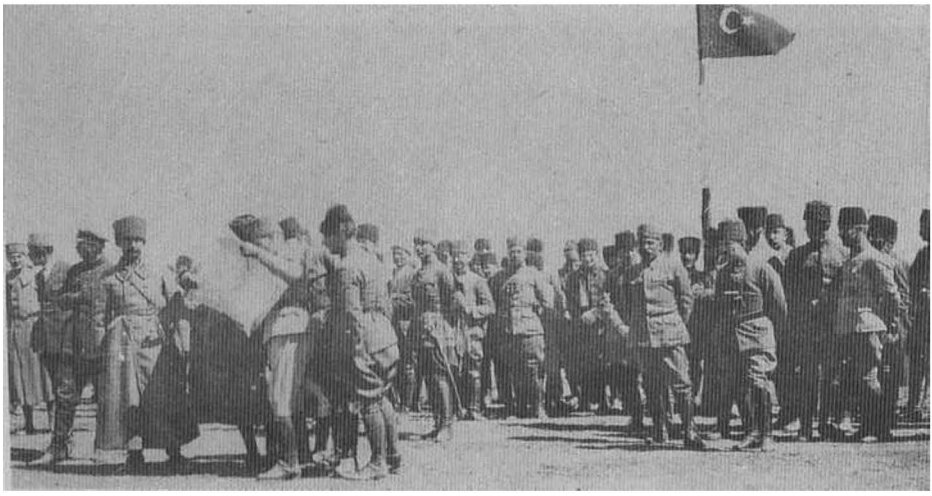
Atatürk Adana 'da

Oturanlar: Abdurrahman Melek (Soldun birinci), Tayfun Sökmen (Üçüncü), Cevat Açıkalın (Dördüncü), Asım Gündüz (Beşinci)

İsmail Hakkı Okday Kurtuluş Savaşı'nda 1922

İsmail Hakkı Okday Kurtuluş Savaşı'nda 1922 (İsmet İnönü, Abilof, Aralof Sovyet Ateşemiliteri, Mustafa Kemal'in Yaveri Yüzbaşı Yılmaz, Binbaşı İsmail Hakkı)
Ilgın 5. Süvari Kolordusu

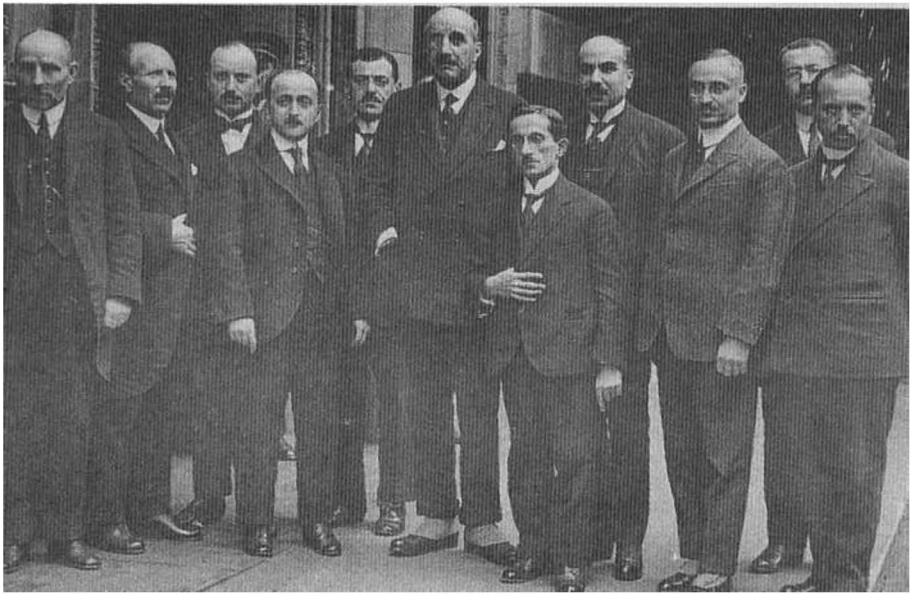

Mustafa Kemal Kurtuluş Savaşı'nda

Sadrazam Tevfik Paşa ve iki oğlu Ali Nuri, İsmail Hakkı (Üstte) Sadrazam Tevfik Paşa ve oğlu İsmail Hakkı Londra Konferansına gittikleri zaman 1921 (Sağda)

Londra Konferansı 1921, İsmail Hakkı Bey (Sağdan üçüncü)

Mustafa Kemal, İsmail Hakkı Bey İzmir'deki Harp Oyunlarında

İsmail Hakkı Bey İzmir'deki Harp Oyunlarında

Afet İnan, Dolmabahçe Sarayında Tarih Kongresinde

Atatürk ve Afet İnan, Dolmabahçe Sarayında Tarih Kongresinde

Türk Tarih Kurumu üyeleri

Türk Tarih Kurumu üyeleri

Türk Tarih Kurumu'nda bir toplantı (Afet İnan, Fakihe Öymen, Şevket Aziz Kansu)

Afet İnan'ın evinde bir toplantı, oturanlar:(soldan başlayarak) Edip Öymen, General Cemil Cahit Toydemir, kucağında Arı İnan ve Demir İnan, Afet İnan. Ayaktakiler :Fakihe Öymen(soldan birinci), Toydemir'in eşi Gül (sağdan birinci).

Cumhuriyet tarihimizin çeşitli dönemlerinde, olaylara tanık olmuş ya da sorumlu mevkilerde görev yapmış kişiler ile yapılan bu söyleşiler okuyucu ve araştırmacılara yararlı olacaktır. Artık hiçbiri hayatta olmayan bu değerli kişileri, Türkiye Cumhuriyetine katkılarından dolayı rahmetle anıyoruz.

ARI İNAN

97.34.Y.0298.006

(KDV dahildir)